

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Kamu Hukuku Anabilim Dalı
Mali Hukuk Bilim Dalı

**DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN VERGİLENDİRİLMESİ:
TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

Ezgi SEVİNÇHAN KURUN

Doktora Tezi

Ankara, 2023

**DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN VERĐİLENDİRİLMESİ:
TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

Ezgi SEVİNÇHAN KURUN

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Kamu Hukuku Anabilim Dalı
Mali Hukuk Bilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2023

KABUL VE ONAY

Ezgi SEVİNÇHAN KURUN tarafından hazırlanan "Doğrudan Yabancı Yatırımların Vergilendirilmesi: Türkiye Örneği" başlıklı bu çalışma, 14/06/2023 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Doğan GÖKBEL (Başkan)

Doç. Dr. Oytun CANYAŞ (Danışman)

Prof. Dr. Cenker GÖKER (Üye)

Dr. Öğr. Üy. Ertuğrul AKÇAOĞLU (Üye)

Dr. Öğr. Üy. İbrahim Nihat BAYAR (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof.Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır. Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan “*Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*” kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

05/07/2023

[İmza]

Ezgi SEVİNÇHAN KURUN

¹“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanın**ın önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internette paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanın**ın önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir. Gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez **danışmanın**ın önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.**

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Doç. Dr. Oytun CANYAŞ** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

[İmza]

Ezgi SEVİNÇHAN KURUN

TEŞEKKÜR

“Doğrudan Yabancı Yatırımların Vergilendirilmesi: Türkiye Örneği” isimli bu çalışma Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Programı kapsamında danışmanım Doç. Dr. Oytun CANYAŞ ile Prof. Dr. Cenker GÖKER, Doç. Dr. Doğan Gökbel, Dr. Öğr. Üy. Ertuğrul AKÇAOĞLU ve Dr. Öğr. Üy. İbrahim Nihat BAYAR’dan oluşan jüri önünde savunularak oybirliği ile başarılı bulunmuştur.

Jüri üyesi hocalarımla yapıcı eleştiri ve önerileri çalışmaya büyük katkı sağlamıştır. Her birine ayrı ayrı müteşekkir olmakla birlikte Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mali Hukuk Anabilim Dalı Başkanı ve danışmanım Doç. Dr. Oytun CANYAŞ’a süreçteki desteği ve tüm yoğunluğuna karşın büyük bir özveriyle çalışmaya sağladığı katkı için, Prof. Dr. Cenker GÖKER’e lisansüstü eğitimimin başından itibaren akademik tecrübelerini ve desteğini hiç esirgmeden benimle paylaştığı için, Doç. Dr. Doğan GÖKBEL’e süreçteki zorlu bir engeli aşmaya ilişkin son andaki desteği ve titizlikle çalışmayı değerlendirdiği için, Dr. Öğr. Üy. Ertuğrul AKÇAOĞLU’na kendisinden almış olduğum ilk yüksek lisans dersimden itibaren “hikayelerimi anlatmam” için beni hep cesaretlendirdiği ve bu çalışmanın çatısını oluşturmadaki yardımları için, Dr. Öğr. Üy. İbrahim Nihat BAYAR’a her yorumuyla bana farklı pencereler açtığı için ayrıca teşekkürlerimi sunarım.

Sağlamış olduğu yurt dışı araştırma desteği sayesinde altı ay boyunca Münih Ludwig Maximilian Üniversitesi’nde araştırma yapma imkanı bulduğum için TÜBİTAK’a ve oradaki danışmanım Prof. Dr. Klaus-Dieter Drüen’e teşekkür ederim.

Misafir araştırmacı olarak gittiğim Münih’teki Max Planck Vergi Hukuku ve Kamu Maliyesi Enstitüsü’ne sağlamış oldukları burs desteği için teşekkür ederim. Prof. Dr. Wolfgang Schön’e misafirperverliği ve kütüphane erişimimin uzatılması hususundaki yardımları için ayrıca müteşekkirim.

Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ndeki çalışma ortamının ötesinde dostluklarını benimle paylaşan Arş. Gör. Arzu BALAN, Arş. Gör. Azer SUMBAS ve Arş. Gör. Damla ERCAN'a hayatımdaki varlıkları için ayrıca teşekkür etmem gerek; tez yazma sürecinin stresli anları sizin sayenizde gülümseyerek hatırladığım anlara dönüştü. Kürsü arkadaşım Arş. Gör. Yudum ÖZÇELİK'e tez savunmam öncesinde iş yükümün büyük bölümünü gönüllü olarak üstlendiği için kalpten teşekkür ediyorum. Sevgili arkadaşım Doç. Dr. Mine BAYDAN ARAN'a her zaman olduğu gibi savunma sınavımda da yanımda olduğu için çok teşekkürler.

Şanslıyım ki minnettarlığımı ifade etmek istediğim geniş bir ailem var ve teşekkürlerimin en büyüğü onlarıdır. Bana hep sevgiyle kucaklarını açan anneannem Türkan KORKMAZ'a ve dedem Necati KORKMAZ'a hayatım boyunca sağladıkları huzurlu ve mutlu ortam ile aşıladıkları okuma sevgisi için minnettarım. Elimi sınımsız tuttuğu günden beri hiç bırakmayan canım annem Melek SEVİNÇHAN, tüm kararlarımda arkamda olduğunu hep hissettiren sevgili babam Mehmet SEVİNÇHAN ve varlığı için kendimi hep çok şanslı hissettiğim biricik kardeşim Eren SEVİNÇHAN'ın sonsuz sevgisi ve desteği olmasaydı ne yapardım bilmiyorum. Bütün hayatım boyunca olduğu gibi tez sürecimde de sevgisini ve desteğini hep hissettiğim teyzem Sevil ÇAKMAK ve hem meslek hem hayat tecrübesini benden esirgemeyen Engin ÇAKMAK'a üzerimdeki emekleri için ne kadar teşekkür etsem azdır. Son olarak, bu tezin yazılma süreci içinde kendi çekirdek ailemizi kurduğumuz sevgili eşim Hakan KURUN, hayat seni iyi ki karşıma çıkardı. Koşulsuz sevgin, desteğin, her düşüğümde uzattığın elin ve sonsuz anlayışın en büyük şansımıdır. Hepinizin varlığı için hayata müteşekkirim. Maalesef sizlere olan minnettarlığımı tam olarak yansıtabilecek bir kelimeyle, okuduğum bunca kitaba rağmen, henüz karşılaşmadım. Bu sebeple, teşekkürümün en azından bir parçası olarak, bu eseri güzel geniş aileme adıyorum.

ÖZET

SEVİNÇHAN KURUN, Ezgi. *Doğrudan Yabancı Yatırımların Vergilendirilmesi: Türkiye Örneği*, Doktora Tezi, Ankara, 2023.

Çalışmanın konusunu doğrudan yabancı yatırımların vergilendirilmesinde Türkiye uygulamaları oluşturmaktadır. Söz konusu yatırımların büyük ölçüde çok uluslu şirketler tarafından gerçekleştiriliyor olması ise konuyu daha geniş bir perspektiften ele almayı gerektirmektedir. Zira çok uluslu şirketler, devletlerin vergi uygulamalarını dolanabilme yeteneklerine sahip olup ekonomik büyüklükleri sebebiyle vergi egemenliğini de etkileme potansiyeline sahiptir. Türkiye açısından ise doğrudan yabancı yatırımlara ilişkin hukuki sınır 4875 sayılı Kanun ile çizilmiş olup söz konusu Kanun vergi uygulamaları bakımından da temel oluşturmaktadır. Bu doğrultuda çalışmada hukuken doğrudan yabancı yatırım statüsünde olan yatırımların elde ettikleri kazançların Türk vergi sistemi içerisindeki konumu ele alınmaktadır.

Anahtar Sözcükler

Doğrudan yabancı yatırım, çok uluslu şirket, vergi egemenliği, gelir vergisi, kurumlar vergisi, tam ve dar yükümlülük.

ABSTRACT

SEVİNÇHAN KURUN, Ezgi. *Taxation of Foreign Direct Investmens: the Case of Turkey, Doctoral Thesis, Ankara, 2023.*

The subject of this study is Turkish practices in the taxation of foreign direct investment. The fact that these investments are largely made by multinational companies necessitates a broader consideration of the issue. This is because multinationals are able to circumvent the tax practices of states and, due to their economic size, have the potential to affect tax sovereignty. For Turkey, the legal boundary for foreign direct investment was drawn by Act No. 4875, and this act also forms the basis for tax practice. Against this background, this study analyses the position of investment income, which is legally FDI, within the Turkish tax system.

Keywords

Foreign direct investment, multinational corporation, tax sovereignty, income tax, corporate tax, full and limited tax liability.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ETİK BEYAN	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR DİZİNİ	xiii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: ÇOK ULUSLU ŞİRKET VE DOĞRUDAN YABANCI	
YATIRIM	7
1.1. BÖLÜME İLİŞKİN GENEL ÇERÇEVE	7
1.2. ÇOK ULUSLU ŞİRKET	8
1.2.1. Giriş.....	8
1.2.2. Tanım Sorunu ve Terim Tercihi.....	10
1.2.3. Tarihsel Gelişim	13
1.2.4. Çok Uluslu Şirket Yapılanmasının Küresel Ekonomiyi ve Hukuk	
Sistemini Şekillendirmedeki Rolü.....	16
1.2.5. Çok Uluslu Şirketin Uluslararası Hukuk Kişiliği Sorunu Üzerine.....	18
1.2.6. Çok Uluslu Şirket-Doğrudan Yabancı Yatırım İlişkisi	20
1.3. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM	22
1.3.1. Genel Olarak Yabancı Yatırım Kavramı.....	22
1.3.2. Yabancı Yatırımlar Kapsamında Doğrudan Yatırım- Dolaylı Yatırım	
(Portföy Yatırımı) Ayrımı	27
1.3.2.1. Portföy Yatırımı.....	28
1.3.2.2. Doğrudan Yabancı Yatırım	29
1.3.2.2.1. Genel Bilgi, Tarihsel Gelişim ve Tanım.....	30
1.3.2.2.2. Belirleyici Özellik: Kontrol	35
1.3.2.2.3. Genel Özellikleri.....	37

1.3.2.2.3.1. Yatırımcının Yer Tercihini Belirleyen Temel Etkenler Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme.....	39
1.3.2.3. Sınıflandırma	42
1.3.2.3.1. Yeni Yatırım (Greenfield Investment)	43
1.3.2.3.2. Ortak Girişim (Joint Ventures).....	44
1.3.2.3.3. Şirket Birleşmeleri ve Devralmalar (Brownfield Investment)	47
1.3.3.1. Doğrudan Yabancı Yatırımların Pozitif ve Negatif Yönleri Üzerine Değerlendirmeler	48
1.3.3.1.1. Doğrudan Yabancı Yatırımın Pozitif Etkileri.....	48
1.3.3.1.2. Doğrudan Yabancı Yatırımın Negatif Etkileri	51
1.4. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM – VERGİLENDİRME YETKİSİ ÇATIŞMASI	54
1.4.1. Devletin Vergilendirme Yetkisinin Egemenlik Kavramı Üzerinden Değerlendirilmesi	55
1.4.2. Vergi Egemenliğinin Piyasalaşması ve “Müşteri” Olarak Çok Uluslu Şirket	60
1.4.3. Güç Savaşı: Ulus Devlet Karşısında Çok Uluslu Şirket.....	62
1.4.3.1. Geçmişten Bir Örnek: Modern Çok Uluslu Şirketin Atası Doğu Hindistan Şirketi	67
1.5. BÖLÜME İLİŞKİN ARA SONUÇ.....	69
2. BÖLÜM: TÜRK HUKUKUNDA DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR.....	73
2.1 BÖLÜME İLİŞKİN GENEL ÇERÇEVE.....	73
2.2. TÜRK HUKUKUNDA DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARA İLİŞKİN GENEL HUKUKİ ÇERÇEVE	74
2.2.1. Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımların Tarihsel Gelişimi	74
2.2.1.1. 1923-1950 Döneminde Yabancı Sermaye Yatırımları	78
2.2.1.2. 1950-1980 Döneminde Yabancı Sermaye Yatırımları	83
2.2.1.2.1. 5583 Sayılı Hazinece Özel Teşebbüslere Kefalet Edilmesine ve Döviz Taahhüdünde Bulunulmasına Dair Kanun.....	84

2.2.1.2.2.	5821 Sayılı Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu	84
2.2.1.2.3.	6224 Sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu	86
2.2.1.2.4.	17 Sayılı Kararname	90
2.2.1.3.	1980-2003 Döneminde Yabancı Sermaye Yatırımları	91
2.2.1.3.1.	Yatırım Ortamının İyileştirilmesi Koordinasyon Kurulu/Yatırım Ortamını İyileştirme Koordinasyon Kurulu (YOİKK)	93
2.2.1.4.	2003 Sonrası Gelişmeler ve Güncel Durum	95
2.2.1.4.1.	4875 Sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu	96
2.2.1.4.1.1.	4875 Sayılı Kanun'a Göre Yabancı Yatırımcı	100
2.2.1.4.1.2.	4875 Sayılı Kanun'a Göre Doğrudan Yabancı Yatırım	103
2.2.1.4.1.2.1.	Doğrudan Yabancı Yatırımcının Türkiye'de Şirket Kurması	105
2.2.1.4.1.2.2.	Doğrudan Yabancı Yatırımcının Türkiye'de Şube Açması	108
2.2.1.4.1.2.3.	Doğrudan Yabancı Yatırımcının Hisse Edinimi Yoluyla Mevcut Bir Şirkete Ortak Olması	108
2.2.1.4.1.2.3.1.	Menkul Kıymet Borsaları Dışında Hisse Edinimi Yoluyla Ortaklık	109
2.2.1.4.1.2.3.2.	Menkul Kıymet Borsalarından Hisse Edinimi Yoluyla Ortaklık	110
2.2.1.4.1.2.4.	İrtibat Büroları	111
2.2.1.4.1.2.5.	Doğrudan Yabancı Yatırıma Kaynak Teşkil Eden "Diğer İktisadi Kıymetler"	114
2.2.1.4.1.3.	Doğrudan Yabancı Yatırımlara İlişkin Esaslar	115
2.3.	BÖLÜME İLİŞKİN ARA SONUÇ	118
3.	BÖLÜM: TÜRK VERGİ SİSTEMİ İÇERİSİNDE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR	124
3.1.	BÖLÜME İLİŞKİN GENEL ÇERÇEVE	124
3.2.	GELİRİN VERGİLENDİRİLMESİNE İLİŞKİN GENEL ESASLAR VE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR BAKIMINDAN YÜKÜMLÜLÜK	126

3.2.1. Gelir Üzerinden Alınan Vergiler Bakımından Vergilendirme Yetkisinin Ülkesel Yetki Alanı İçinde ve Dışında Kullanımı: Mülklik ve Şahsilik İlkeleri Üzerinden Doğrudan Yabancı Yatırımların Konumu	126
3.2.1.1. Mülklik İlkesi	128
3.2.1.2. Şahsilik İlkesi	129
3.2.1.3. Doğrudan Yabancı Yatırımlar Bakımından Değerlendirme.....	131
3.2.2. Vergilendirme Yetkisinin Kullanımında Benimsenen Esaslar.....	133
3.2.2.1. Kaynak Esası	134
3.2.2.2. Yerleşme (İkametgah) Esası.....	134
3.2.2.3. Doğrudan Yabancı Yatırımlar Bakımından Fayda Teorisi Temelli Bir Değerlendirme.....	136
3.2.3. Gelir Üzerinden Alınan Vergilerde Ülkesel Yetkinin Kullanımı: Doğrudan Yabancı Yatırımcı ile Devlet İlişkisinde Mali Bağın Kurulması	142
3.2.3.1. Ülkesel Yetki Alanı İçinde Vergilendirme Yetkisinin Kullanımında Doğrudan Yabancı Yatırımlar İçin Öngörülen Bağlama Noktaları.....	146
3.2.3.1.1. Kanuni Merkez-İş Merkezi.....	149
3.2.3.1.2. İşyeri	151
3.2.3.1.3. Daimi Temsilci	154
3.2.3.1.4. İrtibat Bürosu.....	155
3.2.3.2. Ülkesel Yetki Alanı Dışında Vergilendirme Yetkisinin Kullanımında Bağlama Noktaları ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar İçin Uygulanabilirliği.....	157
3.2.3.2.1. Uyrulukluk (Tabiiyet).....	157
3.2.3.2.2. İkametgah (Yerleşik Olma)	158
3.2.4. Vergi Yükümlüsü Olarak Doğrudan Yabancı Yatırımcı.....	160
3.2.4.1. Gelir Vergisi Üzerinden Değerlendirme.....	163
3.2.4.1.1. Tam Yükümlülük.....	164
3.2.4.1.2. Dar Yükümlülük	165
3.2.4.2. Kurumlar Vergisi Üzerinden Değerlendirme	167

3.2.4.2.1. Tam Yükümlülük.....	169
3.2.4.2.2. Dar Yükümlülük.....	170
3.3. GELİR ÜZERİNDEN ALINAN VERGİLER BAKIMINDAN DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMCININ VERGİLENDİRİLMESİ.....	172
3.3.1. Türk Vergi Sisteminde Gelir Unsurlarının Vergilendirilmesi ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar Bakımından Uygulanabilirliği.....	172
3.3.2. Doğrudan Yabancı Yatırımcının Kişiliği ve Doğrudan Yabancı Yatırımın Türlerine Göre Gelirin Vergilendirilmesi	179
3.3.2.1. Yabancı Yatırımcının Kişiliği Üzerinden Değerlendirme.....	180
3.3.2.1.1. Gerçek Kişi Yabancı Yatırımcı	180
3.3.2.1.2. Kurum Olarak Yabancı Yatırımcı	182
3.3.2.2. 4875 Sayılı Kanun Kapsamında Doğrudan Yabancı Yatırım Sayılan Yatırım Türüne Göre Değerlendirme	183
3.3.2.2.1. Yeni Şirket Kurma Yoluyla Yapılan Yatırımların Vergilendirilmesi	183
3.3.2.2.2. Şube Açma Yoluyla Yapılan Yatırımların Vergilendirilmesi	195
3.3.2.2.3. Hisse Edinimi Yoluyla Mevcut Bir Şirkete Ortak Olunması Halinde Vergilendirme	197
3.4. BÖLÜME İLİŞKİN ARA SONUÇ.....	203
SONUÇ.....	206
KAYNAKÇA	218
EK 1: ORJİNALLİK RAPORU.....	237
EK 2: ETİK KURUL MUAFİYET FORMU	239

KISALTMALAR DİZİNİ

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.	Adı geçen eser
a.y.	Aynı yerde
BIT	Bilateral Investment Treaty
bkz.	Bakınız
C.	Cilt
DYYUY	Doğrudan Yabancı Yatırımlar Uygulama Yönetmeliği
E.	Esas
Ed.	Editör
FDI	Foreign Direct Investment
FIAS	Foreign investment advisory service
GSMH	Gayrisafi Milli Hasıla
GVK	Gelir Vergisi Kanunu
ICSID	International Centre for Settlement of Investment Disputes
IFC	International Finance Corporation
IMF	International Monetary Fund
K.	Karar
KVK	Kurumlar Vergisi Kanunu
m.	Madde
MIGA	Multinational Investment Guarantee Agency
NAFTA	North American Free Trade Agreement
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development
par.	Paragraf
s.	Sayfa
S.	Sayı
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBK	Türk Borçlar Kanunu
TPKKHK	Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun
TTK	Türk Ticaret Kanunu
UNCTAD	United Nations Conference on Trade and Development

vd.	Ve devamı				
VUK	Vergi Usul Kanunu				
YOİKK	Yatırım Ortamını İyileştirme Koordinasyon Kurul				

GİRİŞ

Çalışmanın konusunu doğrudan yabancı yatırımların vergilendirilmesinde Türkiye uygulaması teşkil etmektedir. Doğrudan yabancı yatırımların vergilendirilmesi ise sadece çalışma başlığının içerdiği kavramlar düşünüldüğünde dahi bir miktar disiplinler arası bir metnin ortaya çıkmasını zorunlu kılmaktadır. Tek metinde, söz konusu kavramları detaylı bir şekilde ele almak kapsamı bir miktar genişletmek anlamına gelmekle birlikte, bu çalışmanın esas amacı çok uluslu şirket yapısının kavranarak doğrudan yabancı yatırımlara ilişkin genel hukuki düzenlemelerin incelenmesi ve vergi hukuku bakımından uygulamaların değerlendirilmesidir. Dolayısıyla doğrudan yabancı yatırımların mevcut biçimini incelemeyen önce çok uluslu şirketlerin gelişimine belirli ölçüde değinilmesi doğrudan yabancı yatırımların anlaşılabilmesi için bir ön açıklamayı zorunlu kılmaktadır.

Bu doğrultuda çalışma üç bölüm olarak tasarlanmıştır. İlk bölüm çok uluslu şirket ve doğrudan yabancı yatırımların yapısını açıklamaya ve bu yapının devletin vergi egemenliği ile çatışmasını ortaya koymaya yöneliktir. İkinci bölümde doğrudan yabancı yatırım uygulamasına ilişkin Türk hukukundaki düzenlemeler yer almaktadır. Son bölüm ise hukuki çerçevesi açıklanan doğrudan yabancı yatırımların vergilendirilmesine ilişkindir. Bu üç bölüm arasındaki bağlantıyı sağlamak adına, her bir bölüm içerisinde, bölüme ilişkin ön açıklamayı içeren bir genel çerçeve ile bölümün değerlendirmesi niteliğindeki ara sonuç kısımları yer almaktadır. Belirtmek gerekir ki çalışmanın sınırları dolayısıyla sadece Türkiye'ye gelen doğrudan yabancı yatırımlar (*inward FDI*) üzerinde durulmuş ve Türkiye'de yerleşik gerçek ve tüzel kişilerin yurt dışında yaptıkları doğrudan sermaye yatırımlarına (*outward FDI*) ilişkin değerlendirmelere yer verilmemiştir.

Çalışmanın birinci bölümünün temeli çok uluslu şirket ile devlet arasındaki amaç farklılığından kaynaklanan uyum sorununun ortaya koyulması üzerine kurgulanmıştır. Zira çok uluslu şirketin ticari faaliyetlerinin amacı ve aynı zamanda getirisi olan kar ile

devletin çok uluslu şirketin faaliyetlerine ilişkin egemenlik kaynaklı vergilendirme yetkisi karşı karşıya gelmektedir. Bu doğrultuda öncelikle çok uluslu şirket için üzerinde tam olarak uzlaşılammış tanımlar doğrultusunda çalışmada kullanılacak terim tercihine yönelik bir belirleme yapılmış olup ardından çok uluslu şirketin gelişim süreci ve uluslararası hukuk sistemi içerisindeki rolü üzerinden küresel ekonomiyi ve hukuk sistemini şekillendirmeye yönelik etkisine dair açıklamalara yer verilmiştir. Söz konusu açıklamalara yer verilmesinin sebebi ise esasen dünya genelinde doğrudan yabancı yatırımların yatırımcıları incelendiğinde çok uluslu şirketler ile doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki bağlantının önemini ortaya çıkmasıdır. Zira dünya genelindeki doğrudan yabancı yatırımların büyük bir kısmı çok uluslu şirketler tarafından gerçekleştirilmektedir. Her doğrudan yabancı yatırım çok uluslu bir şirket çatısı altında olmak zorunda değilse de bu oranın yüksekliği, birbiri ile bu denli ilişkili iki kavramın büyük bir kesişim kümesine sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda doğrudan yabancı yatırımın açıklanabilmesi adına yatırım kavramı üzerinden yabancı yatırımcıdan ne anlaşılacağına ve doğrudan yabancı yatırımları portföy yatırımından farklılaştıran özelliklere yer verilmiştir. Menkul değerlerin satın alımı biçiminde gerçekleştirilen portföy yatırımları kısa vadeli para hareketleri niteliğinde olup doğrudan yabancı yatırımlardan beklenen kalıcı olma niteliğini taşımamaktadır ve bu sebeple çalışmanın kapsamında değildir. Doğrudan yabancı yatırımlar bakımından ise konunun vergilendirme boyutuna ışık tutacak biçimde dar kapsamlı bir değerlendirme tercih edilmiş olup tarihi çerçeve içerisinde söz konusu yatırımların gelişiminden yola çıkılarak kavrama ilişkin çeşitli tanımlara, doğrudan yabancı yatırımın çalışma bakımından önemli görülen birtakım özelliklerine, türlerine, olumlu ve olumsuz yanlarına ilişkin değerlendirmelere yer verilmiştir. Temel özellikleri açıklanan doğrudan yabancı yatırımlar ile devlet çatışmasının ortaya koyulabilmesi adına, bölümün son kısmında, devletin vergilendirme yetkisinin egemenlik üzerinden değerlendirilmesine ilişkin açıklamalar yapılmıştır. Bu kısımda yapılan açıklamalar esasen çalışmanın son bölümünde yer alan devletin vergilendirme yetkisinin ülke içi ve ülke dışı kullanımına ilişkin bir ön değerlendirme niteliğindedir ve vergi egemenliğinin piyasalaşmasının modern devletin vergilendirme yetkisini aşındırmasını açıklamak bakımından da önem arz etmektedir. Bu doğrultuda çok uluslu şirket ile devlet arasındaki güç savaşını ortaya koymak adına çok uluslu şirketlerin büyüklüğünün ekonomik ve hukuki etkileri

üzerinde durulmuştur. Bu doğrultuda çok uluslu şirketin söz konusu etkilerinin somutlaşması bakımından kendisinin atası olarak kabul edilen Doğu Hindistan Şirketi'ne dair kısa bir değerlendirme bölümün son kısmında yer almaktadır. Söz konusu değerlendirmeye Şirket'in çok uluslu şirket ile gösterdiği yapısal benzerliğin teknik açıdan fazla olmasından ziyade, bu yapının o dönem koşulları içerisinde egemen benzeri faaliyetleri güçlendirmedeki etkisi ve bu etkinin dünya ticaretini şekillendirmiş olması sebebiyle yer verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde Türk hukukunda doğrudan yabancı yatırımların ne şekilde düzenlendiği ele alınmaktadır. Konuya ilişkin yürürlükteki mevzuat esasen "ülkeye yatırımcı çekme" üzerine şekillendirilmiştir. Ancak devletin, yatırımcıların ve yatırımcı olmasa dahi kişilerin konuya ilişkin yaklaşımlarının zaman içerisinde farklılık gösterebildiği görülmektedir. Yasama organının politika üretme konusundaki tercihlerini etkileyen dinamiklerin anlaşılmasında kanun veya başka düzenleyici metinlerin incelenmesi, dönüşümü anlama çabası için elzemdir ve bu sebeple öncelikli olarak Türk hukukunda doğrudan yabancı yatırımlara ilişkin genel hukuki çerçeve belirli dönemlere ayrılarak incelenmiş, ardından güncel hukuki düzenlemeler çerçevesinde doğrudan yabancı yatırımlara ilişkin mevzuata yer verilmiştir. Devletin politika çeşitliliğini ve doğrudan yabancı yatırımlara ilişkin yaklaşım farklılıklarını ortaya koyabilmek bakımından dönemsel bir inceleme yapılmış ve söz konusu dönemler 1923-1950, 1950-1980, 1980-2003 ve 2003'ten günümüze dek olacak şekilde belirlenmiştir. Yabancı yatırımlara ilişkin düzenlemelerin genel seyri hakkında Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren 1940'ların sonlarına dek yabancı yatırımcıya karşı mesafeli bir tavrın varlığı söz konusu olup söz konusu isteksiz tavır esasen yabancı sermayeye ilişkin Osmanlı Devleti'nden miras kalan olumsuz tecrübelerden kaynaklanmaktadır. 1923-1929 yılları arasındaki dönemi kısmen liberal politikalara uygun hukuki altyapının oluşturulduğu bir dönem olarak görmek ve devlet müdahalesinin sınırlandırıldığını söylemek mümkündür. Cumhuriyet döneminde kambiyo denetimine ilişkin ilk düzenleme ise 1929 yılında çıkarılan 1447 sayılı Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu ile yapılmıştır. Bu dönemde yabancı sermayeyi ilgilendiren bir başka hukuki düzenleme Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanundur. 11 Şubat 1970 tarihinde yayımlanan 1224 sayılı Kanunla süresiz

hale getirilmiş ve sonuncusu 2021 yılında olmak üzere 12 defa değişikliğe uğrayarak güncel halini almıştır. Yabancı yatırımlara ilişkin düzenlemelerden bir kısmının bu Kanuna göre çıkarılmış olması sebebiyle konu bakımından ayrıca önem arz ettiğini söylemek mümkün olacaktır. 1950 sonrasındaki dönem, hem dünya genelinde hem de Türkiye’de önemli konjonktürel değişikliklerin görüldüğü bir zaman dilimidir. İkinci Dünya Savaşı sonrası pek çok ülke gibi Türkiye de ekonomik anlamda yeni bir yapılanma ihtiyacı doğrultusunda pek çok köklü değişikliğe gereksinim duymuş ve mevzuat da bu ihtiyaç doğrultusunda şekillendirilmiştir. 1950 sonrasındaki dönem için önem arz eden düzenlemeler ise 583 Sayılı Hazinece Özel Teşebbüslere Kefalet Edilmesine ve Döviz Taahhüdünde Bulunulmasına Dair Kanun, 5821 Sayılı Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu ve bu kanunun yabancı yatırımcı çekme konusunda beklenen etkiyi doğurmaması üzerine 1954 yılında çıkarılan 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunudur. Liberal bir nitelik taşıyan 6224 sayılı Kanun, 5281 sayılı Kanun’un sınırlarını çizmede yetersiz kaldığı yabancı sermayenin çalışma şartları, hak ve yükümlülükleri, sermaye sayılan malların sınırları ve çalıştırılmasına ihtiyaç duyulan yabancı personele ilişkin düzenlemeler bakımından duyulan ihtiyacın giderilmesine yönelik hukuki bir zemin oluşturulması çabasından ibarettir ve 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu 2003 yılında yürürlüğe girene kadar, bazı küçük değişikliklerle, söz konusu Kanun uygulanmıştır. Doğrudan yabancı yatırım girişi bakımından ayrıca incelenmesi gereken 1980 sonrası dönem, aynı zamanda Türkiye için pek çok açıdan değişimin başladığı bir süreç olmuştur. Bu durumun değişmesinde, tarihe 24 Ocak Kararları olarak geçen reform paketi etkili olmuştur. Söz konusu kararları, dışa açık büyüme politikasını desteklemesi bakımından doğrudan yabancı yatırımlar ile ilişkilendirebilmek mümkündür. “Türkiye’de Yatırım Ortamının İyileştirilmesi Reform Programı” ise bir başka önemli eşiktir ve program çerçevesinde önce “Yatırım Ortamını İyileştirme Koordinasyon Komitesi”, 2004 yılında ise Yatırım Danışma Konseyi (YDK) kurulmuştur. Yatırım Ortamını İyileştirme Koordinasyon Komitesi, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçişin ardından yeniden yapılandırılmıştır. Güncel ismiye Yatırım Ortamını İyileştirme Koordinasyon Kurulu (YOİKK) olarak faaliyetlerini sürdüren kurulun yapısı ise kamu ve özel sektör temsilcilerinden oluşmaktadır. Yürürlüğe girdiği tarih için yabancı yatırımlar ile ilgili altyapıyı sağlama konusunda yeterli sayılabilmekle beraber güncel koşullarda

kendisinden beklenen işlevi artık yerine getirmeyen 6224 sayılı Kanunun yeni çıkarılacak bir kanun ile yürürlükten kaldırılarak ihtiyaçlara cevap verebilecek yeni bir kanunun hazırlanması, yukarıda bahsi geçen reform programı kapsamında hayata geçirilmesi planlanan değişikliklerden biridir. Program doğrultusunda, 6224 sayılı Kanunun yerine 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanununun yürürlüğe girmesi, ülkede yatırım ortamının değişimi açısından oldukça önemli bir adım olmuştur. Zira bu kanun değişikliği ile yabancı yatırımcı ve doğrudan yabancı yatırımcı kavramları için uluslararası metinlerdeki tanımlarla uyumlu olacak biçimde yeniden nitelermeler getirilmiş, yabancı yatırımcının önünde büyük bir engel olarak gördüğü izin alma prosedürü kaldırılarak bunun yerine daha ziyade yatırımcıyı izleme amacı taşıyan uygulamaların altyapısı belirlenmiştir. Bu doğrultuda ikinci bölümde, 4875 sayılı Kanun çerçevesinde tanımlanan yabancı yatırımcı ve doğrudan yabancı yatırım kavramlarının sınırları ortaya koyulmak suretiyle esasen üçüncü bölümün konusunu teşkil eden vergilendirmenin zemini oluşturulmuştur. Zira Türkiye'de doğrudan yabancı yatırım yapan, yabancı ülkelerin vatandaşlığına sahip olan gerçek kişiler ile yurt dışında ikamet eden Türk vatandaşları ve yabancı ülkelerin kanunlarına göre kurulmuş tüzel kişiler ve uluslararası kuruluşların; şirket kurması, şube açması veya menkul kıymet borsaları dışında hisse edinimi yahut menkul kıymet borsalarından en az % 10 hisse oranı ya da aynı oranda oy hakkı sağlayan edinimler yoluyla mevcut bir şirkete ortak olmasını ifade eden doğrudan yabancı yatırımlar, yatırımın gerçekleştirilme biçimi ve yatırımcının kişiliği üzerinden farklı vergilendirme uygulamalarına tabi olmaktadır.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümünün konusunu esasen birinci bölümde çok uluslu şirketle çatışmasına değinilmiş olan vergilendirme yetkisinin ikinci bölümde yer alan ve hukuken doğrudan yabancı yatırım sayılan yatırımlara uygulanmasının Türk vergi sistemindeki tezahürü oluşturmaktadır. Bölüm, her ne kadar vergi mevzuatına yönelik didaktik bir inceleme görünümü arz etmekteyse de çok uluslu şirket-devlet egemenliği çatışmasında devletin elinde bulunan “vergilendirme yetkisi”nin kullanımını anlamak bakımından söz konusu sistematik incelemenin yapılması elzem görülmektedir. Doğrudan yabancı yatırımların vergilendirilmesi, vergi tekniği bakımından, esasen birden fazla vergiyi içermektedir. Yatırımın türüne ve yatırımcının kişiliğine göre farklılaşması mümkün olan bu vergi türleri arasında elbette harcama ve servet üzerinden

alınan vergiler de yer almakla birlikte konu bakımından gelir üzerinden alınan vergiler ön plana çıkmaktadır. Harcama ve servet üzerinden alınan vergileri düzenleyen kanunlar bakımından yalnızca Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin mali egemenlik sınırları dahilinde gerçekleşen vergi doğurucu olayların vergilendirilmesi öngörülmüş ve gelir üzerinden alınan vergilerde olduğu gibi bir tam-dar yükümlülük ayrımı, söz konusu ayrımın anlamlı olmaması sebebiyle, benimsenmemiştir. Dolayısıyla çalışmanın geneli için doğrudan yabancı yatırımların vergilendirilmesinden kasıt, yatırımcının geliri üzerinden alınacak vergiye ilişkin düzenlemelerdir. Bu doğrultuda, öncelikle mülklik ve şahsilik ilkeleri üzerinden açıklamalar yardımıyla vergilendirme yetkisine ilişkin esaslara yer verilmiş ve doğrudan yabancı yatırımlar bakımından esas alınabilecek bağlama noktalarına değinilmiştir. Ardından doğrudan yabancı yatırımcının yükümlü kimliği üzerinde durularak gelir ve kurumlar vergisi yönünden tam ve dar yükümlülük esaslarına göre vergilendirme incelenmiş, doğrudan yabancı yatırımın 4875 sayılı Kanun'da tanınmış biçimlerine göre gelir üzerinden alınan vergiler doğrultusunda mevzuat incelemesine yer verilmiştir. Bu doğrultuda öncelikle doğrudan yabancı yatırımcının gerçek kişi veya kurum olma olasılığı üzerinden bir ayrıma gidilmiştir. Ardından yatırımın türlerine göre doğrudan yabancı yatırımcının şirket kurması, şube açması ve hisse edinimi yoluyla ortaklık kurması seçenekleri değerlendirilerek her bir seçenek için vergilendirmeye ilişkin değerlendirmelere yer verilmiştir.

1. BÖLÜM: ÇOK ULUSLU ŞİRKET VE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM

1.1. BÖLÜME İLİŞKİN GENEL ÇERÇEVE

Doğrudan yabancı yatırımların vergilendirilmesi bu çalışmanın ana “iskelet”i olmakla birlikte, iskeletin doğası gereği, esasen parçalardan oluşan bir bütüne varılması amaçlanmaktadır. Bu bütünün ortaya çıkabilmesi adına öncelikle ekonomiye ilişkin kavramlar olan çok uluslu şirketlerin ve çoğunlukla bu şirketler tarafından gerçekleştirilen doğrudan yabancı yatırımların neyi ifade ettiğinin bilinmesi gerekmektedir. Doğrudan yabancı yatırımın anlaşılabilmesi ise yatırımın tanımı üzerinden gidilerek yabancı yatırım ve doğrudan yatırım kavramlarının açıklanmasına bağlıdır. İlk bölümün konusunu ve iskeletin parçalarını oluşturan kavramları birbirine ve çalışmanın sonraki bölümüne bağlayacak eklemler ise çok uluslu şirket ile devlet ilişkisinin anlaşılmasına yardımcı olan egemenlik, vergilendirme yetkisi ve çok uluslu şirket-devlet ilişkisinin sınırları olarak incelenecektir.

Hukuki pratiklerden ziyade tarihsel ve ekonomik altyapıyı irdeleyen bu bölüm esasen bir zorunluluktan doğmaktadır. Bu zorunluluktan kasıt şudur: Tüm teknik tanımların ötesine geçildiğinde, hukuk kurallarının temel varlık sebebi geçmişteki yanlış veya zararlı uygulamaların sonuçlarından hareketle, ileride ortaya çıkabilecek sorunları öngörmek suretiyle ilişkileri düzenleyerek sağlıklı bir biçimde işleyen sosyal, ekonomik ve siyasi bir düzen oluşturmaktır. Ancak hukuk kurallarını ve onların düzenledikleri alanları, kendilerini ortaya çıkaran tarihsel gerçekliklerden ayrı düşünmek mümkün değildir. Bu nedenle sömürgecilik döneminden başlayıp günümüze ulaşan süre zarfında küreselleşmenin -bakış açısına göre getirisi yahut götürüsü şeklinde nitelendirilebilecek- bir sonucu olarak sermayenin dolaşımındaki niceliksel artış ve yatırımların niteliğindeki dönüşüm; ülkelerin yabancı sermayeye ve yatırımlara bakışının, bunları şekillendiren ekonomik, sosyal ve siyasi etkenler ile birlikte incelenmesini zorunlu kılmaktadır. Bu doğrultuda, çok uluslu şirket yapısının ve doğrudan yabancı yatırımların özelliklerinin tarihsel bir çerçeveyi de kapsayan biçimde ele alınması; konuya ilişkin temel yapı taşlarının belirlenmesi ve buna ilişkin hukuki düzenlemelerin taraflar için optimal -

yatırımcı için kar, ülkeler bakımından ise vergi geliri olarak ifade edilebilecek- faydayı sağlayacak şekilde yapılabilmesi bakımından önem teşkil etmektedir.

1.2. ÇOK ULUSLU ŞİRKET

1.2.1. Giriş

Doğrudan yabancı yatırımların vergilendirilmesinde adil, eşit, anlaşılabilir, uygulanabilir ve hem yatırımcının hem yatırım yapılan ülkenin çıkarlarını gözeten bir sistemin benimsenmesinin temel amaç olarak düşünülmesi ideal olandır. Bu sistemin ortaya konması ise farklı disiplinlerin ve aynı disiplin içerisindeki farklı alanların etkileşimini gerektirmektedir. Bu etkileşimin gerçekleşmesi adına çalışmanın başlığındaki her kavramı, bu kavramların ortaya çıkış tarihinden itibaren ele almak ve bunların gelişim sürecini tek seferde açıklamaya kalkışmak ise çalışmanın kapsamını oldukça genişletmek anlamına gelecektir. Kaldı ki, “doğrudan yabancı yatırımların vergilendirilmesi”, salt başlığın içerdiği kavramlar çerçevesinde dahi; hukukun çeşitli alt dalları, ekonomi bilimi ve nihayetinde konunun etkilediği varlığın toplum olması dolayısıyla belirli ölçüde sosyoloji ile ilişkili, disiplinler arası bir metin olmayı zorunlu kılmaktadır. Tek metinde, tüm bu disiplinlerdeki kavramları hakkıyla açıklamak mümkün olmamakla birlikte, bu çalışmanın amaçlarından bir kısmının çok uluslu şirket yapısının kavranması, söz konusu yapı göz önünde bulundurularak hukuki düzenlemelerin incelenmesi ve vergi hukuku bakımından uygulamaların değerlendirilmesi olduğu düşünüldüğünde, bunun yapılabilmesi için, günümüzden bir miktar geriye giderek, konuyu tarihsel materyalizm çerçevesinde ele almak elzemdir. Bununla birlikte tarihi bağlamın halen değişime açık olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır¹. Dolayısıyla doğrudan yabancı yatırımların mevcut biçimini incelemeden önce çok uluslu şirketlerin gelişimini ele almak, çalışmanın altyapısının ortaya koyulması bakımından yerinde olacaktır.

¹ Makoto Ito, Costas Lapavitsas, **Para ve Finansın Ekonomi Politikası**, çev. Tuncel Önel, Yordam Kitap, 2012, s. 11.

Ekonomistler, geleneksel olarak, yatırımcıların kimliğini değerlendirirken, yatırımın kamu kesimi tarafından mı yoksa özel kesim tarafından mı yapıldığını analiz etmektedir. Bu ayrıma gidilmesinin sebebi ise kamu yatırımcısının, özel kesimle karşılaştırıldığında farklı amaçlara sahip olduğuna dair ön kabuldür ve bu nedenle kimliklerin öneminden söz etmek mümkündür. Yatırımcı çok uluslu bir şirket olduğunda, yerli şirket ile ortak bir noktanın varlığından söz edilebilir ve bu ortak nokta basit bir ticaret prensibi olarak karla ilgili hedeflerdir².

Çok uluslu şirket ile ulus devlet³ arasındaki uyum sorunu temelde amaç farklılığından ibarettir. Çok uluslu şirketin ticari faaliyetlerinin amacı ve aynı zamanda getirisi olan kar ile devletin çok uluslu şirketin faaliyetlerine ilişkin egemenlik kaynaklı vergilendirme yetkisi karşı karşıya gelmektedir. Kamu hukuku bakımından çatışma, çok uluslu şirket ile vergilendirme yetkisine sahip devlet arasındaki amaç farklılığına ilişkin uyumsuzluğun nasıl giderileceği biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Sorunun çözümü için de öncelikle hangi tarafın diğerine oranla “güçlü bir ele” sahip olduğunun belirlenmesi ve olması gereken bakımından da ayrıca değerlendirme yapılması gerekmektedir.

Büyük ölçüde çok uluslu şirketler tarafından gerçekleştirilen doğrudan yabancı yatırımlar esasen çift yönlü bir doğaya sahiptir. Çoğunlukla gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere doğru bir akışa sahip olan bu yatırımlarda, gelişmekte olan ülkeler, pazarlık güçleri, becerileri ve yatırıma yönlendirilebilecek tasarruflar bakımından daha dezavantajlı durumdadır. Fiili olarak her zaman eşit bir ilişki içerisinde bulunamayan ancak hukuki anlamda eşit statüdeki devletler arasındaki bu durumun yanı sıra esasen devlet-şirket arasındaki ilişki de bu bölümün konusunu teşkil etmektedir.

² Grazia Ietto-Gillies, **Transnational Corporations and International Production: Concepts, Theories and Effects**, 3rd Edition, Cheltenham, UK; Northampton, MA, USA, Edward Elgar Publishing, 2019, s. 5.

³ Çalışmada yer alan çok uluslu şirket kavramına bağlı olarak, “meşru güç kullanma tekelini, vergilendirme yetkisini dolayısıyla ekonomik hayatta yer almayı ve kültürel yaşamı yönlendirme gücünü” elinde bulunduran modern devletin karşılığında ulus devlet terimi kullanılmaktadır. Ulus devlete ilişkin değerlendirme için bkz.: H. Gökçe Zabunoğlu, “Günümüzde Ulus Devlet”, **Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 13, No: 1, 2018, s. 535-559.

1.2.2. Tanım Sorunu ve Terim Tercihi

Tek bir devlet çatısı altında toplanmış, tek para biriminin dolaşımında olduğu ve tek vergi rejiminin yer aldığı bütünleşmiş bir dünya sisteminde çok uluslu şirketlerden bahsetmek mantıklı ve mümkün gözükmemektedir. Zira böyle bir sistemde kimin, nereye, niçin yatırım yaptığının sorgulanması gereksiz olacaktır⁴. Oysaki bulunulan döneme göre değişen ekonomik eğilimler çerçevesinde sınırları kimi zaman kalın çizgilerle belirtilmiş kimi zaman ise bilinçli olarak silikleştirilmiş bulunan, çeşitli para birimlerinin geçerli olduğu ve üzerinde uzlaşmış genel bir vergi sisteminden henüz çok uzakta olarak nitelendirilebilecek bir ekonomik ve siyasal düzen içerisinde yukarıdaki sorular önemli olacaktır.

Söz konusu sorular aynı zamanda bir tanımın varlığını da gerekli kılmaktadır. Ancak tanım, doğası gereği bir kavramı betimlemektedir ve bu kavramı karşılamak üzere hangi terimin tercih edileceği, çalışmanın özünün ifade edilebilmesi bakımından önem arz etmektedir.

Küresel yahut en azından birden fazla ülkeyi kapsayacak bir ticari faaliyet yürüten şirketler için, akademik ve akademik olmayan yazında, çeşitli terimler kullanılmaktadır. Kullanımının doğru veya yanlış olduğuna ilişkin herhangi bir değerlendirme içermeyecek biçimde, konuyla ilişkili olarak kullanılan bu terimlerin bir kısmını doğrudan yatırım, uluslararası şirket, uluslararası ticari firma, uluslararası şirketler grubu, çok uluslu şirket, çok uluslu girişim, dünya şirketi, çok uluslu aile grubu, dünya çaplı girişim olarak örneklendirmek mümkündür. Ulusal ve uluslararası yazında baskın olarak bu kullanımlardan ikisinin tercih edildiği görülmektedir. Bunlar çok uluslu şirket ve ulusötesi şirkettir. Çalışmada kavramın karşılığı olarak *çok uluslu şirket* terimi kullanılacak olup, esasen *ulusötesi şirket* kavramının, söz konusu şirketin kendisini diğer ekonomik aktörlerden ayıran özelliği olan, “*ulusal sınırlar boyunca ve ötesinde*”⁵ stratejileri yönetme, kontrol etme ve geliştirme yeteneklerini daha iyi yansıttığı

⁴ Jetto-Gillies, **Transnational Corporations and International Production**, s. 4.

⁵ Jetto-Gillies, **a.g.e.**, s. 13.

düşünülse de Türkçe literatürde çok uluslu şirket teriminin daha yerleşik biçimde kullanımış olması sebebiyle bu terim tercih edilmiştir⁶.

Literatürde çok uluslu şirketlere ilişkin olarak, çalışmanın hacim sınırlarını zorlayacak derecede bir tanım çeşitliliği bulunmaktadır⁷. Kavramı 1960 yılında ilk kez kullanan David E. Lilienthal çok uluslu şirketi “...bir ülkede merkezi bulunan ancak başka ülkelerde de faaliyet yürüten ve faaliyet yürüttüğü ülkenin hukuk kurallarına tabi olan şirket” olarak tanımlamaktadır⁸. Terimi ilk kez kullanan kişi Lilienthal olmasına karşın teorinin/kavramın babası sayılan Hymer’in⁹ tanımı ise “birden fazla ülkede, bir ya da daha fazla sanayi dalını örgütleyen özel kurumlar” biçimindedir¹⁰. Ietto-Gillies ise tanım kapsamını, şirketin kendine özgü özelliklerini göz önünde bulundurarak bir miktar genişletmiştir. Buna göre, çok uluslu şirket birçok ülkede doğrudan ticari faaliyetlerini sürdüren, bu ülkelerde çeşitli varlıklara sahip olup aynı zamanda merkez tarafından üretim planlamasının, organizasyonun ve koordinasyonun ortak amaç ve stratejilerle sağlandığı şirkettir ve tanımdan da anlaşılacağı üzere bu durum tüm birimlerin performansını izleme yeteneğini gerektirmektedir¹¹. Ietto-Gillies’in vurguladığı koordine etme becerisini öne çıkaran bir başka tanım ise Shaw tarafından yapılmaktadır. Buna göre bir ana şirkete (*parent company*) bağlı olarak farklı devlet sınırları içerisinde bulunmakla beraber birbirlerine bağlı biçimde ticari faaliyetlerini sürdüren büyük ve çok uluslu organizasyonlar çok uluslu şirket olarak

⁶ İngilizce karşılığı sırasıyla “corporation” ve “enterprise” olan “şirket” ve “teşebbüs/girişim” olan terimlerin kullanımı bir başka kavramsal sorun olarak nitelendirilebilir. Ekonomik açıdan bakıldığında, yasal biçimin, bir işletmenin çok uluslu olarak sınıflandırılmasında çok önem arz etmeyeceği düşünülebilir. Hukuki açıdan ise elbette durum farklılık arz edecektir. Ancak bu noktada detaya girmek çalışmanın kapsamını aşacağından, Sanayi ve Ticaret Bakanlığını’nın resmi web sitesindeki kullanımları esas alınarak çalışmanın genelinde “şirket” kullanımının benimsendiğini ifade etmek gerekmektedir.

⁷ Bu tanımlardan bazılarına yapılan yönlendirmeler için bkz. Malcolm N. Shaw, **International Law**, 8. Baskı, Cambridge, United Kingdom New York, NY Port Melbourne, VIC Delhi Singapore, Cambridge University Press, 2018, s. 97, dipn. 293.

⁸ Lilienthal’ın tanımladığı haliyle çok uluslu şirket, tek bir ülkede merkezi olan ABD şirketlerini kapsamakta, örneğin Unilever ve Royal Dutch Shell gibi birden fazla ülkede merkezi bulunan şirketleri dikkate almamaktadır. Peter Muchlinski, **Multinational Enterprises and the Law**, 2. baskı, Oxford ; New York, Oxford University Press, 2007, s. 5.

⁹ Hymer, 1960 tarihli “*The Foreign Operations of National Firms: A Study of Direct Foreign Investment*” başlıklı doktora tezinde esasen “çok uluslu şirket” terimini hiç kullanmamıştır. Söz konusu tez için bkz.: Stephen H. Hymer, “The International Operations of National Firms, a Study of Direct Foreign Investment”, Massachusetts Institute of Technology, Thesis Tezi, 1960.

¹⁰ Stephen Herbert Hymer, **Çokuluslu Şirket : Radikal Bir Yaklaşım**, çev. Fahri Bakırcı, 1. baskı, Ankara, Epos Yayınları, 2016, s. 112.

¹¹ Ietto-Gillies, **Transnational Corporations and International Production**, s. 13.

adlandırılmaktadır¹². Bunlara ek olarak, ulusötesi şirketi kapsayıcı bir çatı kavram olarak benimseyen ve bu çatının altında küresel şirketler, uluslararası şirketler ve çok uluslu şirketlerin ayrı ayrı var olduğunu ileri süren görüşlerin varlığından bahsetmek de mümkündür¹³.

Literatürde sağlanamayan tanım birliği, farklı uluslararası örgütlerin tanımlarındaki çeşitlilik bakımından da geçerlidir. Örneğin BM'in 1974 tarihli raporunda "Seçkin Kişiler Grubu"¹⁴ tarafından çok uluslu şirket "*yerleşik oldukları ülke dışında üretim veya hizmet tesislerine sahip olan veya bunları kontrol eden işletmeler*" olarak tanımlanmaktadır. Raporda, söz konusu işletmelerin her zaman anonim şirket veya özel girişimden ibaret olmadığı, kamuya ait girişimlerin veya iştiraklerin de bu kapsamda değerlendirilebileceği belirtilmiştir¹⁵. Terim kullanımı ve tanıma ilişkin fikir birliğine aynı kurum içerisinde dahi rastlanamamasını, yine BM bünyesinde bulunan ECOSOC'un 57. oturumunda bazı temsilcilerin "ulusötesi şirket" biçimindeki kullanımın ulusal sınırlar ötesindeki operasyonları daha iyi karşıladığı yönündeki savunmasından da görebilmek mümkündür. Tartışmalar sonucu BM, belirli bir dönem için çok uluslu şirket ve ulus ötesi şirket ayrımına gitmiş, ancak zaman içerisinde terminolojik olarak çok uluslu şirket terimini karşılayan ulus ötesi şirketi benimsemekle birlikte daha sonraları teknik ayrımı göz ardı ederek ulusötesi şirketi kapsayıcı terim olarak kabul etmiş ve tüm sınır ötesi işbirliklerini karşılayacak biçimde bu kavrama raporlarında yer vermiştir¹⁶. BM Ulusötesi Şirketlere İlişkin Davranış Kuralları Taslağı, kavramı kapsayıcı bir şekilde "*hukuki biçimine ve faaliyet alanlarına bakılmaksızın iki veya daha fazla ülkede birbirine bağlı teşebbüslerden oluşan, varlıkların mülkiyet yoluyla veya başka bir şekilde birbirine bağlı olduğu, tek bir karar alma sistemi altında tutarlı politikalar ve ortak bir strateji oluşturarak faaliyet gösteren, özellikle bilgi, kaynak ve sorumluluklar bakımından merkezin diğerleri üzerinde daha fazla etkiye*

¹² Shaw, **International Law**, s. 197.

¹³ Denis G. Arnold, "Corporations and Human Rights Obligations", **Business and Human Rights Journal**, C. 1, No: 2, 2016, s. 257.

¹⁴ İngilizce orijinal metinde "*the Group of Eminent Persons*" olarak yer almaktadır.

¹⁵ UN Department of Economic and Social, "The Impact of Multinational Corporations on Development and on International Relations", 1974, s. 25.

¹⁶ Muchlinski, **Multinational Enterprises and the Law**, s. 6.

sahip olduğu, kamuya ait, özel veya karma nitelik gösteren şirketler” olarak tanımlamıştır¹⁷.

OECD ise çok uluslu şirketler için kesin bir tanım vermekten kaçınsa da Çok Uluslu Şirketler Rehberi’nde bu şirketlerin tüm ekonomik sektörlerde faaliyet gösterdiklerini, genellikle birden fazla ülkede tesis edilmiş olmakla beraber, faaliyetlerini -kendi bünyesindeki özerklik derecesi farklılık gösterse de- bağlı şirketler veya çeşitli tüzel kişilikler aracılığıyla çeşitli biçimlerde koordine edebileceklerini belirtmiştir¹⁸. Buradan yola çıkarak OECD’nin çok uluslu şirketlere ilişkin olarak vurguladığı hususun, çalışmada da benimsenen biçimiyle, birden fazla ülkede konumlanan girişimleri koordine etme becerisi olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir.

1.2.3. Tarihsel Gelişim

Sınır ötesi ticaretin tarihi elbette ulus devletlerin varlığından daha eskiye dayanmaktadır¹⁹. Örneğin Herodot’un metinlerinde Kartacalılar ile Kuzey Afrika yerlileri arasında bir nevi ilkel uluslararası ticarete ilişkin aktarımlara rastlamak mümkündür²⁰. Ortaçağ panayırlarında karşılaşılan kısa vadeli krediler de sermaye hareketleri bakımından örnek teşkil etmektedir ancak bu faaliyetin sürekli ve belirli bir nitelik alması 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gerçekleşmiştir²¹. Doğu Hindistan Şirketi’nin²² öncülük ettiği, 17. ve 18. yüzyıllarda etkinlik gösteren bazı şirketler modern çok uluslu şirketlerin öncüleri olarak görülebilse de bunlar esasen, kolonilerdeki

¹⁷ United Nations, “Draft United Nations Code of Conduct on Transnational Corporations”, 1983, (Çevrimiçi) <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaty-files/2891/download>, 14.03.2022.

¹⁸ OECD, **OECD Guidelines for Multinational Enterprises, 2011 Edition**, OECD, 2011, s. 17, para. 4.

¹⁹ Kredilere ilişkin olarak 15. yüzyıldan bir örnek teşkil eden Floransa’daki Medici Bankası uluslararası ticaretin finansal desteği bakımından da önem arz etmektedir. Medici Bankası hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Richard A. Goldthwaite, “The Medici Bank and the Worl of Florentine Capitalism”, **Past & Present**, C. 114, No: 1, 1987, s. 3-31.

²⁰ Herodotus, “The History of Herodotus Vol. 1”, par. 196, (03.03.2020), (Çevrimiçi) <https://www.gutenberg.org/files/2707/2707-h/2707-h.htm>, 03.03.2020.

²¹ Mehmet Selik, “Milletlerarası Sermaye Hareketlerinin Kısa Tarihçesi - XIX uncu Asrın Hususiyetleri Karşısında Günümüzün Şartları - Sermaye İhracatçısı Olarak İngiltere ve Amerika”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C. 15, No: 4, 1960, s. 40.

²² Şirketin orijinal ismi “*East India Company*” olup Türkçe metinlerde Doğu Hindistan Kumpanyası, Doğu Hindistan Şirketi, İngiliz Doğu Hindistan Şirketi, Britanya Doğu Hindistan Şirketi gibi kullanımlar mevcuttur. Çalışmada çok uluslu şirketler ile ortak noktalarının varlığından yola çıkarak Doğu Hindistan Şirketi kullanımı benimsenmiştir.

ticari faaliyetleri yürütmek adına kurulan imtiyazlı şirketlerdir²³ ve bu yönüyle modern çok uluslu şirketlerden farklılaşmaktadır²⁴. Sahip olduğu askeri güç ve idareye ilişkin yetkileri bakımından elbette modern bir çok uluslu şirketten çok daha farklı biçimde değerlendirilmesi gereken Doğu Hindistan Şirketi, anonim ortaklığın temel yapısal özelliklerini (oy hakkı, yönetim kurulu, sorumluluğa ilişkin düzenlemeler gibi) taşıması bakımından ise modern çok uluslu şirketin yönetim örüntüsüne çok benzer özellikler göstermektedir.

Uluslararası ticaret kavramının bugünkü anlamıyla ortaya çıkışı ise kendisini oluşturan sözcüklerden de anlaşılacağı üzere, ulus devlet kavramıyla bağlantılıdır ve bu sebeple ulus devletin doğumu sonrasındaki sınır ötesi ticari faaliyetleri ifade etmektedir²⁵.

Uluslararası ticaretin başlıca aktörlerinden biri olan modern şirketin kökenine dair organizasyon becerilerine dayalı bir değerlendirme yapıldığında, ilk olarak, Sanayi Devrimi sırasında ortaya çıkan küçük atölyelere ulaşılmaktadır. Merkantilist dönemin büyük şirketleri (örneğin maden şirketleri), Hymer'ın benzetmesiyle "*vücut hacminin büyük ancak beyin hacminin küçük olduğu dinazorlar*" olarak nitelendirilmiştir. Bunların faaliyetleri ise ancak Sanayi Devrimi için gereken sermayenin altyapısını oluşturacak büyüklüktedir. Modern şirkete giden yoldaki başlangıç noktası ise Sanayi Devrimi'nin ürünü olan, iş bölümü ve koordinasyon yeteneğine sahip küçük şirketler olmuştur. Bu yapı içerisinde, "*kişilerin iş bölümü dolayısıyla ortaya çıkan verimlilik sonucunda elde edilen getirinin*"²⁶ sahibi, aynı zamanda bu kişileri aynı çatı altında bir araya getirebilme yeterliliğini haiz olan sermaye sahibidir. Modern anonim şirketin

²³ "Asya ticaretinin öncülerinin aksine, yani tamamen devlet eliyle ticaret stratejisini benimseyen Portekizlilerden ya da devlet-özel sektör karma modelini getiren Hollandalılardan farklı olarak İngilizler, Doğu'nun zenginliğini akıtmak için bir özel sektör stratejisi üzerinden ilerlemişlerdir. İngiliz doğu Hindistan kumpanyası'nı farklı kılan şey ise temelde kamusal bir kurum olan Ortaçağ'daki şirket mantığı ile hissedarlarının çıkarlarına öncelik vererek hareket eden bir sanayi işletmesi modeli arasında köprü vazifesi görmüş olmasıdır." Nick Robins, **Dünyayı Değiştiren Şirket Doğu Hindistan Kumpanyası'nın Modern Çokulusluluğu Şekillendirmesi**, çev. M. İnanç Özekmekçi, İstanbul, h2o Yayıncılık, 2017, s. 47.

²⁴ Jetto-Gillies, **Transnational Corporations and International Production**, s. 8.

²⁵ Jetto-Gillies, **a.g.e.**, s. 19.

²⁶ Hymer, **Çokuluslu Şirket**, s. 65, 97.

ortaya çıkması ise üretim bakımından, bireylerin tek başlarına oluşturmasının güç olduğu bir sermaye genişlemesini de beraberinde getirmiştir²⁷.

Küçük atölyelerden modern şirkete giden süreçte, şirket formunun en net incelenebileceği yerlerden biri Amerika Birleşik Devletleri'dir. 1870'lerde genellikle bir girişimci veya aile tarafından yönetilen şirketler, 20. yüzyılda değişmek zorunda kalmıştır. Zira 20. yüzyıl, ekonomik gelişim ve değişimler bakımından, tarih-zaman çizelgesi üzerinde kapladığı yer ile ters orantılı olacak biçimde, çok sayıda yeniliği kapsamaktadır. Tüm bu yoğunlaşmanın, ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin de etkisi ile büyük şirketlere yansması, ürünlerin başka ülkelerde de üretilmesini kapsayan çeşitlendirme stratejilerinin gelişimi biçimde olmuş, bu strateji beraberinde esnek organizasyon yapısını getirmek zorunda kalmıştır²⁸. Hızla büyüyen ekonomi ile birlikte artan şirket birleşmeleri sayesinde bu yapı büyüyerek kendi yönetimine ilişkin bir organizasyon sistemi geliştirmiş; finans, personel, satın alma, mühendislik ve satış gibi farklı idari fonksiyonların ayrılmasına dayanan modern şirket bu sürecin sonunda ortaya çıkmıştır. ABD şirketleri, kendi içlerindeki bu dönüşümün ardından, yeni idari yapıları ve artan mali güçlerini kullanarak dışa açılmaya başlamış ve bir anlamda ulusal şirket haline gelirken nasıl uluslararası olunacağını da öğrenmiştir²⁹. Bu yeni yapıda işlevden ziyade ürüne odaklanılmış ve bir merkez ofis kavramı ortaya çıkmıştır. Ayrıca iş modeline göre, merkezîyet ya da ademimerkezîyetin sağlanmasında bilgi³⁰ esas alınmıştır³¹. ABD menşeli ulusal şirketlerinin uluslararasılaşmasına Avrupa'nın reaksiyonu ise bu sisteme adapte olmak biçiminde gerçekleşmiştir³². Kısaca çok uluslu şirketlerin kökeni, 18. ve 19. yüzyıllarda Avrupa'dan dışarı çıkan sermayenin, gelişen teknoloji aracılığıyla üretim süreçlerinin

²⁷ Ito, Lapavitsas, **Para ve Finansın Ekonomi Politikası**, s. 111.

²⁸ Ietto-Gillies, **Transnational Corporations and International Production**, s. 12.

²⁹ Hymer, **Çokuluslu Şirket**, s. 100-105; Ietto-Gillies, **Transnational Corporations and International Production**, s. 9.

³⁰ Orijinal metinde "information" kavramı kullanılmıştır.

³¹ Ietto-Gillies, **Transnational Corporations and International Production**, s. 12.

³² Hymer, **Çokuluslu Şirket**, s. 368.

ve yönetim biçimlerinin tarihte daha önce benzeri görülmemiş bir biçimde uluslararasılaşmasına dayanmaktadır³³.

Çok uluslu şirketin gelişiminde esas dönüm noktası ise 2. Dünya savaşı olmuştur. Bu tarihin esas alınmasının ilk sebebi, savaştan sonraki yıllarda çok uluslu şirket faaliyetlerinin daha önce benzeri görülmemiş bir biçimde artması, ikinci sebebi ise bugün aşına olunan anlamıyla çok uluslu şirket faaliyetlerinin esasen bu süreçte ortaya çıkmış olmasıdır³⁴. Ancak ne kadar büyük olursa olsun bir savaşın sona ermesinin tek başına bir etken olarak ticari yapıyı geliştirmesi pek mümkün gözükmemektedir. Bu sebeple söz konusu tarihin esas alınmasının sebebinin, temelde savaş sonrası siyasi aktörlerin tutumunun çok uluslu şirketlerin gelişimini serbest bırakan, eskiye nazaran daha az korumacı tutumları ve pek tabii şirket üzerindeki kontrolün sağlanmasında önemli bir etken olan iletişim teknolojilerindeki gelişim olduğu söylenebilecektir³⁵. Bu bağlamda, küreselleşme³⁶ olgusunun ve çok uluslu şirketlerin, çift yönlü etkileşim içerisinde oldukları bir döngünün varlığından ve birbirlerinin gelişimlerini karşılıklı olarak pozitif yönde etkilediklerinden bahsetmek mümkün gözükmemektedir.

1.2.4. Çok Uluslu Şirket Yapılanmasının Küresel Ekonomiye ve Hukuk Sistemini Şekillendirmedeki Rolü

Çok uluslu şirketin karakteristik özelliği, birden fazla ülkede gerçekleşen doğrudan üretim süreci ve bu süreçle birlikte gelişen doğrudan ticari faaliyettir. Şirket, bu faaliyetlerin gerektirdiği biçimde bir başka ülkede kendisine bağlı kuruluşlara sahiptir ve varlıklarının kontrolünü³⁷ elinde bulundurur³⁸. Çok uluslu şirketin bölüm yapılanmasında, esasen her bölüm bir kar merkezidir ve her birinin performansı

³³ Muchlinski, **Multinational Enterprises and the Law**, s. 9.

³⁴ Ietto-Gillies, **Transnational Corporations and International Production**, s. 2.

³⁵ Ietto-Gillies, **a.g.e.**, s. 10.

³⁶ Giddens küreselleşmeyi “*farklı toplumsal bağlamlar ve bölgeler arasındaki bağlantıların dünya genelinde bir ağ haline gelme süreci*” olarak ifade etmektedir. Bu bağlamda küreselleşmeyi diyalektik bir süreç olarak değerlendiren Giddens, bu küresel ağ sayesinde yerel birtakım olayların esasen kilometrelerce uzaktaki bambaşka ve yine yerel gelişmeler tarafından etkilenebildiğini ve bu etkileşimin çift yönlü olarak hareket ettiğini belirtir. Anthony Giddens, **The Consequences of Modernity**, Stanford, Stanford University Press, 2013, s. 118.

³⁷ Bu kontrol çoğunlukla mülkiyeti de kapsamaktadır.

³⁸ Ietto-Gillies, **Transnational Corporations and International Production**, s. 8.

diğerlerinden bağımsızdır. Merkez ofis ise bu bağımsız bölümlerin karını kendi bünyesine alıp onlara sermaye ve diğer kaynakları tahsis etmektedir³⁹. Çok uluslu şirketin sahip olduğu ekonomik ve politik gücün temelinde de bu yapılanmanın olduğunu ifade etmek mümkündür.

Çok uluslu şirket yapılanması ekonomi literatüründe oldukça geniş kapsamlı biçimde incelenmiş ve bu yapıya ilişkin çok çeşitli teoriler geliştirilmiştir. Söz konusu literatürün genişliği karşısında şirket yapısına ilişkin temel değerlendirmelere kısaca yer verilmesinin dahi çalışmanın kapsamını zorlayacak olması sebebiyle belirli ölçüde sınırlandırmaya gidilerek, çalışma konusu bakımından önem arz eden çok uluslu şirketlerin hukuki yapıyı etkileme potansiyelleri üzerinde durulması yerinde olacaktır.

Çok uluslu şirketlerin yukarıda belirtilen şirket yapısı ile perçinlenen küresel ekonomi içerisindeki devasa payı, ellerinde bulundurdukları ekonomik gücün politik güce dönüşmesi bakımından, bu şirketleri ekonomik perspektifin yanı sıra hukuki, siyasi ve toplumsal olarak pek çok açıdan incelenmeye değer kılmaktadır. Bu güce ulaşmadaki temel araç ise bahsedildiği üzere “sınır ötesi operasyonları yönetebilme kabiliyeti”dir. Zira devlet gibi tarihsel olarak en büyük otorite kabul edilen yapının koyduğu kuralları dahi zaman zaman dolanabilen bir kabiliyete sahip olmak ve bunun sonucunda ulaşılan ekonomik büyüklük aynı zamanda kaynakların ve servetin bölüşümüne etkisi bakımından da üzerinde durmaya değer bir husustur. Çok uluslu sermayenin devleti –ve hukuku- dönüştürmeye muktedir yapısı ekonomik büyüklüğü ile elbette ilişkilidir. Bu büyüklüğü somut biçimde örneklendirmek de mümkündür. Söz konusu şirketlerin küresel ticaret hacmi içerisinde kapladığı yere ve şirket gelirlerine⁴⁰ bakılması söz konusu büyüklüğü somutlaştırmaktadır.

Çok uluslu şirket yapısında, yukarıdaki tanımlarda da belirtildiği üzere, karar alma süreçlerini siyasi sınırlardan bağımsız biçimde yöneten ana ortaklık ve bu ortaklığa bağlı şirketler arasında ekonomik değere sahip girdi ve çıktılarının hareket serbestisi

³⁹ Jetto-Gillies, **a.g.e.**, s. 10.

⁴⁰ “Biggest Companies in the World by Market Cap 2022”, **Statista**, (09.05.2023), (Çevrimiçi) <https://www.statista.com/statistics/263264/top-companies-in-the-world-by-market-capitalization/>, 09.05.2023.

mevcuttur⁴¹. Bu serbesti ve şirketin yapısı ise söz konusu şirketlerin ekonomik kaynakları kimi zaman birçok egemen devletten dahi fazla kullanmak üzere, devletlerin hukukunu manipüle ederek kendi çıkarlarını ileri sürmeye muktedir kılmaktadır. Çok uluslu şirketlerin, ekonomik ve organizasyonel güçlerinin yanı sıra, yabancı yatırımlara ilişkin uluslararası hukukun şekillenmesinde küresel ölçekte etki yaratma gücü, onları bu alanda önemli aktörler haline getirmektedir⁴². Örneğin ICSID tahkimi gibi özel uyuşmazlık çözümleri ile kendilerine uygun hukuk ilkeleri yaratma başarısını da bu güç kapsamında değerlendirmek mümkün gözükmemektedir⁴³. İkinci Dünya savaşı sonrasında yatırımların liberalleşmesi eğilimini pekiştiren, Dünya Ticaret Örgütü başta olmak üzere, pek çok yeni uluslararası örgütün ortaya çıkışı yine aynı ilişki içerisinde değerlendirilebilecektir⁴⁴.

1.2.5. Çok Uluslu Şirketin Uluslararası Hukuk Kişiliği Sorunu Üzerine

Uluslararası hukuk, kavramın fikir babası olarak kabul edilen Bentham'ın 1871'de ifade ettiği “mutlak egemenler arasındaki ilişkileri düzenlemekten”⁴⁵ ibaret olan biçiminden farklılaşarak, günümüz uluslararası toplumunun gerekleri doğrultusunda, kavramın kapsamını sorgulatır hale gelmiştir. Bentham'dan bu yana, söz konusu uluslararası toplumun yalnızca siyasi egemenlerden müteşekkil olmadığını gösteren pek çok gelişme meydana gelmiştir ve hızla koşulların değiştiği çağımız, bu gelişim sürecinde yeni aktörler ortaya koymaktadır. Bu sebeple “devlet merkezci bir hukuk dalı olarak kabul edilen uluslararası hukuk”⁴⁶ devlet dışı aktörlerin nerede konumlandırılacağını tartışır hale gelmiştir.

Çok uluslu şirketlerin küresel ağa entegre biçimde yürüttükleri faaliyetler, bu şirketleri salt ekonomik sonuçları bakımından ilgilendiriyor olsa dahi, bahsi geçen ekonomik

⁴¹ Deniz Baran, **Çok Uluslu Şirketlerin Uluslararası Hukuk Kişiliği**, 1. bs, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2020, s. 7.

⁴² M. Sornarajah, **The International Law on Foreign Investment**, 3rd ed, Cambridge ; New York, Cambridge University Press, 2010, s. 63.

⁴³ Sornarajah, **a.g.e.**, s. 5.

⁴⁴ Muchlinski, **Multinational Enterprises and the Law**, s. 21-22.

⁴⁵ Jeremy Bentham, **Introduction to the Principles of Morals and Legislation**, Kitchener, Batoche Books, 2000, s. 236.

⁴⁶ Baran, **Çok Uluslu Şirketlerin Uluslararası Hukuk Kişiliği**, s. 3.

faaliyetler bir tür domino etkisi ile çeşitli sosyoekonomik ve kimi zaman devletlerin dahi gücünü aşan siyasal etkileri de beraberinde getirmektedir. Bu denli büyük bir etkiye sahip olan çok uluslu şirketlerin uluslararası hukuk içerisinde nerede konumlandırıldığı ise elbette önem teşkil etmektedir.

Bugün devlet dışı birer aktör⁴⁷ olarak değerlendirilen çok uluslu şirketler, devletlere özgü bazı yetkilere -doğaldır ki- sahip değildir. Yine de geçmişten bazı örnekler üzerinde durmak söz konusu şirketlerin uluslararası hukuk içerisindeki konumlarının öneminin anlaşılmasında faydalı olacaktır. Günümüz çok uluslu şirketlerinden farklı biçimlerde olsa da, dönemin uluslararası ölçekte faaliyet gösteren şirketlerinden Hollanda ve Britanya Doğu Hindistan Şirketleri gibi örneklerin, adeta uyruk devletlerin bir kolu gibi davranarak, savaş ilan etme yetkisine dahi sahip olduğu görülmektedir. Elbette bu örnek modern çok uluslu şirketleri tam anlamıyla karşılamamaktadır. Her ne kadar askeri güç kullanımı gibi devlete özgü çoğu yetkiden mahrum olsa da çok uluslu şirketlerin ekonomik büyüklüklerinin, devlet merkezli uluslararası hukuk sistemi içerisinde kendilerinin de konumlandırıldığı bir dönüşüm için zorlayıcı nitelikte olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Zira küresel ekonomik sistem içerisinde herhangi bir devletin tek başına çok uluslu şirket faaliyetlerini düzenlemesi veya bu faaliyetler üzerinde tek başına bir denetimi gerçekleştirebilmesi mümkün gözükmemektedir.

Böylesine büyük güce sahip bir ekonomik aktörün, kavramın kendisi de tartışmalı olmasına rağmen, uluslararası hukuk kişiliği üzerinden de ele alınması gerekmektedir. Uluslararası hukuk tarafından çok uluslu şirketlere tanınan birtakım hak ve yükümlülükler bulunmaktadır. Ancak uluslararası hukuk kişiliğinin varlığından söz edilebilmesi için bu hak ve yükümlülükler sahip olmak tek başına yeterli olmayıp aynı zamanda uluslararası düzeyde aktif bir katılımın varlığı gerekmektedir. Örneğin, çok uluslu şirketlerin uluslararası mahkemeler nezdinde hak arama yetkisine sahip olmaları, bu mahkemelerin devletler veya uluslararası örgütler tarafından uluslararası anlaşmalar

⁴⁷ Baran, **a.g.e.**, s. 27 vd.

çerçevesinde kurulmasına bağlıdır; ancak söz konusu sistemin oluşumunda hukuken etkili olan aktörler resmi bağlamda sadece devletler ve uluslararası örgütlerdir⁴⁸.

Uluslararası hukuk kişiliğinin tam kapsamına ve tanımına ilişkin doktrindeki tartışmalı görüşlere⁴⁹ karşın çok uluslu şirketlerin sahip oldukları ekonomik -ve dolayısıyla fiili-gücün yanı sıra söz konusu aktörleri açık biçimde birer uluslararası hukuk kişisi olarak tanıma yönünden devletlerin tavırları daha nettir ve iktidara ilişkin kaygıları nedeniyle de olumsuzdur.

Mevcut durum bu şekildeyken, yakın gelecekte ne çok uluslu şirketlerin “küçülerek” devlet egemenliği ile “yarışmaya” son vermesi ne de ulus devletlerin yok olması mümkün gözükmemektedir. Çok uluslu şirketlerin, devletlerin ayrı ulusal hukuk düzenlerinden kaçabilme yeteneklerini kötüye kullanmalarını önlemek adına onlara bir statü belirlemekten kaçınmak ise sorunu çözmekten uzak bir yaklaşımdır. Uzlaşmaya yönelik bir işbirliğine dair öneri getirmek her ne kadar çalışma kapsamını aşmaktaysa da bu ihtiyacın belirtilmesinin çalışmanın ilerleyen kısımlarında aktarılabilecek olan egemenlik ve vergilendirme yetkisi sorunları bakımından önemli olduğu düşünülmektedir.

1.2.6. Çok Uluslu Şirket-Doğrudan Yabancı Yatırım İlişkisi

Tarihsel olarak bakıldığında ticaret, sınır ötesi gelir getirici faaliyetlerin en eski biçimlerinden biridir ve çok eski dönemlere gidildiğinde dahi çeşitli şekillerde ve çeşitli toplumlarda görülmektedir. Çalışmanın konusu bakımından, ticaretin çok eskilere dayanan tarihinin içerisinde çok uluslu şirketin ticari faaliyetini diğer ticari faaliyetlerden ayıran hususa ilişkin bazı açıklamalar yapılmışsa da bu şirketlerin doğrudan yabancı yatırımlar ile bağlantısının ayrıca ortaya konulması gerekmektedir.

⁴⁸ James Crawford, **The Creation of States in International Law**, 2nd ed., Oxford: New York, Clarendon Press; Oxford University Press, 2006, s. 28-29.

⁴⁹ Sözkonusu görüşlere ilişkin ferleme için bkz.: Deniz Baran, **Çok Uluslu Şirketlerin Uluslararası Hukuk Kişiliği**, 1. bs, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2020, s. 27 vd.

Çok uluslu şirketlerin faaliyetlerinin dünya ticareti dahilinde çeşitli görünümlelerinden söz etmek mümkündür. Örneğin şirket içi ticaretin, çok uluslu şirketin karakteristik özellikleri dolayısıyla, esasen uluslararası ticaretin bir parçasını oluşturması ve bu durumun dünya ticaret hacmi içinde önemli bir yer kaplıyor olması dikkat çekicidir⁵⁰. Günümüzün en önemli ekonomik aktörlerinden biri olan çok uluslu şirketlerin en yaygın görülen aktivitesi ise uluslararası üretimin yansıması olan doğrudan yabancı yatırımlardır.

Yukarıda işaret edildiği üzere çok uluslu şirket bölümlenmiş bir yapıdan oluşurken esasen her bir bölüm ayrı bir kar merkezi olarak görülmekte ve performansları bakımından bölümler ayrı ayrı değerlendirilmektedir. Söz konusu yapıda merkez ofis çeşitli bölümlerden kar elde ederken onlara sermaye ve diğer kaynakları tahsis etmekte ve böylece yapı içerisindeki stratejik rolünü yerine getirmiş olmaktadır⁵¹.

Muchlinski, çok uluslu şirkete ilişkin tanımında, belirleyici özellik olarak yatırımın biçimini vurgulamaktadır. Ekonomi literatüründe çok uluslu şirketlere ilişkin yapılan genel ve kapsayıcı tanımın unsurlarından olan “birden fazla ülkede gelir getirici varlıklara sahip olmanın yanı sıra bunları yönetme ve kontrol etme becerilerini bulundurma”ya⁵² ek olarak bu şirketlerin yatırımlarının portföy yatırımının ötesinde “doğrudan yatırım” niteliğine sahip olması gerektiğini belirtmektedir.

Gerçekten de dünya genelinde doğrudan yabancı yatırımların yatırımcıları incelendiğinde çok uluslu şirketler ile doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki bağlantının önemi ortaya çıkmaktadır zira dünya genelindeki doğrudan yabancı yatırımların büyük bir kısmı çok uluslu şirketler tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu durum, çok uluslu şirketlerin doğrudan yatırımın büyüklüğünü karşılayabilecek ekonomik gücü ve sınır ötesi operasyonları yönetebilme kabiliyeti ile doğrudan ilgilidir. Esasen doğrudan yabancı yatırımlar ile ilgili kısma geçmeden önce çok uluslu şirketler hakkında yukarıdaki bilgilere yer verilmesi de bu sebeptir. Her doğrudan yabancı

⁵⁰ Jetto-Gillies, **Transnational Corporations and International Production**, s. 19.

⁵¹ Jetto-Gillies, **a.g.e.**, s. 12.

⁵² Muchlinski, **Multinational Enterprises and the Law**, s. 5.

yatırım bir çok uluslu şirket çatısı altında olmak zorunda değilse de bu oranın yüksekliği, birbiri ile bu denli ilişkili iki kavramın büyük bir kesişim kümesine sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

1.3. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM

Yatırım, teknik anlamı ile esasen ekonomi biliminin incelediği ve hakkında çeşitli tanımların ortaya koyulduğu bir kavramdır. Hukuk metinlerinde ise tanımlamaktan itina ile kaçınılan bu kavrama, yine herhangi bir tanımlama çabası içerisine girmeden, çalışmada belirli ölçüde yer verme zorunluluğu bulunmaktadır, zira söz konusu kavram çalışmanın odağında yer almaktadır.

Doğrudan yabancı yatırım, nihayetinde, bir yatırım türü olarak nitelendirilmektedir. Gelişmekte olan ülkeler bakımından gelir düşüklüğüne bağlı olarak tasarrufların yetersiz olması, dolayısıyla yatırıma yönlendirilebilecek tasarrufun azlığı söz konusudur. Bu durum ülkeleri yatırım için gerekli olan sermayenin dışarıdan temin edilmesine yöneltmektedir. Söz konusu döngüye iktisat teorisi bakımından kısaca değinilerek hukuki anlamıyla yatırımdan ne anlaşılması gerektiğine dair bir yöntem izlenmesi, çalışmanın temel bileşenlerinden biri olan “doğrudan yabancı yatırım” kavramının açıklanması için faydalı olacaktır.

1.3.1. Genel Olarak Yabancı Yatırım Kavramı

Yabancı yatırım kavramı, doğası gereği, içeriğinde bir uluslararasılaşma olgusu barındırmaktadır. Yabancı yatırımdan söz edebilmek için yatırımcının kendisini yerli yatırımcıdan ayıran bir statünün mevcudiyeti ön koşuldur. Bu durumun ise uluslararası düzeyde bir ekonomik faaliyetin varlığını gerektirdiği açıktır. Bir başka deyişle uluslararası ekonomik faaliyetler olmaksızın yabancı yatırımcıdan bahsedilemeyecektir.

Küreselleşme öncesi klasik egemenliğe dayalı devletler arası ticari faaliyetler ayrı tutulacak olursa, ekonomik ilişkilerde uluslararası yoğunluğun artışı İkinci Dünya Savaşı sonrasında gerçekleşmiştir⁵³. Bu yoğunlaşma öncesindeki yabancı yatırımları ise Batı Avrupa ülkelerinin sömürgeleştirme politikalarının başlangıcından itibaren ele almak mümkündür. Ancak bahsi geçen dönemdeki faaliyetlerin teknik anlamda birer yabancı yatırım olmaktan öte ticari faaliyetler olarak düşünülmesi daha yerinde olacaktır. Zira sömürge devlet ile sömürgeci devlet arasındaki ilişki birinin diğerini zenginleştirilmesi üzerine kurulduğundan, sömürge devletlerin dış ticaretteki vergilendirme yetkilerinin kapsamı da oldukça dar tutulmuştur⁵⁴. Bunun yanı sıra yukarıda anlatıldığı şekliyle çok uluslu şirketler henüz bu dönemde tam anlamıyla oluşmamış, sömürgeci devlet ile sömürge devlet arasındaki bu hareketlilik, hammadde ve işgücü sağlanması amacı öncelikli olarak, ekonomik sömürü ve bunu izleyen bir şekilde siyasi/yönetimsel bakımdan da kendine bağlı kılmadan ibaret kalmıştır⁵⁵.

Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, ticaretin serbestleştirilmesi adına mevcut birtakım engellerin kaldırılmasına yönelik çalışmaların ardından çok uluslu şirketlerin, devletlere bağlı kalmaksızın, uluslararası alanda ticari faaliyetlerini yürüttükleri bir ekonomik ortam ortaya çıkmıştır⁵⁶. Yabancı yatırımların günümüzde anlaşıldığı haliyle ortaya çıkması da esasen bu sürecin bir ürünüdür⁵⁷. Şu halde güncel

⁵³ Olcay Işık, “Uluslararası Hukukta Yatırım Kavramı: Antlaşmalar Temelinde Bir Değerlendirme”, **Uluslararası Hukuk ve Politika**, C. 7, No: 28, 2011, s. 126.

⁵⁴ Nami Çağan, **Vergilendirme Yetkisi**, İstanbul, Kazancı Hukuk Yayınları, 1982, s. 21.

⁵⁵ Mehmet Baykal, **Hukuksal ve Kurumsal Bağlamda Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar**, Şişli, İstanbul, XII Levha Yayınları, 2014, s. 9.

⁵⁶ Işık, “Uluslararası Hukukta Yatırım Kavramı: Antlaşmalar Temelinde Bir Değerlendirme”, s. 126.

⁵⁷ “İkinci dünya savaşından sonra ülkeler arasındaki iş faaliyetlerinde tarifeler, kotalar gibi kurumsal engeller, vatandaşların mal ve hizmetlere daha kolay ulaşmalarını sağlamak, yabancı işletmelerle rekabet sonucu yerel işletmelerin verimliliklerini arttırmak gibi nedenlerle azaltılmaya başlanmıştır. 1957 yılında imzalanan Roma Anlaşmasıyla birlikte Ortak Pazar'ın (AET) kurulması, uluslararası ticaretin gelişmesinde ve işletmelerin uluslararasılaşması sürecinde etkili olmuştur. Amerika ve Avrupa işletmeleri AET'nin sağladığı imkanlar ile yeni pazarlara açılmışlardır. İşletmeler ve hükümetler, uluslararası işletmeciliği kolaylaştıran düzenlemeler geliştirmişlerdir. Örneğin bankalar, işletmelerin yabancı ülkelerdeki satışlarının ödemelerini alabilecek dış ticarette finansman, ödeme yöntemleri geliştirmiştir. Avrupa ülkeleri arasında yapılan Avrupa Bölge Anlaşması (EFTA), Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi uluslararası niteliğe sahip organizasyonların oluşması ülkeler arasında yakınlaşmayı sağlamıştır. IMF, yabancı para birimlerinin farklı para birimlerine çevrilmesiyle ilgili engellerin kaldırılmasında ve uluslararası ticaretin gelişmesinde, Genel Gümrük Tarifeler ve Ticaret Anlaşması (GATT) ise tarife ve kotaların azaltılmasıyla çokuluslu işletmelerin yaygınlaşması ve yabancı ülkelerdeki faaliyetlerinin artmasında etkili olmuştur. GATT kurumsal bir yapıya kavuşturularak 1 Ocak 1995'te DTÖ'ne dönüştürülmüştür. DTÖ'nün GATT'm yerini almasıyla, anlaşmalara konu olan alanlar genişlemiştir, mal ticaretinin

anlamıyla yabancı yatırımın söz konusu olabilmesi için üç temel kavramın varlığından öncelikle bahsedilmesi gerekmektedir. Bunlar; yatırımcı, yatırımcının kendi ülkesi dışında hukuki ilişkisinin olduğu ev sahibi devlet ve yatırımcının tabi olduğu kaynak devlettir⁵⁸.

Ekonomi bilimi kapsamında yapılan teknik tanımların ötesine geçildiğinde, yatırım kavramı, aynı zamanda uluslararası yatırım hukukunun da konusunu oluşturmaktadır. Dolayısıyla, yabancı yatırımlar bakımından değinilmesi gereken kavramlardan biri de yatırım sözleşmesi (*investment contract*) ya da devlet sözleşmesi (*state contract*) olarak bilinen ve ev sahibi devlet ile yabancı yatırımcı arasında akdedilen sözleşmelerdir. Bu sözleşmeler, çoğunlukla, imtiyaz, yap-işlet-devret ve ortaklık sözleşmeleri biçiminde yapılmaktadır⁵⁹. Söz konusu sözleşmeler bakımından dikkate alınması gereken husus, taraflardan birinin devlet olması ve devletin egemenlik yetkisine dayanarak yatırımcının haklarını zedeleyici bir düzenleme getirme olasılığının varlığıdır⁶⁰. Bu husus bakımından bir çözüm olarak düşünülebilecek diplomatik koruma⁶¹, uluslararası hukukun en eski ve temel kavramlarından biridir. Ancak yabancı yatırımlar bakımından diplomatik korumanın zaman içerisinde yetersiz kalması, devletleri buna ek olarak başka güvencelerin arayışına yönlendirmiş ve başka hukuki araçların ortaya çıkmasına sebep olmuştur⁶². Yatırımcı ile ev sahibi devlet arasında yapılan bu sözleşmelerin

*yanında, hizmetler ticareti ve ticari nitelikteki fikri mülkiyet hakları kapsam içine alınmıştır. Uluslararası ticaretin yasal temelleri DTÖ Anlaşmaları ile belirlenmekte, üye ülkeler ticaret politikalarını bu anlaşmalar çerçevesinde belirlemektedir. Sonuçta üye ülkeler arasında uluslar arası ticaret engelleri azaltılmıştır. Gelişmekte olan piyasalarda yaşanan büyüme, yatırım politikalarında ve ticaret rejimlerinde serbestleşmenin sürdürülmesi doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını arttırmıştır.” Dilber Ulaş, “AB’ye Yönelen Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Çok Uluslu İşletmelerin Üretim Yeri Seçim Kararları”, **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, C. 7, No: 2, 2008, s. 80-81.*

⁵⁸ Bilgin Tiryakioglu, **Doğrudan Yatırımların Uluslararası Hukukta Korunması**, Ankara, Dayınarli Hukuk Yayınları, 2003, s. s. 9.

⁵⁹ Baykal, **Hukuksal ve Kurumsal Bağlamda Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar**, s. 14.

⁶⁰ Bu olasılığa karşı yatırımcının korunması için alternatif uyuşmazlık çözüm mekanizması olarak getirilen ICSID tahkimine ilişkin detaylı açıklamalara, çalışmanın kapsamını aşmamak maksadıyla, detaylı biçimde yer verilmemiştir.

⁶¹ “Bir devletin yurttaşlarının yabancı bir devletçe zarara uğratılması durumunda anılan zararlar aynı zamanda bu devlete dolaylı olarak verilmiş zarar biçiminde değerlendirilmektedir. Bu durumda devlet yurttaşını diplomatik korumasına alarak durumun düzeltilmesi yollarını aramaktadır.” Hüseyin Pazarıcı, **Uluslararası Hukuk**, 15. bası, Ankara, Turhan Yayınevi, 2016, s. 417.

⁶² Baykal, **Hukuksal ve Kurumsal Bağlamda Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar**, s. 2.

haricinde devletler arasında karşılıklı olarak yatırımların teşviki ve korunması amacıyla imzalanan çeşitli yatırım anlaşmaları da bulunmaktadır.

Bu doğrultuda, yatırım kavramının değerlendirilmesi için başvurulacak esas kaynakların da yatırım anlaşmaları olması yerinde bir bakış açısidir. Ancak iki taraflı, çok taraflı veya bölgesel yatırım anlaşmalarını kapsayan hukuki metinlerdeki tanımlar tamamen tarafsız ve nesnel değildir; tersine, tanımlar içinde yer aldığı metne ilişkin kuralların uygulanacağı nesneyi ve durumları belirlemekte, böylece metnin kapsamı ve amacını yansıtan birer araç haline gelmektedir⁶³. Kaldı ki korunan yatırımların kapsamı da zaman içerisinde oldukça değişmiş, önceleri sadece maddi varlıklar yatırım olarak korunurken daha sonra hisseler, fikri mülkiyete ilişkin haklar, devletle yapılan sözleşmelerden doğan haklar ve yatırımcıya tanınan imtiyazları da dahil edecek şekilde kapsam genişletilmiştir⁶⁴. Ekonomik anlamda farklı biçimleri mevcut olsa da görece kolay biçimde tanımlanan yatırım kavramına, uluslararası yatırım hukuku bakımından koruma kapsamı genişletilmiş olmasına rağmen, sınırlayıcı bir tanım getirilmesinden ise adeta kaçınılmaktadır. Bir başka deyişle, üzerinde uzlaşmış bir tanıma bulunmayan yatırım kavramının hukuk metinleri içerisinde sınırlarının keskin bir biçimde çizilmekten imtina edilmesinin sebebi, haklı görülebilecek bir bakış açısıyla, olası bir “tanımın mümkün olabilecek yatırım türlerinin her birini kapsamaması endişesidir”⁶⁵.

Örneğin, yatırımların teşviki ile korunmasını amaçlayan ve devletler arasında imzalanan iki taraflı yatırım anlaşmalarının (*bilateral investment treaty-BIT*)⁶⁶ çoğunda⁶⁷, Kuzey

⁶³ UNCTAD, “Trends in International Investment Agreements: An Overview”, UNCTAD Series on Issues in International Investment Agreements, New York and Geneva, UNCTAD, 1999, s. 55, (Çevrimiçi) https://unctad.org/system/files/official-document/iteiit13_en.pdf, 11.03.2022.

⁶⁴ Mustafa Alper Ener, **Uluslararası Yatırım Hukuku**, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2021, s. 34-35.

⁶⁵ Işık, “Uluslararası Hukukta Yatırım Kavramı: Anlaşmalar Temelinde Bir Değerlendirme”, s. 127.

⁶⁶ İki taraflı yatırım anlaşmalarında yatırımın tanımlanmasında genel olarak dört usul izlenmektedir. Bunlar; malvarlığını esas alarak yapılan tanımlar, totolojik yöntem kullanılarak yapılan tanımlar, kapalı liste yöntemi ve sınırlandırma yöntemidir. Söz konusu yöntemler hakkında detaylı bilgi için bkz. Zeynep Çalışkan, “Türkiye’nin Taraf Olduğu İkili ve Çok Taraflı Anlaşmalarda Yatırım Kavramı”, **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**, C. 29, No: 0, 2010, s. 89 vd.

⁶⁷ Türkiye’nin 2021 yılı itibariyle taraf olduğu ikili yatırım anlaşmalarının sayısı 131’dir; ilgili anlaşma metinleri için bkz.: “Investment Policy Hub”, (20.12.2021), (Çevrimiçi) <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/countries/214/turkey>, 20.12.2021.

Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA) ve Enerji Şartı Anlaşması'ndaki⁶⁸ “her türlü varlık (*every kind of asset*)” kavramına yapılan vurgu benimsenerek genel bir yatırım tanımına gidilmiş ve yatırım için oldukça geniş bir kapsam belirlenmiştir. MIGA bakımından ise bir yatırımın sözleşme kapsamında garanti altına alınabilmesi, söz konusu yatırımın m. 12/a kapsamında “uygun yatırım” olması şartına bağlanmış, uygun yatırım kavramı ise herhangi bir yatırım tanımı verilmeden, kapsamı esnek bir biçimde oluşturulmuştur⁶⁹.

Yatırım uyuşmazlıklarının çözümlenmesi bakımından ise bir tanım ortaya konulması ve nelerin yatırım olarak kabul edildiğinin belirlenmesi gereklidir. Bu sebeple, uyuşmazlığın çözümünde yetkili kurumun kavram için getirdiği tanım elbette önem arz etmektedir. Oysa International Centre for Settlement of Investment Disputes Convention (ICSID Konvansiyonu), madde 25 (1)⁷⁰ ile yatırım için herhangi bir tanım getirmeden sadece yetki şartını belirtmektedir. Yatırımın tanımına ilişkin söz konusu sorun ise Salini Davası'nda⁷¹ dört koşulun varlığı aranarak “Salini testi” olarak literatüre geçen uygulama ile çözülmüştür. Bu koşullar; para veya varlık katılımının bulunması, risk alınması, belirli bir süre geçmesi ve ev sahibi devlete ekonomik bir katkıda bulunulmasıdır⁷².

⁶⁸ İlgili madde (m. 1/6) için bkz.: “Enerji Şartı Anlaşması”, (20.12.2021), (Çevrimiçi) https://www.energycharter.org/fileadmin/DocumentsMedia/Legal/1994_ECT.pdf, 20.12.2021.

⁶⁹ MIGA, “The Convention Establishing the Multilateral Investment Guarantee Agency (MIGA)”, (11.03.2022),(Çevrimiçi) <https://www.miga.org/sites/default/files/archive/Documents/MIGA%20Convention%20February%202016.pdf>, 11.03.2022.

⁷⁰ İlgili madde orijinal metni: “The jurisdiction of the Centre shall extend to any legal dispute arising directly out of an investment, between a Contracting State (or any constituent subdivision or agency of a Contracting State designated to the Centre by that State) and a national of another Contracting State, which the parties to the dispute consent in writing to submit to the Centre. When the parties have given their consent, no party may withdraw its consent unilaterally.” “ICSID”, (21.11.2021), (Çevrimiçi) <http://icsidfiles.worldbank.org/icsid/icsid/staticfiles/basicdoc/parta-chap02.htm>, 21.11.2021.

⁷¹ Salini Construttori S.p.A. and Italstrade S.p.A. v. Morocco, Case No. ARB/00/4 (ICSID 23 July 2001).

⁷² Tartışmalı görülen ev sahibi devlete ekonomik katkıda bulunma şartını inceleyen eser için bkz. Dai Tamada, “Must Investments Contribute to the Development of the Host State? The Salini Test Scrutinised”, **Law and Development: Balancing Principles and Values**, ed. Piotr Szwedo, Richard Peltz-Steele, Dai Tamada, Singapore, Springer Singapore, 2019, s. 95-114, doi:10.1007/978-981-13-9423-2_6.

Uluslararası hukuk metinlerinin yanı sıra literatürde genel olarak yabancı yatırım, “*sermaye veya malların girişim kazancına doğrudan veya dolaylı olarak katılım karşılığında sermaye ihraç eden bir ülkeden ev sahibi diğer bir ülkeye aktarımı*”⁷³ olarak tanımlanmaktadır. Yabancı yatırımın, en genel biçimiyle, kaynakların bir başka ülkeye taşınması⁷⁴ şeklinde anlaşılması da mümkündür. Benzer bir tanımla yabancı yatırım “*dış ülkelerde yabancılar elinde oluşan ve ekonomik değer ifade eden birikimler*”⁷⁵ biçiminde de ifade edilmektedir. Sermaye akışı sağlayan, yatırımcı tabanını genişleten yabancı yatırımlar doğal olarak sermaye hacmini de arttırmaktadır⁷⁶ ve bu artış ev sahibi ülkenin piyasasına olan güveni temsil etmesi açısından önemlidir; bu sebeple de ülkeler tarafından genellikle istenen transferlerdir.

1.3.2. Yabancı Yatırımlar Kapsamında Doğrudan Yatırım- Dolaylı Yatırım (Portföy Yatırımı) Ayrımı

Yukarıda açıklandığı şekliyle yatırım, öncelikle sermaye birikimi gerektirmektedir. Söz konusu birikimin oluşumu ise gelir düzeyine bağlı olarak gerçekleştirilen tasarruflara bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Ülke içi tasarrufları ise gönüllü ve zorunlu tasarruflar biçiminde ikiye ayırmak mümkündür. Zorunlu tasarruflar, kamu gücü gerektiren ve devletlerin tek taraflı olarak topladığı gelirler olarak düşünüldüğünde, vergiyi de bir tür zorunlu tasarruf olarak ele almak olanaklıdır. Gönüllü tasarruflar ise bireylerin gelirleri ile doğrudan bağlantılıdır. Gelişmekte olan ülkeler bakımından ise kişilerin marjinal tüketim eğiliminin yüksek olması sebebiyle tasarruf azlığı söz konusudur⁷⁷. Bireyler bakımından geçerli olan bu durum, yatırıma yönlendirilebilecek tasarrufları etkilemesi dolayısıyla teşebbüsleri de olumsuz etkilemektedir.

⁷³ Sornarajah, **The International Law on Foreign Investment**, s. 8.

⁷⁴ Sezgin Açıkalm, Seyfettin Ünal, **Doğrudan Yatırımlar ve Portföy Yatırımları: Global ve Yerel Faktörlerin Türkiye Üzerindeki Göreceli Etkisi**, 2. Baskı, Bursa, Ekin Yayınevi, 2009, s. 6.

⁷⁵ Rifat Erten, **Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanununun Türk Yabancılar Hukuku Sistemi İçindeki Yeri ve Rolü**, Ankara, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, 2005, s. 21.

⁷⁶ Açıkalm, Ünal, **Doğrudan Yatırımlar ve Portföy Yatırımları: Global ve Yerel Faktörlerin Türkiye Üzerindeki Göreceli Etkisi**, s. 41.

⁷⁷ Erten, **Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanununun Türk Yabancılar Hukuku Sistemi İçindeki Yeri ve Rolü**, s. 1.

Bir ülke için yatırımların finansmanı olarak kendi kaynaklarını (kendi tasarruflarını) kullanması ideal durum olarak görülse de kimi ülkeler açısından gelir yetersizliği sebebiyle oluşan tasarruf azlığı yatırımların önünde bir engel teşkil etmektedir. Bu sebeple kendi tasarruflarıyla yatırımların finansmanını karşılayamayan ülkeler bakımından dışarıdan sermaye girişleri (yabancı yatırım) ile yatırımlara fon sağlanması⁷⁸ söz konusu olmaktadır.

Çalışma konusunun odağında bulunan doğrudan yabancı yatırımlar, yukarıda açıklanan haliyle yabancı yatırımların bir alt başlığı olarak nitelendirilmektedir. Ancak doğrudan yabancı yatırımın neleri kapsamadığının belirlenmesi açısından öncelikle kendisinin portföy yatırımlarından ayırt edilmesi gerekmektedir.

1.3.2.1. Portföy Yatırımı

Portföy yatırımları, *“sahibinin aktif yönetimi veya kontrolünü gerektirmeyen menkul kıymet ve diğer malî varlıkların pasif olarak elde bulundurulması”*⁷⁹ şeklinde tanımlanmaktadır. OECD, portföy yatırımlarını *“doğrudan yatırım veya rezerv varlıkları olarak sınıflandırılan araçlar hariç olmak üzere özkaynak ve borçlanma senetlerine yapılan yatırımları kapsayan uluslararası yatırım kategorisi”* olarak tanımlamaktadır⁸⁰.

Portföy yatırımları, menkul değerlerin satın alımı biçiminde gerçekleşir. Bir başka deyişle, yönetsel bakımdan bir kontrol gücüne sahip olmaktan ziyade finansal anlamda kar artırma odaklı olan hissedarlığa dayanan pay ortaklığında portföy yatırımı niteliği öne çıkmaktadır ve şirketin yönetimini etkileme amaçlı yapılan doğrudan yabancı yatırımcının satın almalarından da esasen bu yönüyle farklılaşmaktadır⁸¹. Portföy yatırımcısının kendisini doğrudan yabancı yatırımcıdan ayıran başlıca amacı ise

⁷⁸ Açıklım, Ünal, **Doğrudan Yatırımlar ve Portföy Yatırımları: Global ve Yerel Faktörlerin Türkiye Üzerindeki Göreceli Etkisi**, s. 45-46.

⁷⁹ Hüsnü Turanlı, “Doğrudan Yabancı Yatırımların Hukuki Çerçevesi”, Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi Tezi, 2008, s. 11.

⁸⁰ OECD, “OECD Glossary of Statistical Terms - Portfolio investment Definition”, (24.11.2022), (Çevrimiçi) <https://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=2092>, 24.11.2022.

⁸¹ Ha-Joon Chang, **Sanayileşmenin Gizli Tarihi**, çev. Emin Akçaoğlu, 6. baskı, İstanbul, Efil Yayınevi, 2015, s. 140.

çeşitlendirmenin kar ve risk üzerindeki etkisinden maksimum derecede faydalanmaktadır⁸².

Kısa vadeli para hareketleri⁸³ olan portföy yatırımlarında yatırımcının ülkeye giriş ve çıkışının salt hisse alımı veya satımı yoluyla olması, buna bağlı olarak sahip olduğu yüksek mobilite imkanı dolayısıyla bu türden yatırımların istikrarsız niteliklerinin yanı sıra hisse değerlerinde geçici bir artış veya azalma oluşturma potansiyelleri⁸⁴ nedeniyle bu yatırımlar eleştiri konusu olabilmektedir. İşlemlerin dijital yollarla gerçekleştirildiği düşünüldüğünde portföy yatırımının ülkeye girişi ve ülkeden çıkışı dakikalar içerisinde gerçekleşebilmektedir⁸⁵. Portföy yatırımları, anlaşılacağı üzere, ülkeye sıcak para girişini ifade etmektedir. Ancak ülkeye geldiği gibi hızlı biçimde ülkeden çıkış yapma imkanına da sahip olan portföy yatırımcısının doğrudan yabancı yatırımcıya kıyasla ülkede kalıcı olma olasılığı daha düşüktür. Bu kalıcılık (yahut geçicilik), anlık gelişmelere duyarlı olup yatırımcının risk alma konusundaki tereddütleri ile doğrudan bağlantılıdır.

1.3.2.2. Doğrudan Yabancı Yatırım

Yabancılık unsuru içeren yatırımlar içerisinde yer alan ancak portföy yatırımları kapsamına girmeyen yatırımları doğrudan yabancı yatırımlar başlığı altında incelemek gerekmektedir. Türkiye’de doğrudan yabancı yatırımlara ilişkin hukuki çerçeve ilerleyen bölümlerde detaylı bir biçimde açıklanacak olup, çalışmanın bu kısmında ise kavrama ilişkin salt teorik açıklamaların yapılması, konunun somutlaştırılması bakımından önem arz etmektedir.

Doğrudan yabancı yatırımlar, tıpkı çok uluslu şirketler gibi, pek çok açıdan incelenebilir kapsama sahiptir. Konuyu sınırlandırmak adına, vergilendirme boyutuna ışık tutacak ölçüde dar kapsamlı bir değerlendirme tercih edilmiştir. Bu sebeple doğrudan yabancı

⁸² Açıkalm, Ünal, **Doğrudan Yatırımlar ve Portföy Yatırımları: Global ve Yerel Faktörlerin Türkiye Üzerindeki Göreceli Etkisi**, s. 9.

⁸³ Çalışkan, “Türkiye’nin Taraf Olduğu İkili ve Çok Taraflı Anlaşmalarda Yatırım Kavramı”, s. 86.

⁸⁴ Chang, **Sanayileşmenin Gizli Tarihi**, s. 142.

⁸⁵ Açıkalm, Ünal, **Doğrudan Yatırımlar ve Portföy Yatırımları: Global ve Yerel Faktörlerin Türkiye Üzerindeki Göreceli Etkisi**, s. 16.

yatırımlara ilişkin olarak tarihi çerçeve içerisinde gelişiminden yola çıkarak çeşitli tanımlara, doğrudan yabancı yatırımın çalışma bakımından önemli görülen birtakım özelliklerine, türlerine, olumlu ve olumsuz yanlarına ilişkin değerlendirmelere yer verilecektir.

1.3.2.2.1. Genel Bilgi, Tarihsel Gelişim ve Tanım

Günümüzdeki anlamıyla doğrudan yabancı yatırımlar, Sanayi Devrimi sonrası üretim kapasitesinin artmasına bağlı olarak ortaya çıkmış, süreç Batı Avrupa'nın⁸⁶ üretimini arttırmak için gerekli hammaddenin temini ile başlamış ve çeşitli tüketim mallarının

⁸⁶ Batı Avrupa'dan kasıt, kısmen 20. yüzyılın başlarına dek, ağırlıklı olarak İngiltere'dir. İngilterenin ardından önde gelen sermaye ihracatçısı ise ABD olmuştur. Ancak bu yatırımların günümüzdeki biçimde değerlendirilmesi tamamen yanlış olmamakla birlikte eksik kalacaktır. Konuya ilişkin olarak, her ne kadar eski tarihli bir çalışma olsa da değerlendirmeleri günümüze de ışık tutan Selik'in eseri söz konusu duruma durumu açıklamaktadır. Selik, kalkınmanın "otobüs" benzetmesine dikkat çekerek İngiltere'nin sermaye ihracı bakımından şu değerlendirmeleri yapmaktadır: "...Geçen asırda sanayileşmeye başlamazdan evvel, bugünün geri kalmış memleketlerinden farklı bir durumda olmuştur Amerika, Kanada, Avusturya, Yeni Zelanda ve kısmen de Arjantin gibi memleketlerin gelişmeleri tesadüfen olmamıştır. Denilebilir ki "otobüs" münhasıran bunlar için kaldırılmıştır... ..Bu yeni memleketlerin büyük çapta Avrupa sermayesinin yardımlarıyla geliştikleri doğrudur. Fakat buna hemen şu vakıanın eklenmesi gerekir:Avrupa memleketlerinden bu yeni topraklara geniş ölçüde göçler olmuştur. Buralara gelen insanlar geride kalanlarla aynı zihni melekere ve kabiliyetlere sahip bulunuyor, aynı değerlere kıymet veriyor, genel olarak, şuuri ve gayri aynı sosyal mirasın veresi arasında yer alıyorlardı. Gelişme asıl bunlar için ve bunlar tarafından gerçekleştiriliyordu. Avrupa memleketlerinden buralara akan sermayeler bunları kullanmada hiç yabancı olmuştur insanlar tarafından işletiliyordu. Ortaya çıkan netice bu yeni ülkeler için olduğu kadar sermayelerin geldiği memleketler için de karlı ve faydalı oluyordu. Bugün aynı memleketler dünyanın en müreffeh memleketlerinin başında gelmektedir... Bugünkü iktisaden geri kalmış memleketlerin kalkınmalarını o devirdekilere benzetmeye imkan yoktur. Her şeyden evvel o zamanlar bahis konusu olduğu çapta ve hususiyetlerde sermaye hareketi yoktur....Hususi sermayeler yeni ülkelere gitmişlerse bunu karlı ve verimli buldukları için yapmışlardır. Bu demektir ki, bugünkü az gelişmiş memleketler, en azından, aynı kar imkanlarını arzetmelidirler. Bunu yanında o devri bugünden ayıracak muhtemel bir hususiyet daha vardır: Devrin ekonomik tipi hiç değilse bir zaman birbirini tamamlayıcı yönde gelişmiştir. İşaret etmek istediğimiz hadise daha açık olarak şudur: İleri sanayi memleketleri (bilhassa İngiltere) yeni ülkelere sermaye malları ve sair sanayi mamulleri verirken mukabilinde onlardan muhtaç oldukları gıda maddeleri ile hammaddeleri alıyorlardı. Kar ve ana sermayelerin transferinde zorluk diye bir şey bilinmiyordu. Bugün aynı şartların bahis konusu olabileceği hayli şüphelidir...Bu nisbetlerden açıkça tesbit ediliyor ki, İngiliz yatırımları büyük ölçüde iktisadi gayelerle yapılmış yatırımlar olmuştur. İngiltere'nin büyük sermayedar olarak, bir devir boyunca, birçok memleketin demiryol müteahhitliğini ifa ettiğini söyleyebiliriz. İngiltere'nin Dominyon ve Kolonilerdeki merkezi ve mahalli idarelere de sermaye yardımları önemli olmuştur. Demiryolu dışındaki iktisadi yatırımlar Birinci Dünya Harbinden sonra atılmıştır." Selik, "Milletlerarası Sermaye Hareketlerinin Kısa Tarihçesi - XIX uncu Asrın Hususiyetleri Karşısında Günümüzün Şartları - Sermaye İhracatçısı Olarak İngiltere ve Amerika", s. 45-46,48.

üretimi, ulaşım, haberleşme ve enerji sektörleri gibi altyapı yoğunluklu biçimde devam etmiştir⁸⁷.

Hammadde temini ile başlayan bu süreç, üretim fazlası ve sermaye birikimini beraberinde getirerek yeni pazar arayışlarına yol açmıştır. Neoliberal düşüncenin savunusu olan sermayenin marjinal getirisinin daha yüksek olduğu yere doğru akmasına⁸⁸ ilişkin teori ise uluslararası sermaye hareketliliğinin temelini oluşturmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımların ise geliştirmekte olan ülkelerdeki tasarruf yetersizliğine dayalı oluşan düşük sermaye birikimini bir anlamda telafi ederek, bu hareketliliğin bir parçasını oluşturduğunu söylemek mümkündür.

Doğrudan yabancı yatırımlar bakımından sermaye akımının önem kazanması esas olarak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gerçekleşmiştir. Bu akım önceleri ABD'den Batı Avrupa ülkeleri ve Japonya'ya doğru yönelmişken, 1970'ler sonrasında ters yönde bir akış meydana gelmiş ve 1980'lerden itibaren ise sermaye rotasını geliştirmekte olan ülkelere çevirmiştir⁸⁹. Yatırım ve sermaye hareketleri büyük çoğunlukla gelişmiş ülkelere geliştirmekte olan ülkelere olan hareketi ile düşünülse de tam tersinin de mümkün olduğu göz ardı edilmemesi gereken bir husustur. Geliştirmekte olan ülkelerdeki sermaye sahipleri yatırımlarını daha risksiz bir ortamda değerlendirmek isteyerek gelişmiş ülkelere yönelebilmektedir⁹⁰. Bu durum, günümüzde en çok yabancı yatırımın çeken ülkelerin, buna daha çok ihtiyaç duyan geliştirmekte olan ülkelere ziyade, gelişmiş ekonomiler olmasını da açıklar niteliktedir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hızlanan sermaye hareketlerinin niceliksel boyutu, doğrudan yabancı yatırımların gelişimi ve büyüklüğü hakkında fikir vermek açısından önem arz etmektedir. Yabancı sermaye yatırımlarındaki niceliksel artışın niteliksel değişim ile de beraber değerlendirilmesi gerekmektedir. Özellikle sömürgecilik dönemi

⁸⁷ Baykal, **Hukuksal ve Kurumsal Bağlamda Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımlar**, s. 8.

⁸⁸ Açıkalın, Ünal, **Doğrudan Yatırımlar ve Portföy Yatırımları: Global ve Yerel Faktörlerin Türkiye Üzerindeki Göreceli Etkisi**, s. 7.

⁸⁹ Açıkalın, Ünal, **a.g.e.**, s. 20.

⁹⁰ Erten, **Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanununun Türk Yabancılar Hukuku Sistemi İçindeki Yeri ve Rolü**, s. 17.

boyunca doğal kaynakların işletilmesi ve bazı ulaşım yatırımları ile sınırlı kalan doğrudan yabancı yatırımlar, İkinci Dünya savaşı sonrasında endüstriyel üretime ve hizmet sektörüne doğru bir genişleme de göstermiştir.

Doğrudan yabancı yatırımların niteliğindeki bu değişim toplam büyüklüğü de etkilemiş ve yatırıma yönlendirilen dolar bazında da hızlı bir artışa sebep olmuştur. Örneğin 1980'lerin ilk yarısında toplam hacmi 55 milyar dolar olan doğrudan yabancı yatırımlar, 1990 yılında neredeyse dört katlık bir artış ile 200 milyar dolara yükselmiş, ertesini 10 yıl için ise 1,4 trilyon dolarlık bir hacme ulaşmıştır⁹¹. 1990 sonrası yaşanan çeşitli ekonomik krizler boyunca doğrudan yabancı yatırımların büyüklüğü çeşitli biçimlerde etkilenmiş olsa da genel olarak artış eğilimi görülmektedir⁹². Bu eğilim, elbette küresel ekonomik krizlerin etkisiyle her zaman doğrusal bir artış olarak istatistiklere yansımamaktadır. Örneğin Türkiye bakımından doğrudan yabancı yatırım girişlerinde 2003 sonrası yaşanan hızlı artış 2008 kriziyle birlikte pastadan alınan payı azaltmıştır. Şöyle ki, Türkiye'nin küresel doğrudan yabancı yatırım girişlerinden aldığı pay 2008'de %1,2'ye kadar yükselirken ilerleyen yıllarda bu oranın düştüğü ve 2019'da %0,6; 2020 yılında ise %0,8 olarak gerçekleştiği⁹³ görülmektedir.

UNCTAD'ın 9 Haziran 2022 tarihinde yayımladığı 2022 Dünya Yatırım Raporu'na göre, küresel doğrudan yabancı yatırımlar 2021 yılında, 2020 yılına göre % 64 artış ile, pandemi öncesi seviyelere yükselerek, 1,58 trilyon dolara ulaşmıştır⁹⁴. Doğrudan yabancı yatırımlar kaynaklı ekonomik iyileşmenin küresel ölçekteki dağılımına bakıldığında ise bu yatırımların %134 oranında arttığı gelişmiş ekonomilere sahip devletlerin başı çektiği görülmektedir⁹⁵. Gelişmekte olan ekonomilere yönelik doğrudan yabancı yatırım girişleri ise Asya'daki güçlü büyümenin de etkisiyle %30 artarak 837

⁹¹ Erten, **a.g.e.**, s. 18.

⁹² Filiz Sanal Çevik, "Gelişmekte Olan Ülkelerde Makroekonomik İstikrar Açısından Doğrudan Yabancı Yatırımların Önemi, Seyri (1990-2020) ve Salgının Beklenen Etkileri", **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, C. 23, No: 1, 2022, s. 186 vd.

⁹³ Bülent Yıldız, Orhan Şanlı, "Politik, Ekonomik ve Finansal Risklerin Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği", **Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi**, C. 8, No: 2, 2022, s. 222.

⁹⁴ UNCTAD, **World Investment Report 2022: International Tax Reforms and Sustainable Investment**, United Nations, 2022, s. 2.

⁹⁵ UNCTAD, **a.g.e.**, s. 7.

milyar dolara yükselerek⁹⁶, bu ekonomilerin küresel yatırımlardan aldığı pay %50'nin üzerine çıkmış olup söz konusu değer, günümüze kadar olan dönem için kaydedilen en yüksek seviye olması sebebiyle de önem arz etmektedir. 2021 yılında en fazla doğrudan yabancı yatırım girişi gerçekleşen ilk 10 ekonomi ise Amerika Birleşik Devletleri, Çin, Hong Kong, Singapur, Kanada, Brezilya, Hindistan, Güney Afrika, Rusya ve Meksika olmuştur⁹⁷.

OECD; doğrudan yabancı yatırımı, doğrudan yatırımcının (*direct investor*), yerleşik olduğu ekonominin dışında başka bir ekonomide kalıcı bir bağ (*lasting interest*) oluşturarak yaptığı yatırım olarak tanımlamakta ve söz konusu kalıcı bağdan kastın yatırımcı ile yatırım yaptığı girişim arasında uzun süreli bir ilişkinin ve girişim (*enterprise*) üzerinde %10 üzerinde bir ortaklık payı ile “önemli derecede etkinin varlığı” olduğunu belirtmektedir⁹⁸. Bu etkinin somutlaşmış hali şirketin genel kurul kararlarında söz sahibi olma biçiminde görülmektedir. Öğretide de OECD ile paralel biçimde ev sahibi ülkedeki hisse payının en az %10'u olacak biçimde gerçekleşen sermaye transferi doğrudan yabancı yatırım olarak kabul edilmekle birlikte bununla sınırlandırılmamakta; hisse edinimi yoluyla kontrolün sağlanmasının haricinde şirket birleşme ve devralmaları, ortak girişimler, tamamen yeni yatırımlar, özelleştirmeler gibi uygulamalar da doğrudan yabancı yatırım kapsamında kabul edilmektedir⁹⁹.

Doğrudan yabancı yatırımlara ilişkin olarak, ekonomi literatürü başta olmak üzere, farklı disiplinlerde pek çok tanım bulunmaktadır. Örneğin Açıkalın ve Ünal'ın tanımına göre doğrudan yabancı yatırım “*bir ülkedeki mevcut bir firmayı satın almak, yeni kurulan bir firma için kuruluş sermayesini sağlamak veya mevcut bir firmanın sermayesini arttırmak suretiyle, o ülkede bulunan firmalara yapılan ve beraberinde teknoloji, işletmecilik bilgisi ve yatırımcının kontrol yetkisini de getiren yatırım türüdür*”¹⁰⁰. Karluk, yatırımın “doğrudanlığını” sermaye ile birlikte değişen ölçüde

⁹⁶ UNCTAD, **a.g.e.**, s. 6.

⁹⁷ UNCTAD, **a.g.e.**, s. 230 vd.

⁹⁸ “OECD Benchmark Definition of Foreign Direct Investment - 4th Edition”, 2008, s. 48, (Çevrimiçi) <https://www.oecd.org/daf/inv/investmentstatisticsandanalysis/40193734.pdf>.

⁹⁹ Açıkalın, Ünal, **Doğrudan Yatırımlar ve Portföy Yatırımları: Global ve Yerel Faktörlerin Türkiye Üzerindeki Göreceli Etkisi**, s. 6-7.

¹⁰⁰ Açıkalın, Ünal, **a.g.e.**, s. 9.

teknoloji, know-how, işletmecilik bilgisinin de ülkeye gelmesi¹⁰¹ olarak nitelendirmekte ve doğrudan yabancı yatırımı “*bir ülkede bir firmayı satın alma veya yeni kurulan bir firma için kuruluş sermayesi sağlama veya mevcut bir firmanın sermayesini arttırma yoluyla o ülkede bulunan firmalar tarafından diğer bir ülkede bulunan firmalara yapılan ve kendisiyle birlikte ‘teknoloji’, ‘işletmecilik bilgisi’ ve ‘yatırımcının kontrol yetkisini’ beraberinde getiren yatırım*”¹⁰² olarak tanımlamaktadır.

Anayasa Mahkemesi’nin bir iptal kararının karşıoy gerekçesinde¹⁰³ doğrudan yabancı yatırım için kapsayıcı bir tanım yapılmaktadır. Söz konusu karşıoy gerekçesinde, kavramın kalıcı olma niteliği ve uzun dönemli bir yatırım oluşuna vurgu yapılarak doğrudan yabancı yatırım, “*...sadece kazanç sağlama amacı ile yapılan (hisse senedi alımları hariç) üretim işletmelerinin alınması, kurulması, ya da ortaklık edinilmesi olup yabancı yatırımcı yönünden başka ülkede kalıcı ekonomik çıkar elde etmek ve sermaye yatırımcısı ile ülke arasında uzun dönem bağımlılığı ifade...*” eden yatırımlar olarak ifade edilmektedir.

Doğrudan yabancı yatırım, Türk uluslararası özel hukuk doktrininde yerleşmiş biçimiyle “*maddi ve gayri maddi varlıkların bir ülkeden başka bir ülkeye, bu varlıkların sahibinin kısmen veya tamamen kontrolü altında, ev sahibi ülkenin refahını arttırmak amacıyla transferi*”¹⁰⁴ olarak tanımlanmaktadır. Ancak söz konusu tanımın kaynağı olan orijinal metin¹⁰⁵ incelendiğinde yatırımcının esasen “ev sahibi ülkenin refahını arttırmaya” yönelik bir amacının olmadığı görülmektedir. Metinde yer alan “*generate wealth*” ifadesi, yatırımcının varlığını arttırmaya yönelik olup, “ev sahibi ülkenin refahının artırılmasının” ise ancak söz konusu ülkenin yatırımcının ülkeye girişine izin verme amacı olarak düşünülmesi mümkündür. Zira yatırımcının amacı, her basiretli tacir gibi, öncelikle kendi malvarlığını koruyarak, yatırımından kar elde etmektir. Her

¹⁰¹ S. Rıdvan Karluk, **Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları**, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası, 1983, s. 13.

¹⁰² Karluk, **a.g.e.**, s. 14.

¹⁰³ Anayasa Mahkemesi, 11.03.2008, 2003/71 E., 2008/79 K.

¹⁰⁴ Literatürde çoğunlukla Tiryakioğlu’nun aktarımıyla Sornjarah’ın yapmış olduğu tanım aynı biçimiyle kullanılmaktadır. Tiryakioğlu, **Doğrudan Yatırımların Uluslararası Hukukta Korunması**, s. 10.

¹⁰⁵ “*Foreign investment involves the transfer of tangible or intangible assets from one country to another for the purpose of their use in that country to generate wealth under the total or partial control of the owner of the assets.*” Sornarajah, **The International Law on Foreign Investment**, s. 8.

ne kadar doğrudan yabancı yatırım, arzu edilen biçimiyle, ev sahibi ülkede istihdamı ve üretimi arttırmak yoluyla ülkenin GSMH'sinde bir artış meydana getirme potansiyeli barındırsa da, bu durum yatırımcı bakımından bir amaç değil ancak ev sahibi ülke bakımından ortaya çıkabilecek bir sonuçtur. Çalışmada, söz konusu tanımdaki amaç unsurunun uluslararası hukuk literatüründe yerleşmiş halinden farklı olarak yukarıda açıklandığı biçimiyle ele alındığını ayrıca belirtmek gerekmektedir.

1.3.2.2.2. Belirleyici Özellik: Kontrol

Uluslararası faaliyet gösteren, farklı tür ve boyutlarda birçok şirket bulunmaktadır. Geniş bir tedarik zincirine sahip olan, dünyanın çeşitli yerlerinden müşteri kitlesine sahip küçük veya orta ölçekli işletmeler, genellikle tek bir ülkede yerleşiktir. Birden fazla ülkede çeşitli operasyonları yürüten, bu ülkelerde çalışanları bulunan, farklı organizasyonel yapıya sahip daha büyük ölçekli işletmeler ise bazı noktalarda bu küçük şirketlerden ayrılmaktadır¹⁰⁶. Doğrudan yabancı yatırımlar bakımından, çok uluslu şirketlere de özgülenebilecek bir özellik olarak, şirket üzerindeki kontrol meselesi de bunlardan biridir.

Doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde gerçek anlamda bir kontrolden bahsedebilmek için hisseler üzerindeki kontrolün yeterli olup olmadığının sorgulanması gerekecektir. Bu kontrol, çoğunlukla yapılanması farklı ülkelere yayılan çok uluslu şirketlerce gerçekleştirilen doğrudan yabancı yatırımlar bakımından oldukça önem arz etmektedir. Hisseler üzerindeki kontrolün yeterli oranda olduğu varsayılsa dahi; örneğin iletişim imkanlarının zayıf olduğu dönemlerde, varlıklarının tamamı veya büyük çoğunluğu yabancıların elinde bulunan işletmelerde, ev sahibi ülkeden binlerce kilometre ötedeki bir hisse sahibinin, yönetimdeki kontrolü elinde bulundurması ancak kişisel seyahat becerileri ve çalışanlar ile sadakate dayalı ilişkiler kurabilmesi halinde mümkün gözükmektedir. Bu örnek üzerinden gidildiğinde, modern anlamda çok uluslu şirketin bağlı şirketleri belirli mesafelerden de stratejik olarak yönetebilme becerisine sahip olması gerektiği açıktır¹⁰⁷. Dolayısıyla hisse yoluyla kontrolün sağlandığından

¹⁰⁶ Arnold, "Corporations and Human Rights", s. 256.

¹⁰⁷ Jetto-Gillies, **Transnational Corporations and International Production**, s. 9 vd.

bahsedilebilmesi için esasen iki unsurun varlığı gerekmektedir: Kontrolü sağlamaya yetecek oranda bir hisse sahipliği ve stratejik yönetim kabiliyeti.

Bu noktada “kontrol” ile tam olarak kastedilenin ne olduğunun belirlenmesi önem arz etmektedir. Kontrol, hisse boyutuyla, eldeki payın tüm paylar içindeki oranını çağrıştıran bir kavramdır. Ancak kontrol kavramının doğrudan yabancı yatırımlar bakımından netleştirilebilmesi için hangi orandaki pay sahipliğinin kontrolün elde tutulduğuna işaret edeceğinin yahut tam anlamıyla bir kontrolden söz edilmesi mümkün olmasa da kararlar üzerinde etkili olunabilmesi için ne kadar pay sahipliğinin yeterli görüleceği sorularının cevaplanması gerekmektedir.

Bu soruların cevabının net bir şekilde verilmesi, şirketlerin öznel koşulları, iletişim ve ulaşım teknolojileri, konjonktür gibi birçok farklı değişkene bağlı olabilmektedir. Yine de üzerinde uzlaşılan bazı oranlardan bahsetmek mümkündür. Örneğin OECD, kontrolün varlığından söz edebilmek için için en düşük eşik olarak, oy hakkına sahip payların yüzde 10’una sahip olunması gerektiğini ifade etmektedir¹⁰⁸. IMF ise bu konuda ikili bir ayrıma gitmektedir. IMF’ye göre, yatırımcının oy hakkına sahip payların en az yüzde 10’u olmak üzere yüzde 50’sine kadarını elinde bulunduruyor ise “önemli derecede etki”ye sahip olduğu; yüzde 50’den fazlasını elinde bulunduran yatırımcının ise direkt olarak “kontrol”ü elinde bulundurduğu kabul edilmektedir¹⁰⁹.

Etkili bir kontrol için gerekli görülen asgari özsermaye payı konusunda henüz kesin bir uluslararası fikir birliği olmamasına karşın öğretilerde de genel kabul, kontrolden söz edilebilmesi için şirketin toplam özsermaye payının %10 ila %25’i arasında bir hisse sahipliğinin bulunması gerektiği yönündedir¹¹⁰. Dolayısıyla bu oran aralığında hisse sahipliği bulunan özel veya tüzel kişinin yatırım üzerinde kontrolünün bulunduğunu söylemek mümkün olacaktır.

¹⁰⁸ OECD, “OECD Benchmark Definition of Foreign Direct Investment - 4th Edition”, s. 127, (08.05.2023), (Çevrimiçi) <https://www.oecd.org/investment/fdibenchmarkdefinition.htm>, 08.05.2023.

¹⁰⁹ IMF, “Sixth Edition of the IMF’s Balance of Payments and International Investment Position Manual (BPM6)”, s. 101, (08.05.2023), (Çevrimiçi) <https://www.imf.org/external/pubs/ft/bop/2007/bopman6.htm>, 08.05.2023.

¹¹⁰ Sornarajah, **The International Law on Foreign Investment**, s. 7.

Bu noktada Türk hukuku bakımından TTK’da düzenlenen “hakim ve bağlı şirket” kavramlarından yola çıkılarak kontrol kavramı üzerinden bir değerlendirme yapılması da mümkündür. Yabancı ortaklı şirketler için de geçerli olan TTK m. 195’ teki düzenlemeye göre:

“(1) a) Bir ticaret şirketi, diğer bir ticaret şirketinin, doğrudan veya dolaylı olarak;

1. Oy haklarının çoğunluğuna sahipse veya

2. Şirket sözleşmesi uyarınca, yönetim organında karar alabilecek çoğunluğu oluşturan sayıda üyenin seçimini sağlayabilmek hakkını haizse veya

3. Kendi oy hakları yanında, bir sözleşmeye dayanarak, tek başına veya diğer pay sahipleri ya da ortaklarla birlikte, oy haklarının çoğunluğunu oluşturuyorsa,

b) Bir ticaret şirketi, diğer bir ticaret şirketini, bir sözleşme gereğince veya başka bir yolla hâkimiyeti altında tutabiliyorsa, birinci şirket hâkim, diğeri bağlı şirkettir”.

Ancak doğrudan yabancı yatırımlar bakımından da geçerli olabilecek şekilde şunun göz ardı edilmemesi gerekmektedir: Hisse çoğunluğuna sahip olmayan bir ortağın/şirketin kontrolü elinde bulundurması da olanaklıdır. Örneğin imtiyazlı oy hakkı tanıyan pay senetlerinin elde bulundurulması veya bazı pay grupları için özel haklar tanınmış olması söz konusu payları elinde bulunduranlar için şirket üzerindeki kontrolü güçlendirici etkiye sahip olacaktır.

1.3.2.2.3. Genel Özellikleri

Çalışmanın ilerleyen kısımlarında doğrudan yabancı yatırımın türlerine yönelik daha detaylı açıklamalar yapılacak olmakla birlikte, doğrudan yabancı yatırımın zihinlerdeki somut karşılığı genellikle satın alınan bazı mülkler, fiziken inşa edilen birtakım tesisler, gibi çoğunlukla maddi varlığa sahip yatırımlardır. Bu yatırımlar bakımından ayırıcı unsurlar ise genellikle çok uluslu şirketler tarafından gerçekleştirilen yatırımın üzerindeki kontrol ve denetim gücü ile yatırımın fiziki varlığına bağlı olarak ortaya

çıkan risk üstlenme kabiliyetidir¹¹¹; zira yukarıda ifade edildiği üzere bu üstlenme dolayısıyla doğrudan yabancı yatırımların portföy yatırımlarına kıyasla mobilite imkanı çok daha sınırlı olmaktadır.

Doğrudan yabancı yatırımlar, tıpkı portföy yatırımları gibi, esasen bir sermaye hareketinden ibarettir. Bu sermaye hareketinin amacı çoğunlukla kaynak bulma, pazar arama, verimlilik arayışı ya da çeşitli stratejik kazançların elde edilmesi motivasyonuna dayanmaktadır¹¹². Ancak sermayenin yanı sıra yatırımcının iş becerisi, teknolojisi, yönetim organizasyonu ve know-how'ı da ev sahibi ülkeye aktarılmaktadır¹¹³. Portföy yatırımlarının aksine, doğrudan yabancı yatırımlarda yatırımcı, kontrolün kendisinde olduğu bir pozisyonadadır ve sahip olduğu bilgi dolayısıyla etkin bir idare kabiliyetinden söz edilmesi mümkündür¹¹⁴. Doğrudan yabancı yatırımcı bu iki bileşen yardımıyla yarattığı katma değer ve ev sahibi ülke ekonomisine katkısı dolayısıyla kendisini portföy yatırımcısına kıyasla daha “istenir” hale getirmektedir. Portföy yatırımlarında yatırımcı bakımından ileride elde edilecek gelir ön plandayken doğrudan yabancı yatırımlarda “faaliyetin kontrol altına alınması” önem arz etmektedir ve bu durumun doğal sonucu olarak üretime/yatırıma ilişkin kararların riski bizzat yatırımcı tarafından üstlenilmektedir¹¹⁵.

Sınırlı bir üretim faktörü olan sermaye doğal olarak gideceği ülkeyi seçerken kendi kazanımını ön planda buldurmakta ve üstleneceği risk ile elde edeceği getiriye dengelemeye çalışmaktadır. Yabancı yatırımcıyı (özel olarak ise çok uluslu şirketleri) kaynak ülke dışında başka yerlerde yatırım yapmaya yönlendiren birçok neden bulunmaktadır. Yatırımcıyı başka bir ülkede yatırım yapmaya yönlendiren nedenleri daha iyi anlayabilmek adına, özellikle ekonomi literatüründe, çeşitli yatırım teorileri¹¹⁶

¹¹¹ Tiryakioğlu, **Doğrudan Yatırımların Uluslararası Hukukta Korunması**, s. 10-11.

¹¹² Emir Otluoğlu, Celal Şirin, “Ekonomik Büyüme ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, Borsa İstanbul Şirketleri Üzerine Bir Araştırma”, **Alanya Akademik Bakış Dergisi**, C. 5, No: 1, 2021, s. 132.

¹¹³ Açıkalın, Ünal, **Doğrudan Yatırımlar ve Portföy Yatırımları: Global ve Yerel Faktörlerin Türkiye Üzerindeki Göreceli Etkisi**, s. 8.

¹¹⁴ Açıkalın, Ünal, **a.g.e.**, s. 18.

¹¹⁵ Erten, **Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanununun Türk Yabancılar Hukuku Sistemi İçindeki Yeri ve Rolü**, s. 26.

¹¹⁶ Bu teorileri detaylı olarak ele alan temel bir çalışma için bkz.: Ietto-Gillies, **Transnational Corporations and International Production**.

geliştirilmiştir. Bu teorilerin bir kısmı yatırımcının yer seçimine etki eden faktörleri¹¹⁷ de ele almaktadır. Söz konusu faktörlerin tamamının hukukla bağlantılı olduğunu söylemek ise yanlış olacaktır. Zira yabancı yatırımcının temel güdüsünün kar elde etmek olduğu düşünüldüğünde, hukuki düzenlemeler, yatırımcının amacını gerçekleştirme için dikkate aldığı faktörlerden yalnızca birisini oluşturmaktadır.

Yukarıda değinildiği üzere yatırımcının yer tercihi konusunda birçok farklı etkenden söz edilmesi mümkündür. Bu faktörleri genel olarak ekonomik, siyasi ve kurumsal faktörler¹¹⁸ biçiminde sıralamak yerinde olacaktır. Hukuki olarak nitelendirilebilecek etkenler ise çoğunlukla kurumsal ve ekonomik faktörlerin kesişim kümesi içinde yer almaktadır. Kurumsal faktörler arasında izinler, denetim, ilgili yasal altyapının oluşturulması ve varsa gerekli idari merciilerin yapılandırılması gibi unsurlar bulunmaktadır. Yatırımcıya sağlanan teşvik ve sübvansiyonlar ise hukuki araçlar ile gerçekleştirilen ekonomik avantaj yaratma çabası olarak düşünülmektedir. Bu doğrultuda, çalışma kapsamı ile ilgili olduğu düşünülen hukuki etkenlere ayrıca yer verilmesi yerinde olacaktır.

1.3.2.2.3.1. Yatırımcının Yer Tercihini Belirleyen Temel Etkenler Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme

Ev sahibi ülkenin sahip olduğu düşük maliyetli ancak kalifiye iş gücü, hammadde kaynakları ve doğal kaynaklar, makroekonomik istikrar, iç pazarın büyüklüğü, yatırımcı için potansiyel barındıran diğer pazarlara yakınlığı, altyapı¹¹⁹ gibi yerel fakat daha ziyade ekonomiye ilişkin özelliklerin yanı sıra pek çok farklı etken de bulunmaktadır. “Ekonomik altyapı” haricinde “hukuki altyapı” da yatırımcı bakımından dikkate alınmaktadır. Esasen doğrudan yabancı yatırımın “karşılıklı” fayda sağlayan bir özellik gösterebilmesi de hukuki zeminin sağlamlığı ile mümkün olacaktır. Aksi durumda yatırımcıyı ülkeye çekmek için kullanılan araçlar, doğrudan yabancı yatırımcıyı kendisi

¹¹⁷ Doğrudan yabancı yatırımları etkileyen faktörler için yapılmış güncel ve Türkiye’yi ele alan çalışma için bkz.: Eyad Aldalou, Nada Sarsour, “Determinants of Foreign Direct Investment Inflows: Case Study of Turkey”, **Gazi İktisat ve İşletme Dergisi**, C. 8, No: 1, 2022, s. 1-14 .

¹¹⁸ Açıkalın, Ünal, **Doğrudan Yatırımlar ve Portföy Yatırımları: Global ve Yerel Faktörlerin Türkiye Üzerindeki Göreceli Etkisi**, s. 34.

¹¹⁹ İbrahim Yıldırımkaçar, Çetin Görür, Zafer Kanberoğlu, “Seçili Vergi Türlerinin Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerindeki Rolü: OECD Örneği”, **Maliye Dergisi**, C. 0, No: 180, 2021, s. 77.

için avantajlı olan ülkeye yöneltmekle birlikte ortada kar odaklı bir işletme söz konusu olduğundan sağlanan fayda da tek yönlü kalacak ve ev sahibi devleti kaynaklarını kullanıma sunan ülke olmanın ötesine geçiremeyecektir.

Hukuki altyapıyı salt yatırımcıya sağlanan teşvikler, vergi sistemi veya yatırıma ilişkin mevzuattan ibaret olarak düşünmek mümkün değildir. Zira bir ülkenin hukuk sistemi, pek çok alandaki düzenlemelerin kümülatif biçimde değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Hukuki düzenlemelerin yatırımcı nezdinde geçerliliğinin ise esasen hukuk devletinin varlığına bağlı olması, yatırımlar özelinde mülkiyet hakkı başta olmak üzere, pek çok temel hak ve özgürlüğün düzenlenmiş ve hukuk sistemi tarafından korunuyor olması şartına bağlıdır. Temelde mülkiyet hakkına yönelik bir müdahale niteliğini taşıyan vergilendirme ise çalışmanın konusu bakımından sınır oluşturmaktadır.

Bu konuda genelin aksine ve fakat gerçekçi bir yaklaşımla ifade edilen “*yabancı sermayeli yatırımlar, ekonomik büyümeye yol açmaktan ziyade, ekonomik büyümeyi takip ederler*”¹²⁰ görüşü aslında doğrudan yabancı yatırımların yer seçimine dair yapılmış pek çok araştırmanın atladığı bir konuya da dikkat çekmektedir. Sermaye hareketleri ile ekonomik büyümenin birbirlerinin nedeni mi yoksa sonucu mu olduğu tartışmaya açık bir husustur. Bunun yanı sıra bir ülkenin yabancı sermayeye ilişkin mevzuatı, her ne kadar çok uluslu şirketlerin isteyeceği ölçüde liberal düzenlemeler içeriyor olsa da ana gayesi kar elde etmek olan bir şirket için esas olan unsurlar pazar, işgücü, altyapı ve yatırımını güvence altına alabileceği bir hukuk devletinin varlığıdır; bunlar olmadan tanınan özgürlükler ise doğrudan yabancı yatırımcının ilgisini çekmekte yetersiz kalacaktır. Ekonomik büyümeden ziyade kalkınma ve hukuk devleti ilişkisinin ortaya konması ise doğrudan yabancı yatırımlar bakımından daha anlamlı olacaktır.

Hukuk devleti ile bağlantılı olarak politik risk hususuna da değinilmesi gerekmektedir. Zira yatırımcının, bir başka ülkede yaptığı doğrudan yatırım ile birtakım ticari veya ticari olmayan riskler üstlenmesi gerekmektedir. Ticari riskler, girişimin doğasında bulunan ve yatırımcının sorumluluğundaki risklerdir. Ancak ticari olmayan politik

¹²⁰ Chang, **Sanayileşmenin Gizli Tarihi**, s. 166.

riskler bakımından aynı şeyi söylemek mümkün olmayacaktır. Ticari faaliyetten bağımsız olarak; kamulaştırma, savaşlar, kar transferlerine engel olunması, ev sahibi ülkenin sözleşmeye aykırı davranışları gibi sebeplerle¹²¹ doğacak olan risk yatırımcının kontrolünde değildir. Doğrudan yabancı yatırım kararında etkili olan politik risk unsuru şeffaflıkla yakın ilişkilidir¹²². Yabancı yatırımcı şeffaf olmayan veya şeffaflığa zarar verecek uygulamaları belirsizlik ve yüksek risk biçiminde algılamakta; şeffaf olmayan uygulamaların ülkede yol açacağı yolsuzluk ve rüşvetin varlığı ile mülkiyete ilişkin güvencenin ihlal edilebilirliği yatırımcı bakımından tercih edilebilirliği büyük ölçüde etkilemektedir. Politik riski de kapsayan bir çatı kavram olarak ülke riskinin yüksekliğinin yatırımcı bakımından karşılığı, beklenen getirinin yüksekliğine karşın üstlenilecek riskin de artmasıdır. Yatırımcı tarafından istenmeyen ancak üstlenilmesi gereken bu risklerin en azından bir kısmını azaltmak ise yine hukuk devletinin varlığını sağlayacak uygulamaları gerektirmektedir.

Doğrudan yabancı yatırımların yer seçiminde etkili olan faktörlerin incelenmesi üzerine yapılan çalışmalarda ilk olarak ekonomik faktörler ön plana çıkarılmış olmakla birlikte politik riskler ve finansal/ekonomik gelişme bağlantısını ortaya koyan çalışmalar zaman içerisinde artmaya başlamıştır. Öyle ki yatırım kararının alınmasındaki belirleyici faktörler arasında ekonomik sebeplerin geri plana düşerek hukuki yapı, yolsuzluk endeksleri, kurumlara güven, demokrasinin etkinliği gibi ekonomi dışı faktörlerin öne çıktığını söylemek mümkündür¹²³.

Politik risk ile bağlantı kurulabilecek bir unsur olarak siyasi istikrar da yabancı yatırımcının yatırım yerini seçerken göz önünde bulundurduğu etkenlerden biridir. Nitekim siyasi istikrarsızlık ile doğrudan yabancı yatırım girişi arasında negatif bir ilişki olduğu yönünde çalışmalar bulunmaktadır¹²⁴. Bu noktada karşımıza hükümet

¹²¹ Işık, “Uluslararası Hukukta Yatırım Kavramı: Antlaşmalar Temelinde Bir Değerlendirme”, s. 131-132.

¹²² Yıldız, Şanlı, “Politik, Ekonomik ve Finansal Risklerin Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği”, s. 225.

¹²³ Gelişmekte olan ülkelerin yaşadığı finans ve yatırım sorununun bu bölgelerdeki yüksek politik risklerden kaynaklandığına yönelik akademik çalışmaların bazıları için bkz.: Yıldız, Şanlı, **a.g.e.**, s. 221.

¹²⁴ Ali Şen, Murat Karagöz, “Türkiye’deki Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Büyüme ve İhracata Etkisi”, **Journal of Social Policy Conferences**, No: 50, 2010, s. 1065.

istikrarsızlığının siyasi istikrarsızlığı beraberinde getirip getirmediği ya ikisinin eş kavramlar olup olmadığı sorusu çıkmaktadır. İstikrar konusunda Sartori'nin deyimiyile¹²⁵ istikrarlı hükümet ve istikrarlı demokrasi arasında bir ayrıma gitmek gerekmektedir. İstikrarlı fakat iktidarsız hükümetler olabildiği gibi tam tersinin de mevcudiyeti mümkündür; dolayısıyla siyasi istikrarı hükümet istikrarından daha geniş bir kavram olarak düşünmek gerekmektedir¹²⁶. Şu halde politik riskin, iktidarın istikrarından ayrı bir şekilde hukuk devleti ilkesinden sapmaya yönelik bir risk olarak düşünülmesi yerinde olacaktır.

Yukarıdaki açıklamalara istinaden, doğrudan yabancı yatırımcının yer seçiminde sadece ekonomik faktörlerin öne çıkarılmasının eksik bir yaklaşım olacağı düşünülmektedir. Bir devletin ekonomisinin büyüklüğü veya küçüklüğünün salt rakamlara indirgenerek açıklanması ve hukuk ayağının eksik bırakılması total bir irdelemeye sebebiyet verecek ve doğrudan yabancı yatırımlar bakımından da ev sahibi devletin istediği avantajı yaratmaktan uzak kalacaktır. Bu doğrultuda ekonomik büyümeyi etkileyen politik, ekonomik ve hukuki ortamın para ve maliye politikaları aracılığıyla finansal getirileri etkilemesinin kaçınılmazlığı politik risk kavramı ile doğrudan yabancı yatırımların yakın ilişkisini ortaya koymaktadır.

1.3.2.3. Sınıflandırma

Yabancı yatırımcı bir ülkeye giriş yaparken çeşitli seçeneklere sahiptir. Yatırımcının ev sahibi ülkeye girişi tamamen yeni bir yatırım (*greenfield investment*) yoluyla olabileceği gibi, yatırımcı yatırımın tamamına sahip olmak yerine ortaklıklar kurmayı, lisans anlaşmaları yapmayı, isim hakkı satın almayı tercih edebilir veya halihazırda var olan bir yatırıma ortak olmayı veya bunu satın almayı tercih ederek birleşme ve devralmalar ya da özelleştirmeler yoluyla (*brownfield investment*) yatırımcı olmayı da seçebilir. Özelleştirmeler teknik olarak ülkeye doğrudan yabancı yatırım girişinin bir alt türünü oluşturmaktadır. Ancak salt mülkiyetin el değiştirmesi olarak gerçekleşen, hatta kimi

¹²⁵ Giovanni Sartori, **Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği Yapılar, Özendiriciler ve Sonuçlar Üzerine Bir İnceleme**, Ankara, Yetkin Yayınları, 1997, s. 149 vd.;

¹²⁶ Bülent Yücel, **Parlamentar Hükümet Sisteminin Rasyonelleştirilmesi ve Türkiye Örneği**, Ankara, Adalet Yayınevi, 2009, s. 89; Sartori, **Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği Yapılar, Özendiriciler ve Sonuçlar Üzerine Bir İnceleme**, s. 149 vd.

zaman özelleştirmeden sonra faaliyetine son veren işletmelerin söz konusu olduğu durumlarda esasen servetin el değiştirmesi söz konusu olup katma değer yaratan haliyle arzu edilen bir yabancı yatırımdan söz edilmesi mümkün olmamaktadır. Verimi ve üretkenliği arttırmayan bir yatırımın salt yerli yatırımcıdan yabancı yatırımcıya geçişinin teknik ve hukuki olarak doğrudan yabancı yatırım sayılsa bile fiili olarak ekonomiye bir katkısının olmayacağı açıktır.

1.3.2.3.1. Yeni Yatırım (Greenfield Investment)

Ev sahibi ülkede mevcut faaliyetini devam ettiren bir şirketin tamamını veya bir kısmını satın alma ya da buna ortak olma biçiminde olmayan, kuruluşundan itibaren tüm aşamaları ile yeni bir yatırım gerçekleştirilecek biçimde yapılan yatırımlara yeni yatırım (*greenfield investment*) adı verilmektedir¹²⁷. Bir başka deyişle bir ana şirketin, yabancı bir ülkede sıfırdan oluşturulması söz konusudur.¹²⁸

Bazı resmi devlet kurumlarının yeni yatırımlar (*greenfield investments*) için yaptıkları tanımlarda ise anlam birliği bulunmamaktadır. Örneğin TCMB'nin bir bülteninde bu tür yatırımlar, yukarıdaki açıklamayla paralel olarak “*yabancı bir şirketin ev sahibi ülkede tamamen yeni bir üretim, dağıtım ve araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) tesisi kurduğu yatırımlar*”¹²⁹ biçiminde tanımlanırken, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nın yatırımcı sözlüğünde terimi, bilimsel literatüre ve çalışmanın da benimsediği tanıma uymayan “*bir şirketin yeni pazarlara girmek için doğrudan yatırım yoluyla başka bir ülkede yatırım yapılması*”¹³⁰ olarak eksik biçimde ifade edildiği görülmektedir. Yatırımcı bakımından önem arz eden resmi bir kurumun literatürde sağlanmış olan tanım birliğinin dışında ve farklı bir anlamı karşılayan söz konusu tanıma yer vermesinin ise karışıklığa sebep olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

¹²⁷ Baykal, **Hukuksal ve Kurumsal Bağlamda Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar**, s. 17.

¹²⁸ Otluoğlu, Şirin, “Ekonomik Büyüme ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, Borsa İstanbul Şirketleri Üzerine Bir Araştırma”, s. 129.

¹²⁹ TCMB, “Bulletin”, No: 44, 2017, s. 5.

¹³⁰ “<https://www.yatirimadestek.gov.tr/sozluk/greenfield-investment>”, (05.06.2022), (Çevrimiçi) <https://www.yatirimadestek.gov.tr/sozluk/greenfield-investment>, 05.06.2022.

Yeni yatırımların, ev sahibi ülkeler tarafından en çok arzu edilen yatırım biçimi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Her ne kadar satın alma ve birleşmeler yoluyla gerçekleştirilen yatırımlarda teknoloji transferi gibi olumlu etkiler görülse de, maliyeti yabancı yatırımcı tarafından karşılanmak üzere ülkede hiç var olmayan bir tesisin kurulmasının, ev sahibi ülke tarafından daha istenir olması anlaşılır bir durumdur. Özellikle fiziki tesis gerektiren yatırımlar düşünüldüğünde tesisin inşası dahi pek çok gelişmekte olan ülke için istihdam anlamına gelmektedir.

Yabancı yatırımcı bakımından ise durum biraz daha farklı olabilmektedir. Zira kalıcı olması düşünülen yeni bir yatırım beraberinde pek çok risklerin üstlenilmesini de gerektirmektedir. Bunun yanı sıra ev sahibi ülkenin yatırım için aradığı izinlerin temin edilmesi ve gerekli lisansların alınması her ne kadar yatırımcı bakımından zorlayıcı aşamalar olarak düşünülse de, yabancı yatırımcı çekmek isteyen ev sahibi devletler çoğunlukla birtakım teşvikler sağlayarak yatırımcının maliyetini azaltmasını ve yatırım riskini düşürmesini kolaylaştırabilmektedir.

1.3.2.3.2. Ortak Girişim (Joint Ventures)

Çoğunlukla büyük yatırımlar gerçekleştiren çok uluslu şirketler, yatırımlarının büyüklüğü ile doğru orantılı bir risk üstlenmektedir. Aynı zamanda pazara giriş engelleri, siyasi koşullar, ülkeye ya da sektöre ilişkin bilgi eksiklikleri veya yatırımın boyutu gibi hususlar yatırımcı olarak bu şirketleri zorlayabilmektedir. Bu sebeple doğrudan yabancı yatırım yapmak isteyen bir çok uluslu şirketin, ülkeye (pazara) tek başına giriş yapmaktan kaçınması mümkündür. Bu gibi durumlarda şirket, riski bölmek yahut ülkeye giriş engellerini aşmak amacıyla başka bir kişi (özel veya tüzel) ya da devlet ile işbirliğine giderek ortak girişim yoluyla ülkeye girmeyi tercih edebilmektedir. Ev sahibi ülke açısından ortak girişimlerin oluşturduğu risk ise, ortak girişimdeki

yatırımcının, yatırımın tamamına sahip olan yatırımcılara nazaran ortaklıktan (ve dolayısıyla ev sahibi ülkeden) ayrılmaya daha meyilli olabilmesidir¹³¹.

Ortak girişimler, stratejik işbirliklerinin bir türü olup kavrama ilişkin olarak öğretilerde de farklı tanımlar yer almaktadır¹³². Genel olarak, iki veya daha fazla tarafın kazanç elde etmek amacıyla, ticari bir faaliyet yürütülmesi için kaynaklarını birleştirerek oluşturduğu ve taraflar arasındaki işbirliğini yansıtan modeli ortak girişim olarak tanımlamak mümkündür¹³³. Bir başka deyişle, belirli bir süre içinde tamamlanması planlanan belirli bir işin yapılması adına gerçekleştirilen, tarafların işin tamamından sorumlu olduğu ve kural olarak adi ortaklık biçiminde kurulan bir yapıdır¹³⁴. Bu modelde işbirliğinin önemini, tarafların birbirleri olmaksızın tek başlarına hedefledikleri amaçlara ulaşmalarının mümkün olmaması durumuyla açıklamak yerinde olacaktır¹³⁵.

Türk hukukunda ortak girişime ilişkin yapılan ilk tanım oldukça geniş kapsamlı olup bu tanımın esasen çerçeve çizen bir yaklaşımı yansıttığı söylenebilir. Söz konusu tanıma göre ortak girişim “*sınırlı bir konu veya belli süreli bir iş için meydana gelen bir ortaklık türü*”¹³⁶ olarak nitelendirilmektedir. Yargıtay ise ortak girişimi “... *iki veya daha fazla sermaye katılımı bulunan teşebbüslerin belli bir sektörde hizmet vermek ve bir amacı gerçekleştirmek için oluşturdukları bir teşebbüs ve ortaklık*”¹³⁷ olarak kabul etmektedir.

Vergi hukukuna ilişkin mevzuat bakımından ise ortak girişime, “iş ortaklıkları” adı altında Kurumlar Vergisi Kanunu’nda yer verilmiş ve bu ortaklıkların mükellef

¹³¹ Bu yöndeki bir araştırma için bkz.: Jean-François Hennart, Dong-Jae Kim, Ming Zeng, “The Impact of Joint Venture Status on the Longevity of Japanese Stakes in U.S. Manufacturing Affiliates”, **Organization Science**, C. 9, No: 3, 1998, s. 382-395.

¹³² Konunun vergi hukuku bakımından değerlendirmesi çalışmanın ilerleyen kısımlarında yapılacak olup, bu başlık altındaki incelemenin kapsamı salt doğrudan yabancı yatırım girişlerinin bir türü olarak sınırlı tutulmuştur.

¹³³ Andrew Comben, **Joint Ventures and Shareholders’ Agreements**, ed. Chris Wilkinson, London, Butterworths, 2000, s. 3.

¹³⁴ Erten, **Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanununun Türk Yabancılar Hukuku Sistemi İçindeki Yeri ve Rolü**, s. 87.

¹³⁵ Robert L. Wallace, **Strategic Partnerships: an Entrepreneur’s Guide to Joint Ventures and Alliances**, Chicago, Dearborn Trade Publishing, 2004, s. 7.

¹³⁶ Oğuz İmregün, **Amerikan Ortaklıklar Hukukunun Ana Hatları**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1968, s. 150.

¹³⁷ Yargıtay, 13. HD., 20.10.1995, 95/7761 E., 95/8331 K.

olabileceği belirtilmiştir. KVK m. 2/7' ye göre “... Yukarıdaki fıkralarda yazılı kurumların kendi aralarında veya şahıs ortaklıkları ya da gerçek kişilerle, belli bir işin birlikte yapılmasını ortaklaşa yüklenmek ve kazancını paylaşmak amacıyla kurdukları ortaklıklardan bu şekilde mükellefiyet tesis edilmesini talep edenler” iş ortaklıkları olarak kabul edilmiştir.

Ortak girişim, ortakların tabiiyeti, faaliyet alanları, kuruluş biçimleri gibi çeşitli açılardan ele alınabilmektedir¹³⁸. Doğrudan yabancı yatırımlar bakımından yapılacak değerlendirmelerde ise ortakların tabiiyeti önem kazanmaktadır. Tabiiyete ilişkin olarak yapılan ayırmada ulusal nitelikli, yani aynı ülkede mevcut iki ya da daha çok teşebbüsün oluşturduğu¹³⁹ ortak girişimler, çalışmanın kapsamı dolayısıyla dışarıda bırakılacak olursa, bir diğer tür olan uluslararası (yabancılık unsuru barındıran) ortak girişimlerin de çeşitli biçimlerinden bahsetmek mümkündür. Örneğin devletlerin üzerinde uzlaştığı bir mutabakat metni ile iki veya daha fazla devlet arasında bir ortak girişim oluşturulabileceği gibi¹⁴⁰, devletler ile özel kişiler arasında da ortak girişim kurulması da söz konusu olabilmektedir.

Bazı ülkeler, yabancı yatırımcının yerli yatırımcı ile oluşturulacak bir ortak girişim yoluyla piyasaya girişini zorunlu tutan uygulamalar getirebilmektedir. Örneğin Çin, dönemsel olarak bazı değişikliklere gitse de, 1978'den beri benimsemiş olduğu açık kapı politikası (*open door policy*)¹⁴¹ çerçevesinde özellikle bu politikanın uygulanmaya başlandığı ilk yıllarda, teknoloji iktisap etmeye yönelik alanlar ağırlıklı olmak üzere, ortak girişim yoluyla yabancı yatırıma izin vermiştir¹⁴². Bu tür bir ön koşul ile ülkeye giriş izni verilmesi yabancı yatırımcı ile yerli yatırımcının iletişimini arttırarak bilgi ve teknoloji transferini hızlandırmak bakımından önemlidir. Söz konusu ortak girişimlerde

¹³⁸ Konuya ilişkin kapsamlı değerlendirme için bkz. Kemal Dayınlarlı, **Joint Venture Sözleşmesi**, 3. baskı, Ankara, Dayınlarlı Yayıncılık, 2007, s. 53 vd.

¹³⁹ Dilber Ulaş, **Uluslararası Pazarlara Giriş Stratejisi Olarak Ortak Girişimler (Joint Venture) ve Türkiye’de Uygulamaları**, Ankara, Turhan, 2003, s. 88.

¹⁴⁰ Dayınlarlı, **Joint Venture Sözleşmesi**, s. 70.

¹⁴¹ Çin’in büyüme hedefli kalkınma politikasını gerçekleştirmek amacıyla, özellikle teknoloji başta olmak üzere, çeşitli kapitalist üretim araçlarını yabancı yatırımlar yoluyla kazanma amaçlı uyguladığı strateji için bkz.: Enrong Song, **The China-Hong Kong Connection: the Key to China’s Open-Door Policy**, Cambridge ; New York, NY, Cambridge University Press, 1991.

¹⁴² Aimin Yan, Yadong Luo, **International Joint Ventures: Theory and Practice**, New York, Routledge, 2015, s. 7.

yukarıda belirtilen “birbirine muhtaçlık” halinden ziyade ev sahibi ülkenin öne sürdüğü bir dayatma mevcuttur. Dolayısıyla ev sahibi ülkeye yatırım yapmak isteyen girişimcinin bu şartı kabul etme zorunluluğu bulunmaktadır. Ortak yerli yatırımcı şartı her ne kadar uluslararası yatırım ortamının liberalleştirilmesi bakımından bir tür müdahale niteliği taşıyor olsa da devletlerin egemenlik yetkilerine dayanarak bu yola başvurabilmeleri mümkün olmaktadır.

1.3.2.3.3. Şirket Birleşmeleri ve Devralmalar (Brownfield Investment)

Doğrudan yabancı yatırım, mevcut bir yerli şirketin satın alınması/devralınması yoluyla da ev sahibi ülkeye girebilmektedir. Birleşme ve satın alma yoluyla ile yapılan yatırım türünde, yatırım yapan işletmenin birleştiği/satın aldığı işletmede kullanılan teknolojiyi kendisinin geliştirmesinden daha düşük maliyetlerle söz konusu teknolojiye ulaşma imkanı olmakta; satın alınan/birleşilen işletmenin iç ve dış pazar payından faydalanılması da mümkün olmaktadır. Bu tür yatırımların mevcut üretim tesislerine fiziki bir katkısı olmadığı ve yatırım sadece var olanı satın alma biçiminde gerçekleştiği için üretim kapasitesini arttırması –herhangi bir garantisi olmamakla birlikte şirketin kar odaklı hareket edeceği varsayımından yola çıkılarak- ancak yeni bir yönetimin, kalifiye elemanların, ayrı bir know-how veya teknolojinin tesise yerleştirilmesi yoluyla mümkün olabilecektir¹⁴³. Ancak bu olumsuzluk her durum için geçerli olmayıp, örneğin tasfiye edilmek üzere olan bir işletmenin satın alınması en basitinden istihdam açısından olumlu etkiler doğurabilmektedir.

İktisat politikalarının belirlenmesinde de şirketin milliyetinin, sermayenin küreselleşmesi olgusuna rağmen, halen önemli olduğunu savunmak mümkündür. Sermayenin günümüzde ulusal bağlardan azade olduğu varsayımının tersine, şirket birleşme ve satın almalarında şirketin milliyetinin esasen hala oldukça önemli olduğu hususu, ana şirkete bağlı şirketlerin faaliyetlerine verilecek izinler bakımından da önem arz etmektedir. Bu anlamda çok uluslu şirketlerin esasen “uluslararası operasyonları bulunan ulusal firmalar”¹⁴⁴ olarak nitelendirilmesi de küresel dünyadaki sınırların

¹⁴³ Chang, **Sanayileşmenin Gizli Tarihi**, s. 150.

¹⁴⁴ Chang, **a.g.e.**, s. 168.

vurgulandığı kadar belirsiz olmadığını, aksine kimi zaman bu sınırların kalın çizgilerle çizilebildiğini göstermektedir.

1.3.3.1. Doğrudan Yabancı Yatırımların Pozitif ve Negatif Yönleri Üzerine Değerlendirmeler

Doğrudan yabancı yatırımların kaynak ülke ve ev sahibi ülke bakımından etkileri hakkında pek çok araştırma bulunmaktadır. Söz konusu etkilerin bazıları kısa dönemde görülebilecek nitelikteyken bir kısmı da uzun vadede sonuçlarını göstermektedir. Bu araştırmalar, hem kaynak ülke hem ev sahibi ülke açısından çeşitli sonuçlara ulaşmakla birlikte ana akım düşünce çoğunlukla doğrudan yabancı yatırımların pozitif özelliklerini vurgulamaktadır. Söz konusu yatırımların olumlu etkileri yadsınamamakla beraber yeryüzündeki pek çok kişi, kurum ve düşünce gibi bu yatırımların da yapılarında hem iyiyi hem kötüyü barındırma potansiyeli bulundurduğu unutulmamalıdır. Bu sebeple konunun her iki açıdan ele alınması faydalı olacaktır.

1.3.3.1.1. Doğrudan Yabancı Yatırımın Pozitif Etkileri

Sermayenin sınırlı bir üretim unsuru olması ve gelişmekte olan ülkelerdeki gelir yetersizliği dolayısıyla tasarruf miktarının azlığı sebebiyle yeterli sermaye birikiminin gerçekleşmemesi, küreselleşen ekonomide gideceği yeri seçme imkanına sahip olan sermaye için bu ülkeleri bir seçenek haline getirmektedir¹⁴⁵.

Portföy yatırımlarının aksine daha istikrarlı yatırımlar olarak kabul edilen ve finansman kaynağı olmanın yanı sıra iktisadi kalkınma bakımından da önemli görülen¹⁴⁶ doğrudan yabancı yatırımların -özellikle ev sahibi ülke bakımından faydalı görülen- etkilerini Avrupa Komisyonu eski başkan yardımcısı Sir Leon Brittan neoliberal bakış açısıyla tek cümlede özetlemiştir. Buna göre, doğrudan yabancı yatırımlar “...*bir ekstra sermaye*

¹⁴⁵ Açıkalın, Ünal, **Doğrudan Yatırımlar ve Portföy Yatırımları: Global ve Yerel Faktörlerin Türkiye Üzerindeki Göreceli Etkisi**, s. 1.

¹⁴⁶ Chang, **Sanayileşmenin Gizli Tarihi**, s. 145.

kaynağı, sağlıklı bir dış dengeye katkı, artan verimlilik için temel, ek istihdam, etkili rekabet, rasyonel üretim, teknoloji transferi ve yönetsel bilgi kaynağıdır”¹⁴⁷.

Literatürde doğrudan yabancı yatırımın olumlu özellikleri çoğunlukla yukarıda sayılan etkilere yapılan vurgu çerçevesinde şekillenmektedir. Bu doğrultuda, doğrudan yabancı yatırımların üretim kapasitesini arttırmak, sermaye girişi sağlamak, istihdam yaratmak, bilgi ve teknoloji transferi sağlamak, beşeri sermayenin gelişmesine katkıda bulunmak gibi etkilerinden söz etmek mmkndr¹⁴⁸. Anaakım görüşler tarafından vurgulanan bu tür pozitif dışsallıkların yanı sıra sermaye ihraç eden ülkelerin, elbette yatırımcısını korumak amacıyla, ev sahibi ülkeyi siyasi ve ekonomik olarak desteklemesi de mümkün olacaktır¹⁴⁹. Bunun haricinde, yatırımcının etik kurallara uygun ve çevreye duyarlı üretim yapması halinde ortaya çıkabilecek olumlu çevresel etki bir başka artı özellik olarak düşünülebilecektir. Gelişmekte olan ülkeler bakımından en temel katkının ise yetersiz sermaye birikiminin negatif etkilerini ortadan kaldırması olduğunu söylemek mümkündür.

Yetersiz sermaye birikimi ile teknolojik gelişmişlik düzeyi arasında bağlantı kurulabilmesi olasıdır. Zira teknolojiyi elinde bulundurmanın iki yolu mevcuttur. Teknoloji, tercih edilen ve nc olması istenen biçimiyle, devletlerin kendi öz kaynakları ile yürüttükleri Ar-Ge faaliyetleri sonucunda geliştirilebilir. Ancak teknoloji üretiminin riskli, yüksek maliyetli, fiziki sermayenin yanı sıra beşeri sermaye de gerektiren yapısı sebebiyle gerekli teknolojinin ülke dışından transferi de mümkün olmaktadır¹⁵⁰. Çoğunlukla çok uluslu şirketler tarafından gerçekleştirilen doğrudan yabancı yatırımların ise teknoloji transferinde bir tür kolaylaştırıcı olması beklenebilecektir. Yerli firmalar çok uluslu şirketlerin teknolojilerini kopyalama veya benzetme biçiminde kendi firmalarına adapte edebilmekte, çok uluslu şirketlerde

¹⁴⁷ Sir Leon Brittan, “Investment Liberalisation: The Next Great Boost to the World Economy”, **Transnational Corporations**, C. 4, No: 1, 1995, s. 2.

¹⁴⁸ Hamza eştepe, İpek apci, “Doğrudan Yabancı Yatırımlar Yoluyla Teknoloji Transferi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye İçin Nedensellik Analizi”, **Journal of Management and Economics Research**, C. 19, No: 4, 2021, s. 480.

¹⁴⁹ Açıkalm, nal, **Doğrudan Yatırımlar ve Portföy Yatırımları: Global ve Yerel Faktörlerin Türkiye zerindeki Göreceli Etkisi**, s. 11.

¹⁵⁰ eştepe, apci, “Doğrudan Yabancı Yatırımlar Yoluyla Teknoloji Transferi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye İçin Nedensellik Analizi”, s. 478-480.

deneyim kazanan kişiler yerli firmalara transfer olabilmekte veya bilgi alışverişine ortam oluşturan çeşitli fiziki görüşmelerde söz konusu teknolojinin edinilmesi kolaylaşabilmektedir. Tüm bunların yanı sıra tedarikçi-üretici ve tüketici arasındaki dikey bağlantılar¹⁵¹ yoluyla da teknoloji transferinin gerçekleşmesi mümkün olabilmektedir.

Doğrudan yabancı yatırımların “uzun dönemli üretken kapasitesine gerçek ilaveler”¹⁵² olarak adlandırılabilen bu yayılma etkisi (*spillover effect*), esasen doğrudan yabancı yatırımların pozitif dışsallığını yansıtmaktadır ve etkisi gelişmekte olan ekonomiler bakımından göz ardı edilemeyecek denli önemlidir.

GSMH’ye etkisi bakımından gelir arttırıcı etki doğurması beklenen doğrudan yabancı yatırımlarda, beklenen etkinin ortaya çıkabilmesi ise birçok değişkene bağlıdır. Yatırımın büyüklüğü, talep esnekliği, kullanılan teknolojinin niteliği gibi unsurlar¹⁵³ yatırımın ulusal firmalara ve ülke ekonomisine katkı sağlaması bakımından dikkat edilmesi gereken hususlardır.

Doğrudan yabancı yatırımın ev sahibi ülke için kalkınma bakımından bir araç işlevi görebilmesi muhtemeldir; ancak bu işlevi yerine getirebilmesi yatırımın türüne bağlıdır ve elbette “yatırım çıktısının” ev sahibi ülkede ne kadarının kalacağıyla ilintilidir ki bunun belirleyicisi de ev sahibi ülkenin hukuki düzenlemeleridir.

En nihayetinde ticari bir girişim olan doğrudan yabancı yatırımın yatırımcısı bakımından temel amaç, daha önce de vurgulandığı üzere, kar elde etmektir. Elde edilecek bu karın yatırımcının kendi ülkesine aktarımı ile bu bakımından da istenen pozitif etki yaratılmış olacaktır. Bu durum da yatırımcının ülkesini ilgilendiren pozitif dışsallıklara bir örnek mahiyetindedir.

¹⁵¹ Edmund R Thompson, “Clustering of Foreign Direct Investment and Enhanced Technology Transfer: Evidence from Hong Kong Garment Firms in China”, **World Development**, C. 30, No: 5, 2002, s. 874.

¹⁵² Chang, **Sanayileşmenin Gizli Tarihi**, s. 151.

¹⁵³ Sanal Çevik Gelişmekte Olan Ülkelerde Makroekonomik İstikrar Açısından Doğrudan Yabancı Yatırımların Önemi, Seyri (1990-2020) ve Salgının Beklenen Etkileri”, s. 186.

1.3.3.1.2. Doğrudan Yabancı Yatırımın Negatif Etkileri

Doğrudan yabancı yatırımların yukarıda belirtilen olumlu etkileri, gelişmekte olan ülkeler bakımından her zaman için tam olarak gerçekleşme imkanı bulamamaktadır. Literatürde baskın biçimde olumlu tarafları vurgulanan teknoloji transferini, teknolojinin üretimi bakımından esasen en etkin yöntem olarak kabul etmek her zaman için mümkün olmamaktadır. Örneğin çok uluslu şirketlerden transfer edilecek teknoloji kimi zaman ev sahibi ülkedekinden o kadar üstündür ki yerel firmalar tarafından taklit dahi edilemeyecek düzeyler söz konusudur¹⁵⁴. Teknoloji transeferinin kimi zaman dış bağımlılık yaratma potansiyelinin de bulunduğu göz ardı edilmemeli ve dışlama etkisi sebebiyle yerli şirketlerin rekabet güçlerini sınırlandırabileceği dikkate alınmalıdır¹⁵⁵. Dolayısıyla teknolojik olarak dışa bağımlılığın devam etmesi, salt teknoloji transferi ile çözülemeyecek bir sorun olabilmektedir.

Her ne kadar doğrudan yabancı yatırımların portföy yatırımlarına kıyasla mobilizasyon imkanının daha kısıtlı olduğu düşünülse de, sermaye piyasasında işlem gören bir doğrudan yabancı yatırımın hızlıca likit hale getirilip ev sahibi ülke dışına çıkarılması hususu da her zaman için ihtimal dahilindedir¹⁵⁶. Bir üretim tesisinin “makinelerinin kapatılarak” tasfiye edilmesi zaman alan bir süreç olsa da doğrudan yabancı yatırımcının “parayı dışarı çıkarmak için” başka seçenekleri de vardır. Örneğin ev sahibi ülkede yerleşik bağlı şirketin yerli bankalar aracılığıyla kredi kullanıp bu krediyi döviz biçiminde dışarı çıkararak ana şirkete aktarması mümkündür¹⁵⁷.

Mobilite konusunda sektörel bakımdan bir değerlendirme yapılması da yerinde olacaktır. Zira doğrudan yabancı yatırımların portföy yatırımlarına nazaran daha stabil görüntüsü her sektör bakımından aynı geçerliliğe sahip değildir¹⁵⁸. Düşük kalifikasyon gerektiren, ekipmanları taşınabilir ve işgücü eğitilebilir sektörler düşünüldüğünde

¹⁵⁴ Açıkalm, Ünal, **Doğrudan Yatırımlar ve Portföy Yatırımları: Global ve Yerel Faktörlerin Türkiye Üzerindeki Göreceli Etkisi**, s. 23.

¹⁵⁵ Çeştepe, Çapcı, “Doğrudan Yabancı Yatırımlar Yoluyla Teknoloji Transferi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye İçin Nedensellik Analizi”, s. 490-491.

¹⁵⁶ Chang, **Sanayileşmenin Gizli Tarihi**, s. 146.

¹⁵⁷ Prakash Loungani, Razin Assaf, “How Beneficial Is Foreign Direct Investment for Developing Countries?”, **Finance & Development**, C. 38, No: 2, 2001.

¹⁵⁸ Chang, **Sanayileşmenin Gizli Tarihi**, s. 165.

doğrudan yabancı yatırımcı, ev sahibi ülkede şartlar ne olursa olsun, uzun süreler boyunca ülkede kalmaya pek de meyilli olmayabilecektir.

Bunun yanı sıra döviz girdisi bakımından olumlu etkileri olması beklenen doğrudan yabancı yatırımların tam tersi biçimde döviz talebini, girdi ithalatı gibi yollarla, arttırması da mümkündür; bu durumun sakıncalarını bertaraf etmek için ev sahibi ülke, ihracat ve döviz dengeleme zorunlulukları¹⁵⁹ gibi bazı önlemler alabilecektir. Tasarruf açığının kapatılmasında önemli rol oynayan doğrudan yabancı yatırımların uzun vadede ortaya çıkması beklenen olumlu etkilerinin yanı sıra kısa dönemde enflasyonist bir eğilim oluşturma potansiyelinin¹⁶⁰ de var olduğu göz ardı edilmemesi gereken bir başka husustur. Çok uluslu şirketlerin verimlilik ve karlılık avantajını kullanması, rekabet bakımından yerli firmaları olumsuz etkilemesi ve monopol oluşumunu destekleyebilme ihtimali de ayrıca dikkate alınmalıdır¹⁶¹.

Doğrudan yabancı yatırımlar söz konusu olduğunda ev sahibi ülke tarafından istenen, genellikle yabancı yatırımcının bir üretim tesisi kurma yoluyla bu yatırımı gerçekleştirmesidir. Ancak bu üretim tesisinin her zaman ev sahibi ülkenin beklentilerini karşılayamayabileceği unutulmamalıdır. Üretim sürecinin bir aşaması olan montaj sanayi tesislerini bu duruma bir örnek olarak göstermek mümkündür¹⁶². Teknik anlamda doğrudan yabancı yatırım niteliğine sahip olan bir montaj tesisi, esasen verimliliği arttırmaya yönelik olarak değil, daha ziyade ucuz işgücünden faydalanarak şirketin üretim maliyetini düşüren bir unsur olması sebebiyle ev sahibi ülkede konumlandırılmıştır ve ek istihdam yaratması haricinde herhangi bir “gerçek” teknoloji transferi de sağlamamaktadır.

Doğrudan yabancı yatırımların genellikle çok uluslu şirketler tarafından yapıldığı göz önünde bulundurulduğunda, transfer fiyatlandırması yoluyla örtülü kazanç dağıtımına

¹⁵⁹ Bunlar yatırımcının girdileri belli oranda yerel üreticiden alması, üretimin belirli bir oranının ihraç edilmesi veya ithalat ihracat oranının önceden belirlenmesi gibi önlemler olabilir. Chang, **a.g.e.**, s. 147.

¹⁶⁰ Sanal Çevik, "Gelişmekte Olan Ülkelerde Makroekonomik İstikrar Açısından Doğrudan Yabancı Yatırımların Önemi, Seyri (1990-2020) ve Salgının Beklenen Etkileri", s. 185.

¹⁶¹ Çeştepe, Çapci, "Doğrudan Yabancı Yatırımlar Yoluyla Teknoloji Transferi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye İçin Nedensellik Analizi", s. 481.

¹⁶² Chang, **Sanayileşmenin Gizli Tarihi**, s. 151.

elverişli şirket yapılanması, vergi gelirlerini negatif yönde etkileme potansiyeli barındırırken; yabancı yatırımcıya kaynaklarını kullandıran ev sahibi devlete de aynı zamanda söz konusu kaynakların karşılığı (en azından vergisel karşılığı) tam olarak alınmadan kullandırılması dolayısıyla ekstra bir harcama yükü getirecektir.

Görece kısa dönemli ve belirlenebilir bu etkilerin yanı sıra doğrudan yabancı yatırımların uzun vadede ekonomik kalkınmaya etkileri bakımından da ayrıntılı bir değerlendirme yapılması gerekmektedir. Zira ekonomik kalkınma için uzun dönemli planlar ve bu planlamanın etkileri önemlidir. Doğrudan yabancı yatırımların koşulsuz biçimde ev sahibi ülkeye kabul edilmesi ve negatif etkilerinin yeterince göz önünde bulundurulmaması, ev sahibi ülkeyi kalkındırmaktan çok bunu daha da zorlaştıran bir etki doğurabilecektir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, yeni gelişen “bebek endüstriler” bakımından, doğrudan yabancı yatırımcı, halihazırda sahip olduğu teknoloji ile, potansiyeli bulunan yerli yatırımcının dışarıyla rekabet edebilecek düzeye gelmesini engelleyebilecek ve bu durumun uzun dönemli kalkınma stratejileri bakımından sakıncalı sonuçlar doğurması mümkün olacaktır¹⁶³. Bunun yanı sıra doğal kaynakların temin edilmesi açısından gelişmekte olan ülkeler bir bakıma “kullanılan” ülkelerdir¹⁶⁴ ve doğrudan yabancı yatırımları düzenleyen hukuk kurallarının oluşturulmasında ev sahibi ülkenin çıkarlarının korunması da çoğunlukla mümkün olmamaktadır. Özellikle çevresel etkiler bakımından düşünüldüğünde, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kaygıları dolayısıyla taleplerinin gelişmiş ülkelere nazaran çok daha az olduğu göz önünde bulundurulduğunda kaynakların tüketilmesi ve korunması için bu ülkelerin dezavantajlı durumlarının uzun vadede önemli sorunlar yaratma potansiyeli bulundurduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir.

Doğrudan yabancı yatırımı çekmek isteyen ülkelerin sağladıkları teşvik ve sübvansiyonların, kendilerinden beklenen faydayı sağlayıp sağlamayacağı, daha açık bir ifade ile devletin vazgeçtiği geliri veya harcadığı gideri karşılayıp karşılamayacağı hususu da kesinlik arz etmemektedir.

¹⁶³ Chang, **a.g.e.**, s. 168-170.

¹⁶⁴ Sornarajah, **The International Law on Foreign Investment**, s. 6.

Son olarak literatürde ağırlıklı olarak doğrudan yabancı yatırımların, özellikle gelişmekte olan ülkeler için ülkeye sermaye, teknoloji, know-how girişi anlamına geldiği belirtilse de IMF bünyesindeki bir yayında da belirtildiği üzere “...*bu teorik varsayımları kanıtlamak pek de kolay değildir...*”¹⁶⁵ ve olumlu kabul edilen sonuçları yaratacağının bir garantisi de bulunmamaktadır. Bunun yanı sıra özellikle vurgulanan teknoloji transferi çoğunlukla uzun vadede içselleştirilebilecek niteliktedir¹⁶⁶ ve özümsemesi için her halükarda nitelikli beşeri sermayeye ihtiyaç duyulmaktadır. Dolayısıyla yalnızca kopyalamaktan ibaret bir transferin ev sahibi ülkeye beklenen katkıyı vermesi mümkün olmayacaktır.

1.4. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM – VERGİLENDİRME YETKİSİ ÇATIŞMASI

Devletin, belirli bir toprak parçası üzerindeki “denetleme ve idare gücü” beraberinde zor kullanımı getirmektedir¹⁶⁷. Vergi, teknik özellikleri bir kenara bırakıldığında, en nihayetinde devlet tarafından mülkiyet hakkına yönelik bir müdahale vasfı taşımaktadır ve bu müdahalenin temelinde devletin zor kullanma (vergilendirme açısından zorallım) yetkisine sahip olması yer almaktadır. Bu sebeple vergilendirme yetkisinin egemenlik kavramı ile sıkı ilişkili olduğunu söylemek mümkündür. Ancak devletin bu yetkisinin açıklanabilmesi ve çok uluslu şirketler ile karşı karşıya kaldığı vergilendirme kaynaklı çatışmaların anlaşılabilmesi için öncelikle iktidar, siyasi iktidar ve egemen kavramları üzerinde durulması gerekmektedir.

¹⁶⁵ Ayhan Kose vd., “Financial Globalization: A Reappraisal”, IMF Working Paper, Washington, DC, International Monetary Fund, 2006, s. 29, (Çevrimiçi) <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/31/Financial-Globalization-A-Reappraisal-19435#:~:text=Summary%3A,variet%C3%9C%20of%20apparently%20conflicting%20results.>

¹⁶⁶ Çeştepe, Çapci, “Doğrudan Yabancı Yatırımlar Yoluyla Teknoloji Transferi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye İçin Nedensellik Analizi”, s. 478.

¹⁶⁷ Gianfranco Poggi, **Devlet: Doğası, Gelişimi ve Geleceği**, çev. Aysun Babacan, 4. Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 30.

1.4.1. Devletin Vergilendirme Yetkisinin Egemenlik Kavramı Üzerinden Değerlendirilmesi

Başkalarının davranışlarını yönlendirebilme, kontrol edebilme ve bunu zor kullanarak yapabilme durumunda iktidardan; şayet bu durum toplumun tamamı üzerinde geçerli ise zor kullanma yetkisine sahip bir siyasi iktidardan söz edilmektedir¹⁶⁸. İktidar ilişkisi, doğası gereği, eşitsizlikçidir ve iktidarın devamlılığı, yönetilen tarafın bunun meşruiyetini kabul etmesi koşuluna bağlıdır¹⁶⁹. Şu halde, siyasal iktidarı¹⁷⁰ bu noktaya taşıyan şeyin “üstünlük” olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır¹⁷¹. İktidar ilişkileri ve devlet söz konusu olduğunda ilk akla gelen olgulardan biri olan egemenlik¹⁷² üzerinden ulus devlete ve onun vergilendirme yetkisine ilişkin değerlendirme yapılması ise konu bütünlüğü açısından önem arz etmektedir.

Egemenliği devletin insan, ülke ve iktidardan ibaret olan öğelerinden iktidarın günümüzdeki karşılığı¹⁷³ olarak tanımlamak mümkündür. Çok uluslu şirketler karşısında devletin (egemenin) vergilendirme yetkisinin değerlendirilebilmesi için de modern ulus devlete belirli ölçüde yer verilmesi gerekmektedir. Yapılacak bu kısa açıklamanın sebebi, tarihsel bağlam içerisinde modern devletin oluşumu ile uluslararası düzenin ve günümüz devletler sisteminin ortaya çıkışının ilişkilendirilmesidir. Bu sebeple uluslararası düzen içerisinde, çok uluslu şirketlerin devletler karşısındaki konumunu belirlemek adına önce kısaca modern (ulus) devlete ardından onun vergilendirme yetkisine değinilmesi gerekmektedir.

¹⁶⁸ Oktay Uygun, **Devlet Teorisi**, 2. Baskı, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2015, s. 2-3.

¹⁶⁹ Uygun, siyasal iktidar ve devletin özdeş kavramlar olmadığını, siyasal iktidarın kapsayıcı bir kavram olarak devleti de içerdiğini, devlete dönüş(e)meyen siyasal iktidarın da varlığının mümkün olduğunu vurgulamakta ve günümüzün ulus devletinin sahip olduğu iktidarı öncekilerden ayıran kavramın ‘egemenlik’ olduğunu belirtmektedir. Uygun, **a.g.e.**, s. 7, 9-10.

¹⁷⁰ “*Siyasal iktidar ile devlet özdeş değildir. Özellikle kurumsallaşmış siyasal iktidar devletten çok daha kapsamlı bir olgudur.*” Abdurrahman Saygılı, “Modern Devlet’in Çıplak Sureti”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 59, No: 1, 2010, s. 64.

¹⁷¹ Poggi, **Devlet: Doğası, Gelişimi ve Geleceği**, s. 11.

¹⁷² Bülent Yücel, “Westphalia Antlaşmasından Nice Antlaşmasına: Egemenlik Kavramının Tarihsel Seyri ve Bir Prototip Olarak Avrupa Birliği”, **Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. X, No: 1-2, 2006, s. 165.

¹⁷³ Uygun, **Devlet Teorisi**, s. 9.

Ulus devletin iktidarı kamu hukuku ve siyasal düşünce doktrininde sıklıkla egemenlik kavramı üzerinden açıklanmaktadır. Ancak egemenlik kavramının karşılığı, devletin iktidarını egemenlikle ilişkilendiren Jean Bodin'den günümüze dek aynı kalmamıştır. Zira devlet, soyut imgesine karşın tarihi bağlamdan kopuk bir varlık değil, tersine, dönüşüm içerisinde olan bir olgudur¹⁷⁴ ve kendisini oluşturan öğelerin zaman içerisinde farklılaşması olağandır. İnsanlığın bir arada yaşamaya başladığı binlerce yıllık bir süreçte modern devleti esasen görece yeni bir kavram olarak görmek mümkündür¹⁷⁵. Ancak modern devleti, bir anda nihai biçimiyle ortaya çıkan bir yapı olarak düşünmek yerine onun gelişmeye ve dönüşmeye devam eden bir kurum olduğunu göz önünde bulundurmak yerinde olacaktır. Bodin'in tanımındaki “en üstün ve ebedi güç”¹⁷⁶ mutlak egemeni ifade ederken, egemenliğin mutlak ve sınırsız niteliğinin artık günümüz modern devletler açısından yetersiz kaldığını söylemek mümkündür. Ancak yine de modern devleti “görünür kılan” şeyin egemenlik unsuru olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır¹⁷⁷.

Vestfalyan düzende¹⁷⁸ devletlerin ülke sınırları içerisinde bağımsız olduğu ve siyasi kararlarında kendisi haricinde herhangi bir iç yahut dış otoritenin kabul edilmediği “tam egemen” devletler söz konusudur¹⁷⁹. Bir başka deyişle, Vestfalyan düzende ulus devletler bakımından egemenlik olgusu, ülke içinde kilise veya diğer yerel otoritelerden üstün bir konumu; ülke dışında da hiçbiri diğerinden siyasi ve hukuki olarak üstün olmayan¹⁸⁰, eşit devletler düzenini ifade etmektedir. Ancak yukarıda değinildiği üzere, modern devlet bir anda ortaya çıkmamıştır ve modern devletler düzeninin oluşumunu

¹⁷⁴ Özlem Kaygusuz, “Egemenlik ve Vestfalyan Düzen”, “**Egemenlik ve Vestfalyan Düzen**”, **Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler**, ed. Evren Balta, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 26.

¹⁷⁵ Kaygusuz, **a.g.e.**, s. 35.

¹⁷⁶ Jean Bodin, Richard Knolles, **Six Books of the Commonwealth**, University of London, Worshipful Company of Goldsmiths, 1903, s. 84, Chap. 8.

¹⁷⁷ Saygılı, “Modern Devlet'in Çıplak Sureti”, s. 78.

¹⁷⁸ Kaygusuz, Vestfalyan düzeni şöyle tanımlar: “...*Uluslararası alanın temel ilkelerinde uzlaşmış ve bu uzlaşma sayesinde, içerideki alternatif iktidar odaklarını da bertaraf edebilmiş, egemen devletlerin oluşturduğu düzene Vestfalyan düzeni denir.*” Kaygusuz, *Egemenlik ve Vestfalyan Düzen*, s. 34. *Avrupa'da Otuz Yıl Savaşları'nı sona erdiren Vestfalya Antlaşması, Ortaçağ'ın parçalanmış yapısından merkezileşmeye doğru başlangıcın sembolüdür*”. Antlaşmanın tam metni için bkz.: “Treaty of Westphalia”, (25.11.2020), (Çevrimiçi) https://avalon.law.yale.edu/17th_century/westphal.asp, 25.11.2020.

¹⁷⁹ Kaygusuz, “Egemenlik ve Vestfalyan Düzen”, s. 27.

¹⁸⁰ Yücel, “Westphalia Antlaşmasından Nice Antlaşmasına: Egemenlik Kavramının Tarihsel Seyri ve Bir Prototip Olarak Avrupa Birliği”, s. 172.

kavramak için salt Vestfalya Antlaşması'na odaklanmayan daha geniş bir perspektif gerekmektedir.

Bilindiği üzere, vergilendirmenin de temelindeki “ülkesel egemenlik” kavramından bahsedebilmek için bir ülkeye ve bir egemene ihtiyaç duyulmaktadır. Zira devletin egemenliğinden bahsedebilmek için temel göstere olarak “belirli bir toprak parçası üzerindeki münhasır kontrol gücü”¹⁸¹ esas alınmaktadır. Ancak bu ülkesel nitelik, parçalı egemenliğin söz konusu olduğu feodal yapıdan modern merkezi devlete geçiş aşamasında bir anda var olmamıştır. Modern öncesi devlette sınırlardan değil ancak sınır boylarından yani “*bir devletin, merkezin siyasi otoritesinin dağınık ya da zayıf olduğu çeper bölgelerindeki bir alandan*”¹⁸² söz edilirken modern devlette net bir coğrafi ayrılma söz konusudur. Ülkesel sınırlar ise ticaretin aksamayan bir biçimde yapılabilmesi adına devletlerin siyasi egemenlik alanlarının netleştirilmesi ve iktidarın merkezileşmesi ihtiyacından ortaya çıkmış, devamında ise öngörülebilir ticaretin devamı için beraberinde vergilendirmenin de kurallara bağlanmasını getirmiştir¹⁸³.

Bu noktada Tilly'nin devleti açıklarken getirdiği tanımdan yola çıkarak vergilendirme yetkisine doğru ilerlemek yerinde olacaktır. Tilly devleti “*tanımlanmış bir toprakta temel yoğunlaşmış zor araçlarını elinde tutan ve bazı bakımlardan aynı topraklardaki öteki örgütlenmeler üstünde öncelik hakkına sahip olan özgün örgütlenme*”¹⁸⁴ olarak kabul etmektedir. Yukarıda açıklanan biçimiyle iktidarın üstünlüğü ile bağlantılı olan egemenlik kavramına yapılan vurguyla getirilen tanımda aynı zamanda devletin egemenliğe dayalı olarak “zor araçları”na başvurma yetkisi de ifade edilmiştir. Verginin zorluluk yönü ise kendisini bu araçların içerisine dahil etmektedir.

Tilly'nin tanımıyla paralel biçimde, egemenlik kavramının mali alandaki yansımasının mali egemenlik olarak adlandırıldığını ve devletlerin diğer devletlerden bağımsız bir biçimde kendi mali politikalarını belirleyebilmelerinin, onların uluslararası anlamda

¹⁸¹ Poggi, **Devlet: Doğası, Gelişimi ve Geleceği**, s. 31.

¹⁸² Saygılı, “Modern Devlet’in Çıplak Sureti”, s. 83.

¹⁸³ Kaygusuz, “Egemenlik ve Vestfalyan Düzen”, s. 31.

¹⁸⁴ Charles Tilly, **Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu 990-1992**, çev. Kudret Emiroğlu, Ankara, İmge Kitabevi, 2001, s. 225.

mali egemenliklerinin ispatı¹⁸⁵ anlamına geldiğini söylemek mümkündür. Vergilendirme yetkisine sahip olmak, egemenin doğasında bulunan bir özellik olarak kabul edildiği takdirde, birinin ihlali diğerini doğrudan etkilemektedir. Bu sebeple vergilendirmeye ilişkin en ufak bir yetki devri/yetkiden vazgeçme, egemenliği sınırlandırıcı¹⁸⁶ bir husus olarak kabul edilmekte ve devletler tarafından çoğunlukla arzu edilmemektedir.

Vergilendirme yetkisini, egemenlik ile birlikte, modern devletin ülkesellik, özerklik ve ulusallık biçimindeki diğer üç ana özelliği¹⁸⁷ üzerinden ele almak mümkündür. Ülkesellik, modern devletin -bir başka devletin sınırı ile çakışmamak üzere- “siyasi sınırları içinde” yetkiye sahip olma iddiasının temel çıkış noktasıdır¹⁸⁸ ve bir anlamda diğer özelliklerden söz edilebilmesi öncelikle bu sınırların belirlenmiş olmasına bağlıdır. Devlet egemenliğinin görünüm biçimlerinden biri olan vergilendirme yetkisi de, kural olarak, ülke sınırları içinde geçerlidir¹⁸⁹ ve bu durum vergi hukuku bakımından da mülklik ilkesinin temelini oluşturmaktadır¹⁹⁰. Ancak çok uluslu şirketlerin faaliyetleri ve yapısı göz önünde bulundurulduğunda, bu sınırlar kimi zaman belirsizleşerek devletin (egemenin) vergilendirme yetkisini bir anlamda aşındırabilmektedir.

Her devletin münhasıran ayrı bir egemen olduğu devletler sistemi içerisindeki ilişkiler, sistemi oluşturan devletlerin “rekabetçi çizgileri” doğrultusunda şekillenmekte ve

¹⁸⁵ Çağan, **Vergilendirme Yetkisi**, s. 2-3.

¹⁸⁶ Vergi egemenliğinin sınırlandırılması ile zayıflaması arasındaki terminolojik farka değinen Avcı her iki kavramı şu şekilde açıklamaktadır: “...*vergi egemenliğinin sınırlandırılmasından kast edilen; devletlerce vergilendirmeye yönelik yasal münhasır yetkilerinin diğer devletler veya paydaşlar ile karşılıklı anlaşmalar veya işbirlikleri aracı kılınmak suretiyle paylaşılmasıdır. Vergi egemenliğinin zayıflaması ise devletlerin tek taraflı olarak kendi vergi yetki alanlarını genişletmesi, devletlerarası zararlı vergi rekabetinin yaygınlaşması, düzenlemeden yoksun vergi cennetlerinin varlığı ve/veya başta çok uluslu şirketler olmak üzere yerel, bölgesel ve küresel piyasa aktörlerinin kâr odaklı eylemleri nedeniyle devletlerin vergi egemenlik haklarının ihlal edilmesi ve hatta ortadan kalkması anlamına işaret etmektedir.*” Mehmet Alpertunga Avcı, “Dijital Vergi Egemenliği”, **Maliye Araştırmaları-4**, ed. Burçin Bozdoğanoglu, Bursa, Ekin Basım Yayım Dağıtım, 2021, s. 28, (Çevrimiçi) https://www.maliyesempozyumu.org/wp-content/uploads/2021/12/Maliye-Ara%C5%9Ft%C4%B1rmalar%C4%B1_4_Ulusal_Edit%C3%B6rl%C3%BC_Kitap.pdf#page=22.

¹⁸⁷ Kavramların teknik tanımlarına çalışmanın kapsamını aşmamak amacıyla metinde yer verilmemiştir. Modern devletin bu özelliklerine ilişkin detaylı açıklamalar için bkz.: Christopher Pierson, **Modern Devlet**, s. 28 vd.; Kaygusuz, “Egemenlik ve Vestfalyan Düzen”, s. 36 vd.

¹⁸⁸ Kaygusuz, **a.g.e.**, s. 37.

¹⁸⁹ Çağan, **Vergilendirme Yetkisi**, s. 9.

¹⁹⁰ Çağan, **a.g.e.**, s. 213.

esasen bu ilişkiler ağında her bir devletin diğerine oranla ne ölçüde iktidar sahibi olduğu önem kazanmaktadır¹⁹¹. Bununla ilişkili olarak egemenliği, bir üst başlıkta yer verilen modern egemenlik kavramının ötesinde “reel egemenlik” olarak ele almak, vergilendirme yetkisi bakımından başka bir bakış açısının ortaya konmasına yardımcı olacaktır. Egemen devletlerden bazılarının “daha egemen” olduğu bir hiyerarşik düzenin yahut, büyük ekonomik aktörler olarak çok uluslu şirketler de buna dahil olmak üzere, egemenliği etkileyen devlet dışı aktörlerin varlığı, teorik bir egemenliğin ötesinde reel egemenliği, yani “iç ve dış aktörlerden bağımsız hareket edebilme”¹⁹² kabiliyeti olan özerkliği gerektirmektedir. Vergilendirme ise en nihayetinde devletin (egemenin) özerk hareket etmek arzusunda olduğu ancak çok uluslu şirketler söz konusu olduğunda bunu uluslararası siyasi ve ekonomik düzen içerisindeki müzakere gücü oranında gerçekleştirebildiği bir faaliyettir.

Devletin insan topluluğu unsuru ile vergilendirme yetkisi arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. İleride açıklanacağı üzere, bu bağlantı kişisel bağın görünümü olan uyrukluk ve ikametgah görünümünde ortaya çıkmaktadır. Modern devletin dördüncü özelliği olan ulusallığın¹⁹³, her ne kadar teknik anlamını karşılama da, vergilendirme bakımından ilişki kurulabilecek karşılığını şahsılık ilkesi olarak düşünmek mümkün olabilecektir. Küreselleşmeye dayalı hareketliliğin ve kültür transferinin söz konusu olduğu bir dönemde tam anlamıyla homojen bir ulustan ziyade, devletin tanıdığı vatandaşlık statüsü ve yerleşik olma kavramları öne çıkmaktadır.

Yukarıdaki açıklamalara istinaden, modern devleti dönüşüme zorlayan tarihsel bağlam olan küreselleşmeye eşlik eden dijitalleşme ile birlikte devletin egemenlik alanının da salt siyasi sınırlara indirgenemeyecek ölçüde etkilendiğini söylemek mümkündür. “Ülkelerin gerçek egemenlik sahalarının mülki sınırlarla değil, para ve finans üzerindeki kontrol yetenekleriyle ölçülmesi”¹⁹⁴ ise uluslararası sermayenin ulusal

¹⁹¹ Poggi, **Devlet: Doğası, Gelişimi ve Geleceği**, s. 33.

¹⁹² Kaygusuz, “Egemenlik ve Vestfalyan Düzen”, s. 40.

¹⁹³ “Ulusallık, ‘kültürel homojenlik’ temeline dayanan bir kavram olarak modern ulus devletin oluşumunda etkili kabul edilse de esasen tam olarak gerçekliği yansıtmayan, bir anlamda yapay bir kavramdır.” Kaygusuz, **a.g.e.**, s. 42.

¹⁹⁴ Ahmet Taner, “Egemenliğin Yeni Biçimi: Para ve Ekonomik Hegemonya”, **Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, C. 7, No: 3, 2021, s. 54.

ekonomiler üzerindeki etkisini arttırmıştır. Bu açıdan küreselleşmenin, egemenliğin klasik anlamını önemli ölçüde değiştirdiğini söylemek mümkündür. Bu bağlamın yarattığı sorunun temelde “sınırlar” ile ilgili olması¹⁹⁵ ise çok uluslu şirketlerin “sınır ötesi” ticari faaliyetleri düşünüldüğünde, niçin modern devlete ve onun vergilendirme yetkisini kullandığı egemenlik alanına ilişkin değerlendirme yapmak gerektiğine ilişkin sorunun cevabı bakımından bir ipucu sunmaktadır.

1.4.2. Vergi Egemenliğinin Piyasalaşması ve “Müşteri” Olarak Çok Uluslu Şirket

Geleneksel perspektiften bakıldığı zaman münhasıran vergilendirme yetkisine¹⁹⁶ sahip olan devletin egemenliğine ilişkin değerlendirmelerin bir kısmı halen geçerliliğini korumakla beraber, yukarıdaki açıklamalara istinaden konu, bazı açılardan yeniden düşünölmeye muhtaçtır. Zira yukarıda bahsedildiği üzere egemenliğin görünüm biçimlerinden olan modern devlet, küreselleşme sebebiyle halen bir dönüşüm içerisinde.

Çok uluslu şirketin ise münhasıran tek bir devlete bağlı olmayıp vergi planlaması yolu ile aynı anda birden çok devletle etkileşim içerisinde olması onu kendisi için avantajlı devleti aramaya itmektedir. Geleneksel olarak pek çok açıdan muktedir görölen devlet, kendisini alışık olmadığı bir konumda ve birbiriyle rekabet halindeki iki yüzden fazla

¹⁹⁵ Kaygusuz, “Egemenlik ve Vestfalyan Düzen”, s. 44.

¹⁹⁶ Bu noktada kısa bir açıklama ile “vergi egemenliği” ve “vergilendirme yetkisi” kavramlarına ilişkin çalışmada kullanılan terim tercihini belirtmek gerekmektedir. İngilizce literatürde yaygın kullanım olan “tax sovereignty”nin Türkçe’deki karşılığı vergi egemenliği olmakla beraber, Türkçe literatürde çoğunlukla bu anlamı içerecek biçimde “vergilendirme yetkisi”nden veya “mali egemenlik”ten bahsedilmektedir. Esasen mali egemenliğin vergi egemenliğini, vergi egemenliğinin de vergilendirme yetkisinin kapsayan üst kavram olduğu kabulü ile birlikte literatürdeki yerleşmiş kullanım nedeniyle çalışmada genel bir kavram olarak vergilendirme yetkisinden yer yer söz edilmiş olsa da, bu başlık altında açıklanan konunun temelde vergilendirme yetkisinin ötesinde vergi egemenliği ile ilişkili olduğu düşünülmektedir. Bu sebeple konu başlığında kullanılan vergi egemenliği teriminin bilinçli olarak ve çalışmanın genel başlığı kapsamında seçildiğini ancak vergilendirme yetkisinin zihinde bıraktığı somut nitelik sebebiyle metinde yer yer kullanıldığını belirtmekte fayda vardır. Konuya ilişkin aynı yöndeki bir görüş de durumu şu şekilde ifade etmektedir: “Devlet şekline bağlı olarak değişkenlik gösterebilen vergilendirme yetkisi, esasında iç egemenlik ve dolayısıyla da vergilendirmeye yönelik hukuki yetki (yönetme yetkisi) ile ilintilidir. Oysa ki geniş anlamda vergi egemenliği; vergilendirme yetkisini, vergilerin kullanımını, uyumsuzlukların çözümünü ve özellikle de uluslararası vergilendirmeyi de konu edinir. Diğer bir anlatımla geniş anlamda vergi egemenliği; dış egemenlik yani bağımsızlık ile yakın bağlantılı olarak görülüp, uluslararası vergilendirme bahsinde ön plana çıkmaktadır.” Avcı, “Dijital Vergi Egemenliği”, s. 26.

devlet ile yarışır halde bulmakta ve bu rekabet, devletleri giderek artan bir biçimde, deyim yerindeyse, “*mal ve hizmetlerini potansiyel müşterilere sunan piyasa oyuncularına*”¹⁹⁷ dönüştürmektedir. Bunun yanı sıra modern devletin içinde yer aldığı devletler düzeni artık çok uluslu şirketler gibi oyunu şekillendiren başkaca aktörlerle sıkı bir ilişki içerisinde. Bir nevi pazar olarak nitelendirilmesi mümkün gözükse de bu sistem içerisinde, devletlerin rekabeti, vergi politikalarını da kullanarak, sermayeyi (vergi bakımından ise yerleşik mükellefleri) çekmek üzereyken çok uluslu şirketler de “*sunulan mal ve hizmet için alışveriş yapan müşteriler*”¹⁹⁸ olarak düşünülebilecektir. Bu noktada kendi başına ayrı bir çalışma konusu olan vergi rekabeti, egemenlik ve bahsi geçen devletlerin yarışı arasındaki bağlantıyı sağlayan unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira vergi rekabeti, çok uluslu şirketlerin bölümlerini birbirinden ayırabilmeleri ve bu yolla ulusal sınırları aşabilme kapasitesine bağlı olarak vergilendirmenin yapısını da değiştirmekte ve egemenin (devletin) vergi bakımından otorite halini sorgulanabilir kılmaktadır.

Küreselleşmenin getirdiği mobilizasyon imkanından maksimum derecede yararlanmak isteyen devletlerin, ikamet seçeneklerini ve faaliyet alanlarını yeniden konumlandırabilme becerisine sahip olan çok uluslu şirketlere yerleşiklik, Ar-Ge, fikri mülkiyet, sermaye, üretim, satış gibi birbirinden ayrı alanlar için diğer devletlerden cazip olanaklar sunması ve “pazara müşteri çekmesi” bir seçenek olarak akla gelebilecektir. Vergi planlamasında yeterince serbestliğe sahip olmayan veya daha hareketsiz mükelleflerin aksine, vergiye bağlı olarak yer değiştirme olasılığı yüksek olan çok uluslu şirketleri çekmek için belirli kamu mal ve hizmetlerinin bu şirketlere sunulması ve vergi avantajlarının sağlanması tercih edilebilir¹⁹⁹. Bu senaryonun uç olasılığında ise vergi rekabeti, tercihleri tamamen ticari kararlar doğrultusunda

¹⁹⁷ Tsilly Dagan, “The Marketization of Tax Sovereignty”, **Forms of Pluralism and Democratic Constitutionalism**, ed. Andrew Arato, Jean L Cohen, Astrid von Busekist, New York Chichester, Columbia University Press, 2018, s. 301-302, (Çevrimiçi) <https://deliverypdf.ssrn.com/delivery.php?ID=737027111000006077124069088104086064016020050037028066000080078074126003086094083026061120060015055036110007001112103067122090108059078076004065003079093125020108014077028121001031093117115083125092066007111097070076098086069126086068096098093017117&EXT=pdf&INDEX=TRUE>.

¹⁹⁸ Dagan, **a.g.e.**, s. 301.

¹⁹⁹ Dagan, **a.g.e.**, s. 304.

şekillenen çok uluslu şirketler bakımından, vergilendirmeyi seçmeli bir rejime dönüştürmek için bir araç olacaktır.

Ticaretin ve şirketlerin uluslararasılaşması, yukarıda bahsedildiği üzere küresel anlamda rekabetin boyutunu arttırmış ve devletlerin ekonomiye müdahalelerini bir anlamda kısıtlamıştır. Bu rekabetçilik ise Keynesyen akımdan neoliberalizme doğru bir yönelmeyi beraberinde getirmiştir²⁰⁰. Bu yaklaşımla paralel biçimde, sermaye birikiminin devamlılığını ve kar elde etme amacının korunması yönünde düzenlemeler yapılması elbette olağandır. Ancak, söz konusu düzenlemelerin ölçüsü devletten devlete ve her bir devlet bakımından da siyasi iktidarın eğilimine göre değişiklik göstermekle birlikte, sermayeye en çok ayrıcalık tanıyan politikaların dahi yeni yatırımları artıracığının herhangi bir garantisi bulunmamaktadır²⁰¹. Şu halde, her ne kadar tam bir egemenlik kaybından söz etmek mümkün olmasa da, rekabet dolayısıyla, devletin yönetme kabiliyetinin devamı bakımından çok önemli bir araç olan vergilendirmenin artık başka etkilere açık bir hale gelmesi ise egemenliği sarsıcı etki doğurabilmektedir. Bu noktada devletin ikilemi, çok uluslu şirketler için avantajlı bir vergilendirme sistemi yaratarak bunun getireceği gelir kaybının genel ekonomiye ve sosyal refaha etkilerini dengelemek veya rekabetin dışında kalmayı seçerek yatırım çekmekten bir ölçüde vazgeçmek olacaktır.

1.4.3. Güç Savaşı: Ulus Devlet Karşısında Çok Uluslu Şirket

Devlet ile ekonomi (ve dolayısıyla ekonomik aktörler) arasındaki ilişkiyi irdelerken, devletin ekonomiyi ya da tam tersi biçimde ekonominin devleti şekillendirmesine bağlama çabası her iki kavramın sınırlarının açıkça çizilmiş olmasını gerektirir. Kuşkusuz bu ayırımın çizgilerini belirlemek çalışmanın kapsamını aşmaktadır. Ancak vergi hukuku (ve daha geniş ölçekte kamu hukuku) bakımından nihayetinde modern devlet bir vergi devletidir²⁰² ve harcamalarının mali finansman araçlarından biri olan vergilerin devamlılığı esasen geniş ölçekte ne kadar sağlıklı bir ekonomiye sahip

²⁰⁰ Ito, Lapavitsas, **Para ve Finansın Ekonomi Politikası**, s. 197.

²⁰¹ Poggi, **Devlet: Doğası, Gelişimi ve Geleceği**, s. 131-132.

²⁰² Christopher Pierson, **Modern Devlet**, 2. baskı, İstanbul, Chiviyazıları Yayınevi, 2014, s. 136.

olduğuyula ilintilidir. Varlığı vergi gelirinin sürekliliği ile desteklenen²⁰³ veya başka bir anlatımla varlık koşulu esasen vergilendirme yetkisine sahip olmaya bağlı kılınan²⁰⁴ modern merkezi devlet yapısının askeri, ekonomik ve siyasi anlamda başarılı olarak uluslararası düzen içerisinde varlığını koruyabilmesinin temel sebeplerinden biri, meşru vergilendirme sistemini²⁰⁵, işlerliği olacak bir biçimde kurabilmiş olmasıdır²⁰⁶.

Modern vergi devletinin ekonomik faaliyetlerini ise ikiye ayırmak gerekmektedir. İlk olarak, devletin ekonomik bir aktör biçiminde doğrudan piyasanın içinde yer aldığı durumlardan bahsedilmesi mümkündür. Devlet; toprak ve sermaye sahibi, üretici veya işveren konumunda yer alabilmektedir. İkinci olarak ise, devletin çeşitli politika araçları kullanarak ekonomik faaliyetleri yönetmesi söz konusu olabilmektedir²⁰⁷. Bu durumda düzenleyici olarak devlet, neoliberal sistemde özel kesime devrettiği bazı işlevleri üzerinde denetimi gerçekleştirmek amacıyla çeşitli müdahalelerde bulunabilmektedir. Vergilendirme ise, salt “geliri yeniden dağıtma” işlevi sebebiyle dahi devletin düzenleme araçlarından biri olarak görülebilecektir.

Küreselleşme, “*verili bir ‘son durum’ değil, daha ziyade ‘açık uçlu bir süreç’ olarak*”²⁰⁸ ele alındığında, bu durumdan beslenen bir ekonomik aktör olan çok uluslu şirketlerin giderek artan gücüne karşın, devletlerin halen büyük ekonomik karar verici konumunda olması, devlet-ekonomi ilişkisinde bu iki özneyi birbirinden bağımsız değerlendirmeyi olanaksız kılmaktadır. Zira devleti tek başına var olan bir yapı biçiminde değerlendirmek, onu içinde bulunduğu ve doğası gereği birbirleri ile rekabet halinde olan devletlerin yer aldığı uluslararası düzenden soyutlamak²⁰⁹ anlamına gelecek ve bu soyutlama, gerçeği yansıtmaktan uzak bir varsayım olacaktır. Bu açıdan bakıldığında

²⁰³ “Modernitede devletler her zaman esas olarak ekonomik kaynak yaratmayla ilgilendiler, kısmen bir pay istedikleri için. Aslında gelir toplamının (dış savaşları sürdürmek için) modern devletin doğuşunun özgün nedenlerinden biri olduğunu...” Pierson, **a.g.e.**, s. 171.

²⁰⁴ Çagan, **Vergilendirme Yetkisi**, s. 3.

²⁰⁵ Tilly, ünlü özdeyişi “*Savaş devleti, devlet savaşı ortaya çıkarmıştır.*”ı orijinal haliyle “*How War Made States, and Vice Versa*” bölüm başlığı altında detaylı olarak açıklamaktadır. Sistemik ve meşru bir vergilendirme sisteminin önemini ise askeri gücü temin ve devam ettirmenin güvencesi olarak belirtmektedir. Bkz. Charles Tilly, **Coercion, Capital, and European States, AD 990-1990**, Cambridge, Mass., USA, B. Blackwell, 1990, s. 67 vd.

²⁰⁶ Kaygusuz, “Egemenlik ve Vestfalyan Düzen”, s. 32.

²⁰⁷ Pierson, **Modern Devlet**, s. 48, 141-157.

²⁰⁸ Pierson, **a.g.e.**, s. 167.

²⁰⁹ Pierson, **a.g.e.**, s. 14-28.

devletler sistemi ve uluslararası düzen, vergi politikaları bakımından da önem arz etmektedir, zira yerel eylemlerin küresel etkileri olduğu gibi küresel hareketlerin de yerel düzeyde sonuçlar doğurduğu karşılıklı etkileşim ortamı kaçınılmaz olarak işbirliklerini beraberinde getirmektedir. Ancak mevcut iktidarların uzantısı olarak ortak bir karar mercii söz konusu olduğunda dahi, devletlerin uyumlu çalışmaları, olumlu örnekleri bulunsa da, zorlayıcı bir süreçtir. Zira siyasi ve iktisadi güç bakımından farklı düzeylerde bulunan öznelerin ortak bir menfaat için hareket etmesi büyük çaba gerektirmektedir. Ortak bir hareketin varlığından söz edilmesinin mümkün olduğu hallerde dahi “güçlü olanın” menfaatlerinin gerektirdiği kuralların, genel menfaat olarak dayatılması kaçınılmaz olacaktır.

Çok uluslu şirketler söz konusu olduğunda, devlet ile şirket arasındaki müzakerelerde, eşitlikten söz etmek güçtür. Vestfalya modelinde, devletlerin toprak bütünlüğü içerisindeki tam ve mutlak egemenliklerinin varlığı ve dışarıdan herhangi bir muktedirin bu egemenliği (dolayısıyla vergilendirmeye ilişkin kararlarını) sınırlandırılmaması esastır²¹⁰. Her ne kadar teoride devletin kendi sınırları içinde egemenlik yetkisine dayanan, çizgisi hukuk tarafından çizilen oldukça geniş bir alana sahip olduğunu varsaymak mümkün olsa da, günümüzde çok uluslu şirketlerin sahip olduğu ekonomik güç beraberinde bu şirketlere politik gücü de getirmiştir. Bu noktada iktidar ilişkisinin anlaşılır kılınmasına yardımcı olmak amacıyla bir parantez açarak, üstünlüğü elinde bulunduran siyasal iktidar ile çok uluslu şirketlerdeki pay üstünlüğüne dayalı kontrol mekanizmasının birlikte düşünülmesi teklif edilebilir. Elbette bir şirketin ve devletin, yetkileri başta olmak üzere, birçok açıdan eş güçler olarak değerlendirilmesi mümkün olmamakla beraber, ekonomik büyüklüğü neredeyse bir devletinkine yakın (veya ondan daha büyük) çok uluslu bir şirketin var olması her zaman için ihtimal dahilindedir ve günümüzde örnekleri mevcuttur. Örneğin 2021 verilerine göre Apple’ın piyasa değeri Kanada GSMH’nin 1.4 katı, Hollanda’nın 2.5 katı, Avustralya’nın 1.7 katı, Rusya’nın ise 1.5 katıdır²¹¹. Kaldı ki bu denli ekonomik büyüklüğe sahip olmayan birden fazla sayıdaki çok uluslu şirketin de küreselleşmiş bir ekonomik sistem içerisinde bazı ortak

²¹⁰ Pierson, **a.g.e.**, s. 71.

²¹¹ Real Business Rescue, “Companies That Are Worth More Than Countries”, **Real Business Rescue**, (10.05.2023), (Çevrimiçi). <https://www.realbusinessrescue.co.uk/advice-hub/companies-worth-more-than-countries>, 10.05.2023.

noktalarda fikir birliğine varmaları ve bu fikir birliği neticesinde ortaya çıkacak ekonomik baskı gücünü devlet(ler)e yöneltmeleri de mümkün gözükmektedir. Poggi'nin "ekonomik açıdan güçlü gruplar"²¹² olarak adlandırdığı kesim, her zaman çok uluslu şirket biçiminde olmasa da, tarih boyunca devletler karşısında bir baskı unsuru olarak yer almış; piyasanın devamlılığını veya kendilerinin piyasa içerisindeki konumlarını güçlendirmeyi amaçlayan bu grupların çeşitli taleplerinin devlete dayatılması²¹³ söz konusu olmuştur. Çok uluslu şirketin organizasyon becerileri ve faaliyet yapısı da devletin yatırım stratejilerini ve bu yatırımlar üzerindeki çeşitli mali politikalarını dolanmak için oldukça elverişli bir ortam sunmaktadır²¹⁴. Şu halde yukarıda çok uluslu şirkete ilişkin belirleyici özellik olarak açıklanan "kontrol"ün önemi bir kez daha anlaşılmaktadır. Zira kimi zaman yüzde 10 oranında pay sahipliği (şirket içerisindeki iktidar) bir siyasi iktidara meydan okuyabilecek boyuta varabilmektedir.

Çok uluslu şirket bir ülkeye yatırım yaptığında oraya sermaye ve belirli bir yönetici kadrosu aktarmanın haricinde küresel ticarete entegre bir sistemi de yerleştirmekte ve bu durum, ulus üstü kurumların yokluğu halinde devletin ekonomik alanda karar alma özgürlüğünü, çok uluslu şirketin onun düzenlemelerinden kaçabilme yetenekleri ölçüsünde, sınırlayabilmektedir²¹⁵. Zira piyasalar özgürlüğü maksimize edecek yatırım ortamını tercih etmekte ve buna bağlı olarak uluslararası piyasanın aktörleri giderek ulus devletlerin yetkilerinden en az etkilenecekleri koşulları yaratmaya çalışmaktadır²¹⁶. Yukarıda ifade edildiği üzere, doğrudan yabancı yatırım ve devlet ilişkisinde tarafların amaçları farklıdır ve devlet, şayet planlı olarak vergi gelirlerinin azaltılması (veya en azından arttırılmaması) politikasını benimsemediyse, pek tabii bir biçimde doğrudan yabancı yatırımcının kazancı üzerinden alacağı vergiyi maksimize etmek isteyecektir. Buna karşılık yatırımcının, karın maksimizasyonu doğrultusunda, ödediği vergiyi minimuma indirmek istemesi de, en az devletin kamu hukuku kaynaklı vergisel saiki kadar, doğal bir ticaret prensibi olarak karşımıza çıkmaktadır.

²¹² Poggi, **Devlet: Doğası, Gelişimi ve Geleceği**, s. 155.

²¹³ IMF, Dünya Bankası, OECD gibi kuruluşların oluşumundaki temel güdülerden birinin regüle edilmiş ve kuralları belirli olan bir piyasanın devamlılığının gözetilmesi olduğu ileri sürülebilmektedir. Aylin İdikut Özpençe, Özyay Özpençe, "Küreselleşme ve Uluslararası Kuruluşların Ulus-Devletin Vergilendirme Yetkisine Etkileri", **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, C. 4, No: 1, 2007, s. 10.

²¹⁴ Poggi, **Devlet: Doğası, Gelişimi ve Geleceği**, s. 243.

²¹⁵ Hymer, **Çokuluslu Şirket**, s. 127, 217.

²¹⁶ Pierson, **Modern Devlet**, s. 292.

Hymer, günümüzden yaklaşık altmış sene önce, yatırımcı-devlet arasındaki çatışmanın her iki taraf için de gerilimli bir hal aldığı noktada, devletlerin kendi egemenlik alanları üzerinde inisiyatifini ele alarak daha baskın denetimlere ve çeşitli regülasyonlara başvurabileceğine ve kendi iktidarlarının bir anlamda çok uluslu şirketlere yeniden hatırlatılacağına işaret etmiştir²¹⁷. Ancak bu iddianın tersine, devletlerin tek başına çok uluslu şirket faaliyetlerini kontrol altına alamadığı, bu şirketlerin uluslararası organizasyonlar nezdinde temsilcileri bulunmasa dahi ülke temsilcileri üzerindeki etkili lobicilik faaliyetleri doğrultusunda güçlerini korudukları görülmektedir²¹⁸. Çok uluslu şirketlerin yönettikleri sermayenin büyüklüğünün bazı devletlerin GSMH'sinden fazla olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu şirketlerin kendilerini ulusal hukuktan ayırma tutma, bunun da ötesinde kendilerini etkileyecek regülasyonları manipüle etme yeteneğine sahip oldukları görülmektedir²¹⁹. Ev sahibi devlet ile yabancı yatırımcı arasındaki bir uyuşmazlıkta başvuru yoluyla tahkim yolunun dahi bu çerçevede değerlendirilmesi mümkündür. Zira yatırımların korunması öncelikle yatırımcının arzu ettiği bir durumdur ve ekonomik açıdan güçlü şirketlerin kendilerini koruyacak bir kurumun (örneğin ICSID) varlığını desteklemeleri ve bu tür kurumların oluşumu için çaba göstermeleri tabiidir. Kimi zaman devletlerin, sadece belirli bir sorunun çözümüne münhasır düzenlemeler getirdikleri de görülmektedir²²⁰. Ancak çok uluslu şirketlerin bu büyüklüğüne karşın devletlerin halen “büyük ekonomik aktörler” olarak mütemediyen büyük harcamalar yaptığı, büyük vergi gelirlerinin olduğu, büyük borçlarının bulunduğu, büyük işverenler ve aynı zamanda büyük tüketiciler olduğu da unutulmamalıdır²²¹. Hymer'in savının bir temenniden ibaret kaldığını ve çok uluslu şirketlerin gücünü ve davranış biçimlerini devletlerin tek tarafı olarak düzenleyemediğini günümüz ticaret savaşlarından ve sonuçlarından yola çıkararak da anlamak mümkündür. Gelişmiş ülkeler, çeşitli düzenlemelerle bu öngörüye kimi zaman haklı çıkarmayı başaramışken, aynı şeyi geliştirmekte olan ülkeler için söylemek pek mümkün gözükmemektedir.

²¹⁷ Hymer, **Çokuluslu Şirket**, s. 90.

²¹⁸ Jonathan I. Charney, “Transnational Corporations and Developing Public International Law”, **Duke Law Journal**, C. XXXII, No: 4, 1983, s. 751.

²¹⁹ Muchlinski, **Multinational Enterprises and the Law**, s. 3.

²²⁰ Poggi, **Devlet: Doğası, Gelişimi ve Geleceği**, s. 243.

²²¹ Pierson, **Modern Devlet**, s. 153.

Bu denli büyük bir sermayenin, çok uluslu şirketler nezdinde devletleri ve sistemleri dönüştürmeye muktedir yapısının kısa vade için vadettiği ve yukarıda zikredilen istihdam artışı, teknoloji transferi, kalkınmaya destek sağlama gibi avantajların yanı sıra devletin merkezi otoritesine ve idari yapısına etkisine ise bir sonraki bölümde Yatırım Ortamını İyileştirme Koordinasyon Kurulu (YOİKK) ile ilişkili olarak değinilecektir. Her ne kadar çalışmanın doğrudan konusunu oluşturmasa da yönetişimi temsilen YOİKK'in, Türkiye özelinde, ulus devlet ile çok uluslu şirket arasındaki çatışmanın ürünü olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

1.4.3.1. Geçmişten Bir Örnek: Modern Çok Uluslu Şirketin Atası Doğu Hindistan Şirketi

Günümüzde yeniymiş gibi görülen bazı sorunlar, esasen Doğu Hindistan Şirketi'nin bundan uzun süre önce belirli ölçüde şekillendirmiş olduğu “küresel bir ekonomik düzenin yansımaları” niteliğini taşımaktadır ve tam da bu sebepten Doğu Hindistan Şirketi, modern çok uluslu şirketlerin atası olarak, ayrıca üzerinde durmaya değerdir. 1600 yılında kurulan ve kuruluşundan 274 yıl sonraki tasfiyesine dek faaliyet gösteren Doğu Hindistan Şirketi'nin hala hatırlanıyor olması ise çok uluslu şirket ile gösterdiği yapısal benzerliğin teknik açıdan fazla olmasından ziyade, bu yapının o dönem koşulları içerisinde egemen benzeri faaliyetleri güçlendirmedeki etkisi ve bu etkinin dünya ticaretini şekillendirmiş olması sebebiyledir. Bahsi geçen benzerlik, günümüz çok uluslu şirketlerinin faaliyetleri açısından da geçerli olduğundan, modern çok uluslu şirket ve modern devlet arasında yaşanan egemenlik çatışmasına da ışık tutması mümkündür.

Doğu Hindistan Şirketi, eskiden beri “*şirketlerin tarafsız bir güç olmadıklarına*”²²² dikkat çekmek bakımından önemlidir. Şirket, bugünün çok uluslu şirketleri gibi, ticari ayrıcalıklardan ve vergi kolaylıklarından yararlanırken, bizzat kar elde etme amacının yanı sıra Britanya'nın ticaretinin geliştirilmesi yönünde kamusal bir amaca da hizmet etmiştir²²³. Faaliyet gösterdiği süre zarfında, Batı'dan Doğu'ya olan mali akışı tam

²²² Robins, **Dünyayı Değiştiren Şirket Doğu Hindistan Kumpanyası'nın Modern Çokulusluluğu Şekillendirmesi**, s. 60.

²²³ Robins, **a.g.e.**, s. 67, 77.

tersine çeviren²²⁴ Şirket'i yalnızca baharat, tekstil ürünleri ve çay ticareti yapan bir ticari işletme olarak görmek, kendisinin küresel ekonomik tarihe etkisini küçümsemek anlamına gelecektir. Ucuza alıp pahalıya satma yöntemiyle kar elde etme amaçlı ithalat ve ihracat yapmak -günümüzdeki şirketlerle benzer biçimde- Şirket'in temel faaliyeti olmasına karşın esas başarısı uzak mesafeler arası arz ve talep dengesini sağlamak²²⁵ olan Şirket bu başarıyı, bugün de olduğu gibi tarafsız olmayan bir biçimde, "*ekonomik amaçlara ulaşmak için siyasal ve ekonomik araçların dengesini kullanarak*"²²⁶ elde etmiştir. Amacı kar elde etmek olan bir şirketin 10 milyondan fazla insanın vergilerini toplayacak hale gelerek bir ülkenin maliyesini ele geçirmesi, Avrupa-Asya ticaretinin tekelinde bulundurmasının Britanya'dan aldığı imtiyazın devamlılığına bağlı olması, bu imtiyaza bağlı olarak sahip olduğu para basma, adalet hizmeti sunma, askeri güç bulundurma gibi haklar ise kullandığı araçların gücü hakkında ipuçları sunmaktadır.

Günümüzden yüzyıllar önce kendi mali amaçlarını gerçekleştirmek uğruna imparatorlukların yıkılmasına ve belirli bir bölgenin kaynaklarının salt Şirket lehine sömürülmesine sebep olan bir ticari oluşumun, ekonomik gücünü siyasi güce çevirme potansiyeli, modern çok uluslu şirketin atası nezdinde yaşanmışken, günümüz koşullarında hem mobilite hem manipülasyon yetenekleri çok daha gelişmiş olan çok uluslu şirketlerin devlet egemenliğini sarsan eylemler içerisinde olması uzak bir olasılık olmamakla birlikte devlet-çok uluslu şirket ilişkisi içerisinde aynı zamanda karşılıklı bir bağımlılığın da söz konusu olduğu kabul edilmelidir. Zira devletler ekonomik büyümeleri için çok uluslu şirketlerin varlığını desteklerken, çok uluslu şirketlerin üretim çıktılarının nihai tüketicisi de insanlar dolayısıyla/veya devletlerdir. Bu bağımlı ilişkinin sürdürülebilir biçimde devam etmesi için üretimi destekleyen bir hukuk sisteminin yanı sıra çok uluslu şirketlerin topluma, ekonomik dengeye yahut çevreye verdikleri zararlardan ötürü de hesap verebilir kılınması gerekmektedir. Bu ilişkinin düzenlenmesi bakımından vergiye ilişkin uygulamalar ise çalışmanın ilerleyen bölümünde ele alınacaktır.

²²⁴ Robins, **a.g.e.**, s. 24.

²²⁵ Robins, **a.g.e.**, s. 56.

²²⁶ Timothy L Alborn, **Conceiving Companies: Joint-Stock Politics in Victorian England**, London, Routledge, 1998, s. 2.

1.5. BÖLÜME İLİŞKİN ARA SONUÇ

Çalışmanın birinci bölümünde vurgulandığı üzere, kar amacı güden Devletin kendi ulusal ekonomisine ilişkin planlamaları ile çok uluslu şirketin uluslararası ölçekteki faaliyet planları sıklıkla çatışmaktadır. Bunun nedeni, her iki kurumun var olma sebepleri ve faaliyet güdeleri arasındaki farklılıktır. Kamu hukuku perspektifinden bakıldığında çatışma, devletin bu aktörleri kontrol edebileceği düzenlemeleri geliştirmek arzusunda olması; buna karşılık çok uluslu şirketlerin nerede var olduklarından ve faaliyet gösterdiklerinden bağımsız biçimde kendi üretim faktörlerini ve varlıklarını düzenlemek istemesinden doğmaktadır²²⁷. Çok uluslu şirketin avantajı ise, karar alma mekanizmasını tek bir yerde yoğunlaştıran yerel şirket planlamasının aksine, küresel bakış açısına sahip olması ve birden fazla ülkeyi kapsayarak ulusal düzenlemelerden, belirli ölçüde, kaçabilmesidir²²⁸. Bununla paralel biçimde, özellikle sermayenin serbest dolaşımının teşvik edildiği yasal altyapıya sahip ülkelerde, bu durumu avantaj olarak kullanması mümkün olmaktadır²²⁹.

Devletlerin büyüyen bir ekonomi yaratma ve bu ekonomiye uygun sürdürülebilir bir vergi sistemi oluşturma hedeflerinin var olduğu ön kabulüyle, şirketlerin temel güdüsü olan kar elde etme ve bu karı mümkün olduğunca vergi sistemi içine dahil etmemeye yönelik yasal faaliyetleri birbirleriyle çatışır görünüm arz etmektedir. Devletlerin ise birer politika üreticisi ve yöneticisi olarak, ekonomik büyümeleri için bir nevi zorallım olan vergiyi verimli bir araç olarak kullanmaları gerekmektedir. Piyasa ekonomisi içerisinde temel üretim araçlarının –günümüz koşullarında çoğunlukla- özel sektörün elinde olduğu düşünüldüğünde, devletlerin yapması gereken yatırımın gerçekleşeceği uygun koşulları yaratarak yatırımcıyı teşvik etmek olacaktır. Zira vergi, yeniden bölüşüm aracı ve mali finansman olmasının yanı sıra çeşitli ekonomik faaliyetleri destekleme veya engelleme işlevine²³⁰ de sahiptir²³¹.

²²⁷ Larry Cata Backer, “Multinational Corporations as Objects and Sources of Transnational Regulation”, *ILSA Journal of International & Comparative Law*, C. 14, No: 2, 2008, s. 500.

²²⁸ Hymer, *Çokuluslu Şirket*, s. 113.

²²⁹ Backer, “Objects and Sources of Transnational Regulation”, s. 504.

²³⁰ Verginin yönlendirici işlevine ilişkin ayrıntılı çalışma için bkz.: Cenker Göker, *Yönlendirici Vergilendirme*, Ankara, Turhan Kitabevi, 2011.

²³¹ Pierson, *Modern Devlet*, s. s. 157.

Ekonominin kontrolü bakımından devletin elindeki bir diğer araç ise kamu harcamalarıdır. Devlet; ulaşım, iletişim, eğitim ve sağlık harcamaları yoluyla üretim kapasitesini değiştirebilir ve ekonomik büyümesini kontrol edebilir. Ancak devletin tüm bu harcamaları finanse edebilemesinin bağlı olduğu değişkenlerden birinin vergi gelirleri olduğu unutulmamalıdır. Devletin çok uluslu şirketleri vergilendirebilmesi ise bir anlamda bu şirketlerin transfer fiyatlandırmasını manipüle edebilme ve üretim tesislerini başka bir ülkeye taşıyabilme yetenekleriyle sınırlıdır²³². Gelişmekte olan ülkelerin ise, kendi ekonomilerinin büyümesi adına, çok uluslu şirketlerin kazancından pay dahi alınmayarak çeşitli teşvikler sağladığı görülmektedir.

Konuya sosyal devlet açısından yaklaşıldığında da yine siyasi iktidarın tercih meselesi ile karşılaşılmaktadır. Zira sosyal devlet ilkesi, devletin vergilendirme yetkisini kullanırken ekonomik kalkınma hedefine yönelik politikalar doğrultusunda hareket etmesinin yanı sıra kanun koyucunun ekonomiye müdahalesi aracılığıyla sosyal adaletin sağlanmasını da öngörmektedir; ancak ekonomik kalkınma hedefinin ön plana alınması belirli ölçüde sosyal adaletin ikinci planda kalmasına da sebebiyet verebilmektedir²³³. Bu durumun iki yönlü bir biçimde ele alınması mümkündür. Örneğin gelişmekte olan ülkeler bakımından "*sosyal devletin planlı kalkınma hedefi ile ulusal gelirin ve servetin adil dağılımı hedefleri çelişir*"²³⁴ biçimindeki yorum bir ölçüde haklıdır. Zira vergilendirme, bir anlamda tasarruf edilebilecek, dolayısıyla yatırıma yönlendirilebilecek olan paranın zoralımı niteliğindedir ve bu zoralım sermaye birikiminin önünde bir engel olması sebebiyle kalkınma hedefleri ile çelişebilmektedir. Bu durumda ülkeye yabancı yatırımcı çekebilmek adına sağlanan vergi avantajları ve vazgeçilen vergi gelirleri ile desteklenen kalkınma hedefinin, verginin geliri yeniden dağıtma işlevi dikkate alınarak, sosyal devlet ilkesinden sapma yönündeki etkisinin de göz ardı edilmemesi gerekmektedir²³⁵. Dengeli bir yaklaşımın benimsenmesi halinde birbirini güçlendirebilecek durumda olan olan bu iki kavramın (ekonomik kalkınma ve sosyal devlet) güncel politikalar içerisindeki yerine veya bileşimine karar verecek olan

²³² Hymer, **Çokuluslu Şirket**, s. s. 115.

²³³ Çağan, **Vergilendirme Yetkisi**, s. 6-7, 195.

²³⁴ Çağan, **a.g.e.**, s. 197.

²³⁵ Hymer, sisteme ilişkin öneri olarak başlangıç noktasının "*tepedeki üçte birin talepleri değil en aşağıdaki üçte ikinin gereksinimleri*" olması gerektiğini söylemektedir. Hymer, **Çokuluslu Şirket**, s. 124.

ise siyasi iktidardır. Bu noktada hukukun, özellikle de yabancı yatırımlara ilişkin uluslararası hukukun, politikaların belirlenmesinde bir araç olduğu ve geçmişte oluşturulan kuralların günün koşulları gereği değiştirilebileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Ticaret hacminin ve dolayısıyla yatırımların artması, devletlerin ekonomik güçlerini arttıran bir faktördür ve de çok uluslu şirketlerin korunmasında devletlerin çıkarının da söz konusu olduğu bir gerçektir²³⁶. Bu bakımdan her ne kadar egemenliklerini sarsıcı etkileri bulunsa da, çok uluslu şirketlerin güçlenmesinin devletlerin, özellikle gelişmiş ekonomilere sahip devletlerin, kendi çıkarları doğrultusunda bu gelişimi desteklemesi günümüz için geçerli bir durumdur ve gelecek bakımından da muhtemeldir.

Son olarak, çalışmanın ana başlığındaki temel kavram her ne kadar doğrudan yabancı yatırımlar olsa da gerçekleştirilen doğrudan yabancı yatırımdaki yatırımcının büyük oranla çok uluslu şirketler olması sebebiyle, esasen çok uluslu şirket şemsiyesi altında bir değerlendirme yapılması zorunluluğu doğmuştur. Söz konusu değerlendirme yapılırken konunun ekonomik ve siyasi yönlerinin dışlanmadan bütünsel bir yaklaşımla ele alınma çabası ise hukuki yanı sağlam bir zemine oturtabilmek gayesinden ileri gelmektedir. Bu sebeple yukarıda çok uluslu şirkete dair yapılan açıklamaların hem bu bölüm hem de ilerleyen bölümlerde doğrudan yabancı yatırımlara ilişkin yapılacak değerlendirmeler bakımından benzer biçimde geçerli olduğunun hatırlatılması yerinde olacaktır. Bu hatırlatmanın ışığında, doğrudan yabancı yatırımlara salt mevzuat gözlüğünden bakmanın, “hikayenin” bütününe atlamak anlamına geleceğini, sonraki bölümün konusu olan hukuki düzenlemelerin ise olay örgüsünü tamamlamak bakımından önem arz ettiğini belirtmek gerekmektedir. Zira, sonraki bölümün konusu olan Türk hukukunda konuya ilişkin mevzuat esasen “ülkeye yatırımcı çekme” üzerine dizayn edilmiş bulunmaktadır. Çok uluslu şirketlerin ve doğrudan yabancı yatırımın ülke ekonomisi bakımından faydalı olup olmadığına ilişkin sorunun, bu çalışmanın

²³⁶ Sornarajah, **The International Law on Foreign Investment**, s. 5.

sınırı bakımından verilebilecek yanıtı ise Poggi'nin modern devletin gelişiminin iyi bir şey olup olmadığına ilişkin cevabı ile benzer biçimdedir: "Duruma bağlı"²³⁷.

²³⁷ "Modern devletin gelişimi iyi bir şey midir? Her ihtimale karşı bu sorunun cevabı şöyle olacaktır: Duruma bağlı. Zira, her şeyden önce öyle insani değerler vardır ki, kurumsallaşıp kurumsallaşmadığı ve nasıl kurumsallaştığı bir yana, bu değerlerin ışığı altında bakıldığında siyasal iktidar doğası gereği kötüdür. İkinci olarak, bu cevabı bir kenara atsak bile, evrensel olarak paylaşılan ve tartışmasız biçimde geçerli olan bir birleşme noktası yoktur." Poggi, **Devlet: Doğası, Gelişimi ve Geleceği**, s. 95.

2. BÖLÜM: TÜRK HUKUKUNDA DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR

2.1. BÖLÜME İLİŞKİN GENEL ÇERÇEVE

Çalışmanın ilk bölümünde incelenen ve yabancı sermaye hareketlerinin doğurduğu kavramlar olan çok uluslu şirketler ve doğrudan yabancı yatırımlar, teorik bir çerçevede ele alınarak çalışma konusuna ilişkin temel kavramların ortaya konulması amaçlanmıştır. Söz konusu yapıların ortaya çıkışı ve gelişiminde ise her devlet aynı doğrusal çizgiyi takip etmemiştir. Kaldı ki devletlerin sahip oldukları sermaye birikimlerinin farklılığı ve küresel ekonomik konjonktürdeki değişimler, tüm devletleri kapsayacak türden bir eş zamanlı gelişimi -doğal olarak- imkansız kılmaktadır. Tek bir ülke bakımından yapılacak değerlendirmelerde ise devletin, yatırımcıların ve kişilerin konuya ilişkin yaklaşımlarının zaman içerisinde farklılık gösterebildiği görülmektedir. Yasama organının politika üretme konusundaki tercihlerini etkileyen dinamiklerin anlaşılmasında kanun veya başka düzenleyici metinlerin incelenmesi, dönüşümü anlama çabası için elzemdir. Yabancı sermaye yatırımlarına ilişkin Türk hukuku bakımından da durum farklı değildir. Bu sebeple çalışmanın ikinci bölümünün birinci kısmında öncelikli olarak Türk hukukunda doğrudan yabancı yatırımlara ilişkin genel hukuki çerçevenin belirli dönemlere ayrılarak incelenmesi, ardından güncel hukuki düzenlemeler çerçevesinde doğrudan yabancı yatırımlara ilişkin mevzuata yer verilmesi yerinde olacaktır. Bu doğrultuda “normu”, kendisinin esasen varlık sebebi olan bağlamdan koparmadan incelemek adına, kronolojik değişimlerin göz önüne alındığı biçimiyle incelemek amaçlanmaktadır. Belirtmek gerekir ki çalışmanın sınırları dolayısıyla sadece Türkiye’ye gelen doğrudan yabancı yatırımlar (*inward FDI*) üzerinde durulacak ve Türkiye’de yerleşik gerçek ve tüzel kişilerin yurt dışında yaptıkları doğrudan sermaye yatırımlarına (*outward FDI*) ilişkin değerlendirmelere yer verilmeyecektir.

2.2. TÜRK HUKUKUNDA DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARA İLİŞKİN GENEL HUKUKİ ÇERÇEVE

2.2.1. Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımların Tarihsel Gelişimi

Türkiye’nin de içinde bulunduğu gelişmekte olan ülkeler bakımından, gelir ve tasarruf eğiliminin azlığına bağlı olarak ortaya çıkan sermaye birikiminin yetersizliği, bu ülkelerin başlıca ekonomik problemleri arasında yer almaktadır ve kaynak açığının kapatılması amacıyla yabancı sermayeye ihtiyaç duyulmaktadır²³⁸. Bu açığı kapatmak veya tasarruf açığı olmasa bile sermaye birikimini arttırmak adına daha fazla yatırımcı çekmek için devletlerin benimsedikleri uygulamalar ise çeşitlilik göstermektedir. Söz konusu çeşitliliğin hem devletler hem dönemler bazında ayrı ayrı değerlendirilmesi elbette mümkündür. Bazı devletler, örneğin ABD²³⁹, kendiliğinden gelişen bir biçimde ülkeye yabancı yatırımcı çekmişler²⁴⁰, çoğu zaman bununla ilgili olarak teşvik bakımından ekstra düzenlemelere ihtiyaç duymamışlar ve sadece bazı regülasyonlarla yetinmişlerdir²⁴¹. Türkiye’nin de dahil olduğu gelişmekte olan ülkeler bakımından ise doğrudan yabancı yatırımların ülkeye girişleri biraz daha farklı bir seyirde ilerlemiştir.

²³⁸ “1980 öncesi hükümetlerin pek çoğu devlet teşebbüslerinin ulusal ekonomide artan rolünden yana olmuştur. Mevcut en eski veriler 1971 tarihli olup, o tarih itibarıyla toplam yabancı sermaye stoku 300 milyon dolardır. Hatta 1979 sonuna kadar toplam yabancı sermaye stoku ancak 1.1. milyar dolar civarında gerçekleşmiştir.” Açıklan, Ünal, **Doğrudan Yatırımlar ve Portföy Yatırımları: Global ve Yerel Faktörlerin Türkiye Üzerindeki Göreceli Etkisi**, s. 33.

²³⁹ Bugün için hem büyük bir sermaye ihracatçısı olan hem de önemli ölçüde sermaye çeken ABD, sömürgecilik dönemi ve onu izleyen yıllarda esasen sermayeye ihtiyaç duyan ve bu ihtiyacı büyük ölçüde İngiltere olmak üzere diğer gelişmiş Avrupa ülkelerinden karşılayan bir devlet konumundaydı. Erten, **Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanununun Türk Yabancılar Hukuku Sistemi İçindeki Yeri ve Rolü**, s. 8.

²⁴⁰ ABD, doğrudan yabancı yatırımlar bakımından hem ihracatçı hem ithalatçı olarak büyük pay sahibidir. 19. yüzyılda sermaye ihraç eden ülkeler arasında İngiltere’nin konumu ile 19. ve kısmen 20. yüzyılda ABD’nin konumu benzerdir. Ancak bu benzerlik kendilerinin en fazla sermaye ihraç eden ülkeler olmaları ile sınırlı olup, İngiltere’nin durumunda ülke sermayesinin yaklaşık 2/3’ünün yeni keşfedilen topraklara akışı söz konusu olmuştur. Ayrıca 19. yüzyıldaki yatırımlar herhangi bir plana veya şarta bağlı olmaksızın yapılmışsa da yatırımcıların özel menfaatleri kaynak ülkenin de menfaatine olacak biçimde gerçekleşmiştir. Selik, “Milletlerarası Sermaye Hareketlerinin Kısa Tarihi - XIX uncu Asrın Hususiyetleri Karşısında Günümüzün Şartları - Sermaye İhracatçısı Olarak İngiltere ve Amerika”, s. 41.

²⁴¹ Baykal, **Hukuksal ve Kurumsal Bağlamda Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar**, s. 2, 3.

Söz konusu farklılık, ülkelerin doğrudan yabancı yatırımlara bakış açısının²⁴² şekillenmesi bakımından da geçerlidir ve büyük ölçüde ülkelerin kendi tarihleriyle ve deneyimleriyle ilgilidir. Örneğin sömürge yönetimi altında uzun yıllar geçiren devletlerin bir kısmı, yeniden yabancı egemenliğine girme çekincesiyle; Doğu Avrupa ülkelerinin bazıları ise ideolojik nedenlerle yabancı sermayeye karşı mesafeli durmuşlardır²⁴³.

Yabancı sermayeye ilişkin düzenlemelerin dönemlere ayrılarak küresel boyutta incelenmesi çalışmanın kapsamını aşmaktadır. Bu sebeple, Türkiye bakımından önem arz eden küresel gelişmelere ilgili başlıklar altında kısaca yer verilecek olsa da esas olarak Türkiye'nin belirli dönemlerdeki yaklaşımlarına ilişkin değerlendirmeler yapılacaktır. Yabancı sermaye ve doğrudan yabancı yatırımlara yaklaşımın bu şekilde dönemlere ayrılarak incelenmesi ise bir zaruretten doğmaktadır. Zira devletin konuya ilişkin politikaları her dönemde aynı olmamıştır. Bu politika çeşitliliğini ve doğrudan yabancı yatırımlara ilişkin yaklaşım farklılıklarını ortaya koyabilmek bakımından dönemsel bir incelemenin yapılması yerinde olacaktır.

²⁴² ABD'nin tarihsel açıdan özel yabancı sermayeye bakış açısı ile ilgili olarak Selik, şu değerlendirmelerde bulunmaktadır: "...Amerikan hususi sermaye yatırımlarının bu derece iştiaqla istenmesinin Amerika bakımından çeşitli sebepleri düşünülebilir. Hiç şüphe yoktur ki, kendi tarihinden gelen tecrübeler ve bilgiler bunların başlıcaları arasındadır. Bunlara aynı zamanda hususi ve liberal iktisat sistemine duyulan güvenin bir neticesi diye de düşünülebilir. Ancak harp sonu dünyasında Amerika'yı böyle düşünmeye ve hareket etmeye sevk eden sebepler de yok değildir. Amerika'nın karşılaştığı politik problemler onu iki şeye zorlamış ve zorlamaktadır: Kendi müdafaa gücü için masraf yapmak, etrafında sık ve kuvvetli bir müttefik memleketler sistemini kurmak ve devam ettirmek için masraf yapmak:Askeri ve teknik yardımlar.....Buna yardım yolu (Amerika için) bir tek değildir. Bunlara karşılıksız yardım, Amerika'ya hiçbir şey sağlamaz (iktisadi manada) Bunların kullanılmaları üzerinde arzu olunduğu nisbette, kontrol her zaman mümkün değildir. Hususi yatırımlar bu iki zayıf noktayı bertaraf edebilir...Amerikan hususi yatırımlarının artarak gelişmesi yıllardan beri ABD'nin dış iktisadi politikasının bir hedefi sayılmıştır. Bu politika üzerinde beyanda bulunan hükümet sözcüleri, tekrar tekrar, diğer memleketlerin, hususiyle az gelişmiş memleketlerin, iktisadi kalkınma maksatları için hükümet ikrazları ve hibeleri elde etmek hususundaki taziyiklerine karşılık olarak, bunların her şeyden önce hususi sermaye yatırımlarını elde etmeye çalışmalarını ve buna güvenmelerini ısrarla ifade etmişlerdir. Böyle bir politika şu iki şeyi zorunlu kılar: Bir taraftan Amerikan sermayesi hariçte yatırım fırsatları aramak için ciddi bir şekilde teşvik edilmeli, diğer taraftan diğer milletler Amerikan hususui sermayesini makul şartlarla kabul etmeye hazır olmalıdırlar." Selik, "Milletlerarası Sermaye Hareketlerinin Kısa Tarihiçesi - XIX uncu Asrın Hususiyetleri Karşısında Günümüzün Şartları - Sermaye İhracatçısı Olarak İngiltere ve Amerika", s. 55, 59.

²⁴³ Baykal, **Hukuksal ve Kurumsal Bağlamda Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımlar**, s. 3.

Dönemlere ilişkin yapılan bu ayırım belirlenirken, doğrudan yabancı yatırımların küresel ölçekteki hareketleri de göz önünde bulundurulmuştur. En temelde sömürgecilik ve sonrası olarak incelenen sermaye hareketlerinin, sömürgecilik döneminde de dünya savaşlarının etkisiyle şekillendiğini; İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise sermaye hareketleri bakımından yeni bir dönemin başladığını söylemek mümkündür. İkinci Dünya Savaşı'nın Avrupa'da yarattığı yıkımın giderilmesi için özellikle ABD'den gelen yabancı sermayenin kullanımı, gelişmekte olan ülkelerin yabancı sermayeyi kendi kalkınmalarında aracı olarak kullanmak istemeleri, yabancı sermayenin kapitalizmi geliştirmekte olan ülkelere yerleştirmek bakımından bir araç olarak düşünülmesi, çok uluslu şirket faaliyetlerindeki artış ve çeşitli uluslararası kuruluşların yabancı sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi yönündeki çalışmaları gibi etkenlerle²⁴⁴ şekillenen bu yeni dönemin sonlandığını söylemek ise yanlış olacaktır. Tarihi bağlam içerisinde yabancı sermaye hareketlerinin dönüşümü halen devam etmekte olan bir süreç olarak düşünülmelidir.

Söz konusu dönemlerin belirlenmesinde küresel ve yerel çeşitli sebepler göz önünde bulundurulmakla birlikte, yabancı sermaye yatırımlarına ilişkin düzenlemeler bakımından başlangıç noktası olarak Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluş tarihi olan 1923 yılı esas alınmıştır. Cumhuriyet dönemi uygulamalarının belirli kısmının, bir anlamda ekonomik mirasçısı²⁴⁵ olunan Osmanlı Devleti'nin yabancı sermayeye ilişkin olumsuz tecrübeleriyle şekillenmiş olması ise doğal karşılanmalıdır.

Osmanlı Devleti'nde yabancı sermayeye ilişkin açıklamalara, konuyu sınırlandırmak amacıyla, ayrı bir başlık altında yer verilmeyecek olsa da kısaca değinilmesi yerinde olacaktır. Zira kapitülasyonlarla başlayıp 1938 Balta Limanı Ticaret Anlaşması ve ardından gelen benzer anlaşmalarla²⁴⁶ başlayan süreç, Osmanlı Devleti'nin hukuki

²⁴⁴ Erten, **Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanununun Türk Yabancılar Hukuku Sistemi İçindeki Yeri ve Rolü**, s. 7-16.

²⁴⁵ Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Osmanlı Devleti'nden kalan borçların 1912 yılından öncekiler için %62,23'ünden, 1912 yılından sonrakiler için ise %76,53'ünden sorumlu olmuş ve 1954 yılında söz konusu borçların ödemesi sonlanmıştır. Tefik Güngör Uras, **Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları**, İstanbul, Formül Matbaası, 1979, s. 101.

²⁴⁶ "1838 tarihinde İngiltere ile imzalanan Balta Limanı Ticaret Sözleşmesi, yalnızca Osmanlı ekonomisini korumak amacıyla konulan ticaret yasaklarını, yüksek ihracat gümrüklerini, yabancılara uygulanan yerli ürün satın alma ruhsatını (tezkere yöntemini), iç gümrük uygulamasını ve bazı

varlığının sona ermesinin ardından Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin büyük bir borcun mirasçısı olmasıyla sonuçlanmıştır. Yabancı sermaye ise 1850'lerde borçlanma yoluyla Osmanlı'ya giriş yapmış ve bu borçlanmalarla başlayan yabancı sermaye hareketi demiryolları²⁴⁷, su, gaz, madencilik gibi sektörlere dağılarak devam etmiştir. Söz konusu yabancı yatırımlar elbette çift yönlü olarak incelenmelidir. Örneğin, 1899-1911 yılları arasında devletin toplam tarımsal üretimi %63 oranında bir artış göstermişken demiryollarının geçtiği bölgelerde bu oran %114 olmuştur. Üretimdeki artış tarım gelirlerinde de artışı sağladığı için, örneğin İzmir-Aydın demiryolunun geçtiği bölgeler için, devletin aşar gelirlerinde 1856-1909 yılları arasında 13 katlık bir artış gerçekleşmiştir²⁴⁸. Yabancı sermayenin, bu örnekte olduğu gibi, olumlu etkilerinin varlığına karşın olumsuz sonuçların ağır basması ile toplumda ve devletin yönetim kademelerinde genel olarak oluşan yabancı sermaye karşıtı bakış açısı, Cumhuriyet dönemindeki uygulamaları da etkilemiştir. Bu doğrultuda, yabancı yatırımlara ilişkin düzenlemelerin genel seyri hakkında Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren 1940'ların sonlarına dek yabancı yatırımcıya karşı mesafeli bir tavrın varlığından söz edilmesi anlaşılabilir niteliktedir.

Bir ülkeye yabancı sermayenin gelmesi için ev sahibi devlet tarafından yabancı yatırımcının özendirilmesi²⁴⁹ veya en azından yatırımın ülkeye girişinin engellenmemesi gerekmektedir. Bu anlamda ev sahibi ülkedeki yatırım ikliminin²⁵⁰

ürünlerin alım-satımına uygulanan kısıtlamaları İngiltere lehine kaldırmakla kalmıyor, ayrıca başta Fransa olmak üzere başka ülkelerle de aynı nitelikte ticaret sözleşmelerinin imzalanmasını beraberinde getiriyordu.” Bige Sükan, “İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e Türkiye’de Yabancı Sermaye Anlayışı”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, C. 14, No: 54, 2014, s. 198.

²⁴⁷ “Demiryolları vasıtasıyla bir yandan Avrupa’nın işlenmiş sanayi ürünlerinin Osmanlı iç pazarlarına hızla dağıtımı sağlanırken, diğer yandan Osmanlı hammaddesi hızlı bir biçimde işlenmek üzere Avrupa’ya sevk ediliyordu. Bilindiği üzere demiryolu sektörüne yapılan sermaye yatırımları Avrupalı şirketlere büyük kârlar sağlamıştır. Şöyle ki, Osmanlı Devleti, “Kilometre Garantisi Sistemi” olarak adlandırılan sistemle yabancı şirketlerin kârını garanti altına alıyordu. Bu sistem uyarınca, yabancı şirketler, garanti edilen kârın altında kâr ettikleri takdirde farkı Bâb-ı Ali’den tahsil ediyorlardı. Sonuç olarak demiryolu ulaşım projeleri, bir yandan ‘kilometre garantisi’ ne dayanan sistematiği ile, diğer yandan yabancı demiryolu şirketlerine demiryolu hattının her iki yanında yer alan yirmişer kilometrelik alan içinde maden arama ve bulunacak madenleri işletme hakkının verilmesi ile ülke maliyesini ve ekonomisini yabancı sermayenin denetimine sokuyordu.” Sükan, **a.g.e.**, s. 200-201.

²⁴⁸ Sükan, **a.g.e.**, s. 205-206.

²⁴⁹ Erten, **Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanununun Türk Yabancılar Hukuku Sistemi İçindeki Yeri ve Rolü**, s. 3.

²⁵⁰ Yatırım iklimi, "ev sahibi ülkenin ekonomik, politik ve hukukî yapısı" olarak tanımlanmaktadır. Tiryakioğlu, **Doğrudan Yatırımların Uluslararası Hukukta Korunması**, s. 42.

uygunluğu yabancı sermayenin gelebilmesinin ön koşullarından biridir. Yatırım yapacağı ülkede ekonomik ve siyasi anlamda öngörülebilirliği arayan yabancı yatırımcının tabii tutulacağı muamele ise hukuki düzenlemeler aracılığıyla görünür olmaktadır. Söz konusu hukuki altyapı olmaksızın ev sahibi ülkenin sürdürülebilir bir yabancı yatırım politikasına sahip olması ise pek mümkün gözükmemektedir. Bu hukuki altyapıyı oluşturan mevzuatın esas aldığı alanları ise çalışmanın temel inceleme konusu olan vergisel düzenlemeler ile sınırlamak yanlış olacaktır. Zira vergi ve teşvik uygulamaları, yatırımcı için önem arz etmekle birlikte başka pek çok faktörün etkilediği bir bileşen doğrultusunda yatırım kararı alınmaktadır.

Vergi hukukuna ilişkin düzenlemelerin ise temel yabancı yatırım mevzuatından tamamen ayrı olarak düşünülmesi mümkün değildir. Bu sebeple, öncelikli olarak yabancı sermaye yatırımlarına yönelik genel hukuki düzenlemelerin tarihsel bir sıralama içerisinde ele alınması faydalı olacaktır.

2.2.1.1. 1923-1950 Döneminde Yabancı Sermaye Yatırımları

Yukarıda bahsi geçtiği üzere Cumhuriyet'in ilk yıllarında mevcut olan yabancı sermayeye karşı gelişen isteksiz tavır esasen yabancı sermayeye ilişkin olumsuz tecrübelerden kaynaklanmaktadır. Ancak bu karşıtlığın devletin resmi tutumu olduğunu söylemek tam olarak doğruyu yansıtmayacaktır. Zira devletler, şirketler ve diğer yatırımcılarla benzer biçimde, kendi çıkarlarının gerektirdiği uygulamalara başvurmaktadır ve pek çok konuya ilişkin tutumlarının zaman içerisinde farklılık göstermesi olağandır. Bunun yabancı yatırımlara ilişkin bir örneğini henüz Cumhuriyet ilan edilmeden önce 1919 yılında gerçekleştirilen Erzurum Kongresi'nde alınan kararlarda görmek mümkündür. Kongre Beyannamesinin 7. maddesinde "*devletimizin ve milletimizin iç ve dış bağımsızlığı ve vatanımızın bütünlüğü saklı kalmak koşulu ile altıncı maddede açıklanan sınır içerisinde millî esaslara saygılı ve ülkemize karşı yayılma isteği beslemeyen herhangi bir devletin fenne uygun, sanat ile ilgili ekonomik*

yardımlarını kıvançla karşılırsınız”²⁵¹ denilerek yabancı yardımlar için açık kapı bırakılmıştır.

Yine Cumhuriyetin ilanından hemen önce 1923 yılının Şubat ayında gerçekleştirilen İzmir İktisat Kongresi'nin açılış konuşmasında Atatürk, yabancı sermayeye karşı olunmadığını, sınırlarını da belirterek, şu şekilde ifade etmiştir: “*Efendiler, ekonomi sahasında düşünürken ve konuşurken zannedilmesin ki, biz yabancı sermayesine düşman bulunuyoruz. Hayır, bizim memleketimiz geniştir. Çok çalışma ve sermayeye ihtiyacımız vardır. Bundan dolayı kanunlarımıza bağlı olmak şartıyla yabancı sermayelerine gereken güvenceyi vermeye her zaman hazırız ve isteriz ki, yabancı sermayesi bizim çalışmamıza ve var olan ama yetersiz kalan servetimize katılsın. Bizim için ve onlar için faydalı sonuçlar versin; fakat eskisi gibi değil*”²⁵².

Türkiye, Cumhuriyetin ilanını izleyen dönemde kendi ekonomisini ayağa kaldırmaya çalışırken, Batı ile diplomatik ilişkilerini devam ettirmekle beraber ekonomik anlamda devletçi bir yaklaşımı benimsemiştir. Bu devletçi yaklaşım, Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras kalan olumsuz tecrübelerin etkisiyle, yabancı yatırımlar konusunda genel bir çekingenlik biçiminde kendini göstermiştir. Dışa kapalı ekonomi politikalarının değişmesi adına adımlar atılması ise ancak 1940'lı yılların sonunda gerçekleşebilmiştir²⁵³.

1923-1929 yılları arasındaki dönemi kısmen liberal politikalara uygun hukuki altyapının oluşturulduğu bir dönem olarak görmek ve devlet müdahalesinin sınırlandırıldığını söylemek mümkündür. Yabancı sermayeye ve teknolojisine duyulan ihtiyaca yönelik farkındalıkla, bu dönemde “temkinli ancak davetkar”²⁵⁴ bir tutum izlenmiştir²⁵⁵. 1920-

²⁵¹ Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları Açık Erişim Koleksiyonu, “Erzurum Kongresi Beyannamesi”, 30.07.2022, (Çevrimiçi) <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/2319>.

²⁵² Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, “İzmir İktisat Kongresi Açılış Konuşması”, (30.07.2022), (Çevrimiçi) <https://www.atam.gov.tr/ataturkun-soylev-ve-demecleri/turkiye-iktisat-kongresini-acis-soylevi-izmir>, 30.07.2022.

²⁵³ Erten, **Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanununun Türk Yabancılar Hukuku Sistemi İçindeki Yeri ve Rolü**, s. 3.

²⁵⁴ Bengü Doğangün Yasa, Faik Çelik, “1923-1929 Cumhuriyet ile Birlikte Girişimciliği Etkileyen Politikalar Üzerine Bir İnceleme: 1923-1929”, **Journal of Human Sciences**, C. 13, No: 1, 2016, s. 2426.

1930 yılları arasında kurulan 201 anonim şirketten 66'sı yabancı sermaye ortaklığına sahiptir. Bütün anonim şirketlerin ödenen sermayelerinin toplamı 73 milyondur. Bu toplamın 31,5 milyonu, yani %43'ü yabancı sermayeli Türk anonim şirketlerine aittir²⁵⁶. Toplam şirket sayısı içerisindeki yabancı sermayeli şirket sayısının oranına kıyasla toplam sermaye büyüklüğü içerisindeki yabancı sermaye oranının yüksekliği ise söz konusu dönemde yabancı yatırımlara ilişkin olarak dikkat çekicidir.

Ülkenin yabancı sermayeye bakış açısındaki bu değişim, 1929 yılında yaşanan Büyük Buhran ile belirli ölçüde değişmek zorunda kalmıştır. Krizin etkisiyle yabancı yatırımcının borç sağlama ve yatırım yapma imkanları azalmış ve ülkenin ihtiyaç duyduğu hızlı sanayileşme için yabancı yatırımdan ziyade devletçi politikaların öne çıkması bir nevi zorunluluk²⁵⁷ halini almıştır. 1930-1945 yılları arasında ülkedeki yabancı sermaye azalmış ve 1927'de 113 olan yabancı şirket sayısı 1933'te 71'e düşmüş; 1934-1938 arası ise yeniden yabancı yatırımlarda bir artış gerçekleşmiş ve 32 yeni yabancı şirket kurulmuştur²⁵⁸.

Devletçi politikanın benimsenmesi, yabancı şirketlerin millileştirilmesi olarak da yansımaları bulmuştur. Bu kapsamda 1933-1945 yılları arasında, devletçi politikaların öne çıkmasıyla²⁵⁹, demiryolları, limanlar ve belediye hizmetleri alanında faaliyet

²⁵⁵ "...Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan ayrıcalıklı şirketlerin çoğu varlığını 1920'li yıllarda da sürdürürken, Cumhuriyet Hükümetleri ticaret, ormancılık, madencilik, taşımacılık ve yapım alanlarında yeni yabancı sermayeli şirketlere ayrıcalıklı statüler tanıdı. 1924'te İstanbul Seydiköy Gaz ve Elektrik Şirketi (Belçika sermayeli), 1925'te İzmir Telefon Şirketi (İsveç), 1926'da İzmir Elektrik ve Tramvay Şirketi (Belçika), 1928'de Adana Elektrik Şirketi (Alman) ve Ankara Elektrik ve Gaz Şirketi (İngiltere) ve Fethiye Simli-Kurşun Madencilik Şirketi (Fransa), 1929'da Ford Şirketi (ABD) ve Kömür Madencilik Şirketi (Fransa) Ankara Hükümeti'nden ayrıcalıklı statü elde ettiler. Bazı yabancı şirketler de Türkiye'de ayrıcalıksız yapım şubeleri açtılar. Fransız ve Belçika sermayesiyle iki çimento fabrikası kuruldu. 1925'te Adana'da bir İngiliz firması büyük bir çirçir fabrikası açtı. Diğer yandan Nestle'nin çikolata fabrikası, bazı yabancı kimya şirketlerinin ilaç fabrikaları, Bursa'da Japonların kurduğu ipekli dokuma fabrikası, HMV ve Columbia plak fabrikaları imalat sektörüne yapılan yeni yabancı yatırımların en önde gelenlerindendi." Sükan, "İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de Yabancı Sermaye Anlayışı", s. 213.

²⁵⁶ A. Gündüz Ökçün, **1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye**, Ankara, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, 1971, s. 127.

²⁵⁷ Sükan, "İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de Yabancı Sermaye Anlayışı", s. 214.

²⁵⁸ Yahya Sezai Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi: 1923 - 1950**, 5. baskı, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, s. 201.

²⁵⁹ Devletçilik ilkesi 1931 yılında parti programında ve tek parti dolayısıyla hükümetin icraatlarında yer bulmuştur. Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları Açık Erişim Koleksiyonu, "Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi ve Programı (1931)", **Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi ve Programı (1931)**, 01.08.2022, (Çevrimiçi) <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/655>.

gösteren 21 imtiyazlı şirket millileştirilmiştir²⁶⁰. Söz konusu millileştirme faaliyetleri sektörel olarak dikkat çekicidir. Zira millileştirilen şirketler incelendiğinde daha çok demiryolları, limanlar ve belediye hizmetleri gibi alanlarda faaliyet gösterdikleri devlet güvenliği ile ilişkili ve doğrudan halkın faydalandığı hizmetler ile bağlantılı olduğu görülmektedir²⁶¹. Söz konusu alanlar göz önünde bulundurulduğunda millileştirmenin bir öncelik kapsamında gerçekleştirildiği ve yabancı şirketin tasfiyesinden ziyade kamu hizmeti alanında faaliyet gösteren şirketlerin yabancı sermayeye terk edilmemesi düşüncesinin ağır bastığı söylenebilecektir²⁶².

Cumhuriyet döneminde kambiyo denetimine ilişkin ilk düzenleme ise 1929 yılında çıkarılan 1447 sayılı Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu²⁶³ ile yapılmıştır. Söz konusu Kanun'da yabancı sermayeye ilişkin detaylı bir düzenleme bulunmamakla birlikte Kanununun 25. maddesinde “...*millî veya ecnebî esham ve tahvillerin borsa kotuna alınması borsa meclisinin kararına ve Maliye Vekilinin tasvibine bağlıdır*” denilerek, yerli veya yabancı fark etmeksizin, Maliye Bakanlığının izni şart koşulmuştur.

Bu dönemde yabancı sermayeyi ilgilendiren bir başka hukuki düzenleme Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanundur (TPKKHK)²⁶⁴. Kanun çıkarıldığı zaman yürürlük süresi üç yıl olarak belirlenmişse de çeşitli tarihlerde yayımlanan kanunlarla yürürlük süresi 25 Şubat 1970 tarihine kadar uzatılmış, 11 Şubat 1970 tarihinde yayımlanan 1224 sayılı Kanunla süresiz hale getirilmiş ve sonuncusu 2021 yılında olmak üzere 12 defa değişikliğe uğrayarak güncel halini almıştır. Yabancı yatırımlara ilişkin düzenlemelerden bir kısmının bu Kanuna göre çıkarılmış olması sebebiyle konu bakımından ayrıca önem arz ettiğini söylemek mümkün olacaktır.

²⁶⁰ Sükan, “İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e Türkiye’de Yabancı Sermaye Anlayışı”, s. 214.

²⁶¹ Kenan Bulutoğlu, **100 Soruda Türkiye’de Yabancı Sermaye**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1970, s. 107; Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi: 1923 - 1950**, s. 185.

²⁶² Sükan, “İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e Türkiye’de Yabancı Sermaye Anlayışı”, s. 215.

²⁶³ 1447 Sayılı Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu, Resmi Gazete, 30.05.1929, Sayı: 1203.

²⁶⁴ 1567 Sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete, Yayın Tarihi: 25.02.1930, Sayı: 1433.

TPKKHK'ya dayanarak çıkarılan kararlarda yabancı sermaye ile ilgili çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Örneğin 10 sayılı Karar²⁶⁵ ve devamındaki 1447 sayılı Kanun'un 29. maddesine istinaden yayımlanan kambiyo ihtiyaç listesi²⁶⁶ ile ilk kez yabancı sermayenin bahsi geçerken, 11 sayılı Kararda²⁶⁷ yabancı sermayenin yurda giriş biçimi ve karın transferine ilişkin ilk yasal düzenleme gerçekleştirilmiştir. Yabancı sermayeye ilişkin önemli hükümler barındıran bir başka karar ise 13 sayılı Karardır²⁶⁸. Kararın menkul kıymetlerin ithal ve ihracını hüküm altına alan 13. maddesinde Maliye Bakanlığının izni şart koşulmuş ve önceki Karar ile aynı doğrultuda olacak biçimde 23. maddede *“Türkiye’de iş yapmak isteyen hariçte müesses yabancı ortaklıklarla yabancı müteahhitler yapacakları iş için lüzumlu bulunan nakdi sermayeyi ve işletme akçelerini döviz olarak hariçten getirmeğe mecburdurlar”* diyerek yurt dışından gelecek sermaye bakımından dövizin dışarıdan getirilmesi zorunluluğu getirilmiştir. Kararın 26. ve 27. maddeleri ise “blokaj” ve “deblokaj” hususlarını düzenlemiştir. 26. maddede *“Türkiye dışında yerleşik gerçek ve tüzel kişilerin Türkiye’deki mallarının ve satış bedelleri, sermaye ve iştirak hisselerinin gelirleri, Türk parasıyla olan her nevi mevcutları ve alacakları ve millî ve yabancı menkul kıymetleri”* bloke edileceği ve deblokaj işleminin 27. madde hükmüne göre *“...ancak Maliye Bakanlığından alınacak izne göre, Maliye ve Ticaret Bakanlıklarınca zaman zaman müştereken tesbit ve ilân edilecek malların ihracı suretiyle harice transfer...”* edilmesi yoluyla yapılabileceği ifade edilmiştir. Kararda yabancı yatırımlara ilişkin olarak önemli sayılabilecek bir diğer hüküm 31. maddedir. Buna göre *“Yurdun kalkınması için fayda mülâhaza edilen endüstri, tarım, ulaştırma ve bayındırlık işleriyle ihracatı artırıcı mahiyette olan ticari işlerde kullanılmak üzere yabancı memleketlerden döviz veya tesisat olarak getirilen sermaye gelirlerinin veya teşebbüs mevcudununun kısmen veya tamamen harice transferini teminen gerekli iznin*

²⁶⁵ 10 Sayılı Karar, Resmi Gazete, Yayın Tarihi: 02.03.1933, Sayı: 2342.

²⁶⁶ Listenin, temettü ve faizlerin intikaline ilişkin Maliye Bakanlığının iznini öngören 5. maddesi şu şekildedir: *“Türkiyede icrayı faaliyet eden şirketlerin memaliki ecnebiyede bulunan hissedar ve tahvilât hâmillerine icabeden hissei temettü veya fazin irsali lüzumu halinde bunlara tekabül eden kambiyo ihtiyacı şirket heyeti umûmiyelerinin tasdikine iktiran etmi meclisi idare raporlarının murakiplikçe tetkikından sonra Maliye Vekâletince verilecek mezuniyet dairesinde temin olunur.”*

²⁶⁷ Kararın 29. maddesi şu şekildedir: *“Türkiyede iş yapmak isteyen hariçte müesses ecnebi şirketler yapacakları işin istilzam ettiği sermayeyi hariçten döviz olarak getirmeğe mecburdurlar. Girdikleri iş icabı hariçten sermaye getiren inşaat şirketleri ve müteahhitler bu işlerin ifası esnasında hariçten doğrudan doğruya veya bilvasıta getirip sarf etmeğe mecbur oldukları dövizleri Türkiyede hangi bankaya sattıkları sorulduğu takdirde isbat edici vesaiki hazır bulundurmağa mecburdurlar.”* 11 Sayılı Karar, Resmi Gazete, Yayın Tarihi: 03.09.1934, Sayı: 2793.

²⁶⁸ 13 Sayılı Karar, Resmi Gazete, Yayın Tarihi: 26.05.1947, Sayı: 6615.

verileceği hususunda Maliye Bakanlığı bu teşebbüslere karşı önceden taahhüde girebilir” denilerek ülke bakımından faydalı görülen alanlar için yabancı yatırımcıya “transfer izni taahhüdü” verilebileceği hüküm altına alınmıştır. Söz konusu düzenleme ile yabancı yatırımcıya transferler bakımından bir tür “kolaylık sağlama vaadinde” bulunmaktadır. Bu kolaylık gerekli iznin verilmesine ilişkin taahhüdün önceden sağlanması vesilesiyle gerçekleştirilmektedir. Bu bağlamda, kararın söz konusu maddesinin, Türkiye Cumhuriyeti’nde yabancı yatırıma yönelik verilen ilk teşvik²⁶⁹ olma özelliğini barındırdığını söylemek yanlış olmayacaktır.

2.2.1.2. 1950-1980 Döneminde Yabancı Sermaye Yatırımları

1950 sonrasındaki dönem hem dünya genelinde hem de Türkiye’de önemli konjonktürel değişikliklerin görüldüğü bir zaman dilimidir. İkinci Dünya Savaşı sonrası küresel anlamda yeni bir ekonomik yapılanmaya gidilmiş, bunun yansımaları pek çok alanda görülürken çalışmanın konusunu teşkil eden doğrudan yabancı yatırımlar da yine hem küresel hem de Türkiye bakımından geçerli konjonktürel değişimlerden etkilenmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası pek çok ülke gibi Türkiye de ekonomik anlamda yeni bir yapılanma ihtiyacı doğrultusunda pek çok köklü değişikliğe gereksinim duymuş ve mevzuat da bu ihtiyaç doğrultusunda şekillendirilmiştir. Bu dönemde yabancı sermaye girişine imkan tanıyan düzenlemeleri dört gruba ayırmak ve bu düzenlemeleri bizzat yabancı sermayeyi teşvike yönelik olarak çıkarılan kanunlar ve bu kanunlara dayanarak yapılan çeşitli idari düzenlemeler, TPKKHK’a dayanarak yapılan düzenlemeler, Petrol Kanunu, Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları Türk Anonim Şirketi Kanunu gibi yabancı sermaye girişini sağlayacak bazı özel kanunlar ve uluslararası piyasalardan borçlanmaya yönelik düzenlemeler olarak sıralamak²⁷⁰ mümkündür. Çalışmanın sınırları dolayısıyla tüm bu düzenlemelere yer verilmeyecek ancak kanun düzeyindekilerin yanı sıra önem arz eden bazı kararlar da aşağıda incelenecektir.

²⁶⁹ Erten, **Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanununun Türk Yabancılar Hukuku Sistemi İçindeki Yeri ve Rolü**, s. 47.

²⁷⁰ Erten, **a.g.e.**, s. 47-48.

2.2.1.2.1. 5583 Sayılı Hazinece Özel Teşebbüslere Kefalet Edilmesine ve Döviz Taahhüdünde Bulunulmasına Dair Kanun²⁷¹

Yabancı sermayenin tercihini etkileyecek ölçüde cazip olanaklar sunmasa da, 13 sayılı Karar'ın ardından yürürlüğe giren ilk kanuni düzenleme olan ve devletin politika değişikliğini temsil etmesi bakımından önem arz eden, 5583 sayılı ve esasen dört maddelik kısa bir kanun olan Hazinece Özel Teşebbüslere Kefalet Edilmesine ve Döviz Taahhüdünde Bulunulmasına Dair Kanun'un ilk maddesi "*Yurdun kalkınması için fayda mülâhaza edilen endüstri, tarım, ulaştırma ve bayındırlık işleriyle, turizmde doğrudan doğruya veya dolayısıyla ilgili tesislerde ve istihali çoğaltıcı veya ihracatı artırıcı mahiyette olan diğer işlerde kullanılmak üzere özel teşebbüsler tarafından yabancı memleketlerden yapılacak uzun vadeli borçlanmalara, toplamı 300 milyon lirayı geçmemek şartıyla, Bakanlar Kurulu kararıyla teminat mukabilinde kefalet etmeye Maliye Bakanlığı yetkilidir*" biçimindeki düzenlemeyle, "faydalı görülen alanlarda" yerli ve yabancılar arasında fark gözetmeyerek, özel kişilerce alınacak yabancı borçlar için Bakanlar Kurulu'nun izni koşuluyla 300 milyon lira ile sınırlı olmak üzere Maliye Bakanlığı'nın kefil olmasına imkan tanınmıştır.

2.2.1.2.2. 5821 Sayılı Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu²⁷²

İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki siyasi ve ekonomik ortamın etkisinin yanı sıra Türkiye'de tek partili dönemin sona ermesi ve ardından Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi, yabancı yatırımlara ilişkin mevzuat bakımından da değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Yaklaşık iki buçuk yıl kadar yürürlükte kalan 5821 sayılı Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu ile 5583 sayılı Kanun ile ilga edilmiş ve on iki maddelik yeni Kanun ile yabancı sermaye ile ilgili hususlar daha sistemli bir metin ile ortaya konulmaya çalışılmışsa da Kanun, aşağıda değinilecek bazı sebeplerle, yabancı yatırımcı nezdinde yeterli ilgiyi görmemiştir.

²⁷¹ 5583 sayılı Hazinece Özel Teşebbüslere Kefalet Edilmesine ve Döviz Taahhüdünde Bulunulmasına Dair Kanun, Resmi Gazete, Yayın Tarihi: 04.03.1950, Sayı: 7448.

²⁷² 5821 sayılı Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu, Resmi Gazete, Yayın Tarihi: 09.08.1951, Sayı: 7880.

Kanunun ilk maddesi ile kanundan faydalanması mümkün olacak yabancı sermayeye ilişkin kapsam belirlenmiştir. Buna göre “*Memleket ekonomisinin kalkınmasına yarıyacak mahiyette olmak, Türk hususi sermayesine açık işlerde kullanılmak, herhangi bir tahisar ve imtiyazı tazammun etmemek şartıyla ve sanayi, enerji, maden, bayındırlık, ulaştırma ve turizm sahalarına yatırılmak üzere getirilecek yabancı sermaye*”nin kanunun getirdiği olanaklardan faydalanma imkanı bulunduğu ifade edilmiştir. Yabancı sermayenin söz konusu vasıfları haiz olup olmadığı hususunun belirlenmesi için Kanunun 7. maddesine istinaden “*Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Genel Müdürünün Başkanlığında Maliye Bakanlığı Hazine Genel Müdürü, Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı İç Ticaret Genel Müdürü, İşletmeler Bakanlığı İşletmeler Dairesi Başkanı ve istatistik Genel Müdüründen*” oluşan bir Komite kurulmuş olmakla birlikte söz konusu Komite’nin yetkisi salt şartların bulunup bulunmadığını belirlemekle sınırlandırılmış ve Kanunun 1. maddesinin 3. fıkrası ile yabancı sermayenin Kanundan faydalanmasının takdiri Bakanlar Kuruluna bırakılmıştır.

Yatırımda kullanılmak üzere dışarıdan getirilecek sermayenin niteliği ise 2. madde ile belirlenmiştir. Buna göre “*...döviz olarak getirilecek nakdi sermaye; tesisat, makine, alet, edevat ve bunların birlikte getirilecek yedek parçaları ile lüzumlu inşaat malzemesi ve imtiyaz, ihtira beratı, alameti farika gibi gayrimaddi haklar*” sermaye olarak sayılacaktır.

Kanunun 3. maddesi ile kar ve sermaye transferi bakımından da değişikliğe gidilmiş ve dışarıdan getirilen yabancı sermayenin %10’unu geçmeyip gelir ve kurumlar vergilerine esas olan belgelere göre belirlenen yıllık faiz, kar ve kar payı ödemeleri, yine aynı maddede sayılan şartlara uygun olarak transferi mümkün kılınmıştır. Söz konusu transfer belirli şartlara bağlanıp Maliye Bakanlığından izin alınma şartı getirilmiştir (m. 3/3). Bakanlığın bu konudaki yetkisi ise bağlı yetki niteliğinde olup transfer konusu miktarın üçte biri için derhal, geri kalan kısım için de altı ay içinde transfere izin verilmesi gerekmektedir (m. 3/4). Şu halde söz konusu Kanun’un yürürlükte olduğu dönemde transfer serbestisinin mümkün olmadığını ve yabancı sermayenin ülkeden bir

süreliliğine çıkmamasını sağlamak üzere²⁷³ bir düzenleme yapıldığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Kanun ayrıca, ilk maddede belirtilen alanlar için yerli ve yabancı yatırımcı arasındaki ayrımı kaldırmış, yerli yatırımcıya söz konusu alanlarda sağlanmış ve gelecekte sağlanacak olan her türlü hak, muafiyet ve kolaylıklardan yabancı yatırımcının da yararlanacağını hükme bağlamıştır (m. 4).

Yabancı yatırımcının ülkede yapacağı yatırım için yurt dışından getireceği personele (uzman ve usta) ilişkin olarak mevzuattaki yükümlendirici ve yasaklayıcı hükümlerin uygulanmayacağı Kanunun 5. maddesinde ifade edilmiştir. Hükümün son fıkrasında yerli yatırımcının da aynı şartlar altında yabancı uzman ve usta çalıştırabileceği belirtilmiştir.

Kanunun 3. maddesinde ise belirtilen transfer kolaylıklarının, yurt dışından alınan kredilerin anapara ve faizleri bakımından da geçerli olduğu 6. maddede ayrıca hüküm altına alınmıştır.

2.2.1.2.3. 6224 Sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu²⁷⁴

5821 sayılı Kanunun yabancı yatırımcı çekme konusunda beklenen etkiyi doğurmaması üzerine 1954 yılında 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu yürürlüğe girmiştir. 6224 sayılı Kanun, 5821 sayılı eski kanunun eksiklerinin giderilmesi ve geliştirilmiş haliyle kendisinden beklenen işlevi yerine getirmesi amacıyla “birincinin tekemmül ettirilmiş”²⁷⁵ olarak tasarlanmıştır. Bir başka deyişle 6224 sayılı Kanun, 5281 sayılı Kanunun sınırlarını çizmede yetersiz kaldığı yabancı sermayenin çalışma şartları, hak ve yükümlülükleri, sermaye sayılan malların sınırları ve çalıştırılmasına ihtiyaç duyulan yabancı personele ilişkin düzenlemeler bakımından duyulan ihtiyacın giderilmesine yönelik hukuki bir zemin oluşturulması çabasıdır ve 4875

²⁷³ Erten, **Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanununun Türk Yabancılar Hukuku Sistemi İçindeki Yeri ve Rolü**, s. 50.

²⁷⁴ 6224 Sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu, Resmi Gazete, Yayın Tarihi: 23.01.1954, Sayı: 8615.

²⁷⁵ Mehmet Selik, “Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunları ve Tatbikatı”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C. 16, No: 3, 1961, s. 5.

sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu²⁷⁶ 2003 yılında yürürlüğe girene kadar, bazı küçük değişikliklerle, söz konusu Kanun uygulanmıştır.

6224 sayılı Kanun'un ilk maddesi, 5821 sayılı Kanunda sayılan şartları şeklen değiştirmiş gibi gözükse de anlam olarak aynen muhafaza etmiş ve Kanunun uygulanacağı yabancı sermayeye ilişkin şartları yurt dışından gelecek sermayenin ülke ekonomisinin kalkınmasına faydalı olması, yerli özel sermayeye açık olan faaliyet alanlarında çalışması şartlarını getirerek bahsi geçen faaliyetler için kendisine hiçbir imtiyaz ve tekel avantajı sağlanmasının söz konusu olmayacağını belirtmiştir. Bu bakımdan 5821 sayılı Kanunla öngörülen ve münhasıran devletin faaliyet göstermediği alanlar bakımından yerli özel yatırımcı ile yabancı yatırımcı arasındaki ticaret ve ziraat alanlarında çalışmama biçimindeki fark da 6224 sayılı Kanun ile giderilmiştir. Bunun uygulamadaki yansıması, 5821 sayılı Kanunda sınırlayıcı bir biçimde sayılan sanayi, enerji, maden, bayındırlık, ulaştırma ve turizm haricindeki faaliyet alanlarının da yabancı sermayeye açılması biçiminde gerçekleşmiştir. Yalnızca iki buçuk yıllık bir sürenin ardından tarıma ilişkin getirilen bu değişiklik dönemin muhalefeti tarafından *“yabancı sermayenin gireceği yerden Türk çiftçisinin çıkması muhtemeldir”*²⁷⁷ denilerek eleştirilmiş, Kanun yürürlüğe girdikten sonra zirai faaliyetler bakımından bir “saldırı” olup olmadığı konusunda İnönü'nün yanıtı *“Yabancı sermaye kayıtsız olarak Türkiye’de ziraate davet olunmuştur. Kanun çıktı. Hemen her taraftan Türkiye topraklarına gelip yerleşmediler. Doğru, ama kapıyı açtınız. Ne vakit gelir, nasıl gelir bunu kimse bilmez”*²⁷⁸ olmuştur.

Konjonktürel gelişmelerin yabancı yatırıma ve pek çok konuya bakış açısını değiştirmesini örneklendirmek bakımından konuya ilişkin itirazların da göz önünde bulundurulmasının faydalı olabileceği unutulmamalıdır. Söz konusu dönemde İnönü'nün tam zıddı görüş belirten, bu doğrultuda yabancı sermayenin karlılığı düşük bulması sebebiyle ziraat alanında çok fazla faaliyet göstermediğini ve makineleşmenin

²⁷⁶ 4875 Sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu, Resmi Gazete, Yayın Tarihi: 17.06.2003, Sayı: 25141.

²⁷⁷ Selik, “Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunları ve Tatbikatı”, s. 10.

²⁷⁸ Selik, **a.g.e.**, s. 10-11.

sınırlarına gelindiğini savunanlar olmuştur²⁷⁹. Ancak özellikle uzun zamandır dünya ticaretinde önemli bir hacme sahip olan kahve, kakao, kauçuk gibi ürünler düşünüldüğünde söz konusu savununun o gün için de geçerli olmadığı görülmekle birlikte bu tartışmalardan yaklaşık 70 yıl sonra tüm dünyanın karşı karşıya kaldığı gıda krizi riski²⁸⁰ karşısında tarım bakımından yabancı sermayenin isteksizliğinin süreceği kesin değildir.

Ticaretin yabancı sermaye için serbest bırakılması da yine eleştirilere konu edilmiştir. Bu eleştirilerin yoğunlaştığı nokta, günümüzde de geçerli olabilecek aynı doğrultudaki etkiler bakımından eleştirilen ve ihracat ile ithalatın yabancı sermaye tarafından domine edilerek zamanla karlı iş alanlarının yerli yatırımcıya kapanması ihtimali olmuştur²⁸¹. Söz konusu ihtimal, önceki bölümde açıklandığı üzere, doğrudan yabancı yatırımların bugün için de geçerli olduğu kabul edilen olumsuz bir özelliği olarak görülmektedir. Bu riskin giderilmesindeki araç ise rekabet ortamını düzenleyen hukuk kurallarının yanı sıra düzgün işleyen idari uygulama ve yaptırımlardır. Ancak söz konusu olumsuzluğun yarattığı riski belki de her sektör bakımından farklı değerlendirmek yerinde olacaktır. Örneğin, yabancı yatırımcının oldukça ilgi gösterdiği²⁸² bir alan olan bankacılık sektörü bakımından rekabetin sağlıklı bir biçimde yürütülmesi küresel ekonomik sisteme entegre tüm ülkeler bakımından elzem görülmektedir. Bu doğrultuda örnekteki bankacılık piyasasının “*güvene dayalı ve istikrar amacının ön planda olduğu*”²⁸³ yapısı hem rekabet hukuku hem bankacılığa ilişkin düzenlemeler doğrultusunda sıkı bir biçimde korunmaktayken aynı korumanın her sektör için geçerli olduğundan da emin olunması gerekmektedir.

Yabancı yatırımın bir ülkede istenmesinin temel ve doğal bir sebebi olarak varsayılabilir ve 5821 sayılı Kanunda da yer alan “ülke ekonomisinin kalkınmasına

²⁷⁹ Selik, **a.g.e.**, s. 11.

²⁸⁰ “Global Food Crisis May Persist, With Prices Still Elevated After Year of War”, **IMF**, 03.09.2023, (Çevrimiçi) <https://www.imf.org/en/Blogs/Articles/2023/03/09/global-food-crisis-may-persist-with-prices-still-elevated-after-year-of-war>, 10.05.2023.

²⁸¹ Selik, “Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunları ve Tatbikatı”, s. 12.

²⁸² “Finansal Hizmetler - Invest in Türkiye”, (14.01.2023), (Çevrimiçi) <https://www.invest.gov.tr/tr/sectors/sayfalar/financial-services.aspx>, 14.01.2023.

²⁸³ Gamze Aşçıoğlu Öz, **Avrupa Birliği ve Türk Rekabet Hukukunun Bankacılık Alanında Uygulanması**, Ankara, Yetkin Yayınları, 2015, s. 30-31.

fayda sağlama” şartının ise sınırlarının belirsiz²⁸⁴ olduğunu ve hangi yatırımların bu kriteri sağladığının Kanunda açıkça belirtilmediğini ifade etmek gerekmektedir²⁸⁵. Öncelikle kalkınmanın kendi niteliğinden kaynaklanan ve etkileri zamana yayılan yapısı faydanın ölçülmesini zorlaştırmaktadır. Kanun kapsamındaki bir yatırımın kısa veya uzun vadede ülke ekonomisine katkısının salt parasal büyüklük ile değerlendirilmesi ise dar bir bakış açısını yansıtmakta ve uzun vadeli çevresel sonuçların göz ardı edilmesi sonucunu doğurabilmektedir.

6224 sayılı Kanun, yabancı sermayeyi teşvike yönelik olarak çıkarılan bir çeşit özel kanun niteliğinde²⁸⁶ olan Petrol Kanununu²⁸⁷ kapsamındaki yatırımlara uygulanmayacak olsa da 6224 sayılı Kanunla yabancı yatırım kapsamında kabul edilen yatırımlara tanınan TPKKHK ve diğer ilgili mevzuatın döviz ile ilgili düzenlemelerinden muaf olma hali Petrol Kanununa göre yapılan yabancı yatırımlar için de geçerli olmuştur²⁸⁸.

5821 sayılı Kanunda kar transferinin oransal olarak sınırlayıcı bir uygulama getirilmişken 6224 sayılı Kanun bu uygulamayı 4. maddede yer alan düzenleme ile değiştirerek oran sınırlamasını kaldırmış ve Maliye Bakanlığının gerekli izni vereceğini hükme bağlamıştır. Kanunun ilk maddesine göre, dışarıdan getirilecek yabancı sermayenin ve kredilerin Kanun kapsamında değerlendirilebilmesi için yine Kanunun 8. maddesi ile kurulan Yabancı Sermayeyi Teşvik Komitesi'nin kararı ve Bakanlar Kurulunun onayı gerekmektedir.

²⁸⁴ Selik, “Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunları ve Tatbikatı”, s. 7.

²⁸⁵ İlk kanunun müzakeresi sırasında Geçici Komisyon Raporu ile Geçici Komisyon Sözcüsünün buna ilişkin görüşü şu şekildedir: “Yurt ekonomisinin kalkınmasına en faydalı yabancı sermaye, mamullerini dış ve iç pazara sürebilecek yurdun dış iştirak kabiliyetini arttıracak teşebbüslerdir. Bizim gayemizde iki unsur vardır: Yabancı sermaye ya bizim dış tediyeye imkanımızı arttıracak ihtacat yapacak veyahut Türkiye'nin harice her sene döviz ödemesini önleyecektir.” Selik, **a.y.**

²⁸⁶ “Kanun her ne kadar bünyesi ve hükümleri itibarıyla böyle bir tahsis maksadı gözetmez görünürse de, meselelerini düzenlediği faaliyet sahasının hususiyetleri bakımından, genel olarak, fiiliyatta hususiyetle yabancı sermayeyi ilgilendirecektir. 1959 yılı sonunda memleketimizde mevcut bulunan 20 petrol arama şirketinden 18'inin yabancı şirket oluşu bu görüşümüzü yeter derecede destekler ve teyid eder.” Mehmet Selik, “Petrol Kanunu ve Alınan Neticeler”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C. 16, No: 2, 1961, s. 49.

²⁸⁷ 6326 Sayılı Petrol Kanunu, Resmi Gazete, Yayın Tarihi: 11.03.1954, Sayı: 8659.

²⁸⁸ Erten, **Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanununun Türk Yabancılar Hukuku Sistemi İçindeki Yeri ve Rolü**, s. 51.

6224 sayılı Kanunla getirilen değişiklikler göz önünde bulundurulduğunda sınırlayıcı hükümler yerine teşvik edici düzenlemeler getiren Kanun'un "liberal bir nitelik taşıdığı"²⁸⁹ söylenebilecektir. Ancak Kanunda Komiteye tanınan yetkinin ucu açık bir nitelik taşıması sebebiyle dönemsel olarak farklılaşan uygulamalara gidilmesi ve başvuruların onaylanma sürecindeki karmaşıklık sebebiyle²⁹⁰ yeni Kanun ile amaçlanan düzeyde bir yabancı yatırımcının ülkeye girişi, bir kez daha, mümkün olmamıştır. Bunun üzerine 933 Sayılı Kalkınma Planının Uygulanması Esaslarına Dair Kanunun²⁹¹ 6. maddesi ile Yabancı Sermayeyi Teşvik Komitesi kaldırılmış ve Komite'nin görev ve yetkileri Devlet Planlama Merkez Teşkilatına devredilmiş ve itiraz mercii Yüksek Planlama Kurulu olarak değiştirilmiştir.

Kanun, yabancı sermaye kazançlarının vergilendirilmesi bakımından 3. maddede "*Bu kanuna tabi bir teşebbüsün yürürlükteki vergi kanunları hükümlerine göre elde ettiği kârlardan ana yabancı sermayenin sahiplerine isabet eden net miktarların tamamı veya bir kısmı Komitenin kararı ile ana yabancı sermayeye ilâve edilebileceği gibi 1 inci maddedeki şartları haiz diğer bir teşebbüse de yatırılabilir*" diyerek genel vergi mevzuatına atıf yapmış; kar ve sermayenin transferini düzenleyen 4/a-1 hükmü ile "*31 Aralık 1953 ten sonra elde edilmiş bulunan ve yürürlükteki vergi kanunlarına göre taayyün eden kazançlardan ana yabancı sermaye sahiplerine isabet eden net kârlar*"ın transferi için yapılan başvurunun yine 4/c bendine göre Maliye Bakanlığının gerekli izni vereceğini hükme bağlayarak yabancı yatırımlar ve yabancı yatırımcı bakımından herhangi bir istisna veya muafiyet öngörmemiştir.

2.2.1.2.4. 17 Sayılı Kararname²⁹²

Yabancı sermayeye ülkeye giriş imkanı, TPKKHK'a dayanılarak çıkarılan 17 sayılı Karar kapsamında da sağlanmıştır. Ancak Kararname bazı sınırlayıcı hükümler içermektedir. Kararın Beşinci Kısımı, 35. ve 43. maddeler arasındaki hükümlerle sermaye hareketlerine ilişkin esasları düzenlemektedir. Sermaye arttırımı, kredi

²⁸⁹ Erten, **a.g.e.**, s. 52.

²⁹⁰ Erten, **a.g.e.**, s. 52-53.

²⁹¹ 933 Sayılı Kalkınma Planının Uygulanması Esaslarına Dair Kanun, Resmi Gazete, Yayın Tarihi: 11.08.1967, Sayı: 12671.

²⁹² 17 Sayılı Kararname, Resmi Gazete, Yayın Tarihi: 11.08.1962, Sayı: 11178.

kullanımı ve kazanç transferi gibi konularda getirilen kısıtlamalara karşın söz konusu Karar kapsamında yatırım yapmak isteyen yabancı yatırımcının mevcudiyetini açıklayan görüşler²⁹³, 17 sayılı Kararın, 6224 sayılı Kanunun aksine, yatırımcıya iştirakler bakımından daha geniş bir serbesti tanımış olmasını ileri sürmektedir.

2.2.1.3. 1980-2003 Döneminde Yabancı Sermaye Yatırımları

Doğrudan yabancı yatırım girişi bakımından ayrıca incelenmesi gereken 1980 sonrası dönem, aynı zamanda Türkiye için pek çok açıdan değişimin başladığı bir süreç olmuştur. Bunun öncesindeki yabancı yatırım girişi, her ne kadar çeşitli yasal düzenlemelerle arttırılmaya çalışılmış olsa da, istenen seviyeye ulaşamamıştır. Söz konusu durum bakımından dünya genelindeki makroekonomik koşullar ve bu dönemde varlığını devam ettirmekte olan korumacı devlet politikalarının etkisi²⁹⁴ olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir.

Bu durumun değişmesinde, tarihe 24 Ocak Kararları olarak geçen reform paketi etkili olmuştur. Söz konusu kararları, dışa açık büyüme politikasını desteklemesi bakımından doğrudan yabancı yatırımlar ile ilişkilendirebilmek mümkündür. Alınan kararlar doğrultusunda birtakım politika, mevzuat, teşkilat ve uygulama değişiklikleri²⁹⁵ öngörülmüştür. Gerçekleşen mevzuat değişiklikleri, yabancı sermaye girişinin önünü açacak altyapıyı oluşturmak bakımından önem arz etmektedir. Söz konusu değişikliklerle daha sonra yürürlüğe girecek olan 2003 tarihli Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanununa²⁹⁶ ilişkin altyapı hazırlanmış, ilerleyen kısımlarda açıklamalarına yer verilecek olan yeni Kanun ise yatırım ortamının iyileştirilmesi bakımından önemli bir adım olmuştur.

²⁹³ Karluk, *Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları*, s. 114.

²⁹⁴ Açıkalın, Ünal, *Doğrudan Yatırımlar ve Portföy Yatırımları: Global ve Yerel Faktörlerin Türkiye Üzerindeki Göreceli Etkisi*, s. 34.

²⁹⁵ Erten, *Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanununun Türk Yabancılar Hukuku Sistemi İçindeki Yeri ve Rolü*, s. 54.

²⁹⁶ 4875 Sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu, Resmi Gazete, 17.06.2003, Sayı: 25141.

24 Ocak Kararlarının hemen ardından 25.01.1980 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren Yabancı Sermaye Çerçeve Kararnamesi²⁹⁷, söz konusu döneme ilişkin yaklaşımı ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir. Kararın getirdiği en önemli değişiklik, yabancı sermayeye karşı idarenin tutumundaki farklılığın ortaya koyulması²⁹⁸ ve yabancı sermayeyi teşvik edici uygulamaların hayata geçirilmesi olmuştur. Ülkenin ekonomik kalkınmasına faydalı olan, yerli özel yatırımcıya açık bir alanda faaliyette bulunan ve tekel veya özel imtiyaz ifade etmeyen yabancı yatırımların Karardan faydalanacağı öngörülmüştür (m. 1). Bunun yanı sıra yabancı sermayeye ilişkin işlemlerde uyumlu çalışmanın ve gerekli ivediliğin sağlanması için teşkilatta da değişikliğe gidilmiş, yabancı sermayeye ilişkin olarak Maliye, Ticaret, Sanayi ve Teknoloji Bakanlıkları ile Devlet Planlama Teşkilatı tarafından yürütülen hizmetleri birleştiren Yabancı Sermaye Dairesi kurulmuş²⁹⁹ ve dış krediler dahil bütün işlemlerin söz konusu Daire tarafından yürütüleceği ifade edilmiştir (m. 2).

Karar, önceki düzenlemelere kıyasla yabancı yatırımın çalışma alanını genişletmiş olsa da tamamen serbest bırakmamış ve iştirak edebileceği alanları, toplam yatırım tutarını, iştirak oranını ve miktarını sınırlamıştır (m. 3/a, b, c, d.). Karar ile yabancı yatırımcının izin alma koşulu devam ettirilmekle beraber (m. 3/e) bazı uluslararası kuruluşlar ve ülkeler bakımından istisna getirilmiş ve bunlar için yukarıda belirtilen sınırlamaların geçerli olmayacağına hükmedilmiştir (m. 3/f, g, h).

Karar her ne kadar yatırım ortamını serbestleştirmeye yönelik liberal düzenlemeler içeriyor olsa da, yatırımcıyı kısıtlayan izin sistemini devam ettirmenin yanı sıra bazı ihracat yükümlülükleri ve yerli kuruluşlar ile işbirliği yapma zorunlulukları da getirmiştir (m. 3/d). Söz konusu yükümlülükler, bazı sektörlerin alt kolları için getirilmiş olup işbirliği yapılacak kuruluşlar da Karar kapsamında ayrıca belirtilmiştir. Örneğin, “taşıt araçları” sahasında “dizel motorları” için TUMOSAN ile işbirliği yapma

²⁹⁷ 8/168 Sayılı Karar, Resmi Gazete, Yayın Tarihi: 25.01.1980, Sayı: 16880 (1. Mükerrer).

²⁹⁸ Erten, **Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanununun Türk Yabancılar Hukuku Sistemi İçindeki Yeri ve Rolü**, s. 56.

²⁹⁹ Yabancı Sermaye Dairesi daha sonra DPT’ye bağlanmış ve ismi Yabancı Sermaye Başkanlığı olarak değişmiş; 1991 yılında ise DPT bünyesinden çıkarılıp Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığına bağlı Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü olmuştur. Kararname ise zaman içerisinde birçok değişikliğe uğramıştır. Söz konusu değişikliklere ilişkin bkz.: Erten, **a.g.e.**, s. 58 vd.

şartı bulunmaktadır. Gıda sanayii alanında faaliyet göstermek isteyen yabancı yatırımcının asgari %30 oranında olmak üzere ihraç zorunluluğu bulunması da yukarıda bahsi geçen kısıtlamalar kapsamında bir örnek teşkil etmektedir.

24 Ocak Kararları sonrası, hedeflendiği üzere, izin verilen yabancı sermayede önemli bir artış görülmüştür. Verilen izinler sonucunda, 1980 yılında 97 milyon dolar olan ülkeye giren yabancı sermaye miktarı, sadece bir yıllık bir zaman zarfında ciddi bir artış göstererek, 1981’de 337,5 milyon dolara yükselmiştir³⁰⁰. Ancak söz konusu artışın tek sebebini Yabancı Sermaye Çerçeve Kararnamesi ile gelen yatırımcıya bağlamak yanlış olacaktır. Zira Garantisiz Ticari Borçların Tasfiyesi Kararı ve Dövizle Çevrilebilir Mevduatların Tasfiyesi Kararı da söz konusu artışta oldukça etkili olmuştur³⁰¹. Yabancı yatırımdaki rakamsal artışın önemli bir kısmını, 1980 sonrasında ülkenin içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik durumu yatırım yapmaya pek uygun bulmayan yatırımcının ülkeye girişinden ziyade söz konusu kararlar kapsamında yabancı sermayeye dönüştürülmesine izin verilen mevduat³⁰² kaynaklı olarak görmek daha doğru bir bakış açısı olacaktır.

2.2.1.3.1. Yatırım Ortamının İyileştirilmesi Koordinasyon Kurulu/Yatırım Ortamını İyileştirme Koordinasyon Kurulu (YOİKK)

Ülkeye yabancı yatırım girişini arttırma amaçlı tüm girişimlere karşın yatırımların arzu edilen seviyeye gelememesinin nedenlerinin belirlenmesi amacıyla Hazine Müsteşarlığı ile Dünya Bankası ve IFC’nin ortak kuruluşu olan Yabancı Yatırımlar Danışmanlık Servisi (Foreign Investment Advisory Services-FIAS) tarafından hazırlanan ortak raporun³⁰³ sonuçları doğrultusunda konuya ilişkin mevcut sorunlar ve bunların çözümü için önerileri içeren bir eylem planı olan “Türkiye’de Yatırım Ortamının İyileştirilmesi Reform Programı” Bakanlar Kurulu Prensip Kararı şeklinde benimsenmiştir. Raporla

³⁰⁰ Karluk, *Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları*, s. 116.

³⁰¹ Erten, *Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanununun Türk Yabancılar Hukuku Sistemi İçindeki Yeri ve Rolü*, s. 62 vd.

³⁰² Çalışmanın sınırları dolayısıyla söz konusu uygulamalara kısaca değinilmiş olup konuya ilişkin daha kapsamlı değerlendirme için bkz.: Erten, *a.g.e.*, s. 62 vd.

³⁰³ “FIAS Raporu”, (12.08.2022), (Çevrimiçi) <https://www.yoikk.gov.tr/upload/docs/FIAS.pdf>, 12.08.2022.

başlıca yatırım engelleri olarak belirtilen genel politika istikrarsızlığı, yavaş ve anlaşılması güç bir bürokrasi, yaşamaya ilişkin reform ihtiyacı ile mevzuatın uygulanmasında idari ve adli yetersizliklerin giderilmesi için uygulamaya konulan reform programı önemli bir adım niteliği taşımaktadır. Reform programında kilit reform alanları olarak belirlenen şirket kuruluşu, istihdam, sektörel izinler, arazi temini ve arsa geliştirme, vergi ve teşvikler, gümrükler ve teknik standartlar, fikri mülkiyet hakları, doğrudan yabancı yatırım mevzuatı ve yatırım promosyonu konularına ilişkin öngörülen tedbirler ve çözümler de ayrıca belirtilmiştir.

Söz konusu Program çerçevesinde, *“yatırımcılar açısından daha elverişli bir yatırım ortamı oluşturulması ve ülkemizin verimlilik ve rekabet gücünün artırılmasına yönelik ulusal ve uluslararası yatırımcıların yatırımın her aşamasında karşılaştıkları idari ve bürokratik engellerin çözüme kavuşturulmasına yönelik çalışmalar yürütmek üzere”*³⁰⁴ “Yatırım Ortamını İyileştirme Koordinasyon Komitesi”, 2004 yılında ise Yatırım Danışma Konseyi (YDK) kurulmuştur. Yatırım Ortamını İyileştirme Koordinasyon Komitesi, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçişin ardından yeniden yapılandırılmıştır. Güncel ismiye Yatırım Ortamını İyileştirme Koordinasyon Kurulu (YOİKK) olarak faaliyetlerini sürdüren kurulun yapısı kamu ve özel sektör temsilcilerinden³⁰⁵ oluşmakta ve teknik düzeydeki çalışmalarını belirli çalışma grupları aracılığıyla yürütmektedir³⁰⁶.

Yukarıda bahsi geçen YDK ise aynı isimle halen varlığını sürdürmekte olan ve *“...yatırımların önündeki engellerin azaltılması, Türkiye'nin uluslararası alanda yatırım yeri olarak imajının güçlendirilmesi ve yatırım ortamının iyileştirilmesi alanında hükümet tarafından yapılan çalışmalara uluslararası bir bakış açısı kazandırılması*

³⁰⁴ Serpil Yaşar, “Türkiye’de Yatırım Ortamının İyileştirilmesi, Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve İş Yapma Kolaylığı (Doing Business)”, Araştırma Raporu, Sermaye Piyasası Kurulu, 17.07.2009, s. 5, (Çevrimiçi) <https://www.spk.gov.tr/SiteApps/Yayin/YayinGoster/1013>, 10.08.2022.

³⁰⁵ Adalet Bakanı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı, Çevre ve Şehircilik Bakanı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı, Hazine ve Maliye Bakanı, Ticaret Bakanı, Sanayi ve Teknoloji Bakanı, Ulaştırma ve Altyapı Bakanı, Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanı, Cumhurbaşkanlığı Yatırım Ofisi Başkanı, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) Başkanı Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) Başkanı Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) Başkanı Uluslararası Yatırımcılar Derneği (YASED) Başkanı. Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD) Başkanı Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) Başkanı.

³⁰⁶ “YOİKK”, (12.08.2022), (Çevrimiçi) <https://www.yoikk.gov.tr/Home/Detay?MID=1>, 12.08.2022.

amacıyla *Türk Hükümeti ve Dünya Bankası işbirliğiyle ve dünyanın önde gelen çok uluslu şirket yöneticilerinin katılımıyla oluşturulan bir platformdur*”³⁰⁷. 2004 yılından beri düzenli olarak toplanan Konsey’in kamuya açık biçimde paylaştığı sonuç bildirimleri tavsiye niteliğinde olup YOİKK’in çalışmaları için zemin oluşturmaktadır.

2.2.1.4. 2003 Sonrası Gelişmeler ve Güncel Durum

2001 yılından itibaren hayata geçirilen “Türkiye’de Yatırım Ortamının İyileştirilmesi Reform Programı” kapsamında yürütülen faaliyetler, dünya genelindeki likidite bolluğu gibi küresel makroekonomik faktörlerin yanı sıra ülkenin içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik ortamın etkisiyle Türkiye’ye doğrudan yabancı yatırımcı girişinde belirgin bir artış gözlenmiştir.

24 Ocak Kararlarının etkisiyle yabancı sermaye girişinde belirli bir artış yaşanmış olsa da yatırımların istenen seviyeye ulaşması açısından düzenlemeler yine yetersiz kalmıştır. 1989 yılında sermaye üzerindeki sınırlamaların kaldırılmasının ardından 1990-1992 yıllarında yaşanan yabancı sermaye girişindeki artış³⁰⁸ esas olarak 2001 yılındaki finansal krizin etkilerinin azalması ve hayata geçirilen çeşitli reformlar ile ancak belirli bir seviyeye ulaşabilmiş, örneğin 2005 yılında cari açığın yüzde 42’sinin doğrudan yabancı yatırımlar ile finanse edildiği açıklanmıştır”³⁰⁹. Özellikle 2005-2008 arasında doğrudan yabancı yatırım girişindeki artış dikkat çekmektedir. 2008’deki küresel krizin ardından, özellikle 2012-2015 yılları arasında, yeni bir yükseliş

³⁰⁷ “YDK”, (11.08.2022), (Çevrimiçi)
[https://www.yoikk.gov.tr/Home/Detay?MID=4#:~:text=Yat%C4%B1r%C4%B1m%20Dan%C4%B1%C5%9Fma%20Konseyi%20\(YDK\)%2C,amac%C4%B1yla%20T%C3%BCrk%20H%C3%BCk%C3%BCmeti%20ve%20D%C3%BCnya,11.08.2022.](https://www.yoikk.gov.tr/Home/Detay?MID=4#:~:text=Yat%C4%B1r%C4%B1m%20Dan%C4%B1%C5%9Fma%20Konseyi%20(YDK)%2C,amac%C4%B1yla%20T%C3%BCrk%20H%C3%BCk%C3%BCmeti%20ve%20D%C3%BCnya,11.08.2022.)

³⁰⁸ Açıkalın, Ünal, **Doğrudan Yatırımlar ve Portföy Yatırımları: Global ve Yerel Faktörlerin Türkiye Üzerindeki Göreceli Etkisi**, s. 36.

³⁰⁹ 9. Kalkınma Planı (2007-2013), TBMM Kararı, Resmi Gazete, 01.07.2006 (Mükerrer), Sayı:26215, s. 16.

dalgasının yaşandığını söylemek mümkündür³¹⁰. 2003-2021 arası 19 yıllık dönem için toplam yatırım miktarı ise 239 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir³¹¹.

2.2.1.4.1. 4875 Sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu

Doğrudan yabancı yatırımlara ilişkin düzenlemeler, yukarıda açıklandığı üzere, Cumhuriyet tarihi boyunca çeşitli kanunlar ve diğer ikincil mevzuat aracılığıyla yapılmıştır. Yabancılara ilişkin yapılan bu düzenlemelerin altyapısal karşılığı 1982 Anayasasında da yer almakta ve “*Yabancıların durumu*” başlıklı 16. maddede, yabancılar bakımından temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılmasının milletlerarası hukuka uygun biçimde ve ancak kanunla yapılabileceği ifade edilmektedir. Bunun yanı sıra çalışma ve sözleşme hürriyetini düzenleyen 48. maddenin birinci fıkrası da “*Herkes, dilediği alanda çalışma ve sözleşme hürriyetlerine sahiptir. Özel teşebbüsler kurmak serbesttir*” hükmüyle yabancı ve vatandaş ayrımı yapmayan bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Söz konusu hükümdeki “herkes” ifadesine dayanılarak yabancıların vatandaşlarla aynı koşullarda teşebbüs kurmalarının mümkün olduğu³¹² sonucu çıkarılmaktadır.

Yürürlüğe girdiği tarih için yabancı yatırımlar ile ilgili altyapıyı sağlama konusunda yeterli sayılabilmekle beraber güncel koşullarda kendisinden beklenen işlevi artık yerine getirmeyen 6224 sayılı Kanunun yeni çıkarılacak bir kanun ile yürürlükten kaldırılarak ihtiyaçlara cevap verebilecek yeni bir kanunun hazırlanması, yukarıda bahsi geçen reform programı kapsamında hayata geçirilmesi planlanan değişikliklerden biridir. Program doğrultusunda, 6224 sayılı Kanunun yerine 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanununun yürürlüğe girmesi, ülkede yatırım ortamının değişimi açısından oldukça önemli bir adım olmuştur. Zira bu kanun değişikliği ile yabancı yatırımcı ve doğrudan yabancı yatırımcı kavramları için uluslararası metinlerdeki tanımlarla uyumlu

³¹⁰ “2021-2023 Türkiye Uluslararası Doğrudan Yatırım Stratejisi”, (31.03.2021), (Çevrimiçi) <https://www.invest.gov.tr/tr/library/publications/lists/investpublications/turkiye-uluslararasi-dogrudan-yatirim-stratejisi-2021-2023.pdf>, 31.03.2021.

³¹¹ “Türkiye’de Uluslararası Doğrudan Yatırım - Invest in Türkiye”, 19.04.2023, (Çevrimiçi) <https://www.invest.gov.tr/tr/whyturkey/sayfalar/fdi-in-turkey.aspx>, 10.05.2023.

³¹² Erten, **Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanununun Türk Yabancılar Hukuku Sistemi İçindeki Yeri ve Rolü**, s. 83.

olacak biçimde yeniden nitelermeler getirilmiş, yabancı yatırımcının önünde büyük bir engel olarak gördüğü izin alma prosedürü kaldırılarak bunun yerine daha ziyade yatırımcıyı izleme amacı taşıyan uygulamaların altyapısı oluşturulmuştur. Yatırım ortamının eşitlikçi ve liberal niteliğini³¹³ yatırımcı için daha açık ve anlaşılır kılmaya yönelik bir amaç taşıyan bu değişiklik ile aynı zamanda uluslararası standartların mevzuattaki karşılığının netleştirilmesi de hedeflenmiştir.

Kanunun genel gerekçesi de yukarıda bahsi geçen Reform Programı ile Kanunun uyumunu ortaya koymakta ve değişiklik sebeplerinin yanı sıra doğrudan yabancı yatırımların ülkede istenme nedenlerini açıklamaktadır. Gerekçe şu şekildedir:

“Yabancı doğrudan yatırımları en çok çeken ülkelerin, uzun dönemde ekonomik istikrarı yakalayacağı kabul edilen ülkeler olduğu bilinmektedir. Avrupa, Ortadoğu ve Orta Asya arasındaki eşsiz jeopolitik konumu ve dünya enerji merkezlerine yakınlığı ile "bölgesel bir merkez" olma niteliğine; geniş iç pazarı, maliyet-etkin ve eğitimli iş gücü ve güçlü yerli sermayesine karşın ülkemiz, doğrudan yabancı yatırımlar alanında hiçbir dönem kendisinden beklenen performansı sergileyememiştir. Bu sonucun doğmasına yol açan en önemli unsur, doğrudan yabancı yatırımların ekonomik kalkınma stratejisinin temel bileşeni haline getirilmemiş olmasıdır. Bu nedenle, gelişmekte olan ülkelerin kaynak açığına gidermede, özellikle borç yükünün azaltılmasında anahtar role sahip bulunan doğrudan yabancı yatırımların; teknoloji, istihdam, modern know-how, yönetim becerisi, pazarlama ve ihracat olanakları gibi yararlarının maksimize edilebilmesi için, ülke çıkarları ile yatırımcının çıkarları arasında akılcı bir dengenin sağlanması ve bu yönde stratejik politikaların izlenmesi gerekmektedir.

Bilindiği üzere yatırım iklimi sadece ekonomik değil aynı zamanda hukukî bir iklimdir. Bu nedenle yukarıda bahsi geçen amacın gerçekleştirilmesi, sağlanacak diğer gelişmelerin yanı sıra, yatırımcıların ihtiyaç ve beklentilerini dikkate alan, açık, anlaşılır ve şeffaf bir doğrudan yatırım mevzuatının varlığını gerekli kılar. 18 Ocak 1954 tarihinde yürürlüğe giren 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu, dönemin doğrudan yabancı yatırımları için gerekli kanunî alt yapıyı sağlayan, oldukça liberal bir mevzuattı ve liberal olma niteliğini hâlâ korumaktadır. Ancak yatırım ortamının geliştirilmesine yönelik olarak gösterilen reform çabalarına karşın, 6224 sayılı Kanunun yürürlüğe girdiği tarihten bu yana doğrudan yatırımlara ilişkin olarak ortaya çıkan kavram ve uygulama farklılıklarını

³¹³ Yaşar, “Türkiye’de Yatırım Ortamının İyileştirilmesi, Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve İş Yapma Kolaylığı (Doing Business)”, s. 14.

karşılımadaki ve yatırımcıların haklarını uluslararası standartlarda korumadaki eksikliği, yeni bir kanunun hazırlanması ihtiyacını doğurmuştur. 6224 sayılı Kanunun isminde "Teşvik" ibaresinin yer almasının nedeni, o yıllar için teşvik unsuru olarak kabul edilebilecek kâr transferi, eşit muamele gibi hususları içermesi idi. Ancak Kanunun yürürlükte kaldığı yaklaşık yarım asırlık zaman dilimi içerisinde, ekonomik hayatta yaşanan gelişmeler ve ilgili mevzuatta yapılan değişiklikler, söz konusu hususların teşvik aracı yerine, genel kabul görmüş uluslararası yatırım ilkelerine dönüşmesine neden olmuştur. Bu nedenle uluslararası tanımlamalara da uygun olarak yeni kanunun ismi "Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu" olarak belirlenmiştir"³¹⁴.

Yatırımların ekonomik boyutunu dolaylı olarak etkileyen hukuki altyapıdaki eksikliklerin giderilmesinin önemi Plan ve Bütçe Komisyonunun Raporunda³¹⁵ da vurgulanmış, eski Kanunda yer alan ve Kanunun yürürlüğe konulduğu zaman için teşvik unsuru olarak kabul edilen ancak günümüzde genel kabul görmüş uluslararası yatırım ilkeleri haline gelmiş olan kâr transferi, eşit muamele gibi konuların yeniden düzenlenmesinin gerektiği ifade edilmiştir.

Yukarıdaki gerekçeler doğrultusunda, 18.1.1954 tarihli ve 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu yerine, Türkiye'deki yatırım ortamının liberal niteliğini daha fazla öne çıkaran bir kanun hazırlanmıştır. Zira bir ülkenin yatırım mevzuatı, o ülkenin uluslararası yatırımlara olan bakış açısını yansıtmaya bakımından önem arz etmektedir. Doğrudan yatırımlara ilişkin temel kanun olarak yürürlüğe giren yeni "Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu" ile esas olarak, uluslararası yatırımlara yönelik eşitlikçi ve liberal yaklaşım yansıtılmakta ve kanuna "yatırımcıya açık ve anlaşılır mesajlar veren" ve yatırımcının değişik mevzuatlar gereği sahip olduğu haklar ve tâbi olduğu yükümlülükleri gösteren "yasal bir rehber" niteliği kazandırılmaktadır.

Kanun ile hedeflenenler "Amaç ve Kapsam" başlıklı birinci maddede açıkça ifade edilmiştir. Maddeden açıkça anlaşılacağı üzere Kanunun amacı "...doğrudan yabancı

³¹⁴ 4875 Sayılı Kanun Genel Gerekeçe, <https://mevzuat.tbmm.gov.tr/mevzuat/faces/kanunmaddeleri?pkanunlarno=22838&pkanunnumarasi=4875>.

³¹⁵ Türkiye Büyük Millet Meclisi Plan ve Bütçe Komisyonu, "Plan ve Bütçe Komisyonu Raporu, 16.05.2003, (Çevrimiçi) <https://mevzuat.tbmm.gov.tr/mevzuat/faces/kanunmaddeleri?pkanunlarno=22838&pkanunnumarasi=4875>, 12.08.2022.

yatırımların özendirilmesine, yabancı yatırımcıların haklarının korunması ile yatırım ve yatırımcı tanımlarında uluslararası standartlara uyulmasına, doğrudan yabancı yatırımların gerçekleştirilmesinde izin ve onay sisteminin bilgilendirme sistemine dönüştürülmesine ve tespit edilen politikalar yoluyla doğrudan yabancı yatırımların artırılmasına ilişkin esasları düzenlemektir”.

Kanunun getirdiği en esaslı yenilik, yukarıda bahsedildiği üzere, “izin sisteminin” kaldırılarak yerine “bildirim usulünün” getirilmiş olmasıdır. Yeni düzenleme ile doğrudan yabancı yatırımcının herhangi bir onay sistemi ile karşılaşmayacağı ve idareye bildirimde bulunmamasının yeterli olacağı belirtilmiştir. Bildirim usulü, herhangi bir denetime tabi olmayan yabancı sermayenin yerli sermaye göre rekabet açısından daha avantajlı bir durum yaratma ihtimali dolayısıyla eleştirilmiş³¹⁶ olsa da söz konusu değişiklik etkili olmuş ve Kanun, hedeflendiği üzere, doğrudan yabancı yatırım girişini arttırmıştır. Bu artışı, Kanunun yürürlüğe girdiği yılın hemen ertesinde, 2004’te, 2,8 milyar dolar olan doğrudan yabancı yatırım girişinin 2005 yılında 10 milyar dolara ulaşmasından, 2006 yılı içinse bu tutarın 20 milyar dolar olmasından da izlemek olanaklıdır³¹⁷. 2021 yılı içerisinde ise 264 doğrudan yabancı yatırım projesi gerçekleştirilmiş; doğrudan yabancı yatırım girişi, 2002 yılına kadar olan süreçteki toplam 15 milyar ABD doları seviyesinden 240 milyar ABD doları seviyelerine 2003-2021 yılları arasında erişmiştir³¹⁸. Şu halde Kanunun amaçladığı artışın gerçekleştiğini söylemek mümkün gözükmemektedir. Ancak günümüz koşullarında söz konusu artışın istenen düzeyde devam etmemesi bakımından salt doğrudan yabancı yatırımlara ilişkin hukuki düzenlemelerin etkisinin sınırlı olduğunun kabulü gerekmektedir.

³¹⁶ 4875 Sayılı Kanun-Genel Kurul Tutanağı, TBMM 22. Dönem, 05.06.2003, Cilt: 17, Birleşim: 90, Sayfalar: 18-49, (13.08.2022), (Çevrimiçi) <https://mevzuat.tbmm.gov.tr/mevzuat/faces/kanunmaddeleri?pkanunlarno=22838&pkanunnumarasi=4875,13.08.2022>.

³¹⁷ Yaşar, “Türkiye’de Yatırım Ortamının İyileştirilmesi, Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve İş Yapma Kolaylığı (Doing Business)”, s. 3.

³¹⁸ Finans ve imalat sanayi en fazla yatırım çeken sektörler olurken yatırımların büyük bir kısmı Avrupa, Kuzey Amerika ve Körfez ülkelerinden gelmekte, Asya’nın payında belirgin bir artış gözlenmektedir. Şirket sayısına ilişkin verilere bakıldığında ise uluslararası sermayeli şirketlerin sayısı 2002 yılında 5.600 iken, 2022 yılının ilk yarısı itibarıyla 78.257’ye ulaşmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Yatırım Ofisi, 06.01.2023, (Çevrimiçi) <https://www.invest.gov.tr/tr/whyturkey/sayfalar/fdi-in-turkey.aspx,06.01.2023>.

Aşağıda inceleneceği üzere Kanunda yabancı yatırımcı ve doğrudan yabancı yatırım kavramları tanımlanmıştır. Söz konusu tanımlara, kanun metninin esasen siyasi iradenin yansımaları olduğunun farkındalığıyla yaklaşılması, kendisinden önceki Kanun ile farklılaştığı yönleri ortaya koymak bakımından önem arz etmektedir. Zira yürürlükteki kanuna ilişkin açıklamalarla yetinilmeyip önceki kısımlarda konuya ilişkin mülga düzenlemelere detaylıca yer verilmiş olması ancak bu bütünsel yaklaşım içerisinde bir anlam ifade edecektir.

2.2.1.4.1.1. 4875 Sayılı Kanun’a Göre Yabancı Yatırımcı

Doğrudan yabancı yatırımların kavranabilmesi, bir önceki bölümde ağırlıklı olarak üzerinde durulan yatırım kavramının ve bunun doğrudan niteliğinin “yabancılık” unsuru üzerinden değerlendirilmesine bağlıdır. Söz konusu yabancılık unsuru esasen uluslararası hukukun ve daha özel olarak yabancılar hukukunun inceleme alanı olup konunun bütününe yönelik açıklayıcı bir değerlendirme yapmak çalışmanın amaçları arasında yer almamaktadır. Ancak çalışma konusunun dayandığı temel kavramlardan biri olması sebebiyle kısaca değinmek gerekirse, yabancı kavramının genelliği yansıtan bir tanım olarak 1982 yılında Devletler Hukuku Enstitüsünün kabul ettiği ve Türk hukukunda da genel kabul görmüş olan nitelemeye göre yabancı “bir devletin ülkesinde bulunan ve o devletin vatandaşlığını iddiaya hakkı olmayan kimse” biçiminde ifade edilmektedir³¹⁹. Söz konusu tanım doğrudan yabancı yatırımlar bakımından da geçerli olsa dahi aşağıda açıklanacağı üzere, Kanun koyucu yabancı yatırımcıyı daha detaylı bir biçimde tanımlama ihtiyacı duymuştur.

Konu bakımından değinilmesi gereken diğer bir husus ise yabancılık unsurunun kişilik üzerinden açıklanmasıdır. Yabancı kavramının genel niteliği içerisinde tüzel kişiler de yer bulmaktadır. Vergi hukuku literatüründe şirketlerin kişisel bağlantılarının bulunmadığı ve tüzel kişi olmaları nedeniyle, bir ülkeyle kurabilecekleri tek bağlantı türünün ekonomik olduğu yönündeki görüşlerin³²⁰ varlığına karşın tüzel kişilerin de

³¹⁹ Aysel Çelikel, Günseli Öztekin Gelgel, **Yabancılar Hukuku**, 15. baskı, İstanbul, Beta, 2009, s. 17; Rona Aybay, **Yabancılar Hukuku**, 3. baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007, s. 12; Bülent Çiçekli, **Yabancılar Hukuku**, 2. baskı, İstanbul, Seçkin Yayıncılık, 2009, s. 22.

³²⁰ David Elkins, “The Myth of Corporate Tax Residence”, **Columbia Journal of Tax Law**, C. 9, No: 1, 2018, s. 23.

özel kişiler gibi bir tabiiyetinin bulunduğu ve dolayısıyla sahip olacakları haklar ve tabi tutulacakları yükümlülükler bakımından “yabancılık” unsuru taşıyabileceklerine ilişkin görüş doktrinde ağır basmaktadır³²¹. Bununla birlikte tüzel kişilerin, nitelikleri gereği, hak ve yükümlülüklerinin özel kişilere göre farklılık göstermesi de olağandır. Çalışmanın konusu bakımından ise tüzel kişinin taşıdığı yabancılık unsurunun, tabi tutulacağı muamele bakımından önemli olacağı açıktır. 4875 sayılı Kanun, yabancı yatırımcıyı tanımlarken doktrindeki baskın görüş ile aynı doğrultuda bir tercih ortaya koymuş ve tüzel kişileri de yatırımcı kapsamında nitelendirmiştir.

Doğrudan yabancı yatırımların genellikle şirketler, özel olarak da ticaret şirketleri tarafından gerçekleştirildiği düşünüldüğünde, tüzel kişi olarak ticaret şirketlerinin devletle arasındaki hukuki bağı³²² temsil eden tabiiyetinin³²³ önemi anlaşılmaktadır. Şirketlerin tabiiyetinin belirlenmesinde devletlerin mahfuz yetkisi bulunduğu³²⁴ ve şirket, kişiliğini kurulduğu devletin hukuku vasıtasıyla kazandığı³²⁵ için çalışmada kullanılacak yerli-yabancı şirket ayırımında Türk hukukunun esas alınması yerinde olacaktır. Çeşitli mevzuatlarda yerli şirket-yabancı şirket ayırımına gidildiği görülmektedir. Ancak tabiiyeti ele alan genel bir düzenleme yahut başka deyişle bir şirketin Türk hukukuna göre Türk şirketi olarak kabul edilip edilmeyeceğine dair açık bir genel hüküm mevzuatımızda yer almamaktadır. Yine de hangi şirketlerin Türk şirketi olarak kabul edileceğini çeşitli özel kanunlardaki düzenlemeleri birlikte ele alarak belirlemek mümkündür. Örneğin Doğal Gaz Piyasası Kanunu m. 4 “yerli ve yabancı şirket”, Maden Kanunu m. 6 ve Jeotermal Kaynaklar ve Doğal Mineralli Sular Kanunu m. 4 “Türkiye Cumhuriyeti Kanunlarına göre kurulmuş tüzel kişiliği haiz şirketler”, Sigortacılık Kanunu m. 2 “Türkiye’de kurulmuş”, Bankacılık Kanunu m. 2 “Türkiye’de kurulu” ifadelerini kullanmaktadır. TTK hükümleri birlikte

³²¹ Engin Nomer, **Türk Vatandaşlık Hukuku**, 27. Baskı, İstanbul, Filiz Kitapevi, 2020, s. 45; Gülin Güngör, **Tabiiyet Hukuku**, 8. Bası, Ankara, Yetkin Yayınları, 2020, s. 245-246; Musa Aygül, **Uluslararası Özel Hukukta Şirketlere Uygulanacak Hukukun Tespiti**, Ankara, Seçkin Yayınları, 2007, s. 20.

³²² Tuğrul Arat, **Ticaret Şirketlerinin Tabiiyeti**, Sevinç Matbaası, 1970, s. 1.

³²³ Uluslararası yatırım hukuku tartışmaları olarak görülen şirketlerin tabiiyetin belirlenmesinde esas alınan ölçütler, tabiiyet planlaması gibi uygulamalar çalışmanın kapsamı dışında yer almaktadır. Vergisel avantaj sağlama amaçlı yapılan planlamalar her ne kadar çalışmaya belirli ölçüde ilgili olsa da çalışmanın bu kısmında yer verilen tabiiyete ilişkin açıklamalar esasen yabancı şirket-yabancı sermayeli şirket ayırımının yapılmasına yönelik biçimde düşünülmelidir.

³²⁴ Güngör, **Tabiiyet Hukuku**, s. 247.

³²⁵ Arat, **Ticaret Şirketlerinin Tabiiyeti**, s. 68.

incelendiğinde³²⁶ ise bir şirketin Türk hukuku bakımından Türk şirketi sayılabilmesi için şirket merkezinin Türkiye’de tesisi ve söz konusu merkezin bulunduğu yer siciline kayıtlı olması gerektiği görülmektedir³²⁷.

4875 sayılı Kanun, Tanımlar başlıklı 2. maddesinde ilk olarak yabancı yatırımcıyı tanımlamıştır. Buna göre:

“a) Yabancı yatırımcı: Türkiye’de doğrudan yabancı yatırım yapan,

1) Yabancı ülkelerin vatandaşlığına sahip olan gerçek kişiler ile yurt dışında ikamet eden Türk vatandaşlarını,

2) Yabancı ülkelerin kanunlarına göre kurulmuş tüzel kişileri ve uluslararası kuruluşları”

ifade etmektedir.

Kanun yabancı yatırımcıyı öncelikle gerçek kişiler ve tüzel kişiler bakımından ikiye ayırmıştır. Buna göre gerçek kişiler bakımından yapılan nitelendirmede, Türkiye’de doğrudan yabancı yatırım yapan gerçek kişilerden yabancı statüsünde bulunanlar ile başka bir ülkede ikamet eden ancak Türk vatandaşı statüsünde olanlar Kanun kapsamında yabancı yatırımcı olarak kabul edilmektedir. Şu halde Kanunun, Türk vatandaşlığını haiz ancak yurt dışında yerleşik gerçek kişileri de yabancı yatırımcı olarak kabul etmek suretiyle daha önce ifade edilen yabancılık unsurunu, Türk ve uluslararası vergi hukuku kurallarıyla da uyumlu olarak, Kanun kapsamındaki yatırımlar bakımından genişlettiğini söylemek mümkün olacaktır³²⁸. Zira söz konusu hüküm ile vatandaşlık bağının haricinde ikamet unsuru kullanılarak “yabancı” olan

³²⁶ TTK m. 213, 215, 232, 339, 354, 355, 576, 587, 588.

³²⁷ Arat, **Ticaret Şirketlerinin Tabiiyeti**, s. 106-107; İsmail Kırca, Feyzan Hayal Şehirli Çelik, Çağlar Manavgat, **Anonim Şirketler Hukuku Cilt 1 Temel Kavram ve İlkeler Kuruluş Yönetim Kurulu**, 8. Baskı, Ankara, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, 2013, s. 80.

³²⁸ “Yabancı” kavramına ilişkin kapsamın çeşitli kanunlarda farklı biçimlerde belirlenebildiği hukuk sistemimizde yer alan bir durumdur. Buna örnek olarak Tapu Kanunu gösterilebilir. Kanun’daki düzenlemeye istinaden “...izin almak suretiyle vatandaşlıktan çıkan kişilerle yurt dışında ikamet eden Türk vatandaşlarının sahip olduğu hisselerin, yabancı yatırımcıların ortaklık oranının belirlenmesinde dikkate alınmayacağı...” ifade edilmektedir. Hüsnü Turanlı, “Yabancı Sermayeli Türk Şirketlerinin Taşınmaz Mülkiyeti ve Sınırlı Ayni Hak Edinimi”, **Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi**, No: 2, 2018, s. 186.

yatırımcı için uluslararası hukuk tarafından kabul edilen hali dışında bir anlam ortaya koymakta ve bir başka devletin uyruğundaki yatırımcının yanı sıra Türk vatandaşlarına da, yurt dışında ikamet etmeleri şartıyla, yabancı yatırımcı statüsü kazandırılmaktadır.

Birden fazla tabiiyet sahibi olan Türk vatandaşları bakımından da konunun ayrıca değerlendirilmesi gerekmektedir. Amaçsal yorum yapıldığında, kanun koyucunun maksadının tek tabiiyeti esas almak olduğu, birden fazla tabiiyeti bulunan ve Türkiye’de ikamet eden Türk vatandaşlarının Kanun kapsamında yabancı yatırımcı olarak nitelendirilemeyeceği savunulmaktadır³²⁹. İlerleyen kısımlarda değinileceği üzere, vergi kanunları açısından da devletle kurulan bağ bakımından vatandaşlık esas alınabilmektedir. Vatandaşlık bağının kurulamadığı durumlar bakımından getirilen yerleşik olma esası, DYYK’da da benzer biçimde düzenlendiği üzere, ikincil bir bağ niteliğindedir. Dolayısıyla halihazırda Türkiye’de ikamet eden ve Türk vatandaşlığını haiz olup birden fazla tabiiyeti bulunan gerçek kişilerin yabancı yatırımcı olarak kabul edilmemesi yerinde bir bakış açısidir. Türk vergi hukuku bakımından belirli süreye bağlanmış olan yerleşik olma esasının, DYYK ve DYYKUY’de ikamet süresi bakımından yer almamış olması da bir başka dikkat çeken husustur.

DYYKUY m. 18 de yurt dışında ikamet eden Türk vatandaşlarının, durumlarını çalışma veya ikamet izni ile belgelemeleri halinde Kanunun uygulanması bakımından “yabancı yatırımcı” sayılacaklarını ayrıca belirtmiştir.

2.2.1.4.1.2. 4875 Sayılı Kanun’a Göre Doğrudan Yabancı Yatırım

Doğrudan yabancı yatırımın literatürdeki karşılığına birinci bölümde yer verilmiş olmakla birlikte ülkelerin hangi yatırımların doğrudan yabancı yatırım sayılacağını belirlemeye ilişkin mahfuz yetkisi bulunmaktadır. Bu kapsamda kanun koyucu da belirli bir tanımları benimsemiştir. Kanun 2. maddenin devamında yabancı yatırımı açıklarken (a) bendindeki yabancı yatırımcı tanımına bağlı bir biçimde hareket etmekte ve doğrudan

³²⁹ Erten, **Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanununun Türk Yabancılar Hukuku Sistemi İçindeki Yeri ve Rolü**, s. 103-104.

yabancı yatırımı, yabancı yatırımcı kavramı üzerinden tanımlamaktadır. İlgili hüküm doğrudan yabancı yatırımı şu şekilde nitelendirmektedir:

“b) Doğrudan yabancı yatırım: Yabancı yatırımcı tarafından,

1) Yurt dışından getirilen;

- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasına alım satımı yapılan konvertibl para şeklinde nakit sermaye,

- Şirket menkul kıymetleri (Devlet tahvilleri hariç),

- Makine ve teçhizat,

- Sınai ve fikrî mülkiyet hakları,

2) Yurt içinden sağlanan;

-Yeniden yatırımda kullanılan kâr, hâsılat, para alacağı veya malî değeri olan yatırımla ilgili diğer haklar,

- Doğal kaynakların aranması ve çıkarılmasına ilişkin haklar,

gibi iktisadî kıymetler aracılığıyla;

i) Yeni şirket kurmayı veya şube açmayı,

ii) Menkul kıymet borsaları dışında hisse edinimi veya menkul kıymet borsalarından en az % 10 hisse oranı ya da aynı oranda oy hakkı sağlayan edinimler yoluyla mevcut bir şirkete ortak olmayı”

ifade etmektedir.

Maddeden anlaşılacağı üzere bir yatırımın yabancı yatırım sayılabilmesi için ön koşul, yatırımı gerçekleştirenin Kanunda yer alan yabancı yatırımcı tanımını karşılıyor olmasıdır. Kanun, yabancı yatırımcı tarafından yatırım için ortaya koyulan ve ekonomik değer ifade eden unsurları ise yurtdışından getirilenler ve yurt içinden sağlananlar³³⁰ olmak üzere ikiye ayırmakta ve bu kıymetler ile ya yeni bir şirket kurulmasını veya şube açılmasını ya da menkul kıymet borsaları dışında veya belirtilen koşullar dahilinde

³³⁰ Yabancı yatırımın, vatandaş-yabancı ayrımı yapılmaksızın, ülke sınırları dışındaki bir ekonomide oluşan sermayeye dayalı yapılan yatırım olarak kabul edilmesi gerektiği hakkındaki eleştiri için bkz.: Erten, **a.g.e.**, s. 102-103.

olmak üzere menkul kıymet borsasında işlem gören mevcut şirketlere ortak olmayı yabancı yatırım tanımı kapsamında değerlendirilmektedir.

Kanun koyucu, yurt dışından getirilen sermayenin yanı sıra yurt içinden sağlanan bazı sermaye türlerini de doğrudan yabancı yatırım sermayesi olarak kabul etmektedir. DDYK m. 2/b-2' ye göre Türkiye'de elde edilen ve yurt dışına transfer edilebilecek iktisadi değerlerin yine ülke içinde değerlendirilerek yatırımda kullanılması da doğrudan yabancı yatırım kapsamında nitelendirilmektedir. Esasen bu durum, gelişmekte olan ve paranın dışarı çıkmasını istemeyen ülkeler tarafından benimsenmesi olağan bir politika olarak düşünülmelidir³³¹. Bu şekilde yatırımcının elde ettiği kar, hasılat veya mali değeri olan birtakım haklarını ülke dışına çıkarmadan yeni yatırımlarda kullanması hedeflenmekte ve kimi zaman buna yönelik teşvikler ve vergi uygulamaları getirilmektedir.

Bu doğrultuda, yukarıdaki özellikleri haiz olacak biçimde yurt dışından getirilen ve yurt içinden sağlanan iktisadi kıymetler aracılığıyla yapılacak ve Kanuna göre doğrudan yabancı yatırım sayılan yatırımları aşağıdaki gibi incelemek mümkün olacaktır.

2.2.1.4.1.2.1. Doğrudan Yabancı Yatırımcının Türkiye'de Şirket Kurması

Yabancı yatırımcının Türkiye'de kuracağı şirket 4875 sayılı Kanun kapsamında doğrudan yabancı yatırım olarak nitelendirilmektedir. Kurulacak olan şirketin türü bakımından ise Kanunda herhangi bir hüküm olmayıp konu Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu Uygulama Yönetmeliğinde (DYKUY)³³² düzenlenmiştir.

Yönetmeliğin “Şirket Türleri” başlıklı 17. maddesinin ilk fıkrası “*yabancı yatırımcıların kurabilecekleri veya iştirak edebilecekleri şirketler, Türk Ticaret Kanunu'nda düzenlenen şirketler ile Borçlar Kanunu'nda düzenlenen adi şirketlerdir*” diyerek şirket türleri bakımından adı geçen iki Kanuna yönlendirme yaparken; ikinci fıkrada “*adi*

³³¹ Erten, **a.g.e.**, s. 100.

³³² Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu Uygulama Yönetmeliği, Resmi Gazete, Yayın Tarihi: 20.08.2003, Sayı: 25205.

ortaklık, konsorsiyum, iş ortaklığı, ortak girişim gibi isimler altında sözleşmeye dayalı olarak kurulan ve Türk Ticaret Kanunu'nda düzenlenen şirketlerin belirgin niteliklerini taşımayan ortaklıklar, Kanun'un uygulanması bakımından adi şirket sayılırlar” demek suretiyle adi şirketin kapsamına ilişkin oluşabilecek tereddütleri gidermeye yönelik bir açıklama getirmiştir. Şu halde yabancı yatırımcı, kuracağı ticaret şirketi³³³ veya adi şirket faaliyetleri aracılığıyla yatırımını gerçekleştirebilmektedir.

Yönetmeliğin belirttiği şirket türlerinden olan ticaret şirketleri 6102 sayılı Türk Ticaret Kanununun (TTK)³³⁴ 24. maddesinde kollektif, komandit, anonim, limited ve kooperatif şirketler olarak belirtilmiştir. Sayılan türlerden herhangi birini tercih etme konusunda, önceki kanunun aksine³³⁵, yabancı yatırımcı yerli yatırımcı ile eşit tutulmuş ve TTK hükümlerine uygun olmak kaydıyla sayılan şirketlerden herhangi birini tercih etme konusunda serbest bırakılmıştır.

Yabancı yatırımcının kurabileceği bir diğer şirket türü ise Yönetmelikte belirtildiği üzere adi şirkettir. Adi şirket 6098 sayılı Türk Borçlar Kanununda (TBK)³³⁶ adi ortaklık adı altında düzenlenmiş olup söz konusu ortaklık kendisini kuran sözleşmeye dayalı olarak ortaya çıkacaktır. Kanunun 620. maddesine göre “*iki ya da daha fazla kişinin emeklerini ve mallarını ortak bir amaca erişmek üzere birleştirmeyi üstlendikleri sözleşme*” ile kurulan adi ortaklığa ilişkin hükümler, yine aynı madde doğrultusunda, kanunla düzenlenmiş ortaklıkların ayırt edici niteliklerini taşımayan sözleşmeleri de kapsamaktadır.

³³³ Kurulacak şirketler bakımından getirilen tek sınırlama anonim şirketler için öngörülen TTK m. 333'te yer almaktadır ve sadece yabancı yatırımcı için getirilmiş bir düzenleme olmayıp yerli yatırımcıyı da kapsamaktadır. Buna göre, “*Gümrük ve Ticaret Bakanlığınca yayımlanacak tebliğle, faaliyet alanları belirlenip, ilan edilecek anonim şirketler Gümrük ve Ticaret Bakanlığının izni ile kurulur. Bu şirketlerin esas sözleşme değişiklikleri de aynı Bakanlığın iznine bağlıdır. Bakanlık incelemesi sadece kanunun emredici hükümlerine aykırılık bulunup bulunmadığı yönünden yapılabilir. Bunun dışında hukuki konumu, niteliği ve işletme konusu ne olursa olsun anonim şirketin kuruluşu ve esas sözleşme değişiklikleri herhangi bir makamın iznine bağlanamaz*”.

³³⁴ 6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu, Resmi Gazete, Yayın Tarihi: 13.01.2011, Sayı: 27846.

³³⁵ Önceki Kanunun uygulanmasına ilişkin çıkarılan Tebliğ ile yabancı yatırımcı için anonim şirket veya limited şirket kurma biçiminde bir sınırlama getirmiş, komandit ve kollektif şirket kurulmasına izin verilmemiştir. Erten, **Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanununun Türk Yabancılar Hukuku Sistemi İçindeki Yeri ve Rolü**, s. 86.

³³⁶ 6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu, Resmi Gazete, Yayın Tarihi: 04.02.2011, Sayı: 27836.

Doğası gereği büyük sermaye, çeşitli uzmanlıklar ve gelişmiş teknoloji gerektiren doğrudan yabancı yatırımların uygulamada joint-venture³³⁷ veya konsorsiyum tipi ortaklıklar ile gerçekleştirilmesi yaygındır. Buna ilişkin olarak DYYKUY 17. maddede açıkça belirtildiği üzere doğrudan yabancı yatırımcının kurabileceği ortaklık türlerinden sayılan konsorsiyum, iş ortaklığı, ortak girişim gibi isimler altında sözleşmeye dayalı olarak kurulan ve ticaret şirketi sayılmayan ortaklıklar için de adi şirkete ilişkin hükümler geçerli olacaktır.

TTK'da, DYYK'da veya yabancı yatırımlara ilişkin diğer mevzuatta şirket ortaklarının yabancı olmasını veya yabancı ortak yüzdesini sınırlayan/yasaklayan herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. Uygulamada, yabancı yatırımcının, yatırım ortamına aşına olmadığı bir ülkede, yerli bir ortakla çalışmayı tercih edebilmesi dolayısıyla yerli-yabancı yatırımcının birlikte yaptığı yatırımlara rastlanması olağandır. Bazı sektörler bakımından Türk ortakla iş yapma zorunluluğu getirilebilmesi³³⁸ de mümkündür.

Kanun'un yapmış olduğu yabancı yatırım tanımı doğrultusunda üzerinde durulması gereken bir diğer husus yabancı şirket- yabancı sermayeli şirket ayrımıdır. Yabancı sermayeli Türk şirketinden kasıt, Türkiye'de ve Türk Ticaret Kanunu hükümlerine göre³³⁹ kurulan Türk tabiiyetli fakat sermayesinin bir bölümü ya da tüm sermayesi yabancı olan şirketken; yabancı şirketin hukukumuzdaki karşılığı yabancı bir ülkede, o ülkenin kanunlarına göre kurulan şirkettir³⁴⁰. Doğrudan yabancı yatırım terimi ilk bakışta ve teknik detaylarına girilmediğinde, yabancı bir şirketin ev sahibi ülkede yatırım yapması biçiminde anlaşılmaya müsait görünmektedir. Ancak Kanun'un ifade ettiği biçimiyle bu durum, yeni kurulacak şirketler bakımından, doğrudan yabancı yatırım kavramını karşılamaktan uzak olacaktır. Zira Kanun, yeni bir şirket kurulumunu öngörmektedir. Kurulacak bu şirketin "yabancı sermayeli" bir şirket olacağı açık

³³⁷ Önceki düzenleme bakımından önem arz eden sözleşmeye dayalı (*contractual, non-equity*) ve sermayeye katılmalı (*equity*) joint-venture ayrımı, DYYKUY'nin açıkça joint-venture tipi ortaklıkların adi ortaklık sayılacağını ve adi ortaklık kurma yoluyla doğrudan yabancı yatırım yapılabileceğini hükme bağlaması sebebiyle yürürlükteki kanun bakımından önemini yitirmiştir.

³³⁸ Çelikel, Öztekin Gelgel, **Yabancılar Hukuku**, s. 129.

³³⁹ Yukarıda belirtildiği üzere TBK kapsamında düzenlenen adi ortaklık da yabancı yatırımcının kurabileceği ortaklıklar arasındadır.

³⁴⁰ Turanlı, "Yabancı Sermayeli Türk Şirketlerinin Taşınmaz Mülkiyeti ve Sınırlı Aynı Hak Edinimi", s. 182.

olmakla beraber, Türk hukukuna göre kurulmuş bir şirket öngörülmektedir. Bu sebeple esasen yeni bir şirket kurma yoluyla gerçekleştirilen yatırımın, yabancı sermayeli Türk şirketi olarak anlaşılması gerekmektedir.

2.2.1.4.1.2.2. Doğrudan Yabancı Yatırımcının Türkiye’de Şube Açması

DYYK m. 2, doğrudan yabancı yatırımcıya yeni bir şirket kurulmasının yanı sıra şube açma imkanı da sunmaktadır. Buna göre yabancı ülke kanunlarına göre kurulmuş bir şirketin Türkiye’de şube açması da doğrudan yabancı yatırım kabul edilmektedir. Yeni bir şirket kurma yoluyla yapılan doğrudan yabancı yatırımda, kurulan şirketin şube açması da elbette mümkündür.

Şube kurulması ile ilgili olarak tescile ilişkin genel hükümlere bakıldığında ise TTK m. 40’ ta merkezleri Türkiye’de bulunan ticari işletmelerin Türkiye’de kuracakları şubeler ve merkezleri Türkiye dışında bulunan ticari işletmelerin Türkiye’de kuracakları şirketler biçiminde ikili bir ayrıma gidildiğini görmek mümkündür. Bu ayrımda “...merkezi Türkiye’de bulunan ticari işletmelerin şubeleri de buldukları yerin ticaret siciline tescil ve ilan...” olunurken (m. 40/3), “merkezleri Türkiye dışında bulunan ticari işletmelerin Türkiye’deki şubeleri, kendi ülkelerinin kanunlarının ticaret unvanına ilişkin hükümleri saklı kalmak şartıyla, yerli ticari işletmeler gibi tescil...” olunacağı (m. 40/4) öngörülmektedir. Buradan çıkarılacak sonuç ise yabancı yatırımcının şube açma yoluyla yapacağı yatırımlarda iki seçeneğinin bulunduğunu ortaya koymaktadır. Yatırımcı, merkezi Türkiye’de bulunmayan bir şirketin Türkiye’de şubesini açmak ve tescil ettirmek suretiyle yatırımını gerçekleştirebileceği gibi; DYYK m. 2/b-i kapsamında yeni kurulan bir şirkete ait şubeler vasıtasıyla da Kanun nezdinde doğrudan yabancı yatırımcı sayılabilmektedir.

2.2.1.4.1.2.3. Doğrudan Yabancı Yatırımcının Hisse Edinimi Yoluyla Mevcut Bir Şirkete Ortak Olması

DYYK, halihazırda mevcut bir şirkete ortak olma yoluyla yatırım yapılmasını da Kanun kapsamında doğrudan yabancı yatırım olarak nitelendirmektedir. Ortak olunan söz

konusu şirket yabancı sermayeli olabileceği gibi tamamen yerli sermayeden kurulu bir şirkete de ortaklık söz konusu olabilmektedir. Yerli sermayeden oluşan bir şirkete doğrudan yabancı yatırımcı sayılan yatırımcının ortaklığının söz konusu olması halinde ise daha önce DYYK kapsamında olmayan yerli sermayeli şirketin ortaklık sonrası Kanun kapsamında değerlendirilmesi gerekmektedir³⁴¹.

Kanun, pay sahipliği yoluyla ortak olmayı ise temelde ikiye ayırmıştır. Buna göre, doğrudan yabancı yatırımcının menkul kıymet borsalarında işlem gören şirketlere ortak olması ile menkul kıymet borsaları dışında bir şirketteki pay sahipliği arasında aşağıda açıklanacağı üzere ayırım gözetmekte ancak her iki türde de yabancı yatırımcının şirkete ortak olması –borsada işlem gören şirketler açısından gerekli koşullar sağlandığı takdirde- doğrudan yabancı yatırım olarak kabul edilmektedir.

2.2.1.4.1.2.3.1. Menkul Kıymet Borsaları Dışında Hisse Edinimi Yoluyla Ortaklık

DYYK m. 2 “*Menkul kıymet borsaları dışında hisse edinimi...yoluyla mevcut bir şirkete ortak olmayı...*” doğrudan yabancı yatırım kapsamında kabul etmektedir³⁴². Söz konusu hisse edinimi basitçe, borsa dışında şirket pay sahipleri ile görüşmeler sonucunda pay sahipliği yoluyla ortaklık kurma anlamına gelmektedir. Kanun, yabancı yatırımcı bakımından herhangi bir kısıtlama getirmeyerek, yerli yatırımcı ile aynı koşullarda olacak biçimde pay edinimi yoluyla bir şirkete ortak olunmasını doğrudan yabancı yatırım kapsamında değerlendirmektedir.

Madde lafzından, menkul kıymet borsalarından hisse edinimi yoluyla ortaklıklarda öngörülmüş olan asgari %10’ luk oranda pay sahipliği koşulunun bu hüküm için öngörülmediği anlaşılmaktadır. Söz konusu ayrıma ilişkin olarak ilgili madde gerekçesinde de “... *menkul kıymetler borsaları dışında edinilen hisselerin yanı sıra, kısa vadeli sermaye hareketlerinin söz konusu olduğu menkul kıymetler borsalarında, % 10’ u aşan hisse oranı edinimi, "doğrudan yabancı yatırım" kapsamına alınmıştır.*” %

³⁴¹ Erten, **Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanununun Türk Yabancılar Hukuku Sistemi İçindeki Yeri ve Rolü**, s. 110.

³⁴² Önceki düzenlemede, borsa dışından hisse edinimi yoluyla kurulan ortaklık doğrudan yabancı yatırım kapsamında nitelendirilmemektedir. Erten, **a.g.e.**, s. 90.

10" oranı, yabancı yatırımcıların uzun vadeli beklentilerini temsil ettiği uluslararası alanda kabul edilen orandır” demek suretiyle menkul kıymet borsalarına ilişkin oranın öngörülme sebebi açıklanmışsa da konuya tam bir açıklık getirilmemiştir. Gerekçede de vurgulanan uzun vadeli yatırımın kalıcı olması amacı ve doğrudan yabancı yatırımın önceki bölümde vurgulanan belirleyici özelliği “kontrol”ün sağlanabilmesi bakımından eksik bir düzenleme olarak kalan hüküm, güncel haliye, doğrudan yabancı yatırımcı statüsü için bir “açık kapı” niteliği taşımaktadır.

2.2.1.4.1.2.3.2. Menkul Kıymet Borsalarından Hisse Edinimi Yoluyla Ortaklık

DYYK m. 2 menkul kıymet borsalarından hisse edinimini ayrı tutacak bir düzenlemeye gitmiştir. Buna göre, “...menkul kıymet borsalarından en az % 10 hisse oranı ya da aynı oranda oy hakkı sağlayan edinimler yoluyla...” halihazırda faaliyet gösteren bir şirkete ortak olmak da doğrudan yabancı yatırım kapsamında nitelendirilmiştir. Madde metninden anlaşıldığı üzere menkul kıymet borsalarından hisse edinimi yoluyla gerçekleştirilecek ortaklıklar bakımından oransal bir sınır öngörülmüştür. Söz konusu sınır, OECD ve IMF gibi kurumlar tarafından da benimsenen kriterler ile aynı oranda ve %10 olarak belirlenmiştir.

Hüküm, pay sahipliği işleminin borsa³⁴³ üzerinden gerçekleştirilmesi şartını öngörmektedir. Menkul kıymet borsaları alıcı ile satıcı arasındaki hisse adedi (lot) alışverişine dair işlemlerin hızlı bir biçimde gerçekleştiği yerlerdir ve bir lotun da bir milyon lotunda aynı gün içerisinde alınıp satılması mümkün olan piyasalardır. Bu piyasalardaki yatırımlar önceki bölümde açıklandığı üzere, portföy yatırımları olarak adlandırılmakta ve kalıcı olmamaları sebebiyle doğrudan yabancı yatırımlardan ayrılmaktadır. Bu denli hızlı bir alışverişin söz konusu olduğu piyasa koşullarında yatırımcının kalıcı olabilmesi, bir başka ifadeyle anlık bir çıkış kararı alarak hisselerini

³⁴³ Borsa, Kanunda “Anonim şirket şeklinde kurulan, sermaye piyasası araçları, kambiyo ve kıymetli madenler ile kıymetli taşların ve Kurulca uygun görülen diğer sözleşmelerin, belgelerin ve kıymetlerin serbest rekabet şartları altında kolay ve güvenli bir şekilde alınıp satılabilmesini sağlamak ve oluşan fiyatları tespit ve ilan etmek üzere kendisi veya piyasa işleticisi tarafından işletilen ve/veya yönetilen, alım satım emirlerini sonuçlandırarak şekilde bir araya getiren veya bu emirlerin bir araya gelmesini kolaylaştıran, bu Kanuna uygun olarak yetkilendirilen ve düzenli faaliyet gösteren sistemleri ve pazar yerleri” olarak ifade edilmektedir 6362 Sayılı Sermaye Piyasası Kanunu, Resmi Gazete, 30.12.2012, Sayı: 28513.

satmasının zorlaştırılması doğrudan yabancı yatırımın mantığına uygundur. Ancak bu “zorlaştırmanın” bir piyasa engeli koyulması yoluyla yapılmadığının altının çizilmesi gerekmektedir. Zira “en az %10 hisse oranı” esasen bir satış yasağı anlamına gelmemektedir. Doğrudan yabancı yatırımcının hisse oranı %10 ’un üzerinde olsa dahi her zaman için hisselerini elinden çıkarma imkanı bulunmaktadır. Ancak ortaklıkta sahip olunan pay sayısı ve bu payların toplam paylara oranı arttıkça karar verici pozisyonundaki yatırımcının şirket üzerindeki kontrolü de güçlenmekte, aynı zamanda yatırım miktarı sahip olunan paylar doğrultusunda büyüdükçe de yatırımcının uzun vadeli düşünme eğilimi doğrultusunda anlık piyasa krizlerinde parayı dışarı çıkarma olasılığı azalmaktadır. Bu kontrol, yukarıda da belirtildiği gibi, uluslararası olarak da genel kabul görmüş olan en az %10’ luk pay sahipliği ile temsil edilmekte ve bu oran üzerindeki hisse edinimi yoluyla şirkete ortak olmak da Kanun kapsamında doğrudan yabancı yatırım kabul edilmektedir.

2.2.1.4.1.2.4. İrtibat Büroları

Doğrudan yabancı yatırımların Türkiye’de gerçekleştirilmesi için Kanunun esas olarak öngördüğü yollar yukarıda genel biçimiyle açıklanmıştır. Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere her ne kadar istenen ve beklenen, Türk hukukuna tabi şirketler aracılığıyla yatırımın gerçekleştirilmesi olsa da çok uluslu şirketlerin kararları ile devletlerin beklentileri her zaman ortak bir noktada buluşmamaktadır. Bir önceki bölümde de bahsi geçtiği üzere bu durum esasen doğaldır ve her iki taraf da, bir halat çekme yarışında olduğu gibi, diğerini kendi taleplerine yaklaştırmak istemekte, en azından karşı tarafın, kendilerinin kazanımından mümkün olduğunca az pay almasını hedeflemektedir. Küresel bir ekonomik ve siyasi düzenin içerisinde bağımsız biçimde yer almakla birlikte doğal olarak birbirinden ayrışan ülkelerin iç mevzuatları karşısında çok uluslu şirketlerin geniş hareket kabiliyetleri ve bu şekilde iç hukuk sistemlerini dolanabilmeleri kar odaklı bir davranış biçimidir ve her ülkede o ülkenin mevzuatlarına göre kurulmuş bir şirket aracılığıyla faaliyet göstermekten kaçınmak da bu davranışın bir parçasıdır. Vergi hukuku bakımından ayrıca önem arz eden ve ilerleyen kısımlarda değinilecek olan “irtibat büroları” da şirket kurmaktan kaçınan yatırımcı için devletler

tarafından sunulan bir başka seçenek olmakla birlikte doğrudan yabancı yatırım kapsamında değerlendirilememektedir.

Yatırımcının Türkiye’de şirket veya şube biçiminde kurduğu işletmelerin ticari veya sınai faaliyet gerçekleştirmeleri mümkündür. İrtibat bürolarının işlevi ise bunlardan farklıdır. Zira irtibat bürolarının, aşağıda açıklanacağı üzere, faaliyet alanları sınırlandırılmıştır. Genel anlamda yurt dışında faaliyet gösterip Türkiye’de bir işletmesi bulunmayan yabancı kuruluşla bulunduğu ülke arasında ilişki kurmak ve bazı araştırmaları, incelemeleri yapmak gibi işlevleri olan³⁴⁴ irtibat bürolarının faaliyet alanları, alacağı izinlere göre DYYKUY’de sınıflandırılmıştır.

DYYK’da 3/h bendinde Müsteşarlık³⁴⁵, *yabancı ülke kanunlarına göre kurulmuş şirketlerin*, bu şirketlerin Türkiye’de ticari faaliyette bulunmamaları koşuluyla, ülke içerisinde irtibat bürosu açmaları için izin vermeye yetkili kılınmıştır.

İrtibat bürolarının kurulmasına ilişkin olarak Kanunda sadece izin vermeye ilişkin genel çerçeve belirtilmiş olup konu daha detaylı biçimde DYYKUY’de düzenlenmiştir. Yönetmeliğin üçüncü bölümü irtibat bürolarının kuruluşu (m. 6), izin başvurusunda aranacak belgeler (m. 7) ve irtibat bürolarının işleyişi (m. 8) hakkında hükümler içermektedir. İrtibat bürolarının ticari faaliyette bulunmaları yasaklanmış olsa da DYYKUY m. 6/3 *“Yabancı şirketlerin, para ve sermaye piyasaları, sigortacılık gibi özel mevzuatı bulunan finansal alanlarda faaliyette bulunmak amacıyla irtibat bürosu açma talepleri, ilgili özel mevzuatı çerçevesinde yetkili kılınan kurum veya kuruluşlarca değerlendirilir. Bakanlık, gerekli görmesi durumunda, faaliyet göstermek için izin, lisans veya benzeri yetkiler alınması gereken diğer sektörlerde yabancı şirketlerin irtibat bürosu açma taleplerini, söz konusu izin veya lisansı veren kurum ya da kuruluşların görüşlerini alarak sonuçlandırabilir.”* hükmüyle finansal alanlarda faaliyet gösterilmesine izin vermiştir.

³⁴⁴ Ramazan Uludağ, **Türkiye’de Yabancı Sermaye Uygulaması: Teşvik Tedbirleri, Vergilendirme, Transferler, Uluslararası Andlaşmalar.**, Ankara, Alf Matbaacılık, 1991, s. 62.

³⁴⁵ 09.07.2018 tarihli ve 30473 sayılı (3. Mükerrer) Resmi Gazete’de yayınlanan 703 sayılı KHK ile müsteşarlık kadroları kaldırılmış olmakla birlikte söz konusu değişiklik Kanun metnine henüz işlenmemiştir. DYYKUY m. 3/a ve m. 6 uyarınca izin vermeye yetkili makam Sanayi ve Teknoloji Bakanlığıdır.

Yönetmeliğin 8/a hükmüne göre ilk başvurularda en fazla 3 yıllık bir süre için verilen iznin aynı maddenin (b) bendi uyarınca uzatılması mümkündür. Yönetmelik, izin sürelerini belirlerken faaliyetin niteliğine göre ayrıca bir sınıflandırma öngörmektedir. Buna göre temsil ve ağırlama; Türkiye'deki tedarikçilerin kalite ve standart açısından kontrolü, denetimi ve tedarikçi temini; teknik destek; haberleşme ve bilgi aktarımı için kurulan irtibat bürolarına 5 yıl; bölgesel yönetim merkezi olarak öngörülen irtibat büroları için 10 yıllık uzatmalar mümkündür. Yönetmelikteki düzenlemeye göre Türkiye'de faaliyet gösterecek irtibat büroları “yabancı şirketin sektörel kuruluşlar nezdinde ve ilgili organizasyonlarda temsil edilmesi, yabancı şirket yetkililerinin Türkiye'deki iş temaslarının koordinasyonu ve organizasyonu, bu kişilerin ofis kullanım ihtiyaçlarının karşılanması, yabancı şirket adına üretim yaptırılan firmaların, yabancı şirketin kalite standartları çerçevesinde denetlenmesi, yabancı şirketin ürün ve üretici taleplerinin temini, distribütörlere yönelik eğitim veya teknik destek sağlanması, tedarikçi üreticilere kalite standartlarını arttırmaları yönünde destek hizmeti sunulması, Türkiye ile iş ilişkisi içinde bulunan yabancı şirkete iletilmek üzere piyasadaki gelişmeler, tüketici eğilimleri, rakip firmaların ve distribütörlerin satış durumları, distribütör firmanın performansı, vb. konulara ilişkin bilgilerin toplanması ve aktarılması, yabancı şirketin, diğer ülkelerdeki birimlerine yönelik olarak; yatırım ve yönetim stratejilerinin oluşturulması, planlama, tanıtım, satış, satış sonrası hizmetler, marka yönetimi, finansal yönetim, teknik destek, AR-GE, dış tedarik, yeni geliştirilen ürünlerin test edilmesi, laboratuvar hizmetleri, araştırma ve analiz, çalışanların eğitimi gibi faaliyetlere ilişkin koordinasyon ve yönetim hizmeti sağlanması” ile sınırlı olarak faaliyette bulunabilmektedir. İrtibat bürolarının anılan faaliyetler haricinde ticari faaliyette bulunduğu tespit edildiğinde ise verilen iznin iptal edilmesi mümkündür (DDYKUY m. 8/d).

2.2.1.4.1.2.5. Doğrudan Yabancı Yatırıma Kaynak Teşkil Eden “Diğer İktisadi Kıymetler”

DYYK’ da hangi yatırımların doğrudan yabancı yatırım olarak kabul edileceği belirtilirken söz konusu yatırımlar esasen tahdidi bir biçimde sayılmaktadır. Ancak 2. maddedeki “...gibi iktisadi kıymetler aracılığıyla” ifadesinin tereddüt uyandırması mümkündür. Şöyle ki, Kanun’daki ifadeden yola çıkarak, doğrudan yabancı yatırımların ana biçiminin şirket kurma, şube açma, hisse edinimi yoluyla ortaklık kurma olarak sayma yoluyla belirtildiği ancak yatırımın bunlarla sınırlı tutulmadığı, ilk bakışta, düşünülebilecektir. Ancak ilgili hükmün bu şekilde anlaşılması, hatalı bir yorumla, genişletilebilecek hususun yalnızca yurt içinden edinilen ve yurt dışından sağlanan *hangi iktisadi kıymetler aracılığıyla* şirket kurulabileceğine, şube açılabilmesine ve hisse edinimi yoluyla ortaklık kurulabileceğine ilişkin olduğunun gözden kaçırılması anlamına gelmektedir. Bahsi geçen “gibi iktisadi kıymetler” ifadesinin yatırımın temelini oluşturan *sermayeye ilişkin* olduğuna dikkat edilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla anılan türdeki yatırımların sermayesini salt Kanunda sayılan “*Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasınınca alım satımı yapılan konvertibl para şeklinde nakit sermaye, şirket menkul kıymetleri (devlet tahvilleri hariç), makine ve teçhizat, sınaî ve fikrî mülkiyet hakları, yeniden yatırımda kullanılan kâr, hâsılat, para alacağı veya malî değeri olan yatırımla ilgili diğer haklar ile doğal kaynakların aranması ve çıkarılmasına ilişkin haklar*” olarak sınırlamak mümkün olmayacaktır.

Bu doğrultuda, doğrudan yabancı yatırım yapmada kullanılacak olan sermayenin örneğin, lisans, know-how, franchise, teknik yardım ve yönetim sözleşmeleri yoluyla gelmesi söz konusu olabilecek, sermaye arttırımı aynı kapsamda değerlendirilecek, bunun yanı sıra özel dış kredi anlaşmaları da diğer iktisadi kıymetlerden sayılabilecektir³⁴⁶.

³⁴⁶ Erten, **Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanununun Türk Yabancılar Hukuku Sistemi İçindeki Yeri ve Rolü**, s. 95-96.

2.2.1.4.1.3. Doğrudan Yabancı Yatırımlara İlişkin Esaslar

Kanunun 3 üncü maddesi, doğrudan yabancı yatırımlara ilişkin esasları ortaya koymaktadır. Bu esasları yedi bent halinde halinde sıralayan Kanun, bazı özel durumlar bakımından kanun koyucunun yaklaşımını yansıtan esasları ortaya koymaktadır.

“*Yatırım serbestisi ve milli muamele*” başlıklı (a) bendi;

“Uluslararası anlaşmalar ve özel kanun hükümleri tarafından aksi öngörülmedikçe;

1- Yabancı yatırımcılar tarafından Türkiye’de doğrudan yabancı yatırım yapılması serbesttir.

2- Yabancı yatırımcılar yerli yatırımcılarla eşit muameleyle tabidirler”,

demek suretiyle hem yabancı yatırımcıyı hem de yabancı yatırımları esas alan bir ayırım yaparak yatırım serbestisini ve yatırımcılara karşı eşit işlemi garanti altına almaktadır. Buna göre aksi yönde hüküm barındıran uluslararası anlaşmalar veya özel nitelikli bir kanun bulunmadığı takdirde yabancılar bakımından yatırım serbestisi kabul edilmiş olup yabancı yatırımcının yerli yatırımcı ile aynı şartlar dahilinde yatırımını gerçekleştirmesi mümkün olacaktır. Şu halde yerli yatırımcıya tanınan vergi kolaylıklarından ve benzeri düzenlemelerden yabancı yatırımcının yararlanması adına bir engel bulunmamaktadır³⁴⁷. Yine aynı doğrultuda, 5821 sayılı Kanunun öngördüğü sektörel sınırlamaların aksine, faaliyet alanı bakımından da yabancı yatırımcı için herhangi bir sınırlama öngörülmemiştir. Yerli yatırımcıya açık olan tüm yatırım alanlarında yabancı yatırımcının da faaliyette bulunması (yatırım yapması) olanaklıdır.

Kanunda yer alan ve yatırımcı için önem arz eden bir başka husus ise kamulaştırma ve devletleştirmeye karşı yabancı yatırımcının güvence altına alınmasıdır. Kamulaştırma ve devletleştirme, yatırımcının üstlendiği ticari risklerden ayrılmaktadır. Söz konusu haller yatırımcı bakımından ticari olmayan riskler³⁴⁸ kapsamında olup, bu riskler de

³⁴⁷ Erten, **a.g.e.**, s. 148.

³⁴⁸ “*Sermaye ihraç eden gelişmiş ülkelerin, kendi tabiiyetindeki yatırımcılarının başka ülkelerde yapmış oldukları yatırımlarını ticari olmayan risklere karşı sigortalayan resmi bir sistem oluşturduklarını*

esasen yatırımcının yatırım kararı almasında oldukça önemli etkenlerdir. Kanun koyucu bu riskler bakımından yabancı yatırımcıya güvence sağlamak istemiştir. DYYK m. 3/b'de yabancı yatırımcı için ticari olmayan risk unsurları olarak kabul edilen kamulaştırma ve devletleştirme faaliyetleri için yatırımcıya tanınan güvenceye ilişkin düzenleme yer almaktadır. Buna göre doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde, yürürlükteki mevzuat gereğince; ancak kamu yararının gerektirmesi ve karşılıkları ödenmek koşuluyla kamulaştırma ve devletleştirme yapılması mümkündür. Belirtmek gerekir ki söz konusu hüküm, esasen DYYK m. 3/a-2'nin ifade ettiği eşit muamele ilkesinin bir gereğidir. Dolayısıyla burada yer alan hüküm, Anayasa'daki kamulaştırmaya ilişkin 46. madde ve devletleştirmeyi düzenleyen 47. madde ile Kamulaştırma Kanunu'nda³⁴⁹ yer alan ilgili düzenlemelerin doğrudan yabancı yatırımcı bakımından da geçerli olduğunun tekrar ifade edilmesinden ibarettir. Her ne kadar eşit muamele ilkesi bir önceki bentte yer almakta ise de kanun koyucu kamulaştırma riskine dair güvenceyi ayrıca ve tekrar belirtme ihtiyacı duymuştur.

Transferlere ilişkin esaslar konusu, Kanunda yer alan bir başka önemli düzenleme olup esasen vergi hukukunu da yakından ilgilendirmektedir. Daha önceki kısımlarda da belirtildiği üzere, yatırımcının esas amacı kar elde etmek veya karını çoğaltmaktır. Ev sahibi ülke ise paranın mümkün olduğunca içeride kalmasını arzu etmektedir. Doğrudan yabancı yatırımcı bakımından da aynı durum geçerlidir. Doğrudan yabancı yatırımın çoğunlukla çok uluslu şirketler tarafından gerçekleştirilmesi konunun önemini arttırmaktadır; zira bu şirketlerin farklı pek çok ülkede yatırımı ve bağlı şirketleri bulunması dolayısıyla karın aktarımı hususu ilave bir önem kazanmaktadır.

Kar transferinin tamamen serbest bırakılmasının, ev sahibi ülkenin kaynaklarını bir anlamda sömürmek anlamına geldiği ifade edilebilecek olsa da konuya bütüncül yaklaşmak ve bu yatırımların sadece sermayeden ibaret olmadığını hatırlamakta fayda vardır³⁵⁰. Küreselleşen ekonomik düzende bunun kısıtlanması yatırımcının istemeyeceği

görüyoruz. Bunun yanında bazı bölgesel finans kuruluşları da bu anlamda bir sigorta sistemi kurmaktadır." Erten, **a.g.e.**, s. 181.

³⁴⁹ 2942 Sayılı Kamulaştırma Kanunu, Resmi Gazete, Yayın Tarihi: 08.11.1983, Sayı: 18215.

³⁵⁰ Erten, **Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanununun Türk Yabancılar Hukuku Sistemi İçindeki Yeri ve Rolü**, s. 145.

bir durum olarak yatırımların azalmasına sebebiyet verebilecektir. Bu doğrultuda DYYK transfer serbestisini benimsemiştir.

DDYK m. 3/c'ye göre, “*yabancı yatırımcıların Türkiye'deki faaliyet ve işlemlerinden doğan net kâr, temettü, satış, tasfiye ve tazminat bedelleri, lisans, yönetim ve benzeri anlaşmalar karşılığında ödenecek meblağlar ile dış kredi ana para ve faiz ödemeleri, bankalar veya özel finans kurumları aracılığıyla yurt dışına serbestçe transfer...*” edilebilmektedir. Söz konusu transferler bakımından karın faaliyet alanı dahilinde elde edilmiş olup olmadığına göre bahsi geçen serbestinin mümkün olup olmadığına ilişkin bir tartışma yapılması mümkündür. Karın faaliyet alanı dahilindeki işlemler sonucu elde edilmiş olması gerektiği, örneğin plastik ürün üretimi yapılan bir tesiste hammadde ambalajında kullanılan varillerin satılmasından elde edilen karın bu kapsamda değerlendirilemeyeceğini, çünkü faaliyet alanının bu türden bir satışı içermediğini kabul eden yaklaşımlar³⁵¹ varsa da Kanun'da faaliyet alanına ilişkin bir düzenleme olmadığı, “faaliyet alanı” yerine salt “faaliyet” biçimindeki kullanımın kanun koyucunun tercihi olduğu açıktır. Yatırımın faaliyet alanı dışındaki transfere izin verilmemesi ancak bu hususun dar biçimde yorumlanmasının gerekliliği³⁵² savunulsa da dar veya geniş herhangi bir yoruma gerek olmadığı Kanunun lafzından açıkça anlaşılmaktadır. Kaldı ki günümüzde grifleşen yatırım alanları dolayısıyla hangi karın hangi faaliyet kapsamında elde edildiğinin sınırının çizilmesi de yoruma dayalı uygulamaların suistimale açık hale getirilmesi anlamına gelecektir. Açıklanan sebeplerle, transferin faaliyet alanıyla sınırlandırılmaması gerekmektedir.

Kanun, uyuşmazlıkların çözümü konusunda da özel hukuka tabi olan yatırım sözleşmelerinden kaynaklananlar ile yabancı yatırımcıların idare ile yaptıkları kamu hizmeti imtiyaz şartlaşma ve sözleşmelerinden kaynaklananlar için tahkim veya diğer uyuşmazlık çözüm yollarına başvurulabileceğini de hüküm altına almıştır (DDYK m. 3/e). Söz konusu çözüm yollarına başvurulabilmesi için mevzuattaki koşulların gerçekleşmesinin yanı sıra tarafların bu konuda anlaşmış olmaları da gerekmektedir.

³⁵¹ Ünal Tekinalp, “Türk Yabancı Sermaye Hukukunun Anailkeleri”, **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**, C. 4, No: 1, 1984, s. 49.

³⁵² Erten, **Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanununun Türk Yabancılar Hukuku Sistemi İçindeki Yeri ve Rolü**, s. 146.

DDYK m. 3/f'ye göre nakit dışı sermayenin değer tespiti de Türk Ticaret Kanunu hükümleri uyarınca yapılacak olup Türkiye dışındaki ülkelerde kurulmuş olan şirketlerin menkul kıymetlerinin Türkiye'de yatırım aracı olarak kullanılması halinde bunların değer tespitinin menşe ülkenin kendi mevzuatı doğrultusunda veya yine o ülkenin mahkemelerinin belirleyeceği bilirkişi yahut uluslararası değerlendirme kuruluşları vasıtasıyla yapılacağı hükmün devamında belirtilmiştir.

Kanunun yer verdiği bir başka esas yabancı personelin istihdamına ilişkindir. DDYK m. 3/g'de doğrudan yabancı yatırım olarak kurulan şirket, şube ve kuruluşlarda yabancı personel istihdam edilebilmesi Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından verilecek izne tabi tutulmuş olup başkaca bir açıklama yapılmamıştır. Buna ilişkin esasları düzenleyen Doğrudan Yabancı Yatırımlarda Yabancı Uyruklu Personel İstihdamı Hakkında Yönetmelik³⁵³ bulunmaktadır.

2.3. BÖLÜME İLİŞKİN ARA SONUÇ

Sömürgecilik döneminde daha ziyade hammadde sağlama ve taşıma gibi amaçlarla yapılan yollar, demiryolları, limanlar gibi yatırımlarla başlayan doğrudan yabancı yatırımların bir anlamda devamı, yine çoğunlukla gelişmiş ülkelere çıkan çok uluslu şirketlerin gerçekleştirdiği doğrudan yabancı yatırımlar olarak görülmektedir. Transfer ve hammadde ihtiyacından farklılaşarak çeşitlenerek artan bu yatırımlar, bir önceki bölümde detaylı biçimde aktarıldığı üzere, gelişmekte olan ülkelerin sermaye ihtiyacını karşılamaları bakımından önemlidir. Yabancı sermaye, karlılığını arttırabileceğini öngördüğü ülkelere giriş yapmayı tercih etmektedir. Bunun için ön koşul elbette bir ülkede belirli alanların yabancı sermayeye kapatılmamış bulunmasıdır. Yabancı sermayeye açık olan faaliyet alanları bakımından ise, sermayenin bir ülkede yatırım yapıp yapmamaya ilişkin tercihini etkileyen pek çok etken bulunmaktadır. Bu etkenler arasında hangisinin diğerine nazaran daha önemli olduğunu belirlemek zor olmakla

³⁵³ Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanunun Uygulama Yönetmeliği, Resmi Gazete, Yayın Tarihi: 29.08.2003, Sayı: 25214.

birlikte aynı zamanda çalışmanın kapsamını da aşmaktadır. Ancak hukuk temelli bir değerlendirme yapıldığında, diğer tüm hak ve özgürlükler gibi, yatırımcının çalışma özgürlüğü, kazanç elde etme ve bu kazancı transfer etme hakkı gibi yatırımcının talep edeceği pek çok konu kendisine sağlanan hukuki güvenceler ile bağlantılıdır ve bölümün konusunu oluşturan yasal altyapının ve konuya ilişkin mevzuatın varlığı yatırımcının kararı bakımından büyük önem arz etmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras kalan yabancı sermaye çekincesi, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin yabancı yatırımlara bakış açısını şekillendirmede önemli bir etken olmuştur. Dönemin ekonomik konjonktürünün de etkisiyle uzun süre etkili olan yabancı yatırımlara karşı mesafeli duruş, 1950'ler itibariyle yerini yabancı sermayeyi ülkeye çekmek için bir dizi mevzuatla, bir miktar karşılıksız kalan bir çabaya bırakmıştır. 1980'lerden itibaren neoliberal sistemin hukuka yansmasıyla birlikte yaşanan dönüşüm doğrudan yabancı yatırımları da kapsamış ve gerek dolaylı gerek doğrudan yapılan değişikliklerle birlikte yatırım iklimi de dönüşüm geçirmeye başlamıştır. Nihayet, 2003 yılında yürürlüğe giren DYYK ile yatırıma ilişkin uluslararası metinlerde yer alan tanımlara uygun bir mevzuat güncellemesi yapılmış ve yabancı yatırımcının önündeki büyük engellerden biri olan izin usulü kaldırılarak yerine bildirim usulü getirilmiştir.

Hukuki düzenlemelerle yatırımcının hak ve yükümlülüklerinin sınırlarının belirlenmesinin önemini, ülkenin kuruluşundan bu yana mevzuatta yapılan değişiklikler ve bu değişikliklerin ülkeye giren yabancı sermayenin hem niteliği hem de miktarı bakımından etkileri üzerinden görmek mümkündür. Yabancı sermaye girişini arttırmaya yönelik mevzuatın da zaman içerisinde uygulayıcı merciilerin takdir yetkisini sınırlandırarak, yabancı yatırımcının belirli ve açık hükümler doğrultusunda yapacağı yatırımın koşullarını net olarak bilmesine yönelik düzenlemelere ağırlık verdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Sektörel dağılıma bakıldığında ise 1980'lere dek yabancı sermayenin Türkiye'de yatırım yapmayı tercih ettiği alan çoğunlukla sanayi olmuş, yabancı sermayenin %87'si imalat sanayiinde faaliyet göstermeyi tercih etmiştir. Kanunun yürürlüğe girdiği yıl olan 2003'te ise bu oran %42'ye düşmüş ve yabancı

sermaye üretime yönelik ve teknoloji içeren sanayi içerisindeki payını azaltarak bankacılık ve finans kesimine yönelmiştir³⁵⁴.

Yabancı yatırımcı ve çalışmanın kapsamı bakımından önem atfedilebilecek unsurlardan biri transfer serbestisinin sağlanmasıdır. Mevzuatta yapılan değişiklikler ile önceleri daha sıkı olan transfer şartlarının zaman içerisinde gevşetildiğini ve 4857 sayılı Kanun ile transfer serbestisi üzerindeki sınırlamaların kaldırıldığını söylemek mümkündür. Ancak transfer serbestisinin tam olarak mümkün olmadığı 6224 sayılı Kanunun görüşmeleri sırasında konuya ilişkin tartışmalar yaklaşık yetmiş yıl sonra halen aynı noktayı işaret ederek güncelliğini korumaktadır. Şöyle ki transfer serbestisi sağlayan bir kanun hükmünün tek başına yabancı sermayeyi çekmek için yeterli olamayacağı, transferin serbestçe yapılabilmesinin ülkenin dış ticari ilişkileri ve ödeme imkanları ile bağlantılı olduğu o zamanlardan bugüne dek aynı kalmış bir gerçekliktir. Bu çerçevede *“...borç ödemelerinin yerine getirilememesi gibi bir durumun mali itibarımıza zarar vereceği...memleket ekonomisini bütünü ile kavrayan şümulü, planlı, programlı bir görüş sahibi olunmadıkça, bu genel görüş içinde, milli sermaye ile dışarıdan gelecek sermayenin ne gibi işlerde, ne gibi faydalar yaratacağı iyice bilinmedikçe yabancı sermayenin memleketimize akın akın gelmesini beklemenin hayal olacağı...”*³⁵⁵ eleştirisine karşı *“Esasen bunlar (yabancı sermayedarlar) müesseseyi kurmadan evvel bugün o memleketin içinde çalıştıkları şartları, ekonomik şartları, siyasi şartları, içtimai şartları ve o memleketin evvela geçirdiği iktisadi, siyasi, içtimai şartları tetkik ederler ve ancak ondan sonra sermaye buraya gelir, başka türlü para gelmez”*³⁵⁶ cevabı, her iki bakış açısı da haklılık payı barındırmak üzere, bugün için de geçerli görünmektedir.

Yabancı yatırımcının salt kendisine tanınan hak ve yükümlülüklerle ilgileneceğini düşünmek ise eksik bir yaklaşım olarak kalacaktır. Yatırımcının yatırım yaptığı ülkede risk üstlenirken çok daha geniş bir perspektiften bakma ihtiyacı duyduğu ve yatırımın ekonomik ortamı etkileyen birçok unsurla ilişkili olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

³⁵⁴ 4875 Sayılı Kanun-Genel Kurul Tutanağı, TBMM 22. Dönem, 05.06.2003, Cilt: 17, Birleşim: 90, Sayfalar: 18-49.

³⁵⁵ Selik, “Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunları ve Tatbikatı”, s. 19.

³⁵⁶ Selik, **a.g.e.**, s. 20.

Bu durumu basitçe örneklendirmek için 6224 sayılı Kanunun hazırlanması sırasında etkili olan ABD’li iş insanı Randall’ın, yabancı ülkelerde olduğu gibi bir yönetici kadrosunun ve yeminli hesap uzmanlarının yokluğunun dahi yabancı sermaye önünde engel teşkil ettiğini³⁵⁷ ifade etmesini göz önünde bulundurmak yeterli olacaktır. Bu eleştiri günümüz bakımından artık geçerli olmasa da yabancı yatırımcının mevzuat dışı taleplerinin örneklendirilmesi bakımından önemlidir.

Özellikle 6224 sayılı Kanunun yürürlüğe girmesinden sonra ülkede yabancı yatırımcının artışının belirgin bir şekilde devlet tarafından istenmesi ve desteklenmesini, yabancı sermayenin, çalışma özelinde ise doğrudan yabancı yatırımların ve dolayısıyla çok uluslu şirketlerin, yapısının anlaşılabilir olarak ülke ekonomisine olası etkilerinin bilinçli bir şekilde istenmesinden ziyade kısa vadeli sorunların çözümünde bir araç olarak görülmesi ile açıklamak mümkün gözükmemektedir.

*“Yabancı hususi sermayenin az gelişmiş memleketlere karşı tutumu konusunda Türkiye için farklı bir durum temin edecek hiçbir sebep mevcut değildir. Mesela, yabancı hususi sermaye kendi memleketinin dostu ve müttefikidir diye Türkiye’ye gelmez. başka yerlere hangi sebeplerle ve şartlarla gidiyorsa bize de aynı şartlar ve sebeplerle gelir”*³⁵⁸ yaklaşımı rasyonel bir biçimde karlılığını düşünerek yatırım yapacağı varsayılan doğrudan yabancı yatırımlar bakımından, özellikle söz konusu düşüncenin beyan edildiği dönem için, geçerli sayılabilecek olsa da çok uluslu şirketlerin günümüzde ulaştığı ekonomik büyüklük göz ardı edilmemelidir. Hem kişiler bakımından yaşamsal etkileri hem de kimi zaman devletler açısından devamlılık sorununa dahi yol açabilecek sektörlerde faaliyet göstermeleri sebebiyle günümüzde yukarıdaki yaklaşımın her durum için geçerli olmayabileceğini söylemek mümkün olacaktır. Örneğin 2022 yılında Rusya’daki faaliyetlerini askıya aldıklarını veya sona erdirdiklerini açıklayan çok uluslu şirketler bu durum için örnek teşkil etmektedir³⁵⁹.

³⁵⁷ Selik, **a.g.e.**, s. 29.

³⁵⁸ Selik, **a.g.e.**, s. 34.

³⁵⁹ The New York Times, “Companies Are Getting Out of Russia, Sometimes at a Cost”, **The New York Times**, (10.05.2023), (Çevrimiçi) <https://www.nytimes.com/article/russia-invasion-companies.html>, 10.05.2023.

Doğrudan yabancı yatırımların ülkedeki faaliyetlerini gerçekleştirebilmesi için etkili olan sosyal sermaye unsurunun da ayrıca göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Doğrudan yabancı yatırımcının bölge tercihleri göz önünde bulundurulduğunda, şayet yatırım bölgeye yönelik bir teşvik kapsamında değilse, gelişmiş büyük şehirlerin öne çıkması da bir ölçüde sosyal sermaye ile ilişkilendirilebilir bir durumdur. Şu halde bölgesel teşviklere dayanarak gelen yabancı sermaye haricindekiler bakımından, yatırımcının, faydalanabileceği sosyal sermayenin fazla olduğu yerlerin tercih ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Ani fiyat değişimlerinin ve yüksek enflasyonun yerli veya yabancı fark etmeksizin tüm yatırımcılar için kuruluş ve işletme sorunlarına sebep olduğu düşünüldüğünde sorunun yalnızca kanun değişiklikleriyle çözülemeyeceğini, deyim yerindeyse, “yabancı yatırımlar hukuku tarihimiz” açıkça göstermektedir. Yabancı yatırımcıyı salt kanun değişiklikleri ile -vergi hukuku bakımından ise vergi kolaylıkları ve teşvikleri ile ülkeye çekebileceğini düşünmek bir devlet için mevzuat üretmekten ibaret olacak biçimde kolay gözükmesine karşın küresel bir ekonomik sistem içerisinde rasyonel hareket edeceği varsayılan yatırımcılar bakımından gerçeği yansıtmaktan uzak bir yaklaşım olacaktır. Hukuk perspektifinden bakıldığında doğrudan yabancı yatırımlara ilişkin modern bir kanunun varlığı yatırımcı açısından aranan bir şart olmakla beraber yatırımların artışında tek başına yeterli değildir.

Klasik liberal sistemin ortaya çıkardığı ve ardından neoliberal politikalar doğrultusunda güçlenen çok uluslu şirkete ilişkin düzenlemelerde esasen hukukun araçsallığı ön plana çıkmaktadır. Çok uluslu şirketi *yaratan* klasik liberal yaklaşım, her ne kadar hukuk ile politikayı birbirinden net bir biçimde ayırmaktaysa³⁶⁰ da bu yapının faaliyetlerinin düzenlenmesinde hukuk, uygulanmış/uygulanan/uygulanacak olan politikayı temsil eden bir araçtır. Dolayısıyla hem bu bölümün konusunu oluşturan genel düzenlemeler bakımından hem de çok uluslu şirketlerin tabi tutulacağı vergi sistemi bakımından, hukuki düzenlemelerin siyasi iradenin belirlediği politikalara göre şekillendiği unutulmamalıdır. Bu doğrultuda, doğrudan yabancı yatırımlar hakkında destekleyici

³⁶⁰ Şefik Taylan Akman, “Hukuk Politika İlişkisi Bakımından Eleştirel Hukuk Çalışmaları Hareketi”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 61, No: 4, 2012, s. 1271, 1287.

tüm mevzuatın incelenmesi çalışmanın kapsamını aşmakla birlikte vergi hukukuna dair uygulamalar bir sonraki bölümün konusunu oluşturmaktadır. Bölüm, her ne kadar vergi mevzuatına yönelik didaktik bir inceleme görünümü arz etse de çok uluslu şirket-devlet egemenliği çatışmasında devletin elinde bulunan “vergilendirme yetkisi”nin kullanımını anlamak bakımından söz konusu sistematik incelemenin yapılması elzem görülmektedir. Bu sebeple sonraki bölümün, “hukuk politiktir” diyen eleştirel hukuk yaklaşımının özelleşmiş ve belki biraz da sertleştirilmiş biçimiyle *vergi hukuku -daha-da politiktir; çünkü vergilendirme yetkisi egemenle doğrudan ilişkilidir* fikriyle beraber düşünülmesi, zorunlu olarak teknik ve didaktik biçimde ele alınan pozitif hukuka ilişkin kısımların, olması gerekene ne kadar yaklaştığı sorusunun cevabı için de ayrıca göz önünde bulundurulmalıdır.

3. BÖLÜM: TÜRK VERGİ SİSTEMİ İÇERİSİNDE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR

3.1. BÖLÜME İLİŞKİN GENEL ÇERÇEVE

Bölümün konusunu esasen birinci bölümde çok uluslu şirketle çatışmasına değinilmiş olan vergilendirme yetkisinin ikinci bölümde yer alan ve hukuken doğrudan yabancı yatırım sayılan yatırımlara uygulanmasının Türk vergi sistemindeki tezahürü oluşturmaktadır. Karakteristik olarak öne çıkan bazı özellikleri belirtilen ve ikinci bölümde açıklandığı üzere Türk hukuku bakımından sınırları çizilmiş olan doğrudan yabancı yatırımların, egemen devlet (çalışma konusu bakımından Türkiye örneği) tarafından hangi şekilde vergilendirildiğinin anlaşılması öncelikle vergi mevzuatının incelenmesini gerektirmektedir. Dolayısıyla bölüm, Türk vergi hukuku içerisinde doğrudan yabancı yatırımların konumunu belirlemeye yöneliktir. Zira yatırımların devlet ekonomisinin büyümesine olan etkisi düşünüldüğünde, yabancı yatırımcıyı da kapsayan “ülkeye yatırım çekme yarışının” devletlerin vergiye ilişkin uygulamalarını da kapsadığını söylemek mümkündür. Devletler her ne kadar kendi vergi politikalarını belirlemede egemenlik unsuru bakımından serbest olsalar da birbirlerinin uygulamalarından etkilenmeleri günümüz koşullarında kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu sebeple, ulusal ekonomilerin küresel piyasaya entegrasyonu bakımından devletlerin vergi sistemlerinin uyumu önem arz etmektedir. Bu noktada devletlerin, adil rekabet sınırları içerisinde ve vergilendirmede tarafsızlık ilkesine uygun biçimde, hem ülkeyi yabancı yatırımcı için cazip kılmak hem de nihai amacı karını arttırmak olan yatırımcının kar payından ve bu payın aktarımından mümkün olduğunca “vergi geliri” elde etmek gibi esasen sağlanması oldukça güç bir dengeyi gözetmesi gerekmektedir. Söz konusu dengeyi sağlayan başlıca araç ise vergi mevzuatıdır ve bu sebeple çalışmanın üçüncü bölümünde doğrudan yabancı yatırımlara ilişkin vergisel düzenlemelere yer verilecektir. Bu kısımda yer alan vergi mevzuatına ilişkin değerlendirmeler, uygulamaların etkinliğinin ortaya koyulması bakımından gerekli ve önemli görülmektedir.

Doğrudan yabancı yatırımların vergilendirilmesi, vergi tekniği bakımından, esasen birden fazla vergiyi içermektedir. Yatırımın türüne ve yatırımcının kişiliğine göre farklılaşması mümkün olan bu vergi türleri arasında elbette hizmet ve servet üzerinden alınan vergiler de yer almakla birlikte konu bakımından gelir üzerinden alınan vergiler ön plana çıkmaktadır. Zira aşağıda açıklanacağı üzere, yabancı yatırımcının şahsında gerçekleşen vergiyi doğuran olaylar bakımından gelirin elde edilmesi, hizmet veya servet üzerinden alınan vergilere nazaran farklı hükümlere bağlanmıştır. Söz konusu vergileri (hizmet ve servet üzerinden alınan vergiler) düzenleyen kanunlar bakımından yalnızca Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin mali egemenlik sınırları dahilinde gerçekleşen vergi doğurucu olayların vergilendirilmesi öngörülmüş ve gelir üzerinden alınan vergilerde olduğu gibi bir tam-dar yükümlülük ayrımı, söz konusu ayrımın anlamlı olmaması sebebiyle, benimsenmemiştir. Dolayısıyla çalışmanın bu bölümünde doğrudan yabancı yatırımların vergilendirilmesinden kasıt, yatırımcının geliri üzerinden alınacak vergiye ilişkin düzenlemelerdir. Söz konusu düzenlemeler elbette birtakım vergilendirme ilkeleri ve esaslarıyla da ilişkilidir. Bu doğrultuda, öncelikle mülklik ve şahsılık ilkeleri üzerinden açıklamalar yardımıyla vergilendirme yetkisine ilişkin esaslara yer verilecek ve doğrudan yabancı yatırımlar bakımından esas alınabilecek bağlama noktalarına değinilecektir. Ardından doğrudan yabancı yatırımcının yükümlü kimliği üzerinde durularak tam ve dar yükümlülük esaslarına göre vergilendirme incelenecek, doğrudan yabancı yatırımın doğrudan yabancı yatırımlar mevzuatında tanınmış biçimlerine göre gelir ve kurumlar vergisi üzerinden mevzuat incelemesine yer verilecektir. Çalışmanın tamamında olduğu gibi bu bölüm için de doğrudan yabancı yatırımların vergilendirilmesine ilişkin değerlendirmelerin kapsamının Türkiye'de gerçekleşen yatırımlarla (*inward investments*) sınırlı tutulduğunu, yabancı ülkelere/dışarıya yapılan yatırımların (*outward investments*) kapsam dışı bırakıldığını yinelemekte fayda görülmektedir.

3.2. GELİRİN VERGİLENDİRİLMESİNE İLİŞKİN GENEL ESASLAR VE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR BAKIMINDAN YÜKÜMLÜLÜK

3.2.1. Gelir Üzerinden Alınan Vergiler Bakımından Vergilendirme Yetkisinin Ülkesel Yetki Alanı İçinde ve Dışında Kullanımı: Mülklik ve Şahsilik İlkeleri Üzerinden Doğrudan Yabancı Yatırımların Konumu

Uluslararası hukuk bakımından devlet olmanın *sine qua non* koşullarından biri, daha önceki kısımlarda da belirtildiği üzere, egemenliktir³⁶¹. Devletin egemenliğinin hangi kişiler üzerinde, hangi topraklarda, hangi zaman diliminde ve hangi konu üzerinde geçerli olduğu³⁶² uluslararası kamu hukukunun temel sorusu olmakla birlikte bu sorunun vergi egemenliği bakımından da sorulması mümkündür. Devlet egemenliğinin iki ana görünümü ise kişisel egemenlik, yani devletin vatandaşları üzerindeki yetkisi ve ülkesel egemenlik, yani devletin ülkesinde bulunan tüm kişiler ve şeyler üzerindeki yetkisi olduğundan³⁶³ uluslararası kamu hukuku kapsamındaki yetkiler bakımından temel olarak kabul edilen iki temel ilke uyruklu ve ülkesellik ilkeleridir³⁶⁴. Bu doğrultuda devletin sahip olduğu yetkileri, vergilendirme yetkisi de dahil olmak üzere, ülke içinde kullanabilmesinin yanı sıra ülke dışında da kullanabilmesi mümkündür ve “ülkesel yetki” ile “devletin ülke dışı yetkileri” kullanımları ayrımı da esasen buradan doğmaktadır³⁶⁵. Vergi hukuku açısından doğabilecek sonuçlar düşünüldüğünde, ülke içi ve ülke dışı yetkiler, vergilendirme yetkisinin varlığını ve sınırlarını ortaya koymak suretiyle esasen egemenliğin bir görünüm biçimini de oluşturmaktadır³⁶⁶.

³⁶¹ Oytun Canyaş, **Çifte Vergilendirmeyi Önleme Andlaşmalarının İç Hukuktaki Konumu**, Ankara, Adalet Yayınevi, 2016, s. 11.

³⁶² Stjepan Gadzo, “The Principle of ‘Nexus’ or ‘Genuine Link’ as a Keystone of International Income Tax Law: A Reappraisal”, **Intertax**, C. 46, No: 3, 2018, s. 197.

³⁶³ Rutsel Silvestre Martha, **The Jurisdiction to Tax in International Law: Theory and Practice of Legislative Fiscal Jurisdiction**, Netherlands, Springer, 1989, s. 43-46.

³⁶⁴ Gadzo, “The Principle of ‘Nexus’ or ‘Genuine Link’ as a Keystone of International Income Tax Law: A Reappraisal”, s. 197.

³⁶⁵ Canyaş, **Çifte Vergilendirmeyi Önleme Andlaşmalarının İç Hukuktaki Konumu**, s. 19 vd.

³⁶⁶ Canyaş, **a.g.e.**, s. 19-23.

Devletlerin kendi ülkesel sınırları içerisindeki hakimiyetinin/egemenliğinin mutlaklığı, çalışmanın birinci bölümünde bahsi geçtiği üzere, Vestfalya modelinin esaslarındandır³⁶⁷. Bu esasa uyumlu olarak vergilendirme yetkisi de bir devletin iç işleri kapsamında yer alır ve teorik olarak başka bir devletin müdahalesine kapalı bir alandır. Dolayısıyla devletin vergilendirme konusundaki hukuki ve fiili gücü ülke sınırları içerisinde sadece kendisi tarafından kullanılmaktadır. Bu doğrultuda vergilendirme yetkisi egemenlik ile aynı yer ve zamanı paylaşmakla birlikte aynı zamanda onunla sınırlıdır³⁶⁸. Söz konusu belirleme her ne kadar mali egemenliğin salt iç egemenlikle bağlantılı olduğunu düşündürmeye müsait gözükmekteyse de ileride yer verileceği üzere “*mali egemenlik, egemenliğin görünümü olduğuna göre dış egemenlik anlamında da sonuç doğurması kaçınılmaz*”³⁶⁹ olmaktadır.

Vergilendirme yetkisi ile uluslararası kamu hukukunun bağlantısı ise ülkesel yetki alanı içinde bulunan yabancılar veya mukim olmayanların vergilendirilmesi; yahut ülkesel yetki alanının dışında bulunan vergi konuları üzerinde söz konusu yetkinin kullanılması noktasında ortaya çıkmaktadır³⁷⁰. Bu anlamda vergilendirme yetkisinin ülke içinde veya dışında kullanımı esasen hukuk kurallarının yer bakımından uygulanması meselesinden ibarettir³⁷¹.

Vergilendirme yetkisinin kullanılabilmesi elbette devlet ile yükümlü arasında hukuki bir ilişki kurulabilmesine bağlıdır bu ilişkinin kurulması ancak yükümlünün veya verginin konusunun devletin ülkesel ya da kişisel egemenlik alanı içerisinde bulunması ile mümkün olmaktadır³⁷². Aşağıda yer verilen ilkelerin de bu gerekliliği açıklamaya yönelik olarak kullanıldığını söylemek olanaklıdır.

³⁶⁷ Pierson, **Modern Devlet**, s. 71.

³⁶⁸ Martha, **The Jurisdiction to Tax in International Law: Theory and Practice of Legislative Fiscal Jurisdiction**, s. 13-15; Billur Yaltı Soydan, **Uluslararası Vergi Anlaşmaları**, İstanbul, Beta, 1995, s. 14.

³⁶⁹ Canyaş, **Çifte Vergilendirmeyi Önleme Andlaşmalarının İç Hukuktaki Konumu**, s. 24.

³⁷⁰ Canyaş, **a.g.e.**, s. 11.

³⁷¹ Canyaş, **a.g.e.**, s. 27.

³⁷² Yaltı Soydan, **Uluslararası Vergi Anlaşmaları**, s. 17.

3.2.1.1. Mülkilik İlkesi

Egemenliğe dayanan vergilendirme yetkisi, kural olarak, devletin mali sınırları³⁷³ içerisinde geçerli olmakla birlikte devletlerin vergilendirme yetkilerini iradi biçimde kanunlarla veya uluslararası anlaşmalarla sınırlaması mümkündür ve esasen yine mali egemenliklerinin bir sonucu olarak bu sınırlandırma yapılabilmektedir³⁷⁴. Devletlerin mali egemenlik alanları içerisinde gerçekleşen vergiyi doğuran olaya uygulayarak³⁷⁵ kullandığı vergilendirme yetkisi “vergilerin mülkiliği ilkesi” ile açıklanmaktadır ve bu ilke bir diğer anlamıyla “kaynak³⁷⁶ esasına göre vergilendirme”nin benimsenmesi³⁷⁷ anlamına gelmektedir. Buna göre bir devletin ülkesinde bulunan vergi konuları ve meydana gelen vergi doğurucu olaylar, söz konusu devletin vergilendirme yetkisine tabidir³⁷⁸. Vergilendirme ilkeleri salt vergi yükümlüsü ile devlet arasındaki hukuki ilişkiyi değil aynı zamanda konuyu da esas almaktadır ve bu doğrultuda vergilendirme bakımından mülkilik ilkesinin esas alınması ve yurt içi gelirlerin vergilendirilmesi tam yükümlülük kavramı bakımından temel teşkil etmektedir³⁷⁹.

Terimsel olarak mülkilik ilkesi veya kaynak esas kullanımlarından hangisi tercih edilirse edilsin, devletlerin vergilendirme yetkisini ülkesel yetki alanları dahilinde kullanması birtakım iktisadi ögelere bağlıdır ve bu durumun sebebi esasen vergilendirme yetkisi kullanılırken yükümlünün değil ve fakat vergi konusunun esas alınması; bir başka deyişle “*vergilendirmenin iktisadi konusunun; yükümlünün öznel durumundan ziyade, vergilendirilmeye çalışılan iktisadi unsurla bağlantı içerisinde*”³⁸⁰ olmasıdır. Bu kapsamda, vergiyi doğuran olay için, servet vergileri bakımından servetin bulunduğu yer, harcama vergilerinde tüketimin yapıldığı yer ve çalışmanın konusu

³⁷³ Mualla Öncel; Ahmet Kumrulu; Nami Çağan; Cenker Göker, **Vergi Hukuku**, 31. Baskı, Ankara, Turhan Kitabevi, 2022, s. 66.

³⁷⁴ Öncel, Kumrulu, Çağan, Göker, a.y.; Çağan, **Vergilendirme Yetkisi**, s. 2.

³⁷⁵ Billur Yaltı, **Elektronik Ticarete Vergilendirme**, İstanbul, Der Yayınları, 2003, s. 82.

³⁷⁶ Gelirin kaynağından ne anlaşılacağına ilişkin çeşitli kaynaklardaki tanımların derlemesi için bkz.: Canyaş, **Çifte Vergilendirmeyi Önleme Andlaşmalarının İç Hukuktaki Konumu**, s. 30-31.

³⁷⁷ Çağan, **Vergilendirme Yetkisi**, s. 213.; Öncel, Kumrulu, Çağan, Göker, **Vergi Hukuku**, s. 67.; Yaltı Soydan, **Uluslararası Vergi Anlaşmaları**, s. 17.

³⁷⁸ Yaltı Soydan, **Uluslararası Vergi Anlaşmaları**, s. 17.

³⁷⁹ Yaltı Soydan, a.g.e., s. 18.

³⁸⁰ Canyaş, **Çifte Vergilendirmeyi Önleme Andlaşmalarının İç Hukuktaki Konumu**, s. 30.

bakımından da gelir üzerinden alınan vergilerde gelirin elde edildiği yer mülkilik ilkesinin uygulanmasında esas alınmaktadır³⁸¹.

Vergi kanunlarının uygulanabilirliği bakımından vergi konusunun veya yükümlüsünün, vergilendirme yetkisine sahip olan devletin egemenlik alanı içerisinde bulunması, bunlar arasında asgari düzeyde bir ilişki yahut bağlantının varlığı gerekmektedir³⁸². Mülkilik ilkesi doğrultusunda kullanılan vergilendirme yetkisinde, verginin konusunun esas alınması sebebiyle yükümlünün tabiiyeti ya da söz konusu devlette mukim olup olmadığı ayrıca değerlendirilmeksizin vergi konusunun ülkesel yetki alanı içerisinde yer alması vergilendirme bakımından yeterli sayılmakta; dolayısıyla yükümlünün salt yurt içi gelirlerinin vergilendirilmesi sonucu doğmaktadır³⁸³. Mülkilik ilkesinin uygulanması aynı zamanda kaynak ülkedeki yükümlülerin yerleşim yeri ayırt edilmeksizin vergilendirilmesi sebebiyle sermaye ithali açısından da tarafsızlığı sağlamaktadır³⁸⁴.

Mülkilik ilkesi (yahut kaynak ilkesi) gereği gelirin hangi durumda ülke içinde hangi durumda ülke dışında elde edilmiş sayılacağı ise ulusal mevzuatta yer verilen birtakım bağlama noktaları³⁸⁵ doğrultusunda belirlenmekte ve bu bağlama noktaları bazı maddi ve fiziksel ölçütler doğrultusunda oluşturulmaktadır³⁸⁶.

3.2.1.2. Şahsilik İlkesi

Mülkilik ilkesinin tek başına ve katı bir biçimde uygulanması ise küreselleşmiş bir dünya için pek olası değildir. Ayrıca söz konusu ilke, vatandaşlar ve yerleşikler bakımından başka ülkelerde elde edilen gelirin vergilendirilmesi noktasında yetersiz kalmaktadır³⁸⁷. Bir devletin vergi kanunlarında mülkilik ilkesinin tek başına benimsenmesi halinde yükümlünün uyruğu veya ikametgahı önemli olmayacak³⁸⁸ ve

³⁸¹ Canyaş, **a.y.**

³⁸² Çağan, **Vergilendirme Yetkisi**, s. 213.

³⁸³ Yaltı Soydan, **Uluslararası Vergi Anlaşmaları**, s. 17-18.

³⁸⁴ Ertuğrul Akçaoğlu, **Ulusal ve Uluslararası Perspektiften Elektronik Ticaretin Vergilendirilmesi**, Ankara, Mali Akademi Yayınları, 2012, s. 32.

³⁸⁵ Söz konusu bağlama noktaları ilerleyen kısımlarda ayrıca belirtileceği için bu başlık altında detaylı açıklamaya yer verilmemiştir.

³⁸⁶ Yaltı, **Elektronik Ticarete Vergilendirme**, s. 84.

³⁸⁷ Akçaoğlu, **Ulusal ve Uluslararası Perspektiften Elektronik Ticaretin Vergilendirilmesi**, s. 35.

³⁸⁸ Çağan, **Vergilendirme Yetkisi**, s. 213.

yükümlülüğün tesisi için o devletin mali egemenlik sınırları içerisinde vergiyi doğuran olayın vuku bulması yeterli görülecektir. Bunun tersine, şayet bir devletin vergi yasalarında yükümlülüğün tesisi için tek başına uyrukluk veya ikametgah esas alınmışsa, yükümlü ile devlet arasında kişisel bağlantının esas alındığı ve “şahsilik ilkesinin” kabul edildiği söylenebilecektir³⁸⁹. Bu doğrultuda, nerede elde edildiği önemli olmaksızın, yükümlünün dünya genelindeki tüm gelirinin vergilendirilmesi³⁹⁰ şahsilik ilkesinin bir gereği olarak nitelendirilmektedir.

Burada bahsi geçen uyrukluk ve ikametgah bağlantılarını ise şahsilik ilkesinin görünüm biçimleri olarak nitelendirmek mümkündür. Buna göre, bir devletin vatandaşı, kendi ülkesinde veya başka bir ülkedeki tüm faaliyetleri bakımından, kendi devletin vergi kanunlarına göre vergi yükümlüsü kabul edilebilir veya bu yükümlülük kişinin ikametgahının bulunduğu yere göre düzenlenerek ikamet edilen ülkede vergilendirilme söz konusu olabilir. Bir başka deyişle uyrukluk ilkesi, bir devletin vatandaşının, tabiiyetinde bulunduğu ülkede ve yabancı devletlerdeki tüm faaliyet ve işlemlerinden, tabiiyetinde bulunduğu devletin vergi kanunlarına göre sorumlu olmasını; ikametgah ilkesi ise kişinin, kaynağı hangi devlet olursa olsun tüm gelir ve servetinin ikametgahının bulunduğu devletin vergi kanunlarına göre vergilendirilmesini ifade etmektedir³⁹¹. Buradan yola çıkılarak, hukukta yerleşmiş kavramlar olan uyrukluk ve ikametgahın vergi hukukundaki görünüm biçimleri “iktisadi uyrukluk” ve “mali ikametgah” olarak tasavvur edilmektedir³⁹². Mali ikametgah, özel hukuktaki ikametgah kavramından daha geniş bir anlamda kullanılmakta ve “yükümlünün belirli bir ülkede oturduğu, bulunduğu ve işlerini yürüttüğü yer”³⁹³ olarak tanımlanmaktadır.

Söz konusu ilkelerin herhangi biri doğrultusunda vergi sisteminin şekillendirilmesi veya bunların bir kombinasyonun uygulanması mümkündür³⁹⁴. Mülklik ve şahsilik ilkeleri çoğu devlette, vergi sistemi içerisinde ağırlıkları değişmekle birlikte, beraber

³⁸⁹ Çağan, a.y.; Öncel, Kumrulu, Çağan, Göker, **Vergi Hukuku**, s. 67.

³⁹⁰ Yaltı, **Elektronik Ticarete Vergilendirme**, s. 83.

³⁹¹ Ertunç Şirin, **Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Vergilendirilme Rejimi**, İstanbul, Vedat Kitapçılık, 2006, s. 91.

³⁹² Esra Ekmekci, **Kurumlar Vergisinde Dar Yükümlülük**, İstanbul, Kazancı Hukuk Yayınları, 1994, s. 3-7.

³⁹³ Yaltı Soydan, **Uluslararası Vergi Anlaşmaları**, s. 19, 124.

³⁹⁴ Yaltı, **Elektronik Ticarete Vergilendirme**, s. 83.

uygulanması benimsenmiş ilkelerdir; aksi durumda, birden fazla devletin mülkilik ve şahsilik ilkelerini aynı vergiler için geçerli olacak biçimde ve aynı esasa göre kabul etmeleri durumu ortaya çıkacağından, verginin konusu ve yükümlüleri üzerinde söz konusu devletler bakımından vergilendirme yetkisinin çakışması sorunu ortaya çıkacaktır³⁹⁵. Türk vergi sistemi içerisinde ise kanunların yer bakımından uygulanmasını düzenleyen kapsayıcı bir düzenleme mevcut olmamakla birlikte, aşağıda ifade edildiği üzere, çeşitli vergi kanunlarında yer alan yükümlülüğe ilişkin düzenlemelerde, söz konusu vergi türü bakımından esas alınan ilkenin hangisi olduğuna ayrıca işaret edilmektedir³⁹⁶.

3.2.1.3. Doğrudan Yabancı Yatırımlar Bakımından Değerlendirme

Yukarıdaki açıklamalar doğrultusunda, devletin vergilendirme yetkisi bakımından doğrudan yabancı yatırımların şahsilik ve mülkilik ilkeleri ile bağlantılı biçimde düşünülmesi gerekmektedir. Elbette bu değerlendirme çalışmanın ilerleyen kısımlarında yer verilecek olan tam ve dar yükümlülük esasları doğrultusunda yapılmalıdır³⁹⁷. Ancak ilerleyen kısımlarda açıklanacak olan tam ve dar yükümlülüğün detaylarına girilmediğinde, 4875 sayılı Kanun'un lafzının vergi mevzuatı ile etkileşimi bakımından genel bir değerlendirmeye bu başlık altında yer verilmesi uygun olacaktır.

Doğrudan yabancı yatırımlar, önceki bölümde incelendiği ve 4875 sayılı Kanun'un öngördüğü şekliyle, yabancılik unsuru içeren ve sermayenin kaynağını teşkil eden ülkeden farklı bir ülke olarak *Türkiye'de yapılan yatırımlar* biçiminde düşünüldüğünde yukarıdaki açıklamalar somutlaşmaktadır. Zira Kanun'un kabul ettiği biçimiyle yabancı yatırımcı –yurt dışında ikamet eden Türk vatandaşları da dahil edilerek- yabancı ülke vatandaşları ve yabancı ülke kanunlarına göre kurulmuş tüzel kişiler ile uluslararası kuruluşlardan ibarettir. Öte yandan 4875 sayılı Kanun, yatırımın *Türkiye'de yapılmasını* öngörmekle, esasen Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin mali egemenlik sınırları içerisinde

³⁹⁵ Çağan, **Vergilendirme Yetkisi**, s. 213.; Öncel, Kumrulu, Çağan, Göker, **Vergi Hukuku**, s. 67.

³⁹⁶ Şirin, **Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Vergilendirilme Rejimi**, s. 92.

³⁹⁷ Tam ve dar yükümlülük bakımından değerlendirmelere bu başlık altında detaylı bir şekilde yer verilmemiştir. Ancak mülkilik ve şahsilik ilkelerinin gözetilerek yatırımların vergilendirilmesinde 4875 sayılı Kanun'un öngörmüş olduğu yatırım türleri bakımından kısa bir değerlendirmeye yer verilmektedir.

yapılan yatırımların vergilendirilmesine imkan tanımaktadır. Kanun, doğrudan yabancı yatırımın gerçekleştirilme biçimlerini de Türkiye’de şirket kurma veya şube açma yahut hisse edinimi yoluyla ortaklıklar biçiminde sınırlandırmıştır. Türk Kanunlarına göre gerçekleştirilecek bu işlemler bakımından şirketin/şubenin tabiiyet ve ikamet unsurları bakımından değerlendirilmesi de ayrıca mümkündür. Tam ve dar yükümlülük koşulları bakımından söz konusu hususların değerlendirilmesinde bu anlamda şahsılık ilkesinin de gözetildiği söylenebilecektir.

Daha detaylı açıklanacak olursa, 4875 sayılı Kanun’un öngördüğü biçimiyle doğrudan yabancı yatırımlar, önceki bölümde belirtildiği üzere, yabancı yatırımcı kavramı üzerinden tanımlanmaktadır. Bir yatırımın Kanun nezdinde doğrudan yabancı yatırım sayılabilmesinin ön koşulu, hatırlanacağı üzere, söz konusu yatırımın *yabancı yatırımcı tarafından* gerçekleştirilmiş olmasıdır. Yabancı yatırımcıdan ne anlaşılacağı ise, önceki bölümde aktarıldığı üzere, *Türkiye’de* doğrudan yabancı yatırım yapan,

- *Yabancı ülkelerin vatandaşlığına sahip olan gerçek kişiler,*
- *Yurt dışında ikamet eden Türk vatandaşları,*
- *Yabancı ülkelerin kanunlarına göre kurulmuş tüzel kişiler ve*
- *Uluslararası kuruluşlar,*

olarak tahdidi biçimde belirtilmiştir.

Söz konusu doğrudan yabancı yatırımın gerçekleştirilme biçimleri yine önceki bölümde açıklanmıştır. Kanun’un öngördüğü şekilde gerçekleştirilen yatırımların vergilendirilmesine ise ilerideki kısımlarda değinilecek olmakla birlikte bu başlık altında belirtilmesi gereken husus, yatırımın, hangi türü tercih edilmiş olursa olsun, yabancı yatırımcı tarafından Türkiye’de gerçekleştirilme koşulunun bulunmasıdır. Bir başka anlatımla, 4875 sayılı Kanun’un düzenlemesi doğrultusunda yatırımların ülkesel yetki sınırları içerisinde gerçekleştirilmesi suretiyle vergilendirilmeye tabi olması mümkün kılınmaktadır. Bu noktada yatırımcının uyuğu bakımından da bir fark gözetilmemektedir. Zira yurt dışında ikamet eden Türk vatandaşları tarafından gerçekleştirilen doğrudan yabancı yatırımlar bakımından değerlendirme yapıldığında da

yine aynı sonuca varılmaktadır. Her ne kadar şahsılık ilkesi ile bağlantılı olarak düşünülebilecek vatandaşlık ve ikamet kavramları 4875 sayılı Kanun'da yer almaktaysa da gerçek kişilerin yükümlüsü olduğu gelir vergisi bakımından, aşağıda yer verildiği üzere GVK'da “yerleşik olma” esasının benimsenmiş olması sebebiyle zaten vatandaşlık unsurunun ayrıca değerlendirilmesini gereksiz kılmaktadır. Bunun yanı sıra, 4875 sayılı Kanun'da yurt dışında ikamet eden Türk vatandaşlarının ikamet süresine ilişkin bir belirleme yapılmamışsa da, GVK bakımından bu belirsizlik söz konusu değildir³⁹⁸. Ayrıca, 4875 sayılı Kanun “ikamet”ten bahsetmekteyse de bahsi geçen ikamet ile “yurt dışı”nın kastedildiği de göz önünde bulundurulmalıdır. Burada yer alan ikamet unsuru, esasen Türk vatandaşı kişi ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti arasında değil ve fakat yabancı bir ülke ile mali bağ kurmaktadır. Bu doğrultuda “yurt dışında ikamet eden Türk vatandaşları” bakımından tesis edilecek vergi yükümlülüğü, Türkiye açısından ikamet unsuruna da dayandırılmayacaktır.

3.2.2. Vergilendirme Yetkisinin Kullanımında Benimsenen Esaslar

Uluslararası vergilendirme açısından, vergilendirme yetkisinin devletler arası bölüşümü meselesi temel bir konudur³⁹⁹. Yerleşik olunan ülkenin sınırları haricinde elde edilen gelirler bakımından çifte vergilendirmenin ortaya çıkması olasılığı, konuyu küresel bir problem haline getirmektedir. Ekonomik faaliyetler ve sosyal ilişkilerin küresel görünümü sebebiyle⁴⁰⁰ devlet egemenliği sınırsız bir münhasır egemenlik değil, birbiriyle ilişkili ve bazı noktalarda çatışan bir egemenlik görünümü arz etmektedir. Dolayısıyla bir devletin vergi politikalarının sadece kendi ekonomisinin verimliliği üzerinde değil, aynı zamanda kendisine bağlı diğer ekonomilerin verimliliği üzerinde de önemli bir etkiye sahip olduğu açıktır. Sorunun çözümü bakımından öngörülen vergi anlaşmaları yahut mevzuat uyumlaştırmaları, çalışmanın kapsamı dışında yer almakla birlikte, asgari ölçüde de olsa, vergilendirme yetkisinin hangi esaslara göre kullanıldığına temel olarak yer verilmesi yerinde olacaktır. Bu çerçevede, kaynak ve ikamet kavramları, egemen bir devlet ile bir kişi arasında, o devletin vergilendirme

³⁹⁸ GVK m. 4/2: “Bir takvim yılı içinde Türkiye'de devamlı olarak altı aydan fazla oturanlar (Geçici ayrılmalar Türkiye'de oturma süresini kesmez.)”

³⁹⁹ Akçaoğlu, **Ulusal ve Uluslararası Perspektiften Elektronik Ticaretin Vergilendirilmesi**, s. 41.

⁴⁰⁰ Alfred Nizamiev, “The Main Characteristics of State's Jurisdiction to Tax in International Dimension”, University of Georgia School of Law, LLM Theses and Essays. 36. Tezi, 2003, s. 42.

yetkisini haklı çıkarmak için yeterli bir bağın bulunması gerektiği fikrini yansıtan, “*aynı madalyonun iki yüzü*”⁴⁰¹ gibidir. Bu sebeple aşağıda devletlerin vergilendirme yetkilerinin kullanımında benimsedikleri kaynak esaslı vergilendirme ve yerleşme (ikametgah) esaslı vergilendirme incelenerek fayda ve ödeme gücü teorileri doğrultusunda doğrudan yabancı yatırımlar bakımından mesele irdelenecektir.

3.2.2.1. Kaynak Esası

İsminden de anlaşılacağı üzere gelirin kaynağını esas alan bu vergilendirme esaslı kazancın ülke sınırları içerisinde elde edilip edilmediğini dikkate almamaktadır. Kaynak vergilendirmesi, gelirin kaynaklandığı ülkenin bu geliri vergilendirmek için meşru bir iddiaya sahip olduğu önermesine dayanmaktadır⁴⁰². Çalışma açısından önem arz eden haliyle özellikle ticari kazançlar bakımından örnek verilecek olursa yerel mevzuatlarda çoğunlukla “*kazanca vücut veren faaliyetin gerçekleştiği yer*” söz konusu kazancın kaynağı olarak kabul edilmekte, vergi anlaşmalarında da benzer hükümlere yer verilmektedir⁴⁰³.

Avi-Yonah vergilerin “*...egemen ulusların üzerinde uzlaşmaya varması beklenebilecek en son*” konu olduğunu belirttikten sonra gelirin kaynağa dayalı vergilendirilmesinin, ikamete dayalı vergilendirmeden çok daha etkili görülebileceğini çünkü kaynak ülkenin, istediği takdirde vergiyi uygulamak için gereken bilgiye sahip olduğunu ifade etmektedir⁴⁰⁴.

3.2.2.2. Yerleşme (İkametgah) Esası

Vergilendirme yetkisi kaynak esasına göre kullanılabilmesi gibi yerleşme (ikametgah) esasına göre de kullanılabilir. Bu halde, devlet ile yükümlü arasındaki kişisel bağ ön plana çıkmakta ve ülkede yerleşmiş kişiler bakımından dünya genelindeki tüm

⁴⁰¹ Gadzo, “The Principle of ‘Nexus’ or ‘Genuine Link’ as a Keystone of International Income Tax Law: A Reappraisal”, s. 209.

⁴⁰² Nizamiev, “The Main Characteristics of State’s Jurisdiction to Tax in International Dimension”, s. 23.

⁴⁰³ Akçaoğlu, **Ulusal ve Uluslararası Perspektiften Elektronik Ticaretin Vergilendirilmesi**, s. 41.

⁴⁰⁴ Reuven S. Avi-Yonah, “The Structure of International Taxation: A Proposal for Simplification”, **Texas Law Review**, C. 74, No: 1, 1996, s. 1336.

gelirlerin vergilendirilmesi söz konusu olmaktadır⁴⁰⁵. İkamet esasına dayalı vergilendirme, vergi yükümlüsünün ikamet ettiği ülkenin, mukimlerin yararlandığı devlet faaliyetlerini desteklemek için meşru bir şekilde vergi uygulayabileceği fikrine dayanmaktadır⁴⁰⁶. Bir başka anlatımla mukimlerin gelirlerinin dünya çapında vergilendirilmesinin gerekçesi, mali ikametgahın, kişinin bir topluluğa ekonomik ve toplumsal anlamda daha yüksek düzeyde katılımı ile ilişkili olduğu varsayımından türetilmiştir⁴⁰⁷. Musgrave, mukimlerin küresel gelirlerini vergilendirme hakkının uluslararası hukukta tanındığını ve nerede kazanılırsa kazanılmış olsun tüm yabancı kaynaklı gelirler üzerinde vergi egemenliğinin kullanılmasının, mukim vergi yükümlülerine adil bir vergi muamelesi sağlamak için gerekli olduğunu savunmaktadır⁴⁰⁸. İkametgah esasının benimsenmesi doğrultusunda kurumların ve gerçek kişilerin dünya çapındaki gelirleri üzerinden vergilendirilmesi çoğunlukla sanayileşmiş ülkelerin uygulamalarında görülmektedir⁴⁰⁹.

Her ne kadar farklı görüşler⁴¹⁰ bulunsa da yerleşme (ikametgah) kavramı gerçek kişilerin yanı sıra tüzel kişiler için de geçerli kabul edilmektedir⁴¹¹. Söz konusu kişiliklerden birinin gerçek diğeri hukuki bir kurgu olması sebebiyle konuyu gerçek kişiler ve tüzel kişiler bakımından ayrı ayrı ele almak gerekmektedir. Bu durumun doğal sonucu ise her iki kişilik türü bakımından yerleşik olma kriterlerinin farklı görünüm arz etmesidir. Tüzel kişiler, doğrudan yabancı yatırımlar bakımından önem arz eden haliyle şirketler, bakımından değerlendirme, tüzel kişiliğin doğasından kaynaklanan sebeplerle daha farklı bir biçimde yapılmaktadır. Bu anlamda tüzel kişilerin yerleşikliğinin belirlenmesinin gerçek kişilere nazaran daha zor olduğunu söylemek mümkündür. Söz konusu tespitin ilerleyen kısımlarda detaylı açıklanacağı üzere, objektif bağlar doğrultusunda kuruluş yeri, tescil yeri, yönetim merkezi gibi yöntemler aracılığıyla yapılması mümkün olmaktadır.

⁴⁰⁵ Akçaoğlu, **Ulusal ve Uluslararası Perspektiften Elektronik Ticaretin Vergilendirilmesi**, s. 42.

⁴⁰⁶ Nizamiev, "The Main Characteristics of State's Jurisdiction to Tax in International Dimension", s. 23.

⁴⁰⁷ Gadzo, "The Principle of 'Nexus' or 'Genuine Link' as a Keystone of International Income Tax Law: A Reappraisal", s. 205.

⁴⁰⁸ Peggy B. Musgrave, "Sovereignty, Entitlement, and Cooperation in International Taxation", **Brooklyn Journal of International Law**, C. 26, No: 4, 2001, s. 1335-1336.

⁴⁰⁹ Martha, **The Jurisdiction to Tax in International Law: Theory and Practice of Legislative Fiscal Jurisdiction**, s. 20.

⁴¹⁰ Bkz.: Elkins, "The Myth of Corporate Tax Residence", s. 5-43.

⁴¹¹ Akçaoğlu, **Ulusal ve Uluslararası Perspektiften Elektronik Ticaretin Vergilendirilmesi**, s. 42.

Gerçek kişiler bakımından yerleşim yerinin (ikametgahın) tespitinde ise üç testten birinin veya bu testlerin kombinasyonunun uygulanması mümkündür. İlk olarak, vergi mevzuatında, ilgili ülkenin medeni hukukunda başka amaçlar için kullanılan ikametgah kurallarının benimsenmesi mümkündür. Medeni hukuktaki kavramın vergi mevzuatı bakımından da geçerli olmasının yaratabileceği sorun ise başkaca amaçlar için geliştirilen bir tanımın altında yatan politikanın vergilendirme amaçları için uygun olmama ihtimalidir; ancak yine de bu yöntemin ilk yonteme göre daha kesin nitelikte olduğunu söylemek mümkündür⁴¹².

İkinci yöntem olarak bir kişinin bir mali yıl ya da 12 aylık bir dönem boyunca ülkede geçirdiği gün sayısına dayanan bir genel kurala dayanılması mümkündür ve bu süre genellikle 183 gün ya da daha fazla olarak ifade edilmektedir⁴¹³.

Son olarak ise maddi gerçekliğe ilişkin bir testin uygulanması mümkündür. Bu yaklaşımda kavram kanunla özel olarak tanımlanmamakta ve kavrama içerik kazandırmak mahkemelere ya da vergi idaresine bırakılmaktadır. Vergi anlaşmalarında ikametgahı tanımlayan maddede yer alan ve bu amaçla en sık kullanılan kavramlar daimi ikametgah, kişisel ve ekonomik ilişkiler ve mutlak meskendir. Ancak bu test ile ilgili ortaya çıkabilecek sorun *belirsizlik* olduğu için aşağıda belirtilecek diğer yöntemlerle birlikte kullanılması durumunda söz konusu dezavantaj bertaraf edilebilmektedir⁴¹⁴.

3.2.2.3. Doğrudan Yabancı Yatırımlar Bakımından Fayda Teorisi Temelli Bir Değerlendirme

Uluslararası vergi hukukunda temel olarak benimsenen vergilendirme esasları yukarıda genel haliyle açıklanmıştır. Ancak doğrudan yabancı yatırımlar söz konusu olduğunda bu esaslara günümüz vergi sistemini şekillendirmede etkisi olan teoriler bakımından da yaklaşılması gerekmektedir. Zira yukarıda yer verilmiş olan kaynak ve ikamet

⁴¹² Vann, **a.y.**

⁴¹³ Vann, **a.g.e.**, s. 12-13.

⁴¹⁴ Richard J. Vann, "International Aspects of Income Tax", **Tax Law Design and Drafting, Vol. 2**, IMF, 1998, s. 12.

esaslarının, esasen fayda ve ödeme gücü teorilerinin hangisinin daha çok benimsendiği ile ilişkili olarak düşünülmesi mümkündür.

Devletlerin bazı koşullar altında vergilendirme yetkilerini ülkesel egemenlik alanlarıyla sınırlı tutmalarına karşın bazı hallerde söz konusu yetkiyi dünya genelinde kullanmaları vergilendirme yetkisinin gerekçelerini ve meşruiyetini ortaya koyan görüşler kapsamında özellikle fayda ve ödeme gücü (fedakarlık)⁴¹⁵ teorileri bakımından incelenebilecek⁴¹⁶ bir husus olmakla beraber çalışmanın kapsamını aşmamak amacıyla bu görüşlere⁴¹⁷ detaylı bir biçimde yer verilmemektedir. Fayda ve fedakarlık teorilerinin her ikisi de egemenliğe dayanmakla birlikte farklılaştıkları husus “*devlete yapılan zorunlu ödenti için karşılık istenip istenmeyeceği*”⁴¹⁸dir. Teorik açıklamalara ve gelişim sürecinin detaylarına girmeksizin söz konusu ilkelere değinilmesi ise doğrudan yabancı yatırımların vergilendirilmesi bağlantısı bakımından elzemdir. Bu doğrultuda öncelikle devletin bireylerle hizmet ilişkisi dışına çıkarılarak daha yüksek ve üstün bir birlik olarak kabul edilmesi⁴¹⁹ görüşünün, fayda teorisinin terk edilerek ödeme gücü teorisinin ön plana çıkmasının temelini oluşturduğunu söylemek gerekecektir. Zira verginin mali güçle orantılı olmasının temeli “*şahısların tebaa olmaktan çıkıp devlete karşı kamusal haklar ileri sürebildikleri bir siyasal haklar süreci*”⁴²⁰nin ürünüdür. Bir anlamda vatandaşlık ve devlet arasındaki ilişkinin dönüşümünün vergilendirme yetkisine yansması kaçınılmaz oluşundan bahsetmek mümkün gözükmemektedir.

Geleneksel görüşte fayda teorisinin kaynak vergilendirmesini, ödeme gücü teorisinin ise ikametgah vergilendirmesini savunduğunun belirtilmesinde fayda vardır. İki teori arasındaki farkın temelde, gelir ve harcama arasındaki ilişkiye farklı bakış açılarından

⁴¹⁵ Fedakarlık teorisinin esasen ödeme gücü teorisinin “aşırılmış” hali olduğuna ilişkin görüş için bkz.: Craig Elliffe, “Justifying Source Taxation in the Digital Age”, **VUWLR**, C. 53, No: 3, 2021, s. 748.

⁴¹⁶ Bu konuda ayrıntılı çalışma için bkz.: Oytun Canyaş, “Tam ve Dar Yükümlülük Esasına Göre Vergilendirmenin Meşrulaştırılması Sorunu”, **Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 7, No: 1, 2017, s. Bu konuda ayrıntılı çalışma için bkz.: Klaus Vogel, “The Justification for Taxation: A Forgotten Question”, **The American Journal of Jurisprudence**, C. 33, No: 1, 1988, s. 26.

⁴¹⁷ Vergilendirmenin tarihçesine ilişkin bkz.: Vogel, “The Justification for Taxation: A Forgotten Question”, s. 27 vd.

⁴¹⁸ Canyaş, “Tam ve Dar Yükümlülük Esasına Göre Vergilendirmenin Meşrulaştırılması Sorunu”, s. 123.

⁴¹⁹ Vogel, “The Justification for Taxation: A Forgotten Question”, s. 29.

⁴²⁰ Funda Başaran Yavaşlar, **Gelir Vergilendirmesinin Temelleri**, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2011, s. 32.

kaynaklı olduğu söylenebilecektir. Bir başka anlatımla, fayda teorisinde vergi yükümlüsü ve devlet, birbirleriyle alışveriş içerisindeki ekonomik aktörler olarak görülmekte ve kamu mal ve hizmetleri karşılığında vergi ödenmesi söz konusu olmakta; buna karşılık, ödeme gücü teorisinde, elde edilen fayda ile vergi arasında bir bağlantı bulunmamaktadır⁴²¹. Fayda teorisinde devlet ile kişi arasında gerçekleşmesi mümkün olan “fayda değişimi” baz alınmakta ve devletin sunduğu hizmetlerin karşılığında vergi bir anlamda fiyat yerine geçmektedir⁴²². Söz konusu teorilerin vergilendirme yetkisini meşrulaştırma sorunu⁴²³ bir kenara bırakılsa dahi, doğrudan yabancı yatırımlar bakımından yükümlülüğün zemininde bir devletin “kaynaklarından yararlanmaya” dayalı vergilendirmenin bulunması dolayısıyla, konunun, hem fiziki yatırımlar hem de hisse edinimi yoluyla ortaklıklar bakımından, fayda teorisi ile ilişkisinin altını çizmekte yarar vardır.

Yerleşik olmayanların vergilendirilmesi (dar yükümlülük) bakımından da faydanın gözetilmesi mümkündür. Mevcut uluslararası uygulamada devletler, pasif yatırımlar da dahil olmak üzere ekonomik faaliyetlerde bulunan yerleşik olmayan kişilere vergi uygulayabilir ve genellikle uygulamaktadır. Bu durum devletlerin genellikle bu tür yerleşik olmayanlara vergiyle finanse edilen hizmetler sağlaması ile bağlantılıdır⁴²⁴. Bu doğrultuda hisse edinimi yoluyla ortaklıklar bakımından doğrudan yabancı yatırımların vergilendirilmesinin temelini de fayda teorisi ile ilişkilendirmek mümkün gözükmektedir.

Bugün için vergilendirme ve özellikle kaynak vergilendirmesinin gerekçelerini fayda teorisine ilişkilendiren OECD yaklaşımının temeli ise on dokuzuncu yüzyılda ortaya koyulan görüşlere dayanmaktadır. Fayda teorisinin gelişimi açısından önemli kabul edilen yaklaşımlar bakımından Öncelikle von Stein’a değinilmesi gerekmektedir. Von

⁴²¹ Elliffe, “Justifying Source Taxation in the Digital Age”, s. 746.

⁴²² Canyaş, “Tam ve Dar Yükümlülük Esasına Göre Vergilendirmenin Meşrulaştırılması Sorunu”, s. 117.

⁴²³ “Meşrulaştırma sorunu ancak ve ancak vergilendirme yetkisinin egemenliğe dayalı kullanımı içerisinde tartışılabilir bir konudur. Meşrulaştırma, vergilendirme yetkisini sınırlandıran uluslararası anlaşmalar, örf ve adet kuralları gibi hukuk kaynaklarında yer alan düzenlemelerin hangi ölçütlere dayanılarak ihdas edildiği meselesini inceler. Dolayısıyla hangi teoriyle meşrulaştırılmaya çalışılırsa çalışılsın, vergilendirme yetkisinin kullanımı sadece ‘Egemenlik Teorisi’ ile bağlayıcılık kazanabilecektir.” Canyaş, **a.g.e.**, s. 114.

⁴²⁴ Elkins, “The Myth of Corporate Tax Residence”, s. 18.

Stein, vergilendirmeyi bireylerin gelişimleri için gerekli ekonomik koşulların yaratılması karşılığında topluma ödenen bir bedel olarak nitelendirmiş ve sağlanan fayda karşılığı vergilendirmeyi meşru görmüştür⁴²⁵. Üzerinde durduğu nokta, modern devletin dönüşümü ile birlikte verginin karakterinin de değişmiş olması ve bu noktadan sonra devletin kendisi değiştikçe verginin de değişmeye devam edeceğidir. Devletin finansmanı kabul edilen -neredeyse- münhasır aracının (verginin) önemi, finansman elde etme kabiliyetinin tüm devlet faaliyetlerinin temel bir ön koşulu olarak düşünüldüğünde daha da artmaktadır⁴²⁶.

Günümüz vergi sisteminin temelini oluşturan 1920’lerdeki uzlaşma da yabancı sermayeli kuruluşların kaynak devlet tarafından sağlanan kamu hizmetleri ve mülkiyet hakkının güvence altına alınması gibi faydalardan yararlanması temelinde, vergilendirme yetkisinin ikametgah devleti ile birlikte kaynak devlete tahsis edilmesi anlayışını benimsemiştir⁴²⁷. Milletler Cemiyeti Ekonomik ve Mali Komisyonu’nun 1923 Raporu’nda⁴²⁸ benimsenen *ekonomik bağıllık* kavramını ise Schanz ortaya koymuştur. Schanz’ın ileri sürdüğü ekonomik bağıllık kavramında “*bir toplulukla bazı ekonomik ilişkilerin ve bağlantıların*” varlığı gerekmekte ancak bu bağıllığın farklı yoğunluk seviyeleri olabileceği de göz önünde bulundurulmaktadır⁴²⁹. Söz konusu yoğunluk kişinin sadece tüketimde bulunup bulunmadığına göre tespit edilecek olup salt tüketim eylemlerinden oluşan bağıllığın daha pasif bir karaktere sahip olduğu; bunun aksine çalışma hayatına özellikle üretim ve tüketimi birleştiren bir katılım söz konusu ise bağıllığın daha kuvvetli olduğu ifade edilmiştir⁴³⁰. Schanz, ekonomik olarak toplulukla (devletle) bağlantılı olan, yani topluluğun görevlerinin yerine getirilmesinden *faydalanan* herkesin yüke (*vergiye*) katlanması gerektiğini de fayda teorisi temelli

⁴²⁵ Lorenz von Stein, **Lehrbuch der Finanzwissenschaft. 1: Die Finanzverfassung Europas : mit Spezieller Vergleichung Englands, Frankreichs, Deutschlands, Österreichs, Italiens, Rußlands und anderer Länder**, Leipzig, Brockhaus, 1885, s. 348.

⁴²⁶ Vogel, “The Justification for Taxation: A Forgotten Question”, s. 38.

⁴²⁷ Elliffe, “Justifying Source Taxation in the Digital Age”, s. 753.

⁴²⁸ Commission League of Nations Economic and Financial, “Report on Double Taxation Submitted to the Financial Committee, Economic and Financial Commission Report by the Experts on Double Taxatio, Document E.F.S.73. F.19”, University of Sydney Library, 05.041923, (Çevrimiçi) <https://adc.library.usyd.edu.au/view?docId=split/law/xml-main-texts/brulegi-source-bibl-1.xml;chunk.id=item-1;toc.depth=1;toc.id=item-1;database=;collection=;brand=default>, 13.04.2023.

⁴²⁹ Georg Schanz, “Zur Frage der Steuerpflicht”, **FinanzArchiv / Public Finance Analysis**, C. 9, No: 2, 1892, s. 4.

⁴³⁰ Schanz, **a.y.**

olarak dile getirmekte ve vergi yükümlülüğünü ekonomik bazı atıflardan türetmektedir⁴³¹.

1923 Raporu'nda yer bulan ekonomik bağlılık kavramının tespitine ilişkin olarak ise (ticari kazançlara da uygulanabilir biçimde) servetin kökeni, servetin yeri, servete ilişkin hakların icra edilebildiği yer ve servetin tüketildiği yer unsurları göz önünde bulundurulmaktadır⁴³². Bu doğrultuda Schanz'ın önerisi kaynak ve ikametgah devletleri arasında adil bir paylaşım – ki Schanz bu paylaşımın adil olmasını esasen kaynak devlet tarafından sağlanan hizmetlere dayanan vergilendirme payının daha yüksek olmasına bağlamıştır⁴³³- yapılmasıdır. Bugün için de ekonomik bağlılık doktrini⁴³⁴, devletin hizmetlerinden yararlananların aynı zamanda yine devleti finanse etmekle yükümlü olduğunu öne sürmekte; başka bir deyişle, uygun bir bağlantı faktörü, yani ekonomik bağlılığın tanınmış bir biçimi olmadıkça, belirli bir devletin vergilendirmek için hiçbir gerekçesi ve yetkisi bulunmadığı kabul edilmektedir.⁴³⁵

Bu noktada vergi anlaşmalarının gelişim sürecinin⁴³⁶ detayına girmeksizin OECD'nin 1991'de yayınladığı raporda kaynak ve ikametgah vergilendirmesine ilişkin bir görüşüne değinilmesi konu bakımından faydalı olacaktır. OECD söz konusu raporda, kaynak ülkelerin, yabancılara tahakkuk eden gelirler de dahil olmak üzere, kendi sınırları içinde doğan gelirleri vergilendirme hakkını tanımıştır. Rapordaki ifade, *“Bu hakkın gerekçelerinden biri, yabancılardan sahip olduğu üretim faktörlerinin genellikle ev sahibi ülkenin hükümeti tarafından sağlanan kamu hizmetlerinden ve mülkiyet haklarının korunmasından faydalanmasıdır. Kurumlar vergisi gibi kaynağa dayalı bir vergi, yabancı yatırımcıların, yabancı sermaye ev sahibi ülkenin doğal kaynakları gibi üretim fırsatlarını değerlendirmek üzere ülkeye girdiğinde ortaya çıkabilecek*

⁴³¹ Schanz, **a.g.e.**, s. 8-9.

⁴³² Akçaoğlu, **Ulusal ve Uluslararası Perspektiften Elektronik Ticaretin Vergilendirilmesi**, s. 51.; Elliffe, “Justifying Source Taxation in the Digital Age”, s. 754.

⁴³³ Schanz, “Zur Frage der Steuerpflicht”, s. 11.

⁴³⁴ Akçaoğlu, **Ulusal ve Uluslararası Perspektiften Elektronik Ticaretin Vergilendirilmesi**, s. 39.

⁴³⁵ Peter Harris, David Oliver, **International Commercial Tax**, Cambridge, Cambridge University Press, 2010, s. 43.

⁴³⁶ İlgili süreç için bkz.: Akçaoğlu, **Ulusal ve Uluslararası Perspektiften Elektronik Ticaretin Vergilendirilmesi**, s. 49 vd.; Yaltı Soydan, **Uluslararası Vergi Anlaşmaları**, s. 36 vd.

"ekonomik rantın" tamamını ele geçirmesini önlemeye de hizmet edebilir"⁴³⁷ şeklindedir. Bu görüşün doğrudan yabancı yatırımlar bakımından da esas alınması mümkündür ve söz konusu yatırımlar açısından ev sahibi ülkenin (*host country*) vergilendirmesini fayda teorisi ile birlikte değerlendirmek gerektiği açıktır⁴³⁸. Zira çok uluslu şirketlerin dünyanın birçok yerinde devletlerin sağlamış olduğu hizmetleri tükettiği kolaylıkla varsayılabilir bir husustur. Elbette bir ülkedeki tüketimin diğerlerinden daha fazla olması mümkündür⁴³⁹ ve tüketim oranlarının belirlenmesi de ayrı bir sorun teşkil etmektedir⁴⁴⁰. Yatırımcı, yatırım türüne göre değişmekle birlikte, söz konusu ülkenin işgücü, hammadde, altyapı gibi imkanlarından faydalanmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımlar bakımından devletin yatırımcıya sağladığı hizmetler düşünüldüğünde, söz konusu faydanın altyapı gibi genel bir nitelik taşımasının yanı sıra yatırımın faydalandığı hukuki yapı da özel fayda olarak nitelendirilebilecektir. Bu doğrultuda yatırım ortamının iyileştirilmesine ilişkin olarak devletin daha geniş kapsamlı faaliyetleri de hizmet kapsamında düşünüldüğünde daha nitelikli bir faydadan söz edilmesi de mümkün olmaktadır⁴⁴¹. Dolayısıyla, doğrudan yabancı yatırımcı ve devlet ilişkisi bağlamında, fayda teorisinin, bir karşılıklılık ilişkisinin su götürmezliği sebebiyle göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Doğrudan yabancı yatırımların, karakteristiği dikkate alındığında, devletle ilişkisi, bir anlamda fayda teorisinin yeniden üretilmesi anlamına gelmektedir. Zira doğrudan yabancı yatırımların birinci bölümde izah edilen doğası bir devletin kaynaklarından *faydalanmaya* yöneliktir. Nihayetinde ev sahibi devletin söz konusu yatırımı arzu etme ve kaynaklarının kullanımına *izin verme* yahut *rıza gösterme* sebebi de bütünsel anlamda ekonomiye katkı sunulması ve vergi geliri elde edilmesi sebebiyledir. Dolayısıyla yukarıda bahsedildiği gibi, ister genel ister özel nitelikli bir fayda söz konusu olsun, bunu sağlayan devlet ile yatırımcı arasında karşılıklı bir ilişkinin varlığının yadsınmaması gerekmektedir.

⁴³⁷ Working Party No. 2 on Tax Analysis and Tax Statistics of the Committee on Fiscal Affairs, "Taxing Profits in a Global Economy : Domestic and International Issues", Paris, OECD, 1991, s. 36-37.

⁴³⁸ Aynı yönde bkz.: Elliffe, "Justifying Source Taxation in the Digital Age", s. 751.

⁴³⁹ Bu noktada Başaran Yavaşlar'ın belirttiği fayda teriminin içerdiği iki eşit taraf anlamının devletin mahiyetine aykırı olması, verginin karşılıksız niteliği ve faydanın/değerin karşılığının tespit edilmesindeki zorluklara ilişkin tespitlerin haklılığı inkar edilmemekle birlikte çalışma konusu bakımından doğrudan yabancı yatırımların içerdiği yabancılaşma unsuru nedeniyle bir başka devletin kaynaklarını kullanmasının açık bir biçimde faydayı içerdiğinin de kabulü düşüncesinden hareket edilmektedir. Başaran Yavaşlar, **Gelir Vergilendirmesinin Temelleri**, s. 37.

⁴⁴⁰ Martha, **The Jurisdiction to Tax in International Law: Theory and Practice of Legislative Fiscal Jurisdiction**, s. 90.

⁴⁴¹ Dale Pinto, **E-Commerce and Source-Based Income Taxation**, Amsterdam, IBFD, 2003, s. 19.

Fayda teorisinin iki yönlü düşünülmesi de olanaklıdır. Örneğin yatırımcının menşe ülkesinin, sermayenin birikimi yönünde yatırımcıya sunmuş olduğu vatandaşlıkla ilintili hizmetlerin tümünün bir fayda kapsamında ileri sürülmesi de mümkündür. Bu iddianın temelinde ise ileride değinilecek olan ve ABD'nin de benimsemiş olduğu siyasi bağlılığın yatırımcıya sağladığı fayda yer almaktadır.

3.2.3. Gelir Üzerinden Alman Vergilerde Ülkesel Yetkinin Kullanımı: Doğrudan Yabancı Yatırımcı ile Devlet İlişkisinde Mali Bağı Kurulması

Devletler vergilendirme yetkilerini, belirtildiği üzere, bazı ölçütler doğrultusunda, ülkesel yetki alanı içinde ve dışında kullanabilmektedir. Modern devletler vergilendirme yetkilerini genellikle bir yandan devlet toprakları, diğer yandan vergilendirilebilir bir olayın öznel ve/veya nesnel unsurları arasındaki çeşitli temas noktalarını dikkate alarak kullandıkları için bu durum mümkün olmaktadır. Gelirin vergilendirilmesi söz konusu olduğunda, ister bir birey tarafından isterse bir tüzel kişilik (kurum) aracılığıyla elde edilmiş olsun, bir devletin hem vergi mükellefinin şahsıyla olan ülkesel bağı hem de vergilendirilebilir nesneyle olan ülkesel bağı temelinde vergilendirme talebinde bulunması küresel sayılabilecek bir uygulamadır⁴⁴². Egemenliğin ülkesel niteliği ise aynı zamanda egemenliğin sınırını belirlemekte ve bir devletin kendi toprakları içindeki tüm kişiler ve şeyler üzerinde en üstün otoriteyi kullanma yetkisini içermektedir⁴⁴³. Vergilendirmenin yukarıda açıklanan kaynak esasına veya yerleşme esasına göre yapılması ya da karma bir sistemin benimsenerek vergilendirme yetkisinin kullanılması mümkündür. Daha önce de belirtildiği gibi, en temel sınırlama, devletin ülkesi ile vergilendirmeye ilgili belirli bir dizi olgu arasında genellikle *nexus* veya *genuine link* olarak adlandırılan nitelikli bir bağlantının bulunması gerekliliğidir. Ancak bu şart yerine getirilirse devletin vergilendirme yetkilerini kullanması uluslararası hukuk açısından meşru ve yasal kabul edilmektedir⁴⁴⁴. Bir diğer anlatımla “*mevcut*

⁴⁴² Gadzo, “The Principle of ‘Nexus’ or ‘Genuine Link’ as a Keystone of International Income Tax Law: A Reappraisal”, s. 194.

⁴⁴³ Martha, **The Jurisdiction to Tax in International Law: Theory and Practice of Legislative Fiscal Jurisdiction**, s. 23.

⁴⁴⁴ Gadzo, “The Principle of ‘Nexus’ or ‘Genuine Link’ as a Keystone of International Income Tax Law: A Reappraisal”, s. 195, 199.

*uluslararası hukuk, vergi mükellefi ile vergilendiren devlet arasında yeterli bir bağlantı olması halinde, yabancı ekonomik işlemlerin vergilendirilmesine izin vermektedir*⁴⁴⁵.

Bu doğrultuda mali bağ, devlet ile mali özne arasında vergilendirmeye yol açan hukuki ilişki olarak tanımlanabilir⁴⁴⁶. Uluslararası kabul görmüş bir terim olarak *nexus* ise Mines'in ifadesiyle, “*bir vergi mükellefinin, mülkünün veya faaliyetinin bir devletle, o devletin vergi yargısına tabi olmak için yeterli bağlantısı olup olmadığını*” tanımlamaktadır⁴⁴⁷. Gelir vergisi ile ilgili bağlantı, yukarıda işaret edildiği üzere, ya vergi mükellefinin şahsı ya da vergilendirilebilir nesne olarak gelirin elde edilmesine katkıda bulunan olgular açısından kurulmalıdır⁴⁴⁸. Bu doğrultuda *nexus* ilkesinin uluslararası vergi rejiminin temel taşlarından biri olarak tanımlanabileceğini ve uluslararası teamül hukukunun gelir vergisi bakımından geçerli olduğu nadir durumlardan birini ifade ettiğini söylemek mümkündür⁴⁴⁹.

Gelir üzerinden alınan vergiler bakımından faydalanılan mali bağ ölçütlerinde yine mülkilik ve şahsilik ilkeleri kullanılmakla birlikte işyeri veya gelirin kaynağı olan yer gibi ölçütler mülkilik ilkesinin uzantısı biçiminde objektif bağlar olarak ele alınmakta; buna karşılık uyrukluk ve mali ikametgah ise şahsilik ilkesinin yansıması ve kişisel bağlar olarak söz konusu ölçütlere örnek gösterilmektedir⁴⁵⁰. Vergi yükümlüsü ile devlet arasında nesnel bir bağın varlığı gerekmekte; “objektif bağ” olarak nitelendirilen bu bağ bakımından işlem veya faaliyetin belirli kısımlarının vergilendirme yetkisini kullanan devlet ile ilişkili olması, bir başka anlatımla mekansal bakımdan devletin ülkesel yetkisi içerisinde yer alması, faaliyetin amacının bir biçimde söz konusu

⁴⁴⁵ Klaus Vogel, **Klaus Vogel on Double Taxation Conventions: a Commentary to the OECD, UN and US Model Conventions for the Avoidance of Double Taxation on Income and Capital with Particular Reference to German Treaty Practice**, 3rd ed, London; Boston, Kluwer Law International, 1997, s. 11.

⁴⁴⁶ Martha, **The Jurisdiction to Tax in International Law: Theory and Practice of Legislative Fiscal Jurisdiction**, s. 47; Nizamiev, “The Main Characteristics of State’s Jurisdiction to Tax in International Dimension”, s. 22.

⁴⁴⁷ Paul Mines, “Nexus”, **The Encyclopedia of Taxation & Tax Policy**, ed. Joseph J. Cordes, Robert D Ebel, Jane Gravelle, Washington, The Urban Institute Press, 2005, s. 269.

⁴⁴⁸ Gadzo, “The Principle of ‘Nexus’ or ‘Genuine Link’ as a Keystone of International Income Tax Law: A Reappraisal”, s. 199.

⁴⁴⁹ Gadzo, **a.g.e.**, s. 208.

⁴⁵⁰ Canyaş, **Çifte Vergilendirmeyi Önleme Andlaşmalarının İç Hukuktaki Konumu**, s. 29 vd.

devletle ilişkili olması öngörülmektedir⁴⁵¹. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında yer verilecek olan dar yükümlülük bakımından söz konusu bağ(lar)ın aranmasındaki amaç ise bir devlete vatandaşlık bağı ile bağlı bulunmayan yabancılar/yerleşmemiş olanlar bakımından, devletle kurulamayan kişisel bağın, devletin ülkesel egemenliği içerisinde gerçekleştirilen gelir getirici faaliyetler yoluyla kurulabilmesi ve bu doğrultuda vergilendirme yetkisinin kullanılabilmesidir. Aşağıda açıklanacağı üzere Gelir Vergisi Kanununun 3. ve 4. maddeleri ile Kurumlar Vergisi Kanununun 3. maddesi de bu mali bağlara örnek teşkil eden hükümlerdir⁴⁵².

Ülkesel yetki alanı içerisinde objektif bağlar doğrultusunda kullanılan vergilendirme yetkisi, ülkesel yetki alanı dışında kişisel bağlar yoluyla kullanılmaktadır⁴⁵³. Kişisel bağ, vergi yükümlüsü ile devlet arasında kişisel bir ilişki olduğunu varsaymaktadır⁴⁵⁴. Bu anlamda devletin vergilendirme yetkisinin ülkesel yetki alanı haricinde kullanılabilmesine olanak sağlayan bağlar “kişisel bağlar”dır⁴⁵⁵. İkametgah ve uyrukluk, tespitin daha kolay olması ve bunların esasen devletle güçlü ilişkiyi temsil etmesi sebebiyle, yükümlü ile devlet arasındaki iktisadi bağı ortaya koymak bakımından elverişli sayılan araçlardır. Bu bağın zayıf olduğu durumlarda ise devletler maddi vergilendirme yetkilerini ancak şekli vergilendirme yetkisi ile destekleyebildikleri hallerde kullanabilmektedir⁴⁵⁶. Bir başka anlatımla, gelir üzerinden alınan vergiler bakımından, kişisel bağ kurulamayan ancak ülkesel yetki alanı dahilindeki öznelerin sadece ülkesel sınırlar içerisinde elde ettikleri gelirin vergilendirilmesi, yani bu öznelerin dar yükümlü statüsünde bulunmaları, esasen bir tercih olmayıp bir anlamda fiili zorunluluktan kaynaklanmaktadır. Bunun aksine, yükümlü ile devlet arasında uyrukluk ve ikametgah gibi kişisel bağın bulunduğu durumlar bakımından ise vergi ödevi ilişkisinin daha sağlam temellere dayandığını; dolayısıyla devletlerin maddi vergilendirme yetkilerini şekli vergilendirme yetkileriyle destekleme imkanlarının

⁴⁵¹ Michael Lang, **Introduction to the Law of Double Taxation Conventions**, 2nd edition, Wien : Amsterdam, The Netherlands, Linde ; IBFD, 2013, s. 27.

⁴⁵² Canyaş, “Tam ve Dar Yükümlülük Esasına Göre Vergilendirmenin Meşrulaştırılması Sorunu”, s. 112.

⁴⁵³ Canyaş, **Çifte Vergilendirmeyi Önleme Andlaşmalarının İç Hukuktaki Konumu**, s. 48.

⁴⁵⁴ Nizamiev, “The Main Characteristics of State’s Jurisdiction to Tax in International Dimension”, s. 25.

⁴⁵⁵ Canyaş, **Çifte Vergilendirmeyi Önleme Andlaşmalarının İç Hukuktaki Konumu**, s. s. 33.

⁴⁵⁶ “Maddi vergilendirme yetkisinin kullanımı ancak şekli vergilendirme yetkisi ile desteklenebiliyorsa anlam ifade edecektir.” Canyaş, **a.g.e.**, s. 49.

bulduğunu söylemek mümkün olacaktır⁴⁵⁷. Bu çerçevede devletin, ülkesel yetki alanı haricindeki gelir getirici faaliyetler bakımından da vergilendirme yetkisini kullanabilmesi, yani tam yükümlülük esaslarına göre vergilendirilmesi söz konusu olabilmektedir.

Bununla birlikte, bir vergi konusu ile bir devlet arasındaki siyasi bağın derecesi ile ilgili olan “siyasi bağlılık” kavramının da kişiler bakımından gelir vergisi uygulanmasının haklı gösterilmesinde rol oynadığını belirtmek gerekir. Örneğin, ABD'nin, vatandaşlarına ABD hükümeti tarafından sağlanan avantajlar ve çeşitli koruma biçimleri nedeniyle, bu kişileri (gerçek ve tüzel) nerede olurlarsa olsunlar dünya çapındaki gelirleri üzerinden vergilendirme konusundaki tutumunda yansımaları bulunmaktadır⁴⁵⁸.

Vergilendirme yetkisinin kullanılabilmesi için devlet ile yükümlü arasındaki bağ, yukarıda açıklandığı üzere, mülklik ve şahsilik ilkeleri üzerinden sağlanmaktadır. Bu husus doğrudan yabancı yatırımlar özelinde ele alındığında, gelir üzerinden alınan vergilerde gelirin “kaynağı” ön plana çıkan bir husustur. Söz konusu kaynaktan anlaşılması gereken ise “*geliri üreten mal veya faaliyetlerin coğrafi kökeni*”dir⁴⁵⁹. Zira doğrudan yabancı yatırımcı, bir ülkenin imkanlarından faydalanmak suretiyle gelir elde etmektedir. Yatırımın yapıldığı ülke aynı zamanda gelirin elde edildiği yerdir. Kaynak ilkesi doğrultusunda kullanılan mali bağlar, gelir ile kaynak arasındaki ilişkiyi göz önünde bulundurarak verginin konusunu esas almaktadır⁴⁶⁰. Tam ve dar yükümlülüğün belirlenmesinde kullanılan mali bağ ölçütleri⁴⁶¹ (ikamet, uyrukluk ve kaynak ilkesine dayalı ölçütler gibi) göz önünde bulundurulduğu vakit, söz konusu bağların sağlanan fayda doğrultusunda seçildiğini kurulan karşılıklı ilişkiden anlamak mümkündür⁴⁶².

⁴⁵⁷ Canyaş, **a.y.**

⁴⁵⁸ Gadzo, “The Principle of ‘Nexus’ or ‘Genuine Link’ as a Keystone of International Income Tax Law: A Reappraisal”, s. 205.

⁴⁵⁹ Akçaoğlu, **Ulusal ve Uluslararası Perspektiften Elektronik Ticaretin Vergilendirilmesi**, s. 42.

⁴⁶⁰ Canyaş, **Çifte Vergilendirmeyi Önleme Andlaşmalarının İç Hukuktaki Konumu**, s. 32-33.

⁴⁶¹ Söz konusu ölçütlerin her birine ilişkin ayrıntılı değerlendirmeler için bkz.: Canyaş, “Tam ve Dar Yükümlülük Esasına Göre Vergilendirmenin Meşrulaştırılması Sorunu”, s. 120 vd.

⁴⁶² Canyaş, **a.g.e.**, s. 120.

3.2.3.1. Ülkesel Yetki Alanı İçinde Vergilendirme Yetkisinin Kullanımında Doğrudan Yabancı Yatırımlar İçin Öngörülen Bağlama Noktaları

Ülkesel yetki alanı içinde vergilendirme yetkisinin kullanılmasında gelir üzerinden alınan vergiler için geçerli bazı özellikli durumlar da söz konusu olabilmektedir. Örneğin gelir üzerinden alınan vergilerde, devletin ülkesel yetki alanı içinde vergilendirme yetkisini kullanabilmesi için işyeri, sabit yer, ticaret ve işle iştigal⁴⁶³ gibi çeşitli bağlardan faydalandığı görülmektedir. Bu bağlar aracılığıyla söz konusu yetkinin kullanılması ise bir anlamda “*iktisadi kaynaklı hukuki ilişkinin varlığını*”⁴⁶⁴ gerektirmektedir. Esasen aşağıda bahsedilecek olan kavramlar da, en basit haliyle, söz konusu iktisadi bağın *kanıtı* olarak öngörülmekle devlete vergilendirme yetkisini kullanabilme imkanını sağlamaktan ibarettir. İktisadi bağa ilişkin yapılan sınıflandırmalarda aktif gelir ve pasif gelir ayırımına dayalı bir belirlemeden söz etmek de mümkündür. Ticari kazanç ve serbest meslek kazancı gibi “*kişilerin geliri yaratan faaliyete bizzat katılarak elde ettikleri*” gelirler aktif kazanç kapsamında nitelendirilirken; Kira ve faiz geliri gibi “*yükümlünün gelir yaratan faaliyete doğrudan katılmaksızın elde ettiği*” gelirler pasif gelir kapsamına alınmaktadır⁴⁶⁵. Söz konusu ayırımın yapılmasının önemi ise objektif bağı sağlayan ölçütler bakımından ortaya çıkmaktadır.

Hatırlanacağı üzere 4875 sayılı Kanun, doğrudan yabancı yatırımı tanımlarken ön koşul olarak yatırımın Türkiye’de yapılmış olmasını öngörmektedir. Bu durumun vergi hukukundaki tezahürü ise yatırımın, ülkesel yetkinin kullanılabilabileceği sınırlar dahilinde gerçekleştirilmesinin şart koşulmuş olmasıdır. 4875 sayılı Kanun’un söz konusu hükmü ile aşağıda açıklanan mevzuat doğrultusunda doğrudan yabancı yatırımların vergilendirilmesinde yatırım-devlet bağı yer bakımından sağlanmış olmaktadır. Yer bakımından sağlanan bağı oluşturan öğeler elbette kişiler ve kurumlar (gerçek kişiler ve tüzel kişiler) bakımından farklılık göstermekle birlikte, doğrudan yabancı yatırımları gerçekleştiren yatırımcının çoğunlukla çok uluslu şirketler olması sebebiyle bu bağın kurumlar bakımından daha yoğun biçimde ele alınması çalışmanın amacına daha uygun

⁴⁶³ Çeşitli ülkeler bakımından kullanılan bağlara ilişkin kavramlar için bkz.: Yaltı, **Elektronik Ticarete Vergilendirme**, s. 98 vd.

⁴⁶⁴ Canyaş, **Çifte Vergilendirmeyi Önleme Andlaşmalarının İç Hukuktaki Konumu**, s. 27.

⁴⁶⁵ Canyaş, **a.g.e.**, s. 34.

düşmektedir. Bu sebeple işletmeler bakımından geçerli olan bağlama noktalarına ayrıca yer verilmesi uygun olacaktır.

Vergilendirme yetkisinin kullanılabilmesi için aranan bağlardan bir kısmı, aşağıda görüleceği üzere klasik anlayışın ürünü⁴⁶⁶ iken, günümüzdeki teknolojik gelişmelere bağlı olarak yeni bağların ortaya çıkması da kaçınılmaz olmuştur. Vergiyi doğuran olayın coğrafi konumunun belirlenmesine ilişkin soru, daimi işyeri sorununu gündeme getirmektedir⁴⁶⁷. Dijital ekonominin vergilendirilmesi konusu ise çalışmanın kapsamını aşmakla birlikte ayrıca değerlendirilmesi gereken bir noktadır zira, coğrafya ve kişiliğin yokluğu geleneksel yaklaşımların yeniden gözden geçirilmesi ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır⁴⁶⁸.

Vergilendirme yetkisine ilişkin 1920'lerdeki uzlaşma, kaynak devlet için yalnızca mukim olmayan işletmelerin o devlette işlerini yürüttüğü bir daimi işyeri bulundurması koşuluyla geçerli olup yirmi birinci yüzyılın sorunlarından biri olan dijitalleşmiş işletmelerin kaynak devlette fiziksel bir varlık veya daimi bir işyeri olmaksızın yürüttükleri ekonomik faaliyet bakımından kusurlu bir yaklaşımdır⁴⁶⁹. Bu konuda ABD'de Yüksek Mahkemenin Wayfair kararı⁴⁷⁰ hem Avrupa Birliği hemde uluslararası vergi hukuku açısından önemli etkileri olan bir karardır⁴⁷¹. Kararda, fiziksel bir mevcudiyetin bulunmasa dahi devletle olan önemli sanal bağlantının *önemli bir bağ* oluşturmak için yeterli olduğu ifade edilerek sanal bağlantının tanımlanmasında fayda ilkesinden yararlanılmıştır. Karardan on beş yıl önce Pinto da aynı sorunu ele alarak kaynak ülkenin vergilendirme yetkisini kullanması için yabancı bir işletmenin ülkede fiziki varlığının bulunmasının gerekli olmadığını ifade etmiştir⁴⁷². Elliffe de fayda teorisinin, yerleşik olmayan teşebbüslerin kaynak devlet tarafından sağlanan imkan ve katkılardan yararlandığı durumlarda yerleşik olmayanları vergilendirmek için bir

⁴⁶⁶ Canyaş, **a.g.e.**, s. 28-29.

⁴⁶⁷ Nizamiev, "The Main Characteristics of State's Jurisdiction to Tax in International Dimension", s. 39.

⁴⁶⁸ Nizamiev, **a.g.e.**, s. 24.

⁴⁶⁹ Elliffe, "Justifying Source Taxation in the Digital Age", s. 755.

⁴⁷⁰ "17-494 South Dakota v. Wayfair, Inc. (06/21/2018)", 2018, (Çevrimiçi) https://www.supremecourt.gov/opinions/17pdf/17-494_j4el.pdf.

⁴⁷¹ Reuven S. Avi-Yonah, "The International Implications of Wayfair", (13.04.2023), (Çevrimiçi) <https://www.taxnotes.com/special-reports/sales-and-use-taxation/international-implications-wayfair/2018/07/06/2867w>, 13.04.2023.

⁴⁷² Pinto, **E-Commerce and Source-Based Income Taxation**, s. 22-23.

gerekçe olarak güvenilirliğini koruduğunu belirtmektedir. Bu doğrultuda ekonomik bağıllık kavramının, belirsizlik içermekle birlikte, yerleşik olmayan bir teşebbüs tarafından sürdürülen faaliyetlerin kaynak devlette sağlanan kamu hizmetlerini, yasal ve teknolojik altyapıyı kullanması ve bunlardan faydalanması halinde, vergilendirme haklarının devletler arasında paylaşılmasını açıkça kapsadığını ifade etmektedir⁴⁷³. Gerçekten de OECD'nin BEPS Projesi, "karların ekonomik faaliyetlerin gerçekleştiği ve değer yaratıldığı yerde vergilendirilmesini" sağlamaya odaklanmıştır⁴⁷⁴. Değer yaratma ifadesinin muğlaklığı ise değerün çalışanların bulunduğu yere, satışların yapıldığı yere, üretim kapasitesinin bulunduğu yere, yönetimin bulunduğu yere veya sermayenin toplandığı yere atfedilebilmesi sonucunu doğurmaktadır⁴⁷⁵. Değer yaratma kavramı fayda teorisinin yeni bir versiyonu olarak da düşünülebilecektir zira değer yaratma kavramının yüksek düzeyde dijitalleşmiş işletmelerde uluslararası vergilendirmeye getirdiği bakış açısı, fiziksel mevcudiyet olmaksızın bağ (*nexus*) kurulabilmesi olasılığıdır. Bu anlamda değer yaratma, gelirin atfedilmesine değil verginin gerekçelendirilmesine odaklanmaktadır⁴⁷⁶. Değer yaratma olgusunun çalışanların faaliyetine, piyasaya, yasal, fiziksel veya teknolojik altyapıya atfedilebilmesi nedeniyle esasen tüm bu faaliyetler sonucunda yaratılan değer doğrultusunda hem kaynak hem ikamet ülkesine vergilendirme yetkisi tahsis edilmesi mümkün gözükmemektedir⁴⁷⁷. Değer yaratma ilkesinin OECD tarafından benimsenmesi ve desteklenmesinin vergilendirme yetkisinin tesisinden ve gerekçelendirilmesinden ziyade matrah aşındırma ve kar kaydırmanın önlenmesi bağlamında daha anlamlı bir odağa sahip olduğu söylenebilecektir⁴⁷⁸.

Dijitalleşmeye bağlı olarak ortaya çıkan durumların fiziki işyeri gibi klasik yaklaşımın ürünü olan bağları karşılayamaması yeni tartışmaları ortaya koymakla beraber; doğrudan yabancı yatırımların çalışmanın birinci bölümünde vurgulanan fiziki üretime dayalı ve somut varlık içeren doğası ve 4875 sayılı Kanun'un da bu amaçla çıkarılmış

⁴⁷³ Elliffe, "Justifying Source Taxation in the Digital Age", s. 759-760.

⁴⁷⁴ OECD, "BEPS Project Explanatory Statement: 2015 Final Reports", OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project, Paris, 2015, s. 4., (Çevrimiçi) <https://doi.org/10.1787/9789264263437-en>.

⁴⁷⁵ Susan C. Morse, "Value Creation: A Standard in Search of a Process", **Bulletin for International Taxation**, No: 72, 2018, s. 197.

⁴⁷⁶ Elliffe, "Justifying Source Taxation in the Digital Age", s. 763-764.

⁴⁷⁷ Elliffe, **a.y.**

⁴⁷⁸ Elliffe, **a.g.e.**, s. 766.

olduğu göz önünde bulundurulduğunda dijitalleşmeye bağlı gelişmelerin çalışma kapsamı dışında bırakılması uygun olacaktır. Ancak günümüz bakımından çok uluslu şirketlerin faaliyetlerinin fiiliyatta fiziki yatırımların ötesine geçebilmesi halinin mevzuatın ihtiyaçlara cevap verir hale getirilmesi zorunluluğunu doğurduğu da yadsınamaz bir gerçektir⁴⁷⁹.

Doğrudan yabancı yatırımı gerçekleştiren –çoğunlukla çok uluslu- şirketler/kurumlar bakımından “kurulabilecek anlamlı bağlantının ekonomik olduğu”⁴⁸⁰ göz önünde bulundurulduğunda, kanuni/idari merkez, işyeri, daimi temsilci ve irtibat bürosu şeklindeki bağlama noktaları⁴⁸¹ ekonomik bağlantıyı ispatlar nitelikte olacaktır. Bağlama noktaları bakımından vergi anlaşmaları da “yer” temelli bir yaklaşım benimsemektedir⁴⁸². Aşağıdaki kavramlar, doğrudan yabancı yatırımın teorik özellikleri ile örtüşükleri ölçüde ve doğrudan yabancı yatırımlara ilişkin mevzuatın amacının fiziki yatırımların arttırılması olması doğrultusunda belirlenmiş olup genel anlamıyla bir doğrudan yabancı yatırımı ülkesel yetki alanına dahil etmesi bakımından önem arz etmektedir. Her bir kavram üzerine ayrı çalışmalar yapılabilecek nitelikte olup model vergi anlaşmaları bakımından da incelenmeye müsaittir. Ancak söz konusu kavramlara, çalışmanın kapsamını sınırlandırabilmek adına, Türkiye uygulaması ağırlıklı olarak yer verilmektedir.

3.2.3.1.1. Kanuni Merkez-İş Merkezi

Kanuni merkez ve iş merkezi kavramları kurumlar için geçerli olup kurumlar vergisinde tam yükümlülük ve dar yükümlülük ayırımının yapılmasında esas alınan ölçütlerdir. Gelir vergisi açısından geçerli olan yerleşme ölçütünün yerine, yükümlülerin gerçek kişi

⁴⁷⁹ “Vergi hukuku açısından bağlamalarına ilişkin geleneksel vergi kavramlarının yeni teknolojiye uyarlanması, veya geleneksel vergi kavramlarının yerine bu yeni teknolojiye uygun yenilerinin kabul olunması yönündeki bir karar, vergi gelirlerinin devletler arasında tahsis edilerek yeniden paylaşılması anlamına gelir, bu açıdan da bir vergi politikası sorunudur; fakat ne yönde olursa olsun bu seçimin dinamiği uluslararasıdır, seçim uluslararası bir tercih altında yapılabilir ve ancak küresel bir karar ve uzlaşma sürecine bağlı olarak gerçekleştirilebilir.” Yaltı, **Elektronik Ticarete Vergilendirme**, s. 95.

⁴⁸⁰ Elkins, “The Myth of Corporate Tax Residence”, s. 21.

⁴⁸¹ “Bağlama noktaları, belirli bir gelir unsurunun Akit Devletlerden birinin vergilendirme yetkisine bağlanması için kullanılan hukuksal nedenlerdir. Bunlar kişisel veya maddesel olabilir” Yaltı Soydan, **Uluslararası Vergi Anlaşmaları**, s. 123.

⁴⁸² Yaltı, **Elektronik Ticarete Vergilendirme**, s. 87.

olmaması sebebiyle, biri “yasal” diğeri “eylemli” olmak üzere iki ayrı ölçüt belirlenmiştir⁴⁸³.

Kanuni merkez ve iş merkezinden ne anlaşılacağı KVK m. 3’te açıklanmaktadır. Buna göre, “*vergiye tâbi kurumların kuruluş kanunlarında, Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinde, tüzüklerinde, ana statülerinde veya sözleşmelerinde gösterilen merkez*” kanuni merkez (KVK m. 3/5); “*iş bakımından işlemlerin fiilen toplandığı ve yönetildiği merkez*” iş merkezi (KVK m.3/6) olarak belirtilmiştir. TTK’ya göre kurulan sermaye şirketleri ve kooperatiflerin ana sözleşmelerinde de kanuni merkezin gösterilmesi zorunludur⁴⁸⁴.

Kanuni merkez veya iş merkezinden herhangi birinin Türkiye’de bulunması tam yükümlülük koşulunun gerçekleşmesi bakımından yeterlidir. Kanuni merkezin yanında getirilen iş merkezi ölçütünün ise muvazaayı önlemek amacıyla düzenlendiğini söylemek mümkündür⁴⁸⁵. Bu doğrultuda iş merkezi, kurumun ekonomik faaliyetlerinin yoğunlaştığı ve hasılatın elde edilmesinde önemli payı bulunan yerdir ve bu haliyle işyerinden ibaret olmadığını, tersine, işyerini kapsayan ancak ondan daha farklı ve geniş bir kavram olduğunu belirtmek gerekmektedir⁴⁸⁶. Türkiye’de yasal merkezi bulunmayan bir kurumun iş merkezinin Türkiye’de bulunup bulunmadığı, diğeri bir anlatımla iş ve ilişkilerinin yoğunlaştığı yerin Türkiye’de olup olmadığını, saptamak ise kolay değildir. Bu saptama yapılırken her kurum bakımından içinde bulunduğu durumun kendine özgü özellikleri dikkate alınarak ayrı bir biçimde değerlendirilmesi, iktisadi faaliyetin oluşum biçimine göre faaliyetlerin toplandığı yerin göz önünde bulundurulması gerekmektedir⁴⁸⁷.

⁴⁸³ Selim Kaneti, “Türkiye’de Yabancı Sermayenin Vergilendirilmesinin Ana Çizgileri”, *Vergi Sorunları Dergisi*, sy 1 (Şubat 1984): s. 9.

⁴⁸⁴ TTK m. 279, 478, 506 ve Kooperatifler Kanunu m. 4.

⁴⁸⁵ Öncel, Kumrulu, Çağan, Göker, **Vergi Hukuku**, s. 370.

⁴⁸⁶ Doğan Şenyüz, Mehmet Yüce, Adnan Gerçek, **Türk Vergi Sistemi**, Bursa, Ekin Yayın Dağıtım, 2016, s. 158.

⁴⁸⁷ Ekmekci, **Kurumlar Vergisinde Dar Yükümlülük**, s. 12.

3.2.3.1.2. İşyeri

İşyeri kavramı tüm gelir türleri ile ilgili olmakla birlikte esas önemini ticari kazançlar ve serbest meslek kazançları bakımından göstermektedir⁴⁸⁸. Çalışmanın konusu açısından ise doğrudan yabancı yatırımlarla ilişkili olarak daha ziyade ticari kazançlar üzerinden değerlendirilmesi yerinde olacaktır. Zira aşağıda açıklanacağı üzere serbest meslek kazançları, doğrudan yabancı yatırımların kazançlarının vergilendirilmesinde incelenmeye elverişli bir gelir türü olmayıp, emek yoğun niteliği ön plana çıkmaktadır. Bu doğrultuda işyerine ilişkin yapılacak açıklamaların daha ziyade ticari kazançla bağlantılı biçimde düşünülmesi gerekmektedir. Yine çalışmanın Türkiye örneği ile sınırlandırılması dolayısıyla konu ikili anlaşmalar boyutunda değil, Türk vergi sistemi açısından ele alınmaktadır. Ancak kavramın açıklanması için anlaşmalardan belirli ölçüde faydalanmak gerektiği de açıktır.

İşyeri vergi anlaşmalarında sıkça yer verilen bir kavramdır. Kaynak devlet ile elde edilen gelir arasındaki “*maddi ve coğrafi bağlama noktası*”⁴⁸⁹ olması sebebiyle önem arz etmektedir. Anlaşma modellerinde genel çerçeveyi belirleyen bir yaklaşım ile sunulan kavrama, her devlet kendi yaklaşımını yansıtacak biçimde vergi anlaşmalarında yer vermiştir⁴⁹⁰. İşyeri kavramı uluslararası vergi hukukunda “*bir işletmenin mukimi olduğu devlet dışındaki bir devlette sahip olduğu hukuken kendisinden bağımsız olmayan kuruluşları*”⁴⁹¹ ifade etmek için kullanılmaktadır. Tarihsel süreçte ise kavramın geçmişi on dokuzuncu yüzyıla dayanmaktadır⁴⁹² ve üretim faktörlerinde günümüzdeki ölçüde bir mobilitenin söz konusu olmadığı, ticaretin devamı açısından fiziksel bir varlığın şart olduğu koşulların sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda işyerine ilişkin düzenlemelerin maksadı, bir ülkede ikamet edenlerin bir başka ülkede vergilendirilebileceği koşulları belirlemeye yöneliktir⁴⁹³. İşyerinin varlığı, bir ülkenin kendi sınırları içerisinde elde edilen kazançlar açısından söz konusu ülke ile arasındaki ekonomik bağın varlığına işaret eden ve dolayısıyla devletin elde edilen bu kazançlar

⁴⁸⁸ Cihat Öner, **Vergi Hukukunda İşyeri**, Ankara, İmaj Yayınevi, 2016, s. 4.

⁴⁸⁹ Öner, **a.g.e.**, s. 233.

⁴⁹⁰ Öner, **a.g.e.**, s. 2.

⁴⁹¹ Yaltı Soydan, **Uluslararası Vergi Anlaşmaları**, s. 135.

⁴⁹² Kavramın gelişim sürecine ilişkin detaylı bilgi için bkz.: Yaltı, **Elektronik Ticarete Vergilendirme**, s. s. 110 vd.; Öner, **Vergi Hukukunda İşyeri**, s. 25 vd.

⁴⁹³ Yaltı, **Elektronik Ticarete Vergilendirme**, s. 109.; Öner, **Vergi Hukukunda İşyeri**, s. 3.

üzerindeki vergilendirme yetkisinin kullanımına olanak sağlayan⁴⁹⁴ bir kanıt niteliğindedir. İşyerinin bulunması, yabancı işletme açısından kaynak devlette önemli bir ticari faaliyetin sürdürüldüğüne işaret etmektedir ve işyerini oluşturan unsurların ne kadar geniş veya dar tutulduğuna bağlı olarak ticari kazançların vergilendirilmesi konusunda kaynak ve ikamet devletlerinin yetkisi paylaşılmaktadır⁴⁹⁵. İşyerinin ülkedeki varlığı söz konusu devlete vergilendirme yetkisi sağlamakla kalmayıp devletin vergilendirme yetkisini de bir anlamda sınırlandırmaktadır⁴⁹⁶. İşyerinin varlığına ilişkin koşulların olabildiğince asgari düzeyde tutulması ise kaynak devletin başka bir devlette mukim bir teşebbüsün kazancını vergilendirmesini zorlaştırmaktadır⁴⁹⁷. Mevcut uluslararası vergi sistemi, daimi işyeri koşulu sağlanmadığı sürece ve yabancı kuruluşun işleri bu işyeri aracılığıyla yürütülmedikçe, ticari kazançla ilişkin vergilendirme haklarının tümünü kaynak devlete tahsis etmemektedir⁴⁹⁸. Daimi işyerini⁴⁹⁹ tüzel kişilerin/kurumların ikametgahı haricindeki bir mali bağı ifade etmekle genellikle bir işletmenin işlerinin kısmen veya tamamen sürdürüldüğü sabit bir iş yeri olarak düşünmek mümkündür⁵⁰⁰. İşyeri, vergilendirme bakımından hukuki bir durumdan ziyade fiiliyatı temsil eden bir kavramdır ve bu anlamda mekansal boyut (yer) öne çıkmaktadır⁵⁰¹.

İşyeri kavramının maddi içeriğinin belirlenmesi bakımından ülke içi bir varlık gösterilmesi, bir diğer anlatımla şube, büro, dükkan, fabrika gibi sabit nitelikli bir yerin ya da acente varlığının bulunması yahut ülkede dağıtım, depolama, satın alma gibi faaliyetlerin yürütülmesi gerekmektedir⁵⁰². Bu doğrultuda geleneksel ticaret bakımından

⁴⁹⁴ Akçaoğlu, **Ulusal ve Uluslararası Perspektiften Elektronik Ticaretin Vergilendirilmesi**, s. 41.

⁴⁹⁵ Yaltı, **Elektronik Ticarete Vergilendirme**, s. s. 109.; Öner, **Vergi Hukukunda İşyeri**, s. 11.

⁴⁹⁶ Akçaoğlu, **Ulusal ve Uluslararası Perspektiften Elektronik Ticaretin Vergilendirilmesi**, s. 41.

⁴⁹⁷ Öner, **Vergi Hukukunda İşyeri**, s. 11.

⁴⁹⁸ Elliffe, “Justifying Source Taxation in the Digital Age”, s. 766.

⁴⁹⁹ “*OECD Modelinde yer alan ve Türkçe’ye daimi işyeri olarak tercüme edilen ‘permanent establishment’ kavramı Türk vergi anlaşmalarında da benzer bir yaklaşım ile ele alınmaktadır. Anılan bu iki tanımlamanın amaçları açısından ortaya çıkan farklılık, kavramın kapsamının belirlenmesini güçleştirmektedir. VUK’ta yer alan tanım ilgili iç hukuk hükümlerinin uygulanması bakımından önem taşırken, vergi anlaşmalarındaki tanım çifte vergilendirmenin önlenmesi ve ticari kazançların kaynak devlette vergilendirilmesi açısından işlev kazanır.*” Öner, **Vergi Hukukunda İşyeri**, s. 41.

⁵⁰⁰ Martha, **The Jurisdiction to Tax in International Law: Theory and Practice of Legislative Fiscal Jurisdiction**, s. 94-95.

⁵⁰¹ Selahattin Tuncer, “Vergi Hukuku Açısından İşyeri”, **Maliye Araştırma Merkezi Konferansları**, No: 34, 1991, s. 193.

⁵⁰² Yaltı, **Elektronik Ticarete Vergilendirme**, s. 115.

işyeri kavramının dayandığı temel ilke işyerinin fiziksel bir varlık göstermesidir ve bu fiziksel varlık “işe ilişkin bir yer testi” ile “coğrafi mekan testi”⁵⁰³ doğrultusunda tespit edilmektedir. Bunun yanı sıra “tasarrufta bulunma testi” de ortada bir teşebbüs faaliyetinin (*business activity*) bulunmasını ve bu faaliyetin işe ilişkin yer aracılığı ile yürütülmesini⁵⁰⁴ gerektirmektedir⁵⁰⁵.

Türk vergi hukukunda işyeri kavramı, GVK m. 8’de yapılan atıfla VUK m. 156’da tanımlanmaktadır. Buna göre “*ticari, sınai, zirai ve mesleki faaliyette iş yeri; mağaza, yazıhane, idarehane, muayenehane, imalathane, şube, depo, otel, kahvehane, eğlence ve spor yerleri, tarla, bağ, bahçe, çiftlik, hayvancılık tesisleri, dalyan ve voli mahalleri, madenler, taş ocakları, inşaat şantiyeleri, vapur büfeleri gibi ticari, sınai zirai veya mesleki bir faaliyetin icrasına tahsis edilen veya bu faaliyetlerde kullanılan yerdir*” ve bu anlamıyla her şeyden önce bir mekan (fiziki yeri) bünyesinde barındırmaktadır⁵⁰⁶.

4875 sayılı Kanun bakımından değerlendirme yapıldığında, kanunen doğrudan yabancı yatırım kabul edilen işletmeler bakımından fiziki bir işyerinin sağlanması koşulu karşılanabilmektedir. Zira doğrudan yabancı yatırımın ülkeye giriş şekilleri –hisse edinimi yoluyla ortaklıklar hariç tutulduğunda- zaten bir işyerinin varlığı koşulunu sağlamaktadır. Yatırımcının Türkiye’de kuracağı şirket veya açacağı şubeye işyeri niteliğinin atfedilmesi mümkündür⁵⁰⁷. Doğrudan yabancı yatırım, doğası gereği bir ekonomik faaliyete katılmayı bünyesinde barındırmaktadır ve yasal koşullar da şirket kurma ve şube açma bakımından ülke içerisinde düzenli bir varlık göstermeyi gerektirmektedir. Her ne kadar model anlaşmalar ve uluslararası vergi hukuku kapsamlı bir değerlendirmeye gidilmeyecek olsa da yavru şirket-ana şirket bakımından OECD yaklaşımına kısaca değinilmesinde konu bakımından fayda görülmektedir. Yabancı ülkede mukim bir ana şirketin bir yavru şirket aracılığıyla Türkiye’de doğrudan yabancı

⁵⁰³ İşe ilişkin yer ile kastedilen, işin yürütülmesi için kullanılan bina, müstemilat, makine, teçhizat, tesis, fabrika gibi unsurlardır. Bunlara gerek duyulmadığı hallerde yalnızca bir alanın tasarrufu da yeterli görülmektedir. Bunun yanı sıra işe ilişkin yerin coğrafi açıdan sabitlik ve zamansal olarak da süreklilik içermesi gerekmektedir. Yaltı, **a.g.e.**, s. 119.

⁵⁰⁴ Bağlantı testi.

⁵⁰⁵ Yaltı, **Elektronik Ticarete Vergilendirme**, s. 118-119, 125.

⁵⁰⁶ Öner, **Vergi Hukukunda İşyeri**, s. 40.

⁵⁰⁷ İşyeri hükmündeki şubenin vergilendirilmesine ilişkin açıklamalar çalışmanın sonraki kısımlarında yer almaktadır.

yatırım yapma olasılığı karşısında yavru şirketin, ana şirketin işyeri niteliğini taşıyıp taşımayacağı sorusunun cevabı bakımından bu değerlendirmeye yer verilmesi gerekmektedir. OECD Modelinin 5/7 maddesine göre “*Bir akit devlet mukimi olan bir şirketin, diğer akit devlet mukimi olan veya bu diğer devlette ticari faaliyette bulunan (bir işyeri vasıtasıyla veya başka bir şekilde) bir şirketi kontrol etmesi veya onun tarafından kontrol edilmesi, bu şirketin diğer şirketin bir işyeri olduğu anlamına gelmeyecektir*”⁵⁰⁸. Bu kuralın getirilmiş olmasının arka planında uluslararası vergi hukuku bakımından şirketlerin ayrı kuruluşlar⁵⁰⁹ ve ortaklarından bağımsız⁵¹⁰ varlıklar olarak nitelendirilmesinin olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca söz konusu durumun, yavru şirketin bulunduğu ülkenin ana şirketin tüm gelirleri üzerinde vergilendirme hakkı iddiasında bulunmasına imkan tanıyabilecek olması sebebiyle yerinde bir yaklaşım olduğu söylenebilecektir.

3.2.3.1.3. Daimi Temsilci

Daimi temsilci GVK m. 8/2’de tanımlandığı şekliyle “*bir hizmet veya vekalet akdi ile temsil edilene bağlı olup, onun nam ve hesabına muayyen veya gayrimuayyen bir müddetle veya mütaaddit ticari muameleler ifasına yetkili bulunan kimsedir*”. Maddenin devamında üçüncü fıkrada ise kimlerin başkaca bir şart aranmadan temsil edilenin daimi temsilcisi sayılacağı belirtilmektedir. Bu kişiler “*ticari mümessiller, tüccar vekilleri ve memurları ile Ticaret Kanununun hükümlerine göre acenta durumunda bulunanlar, temsil edilene ait reklam giderleri hariç olmak üzere giderleri devamlı olarak kısmen veya tamamen temsil edilen tarafından ödenenler ve mağaza veya depolarında temsil edilen hesabına konsinyasyon suretiyle satmak üzere devamlı olarak mal bulunduranlar*”dır.

Ticari kazancın Türkiye’de elde edilmiş sayılması için öncelikle bir kazancın varlığı aranmakla birlikte söz konusu kazancın daimi temsilcilik ile arasında bir bağın bulunması gerekmekte, kazancın bu kişiler aracılığıyla elde edilmiş olması zorunlu

⁵⁰⁸ OECD, “Model Tax Convention on Income and on Capital 2017 (Full Version)”, (22.04.2023), (Çevrimiçi) <https://www.oecd.org/ctp/model-tax-convention-on-income-and-on-capital-full-version-9a5b369e-en.htm>, 22.04.2023.

⁵⁰⁹ Öner, **Vergi Hukukunda İşyeri**, s. 19.

⁵¹⁰ Öner, **a.g.e.**, s. 170.

tutulmaktadır. Öte yandan GVK m. 8 ve KVK m. 3'te yer alan ifadeler birlikte düşünüldüğünde GVK'da kazanç ile işyeri ve daimi temsilci arasındaki bağın önemi vurgulanmaktayken KVK'da yer alan "yapılan işler" vurgusu sebebiyle faaliyetin varlığının ön planda olduğu görülmektedir⁵¹¹.

3.2.3.1.4. İrtibat Bürosu

Öncelikle belirtmek gerekmektedir ki irtibat büroları her ne kadar vergilendirme yetkisinin kullanımı için öngörülen bağlama noktaları başlığı altında incelenmekteyse de teknik olarak vergilendirme için esas alınmamaktadır. Yurt dışında yerleşik kişi ve kuruluşlar tarafından Türkiye'de açılan irtibat bürolarına ilişkin düzenlemeler, çalışmanın ikinci bölümünde yer verildiği üzere 4875 sayılı Kanun'da ve DYYKUY'de yer aldığı için bu başlık altında konuya yer verilmektedir.

İrtibat bürolarının Türkiye'de gelir getirici herhangi bir faaliyette bulunmaları mümkün değildir ve faaliyet alanları da ayrıca DYYKUY'de belirtilmiştir. Gelir getirici herhangi bir faaliyette bulunması yasak olan irtibat bürolarının tüm giderleri de bu duruma bağlı olarak yabancı kişi/kuruluş tarafından karşılanmaktadır⁵¹². Ticari faaliyet dahil olmak üzere herhangi bir gelir getirici faaliyette bulunamayan irtibat büroları, yukarıda bahsi geçen VUK hükümleri kapsamında işyeri olarak da nitelendirilememektedir.

İrtibat bürolarının durumunun açıklığa kavuşturulmasında özelgelerden de faydalanılması mümkündür. Örneğin Gelir İdaresi Başkanlığı⁵¹³ "...öte yandan; irtibat büroları, 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu ve bu Kanuna dayanılarak çıkarılan Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu Uygulama Yönetmeliğinde yer alan düzenlemelere göre kurulmakta ve faaliyet göstermektedir. Mevcut yasal düzenlemelere göre irtibat büroları Türkiye'de ticari ve diğer gelir getirici faaliyetler ile izin konusu

⁵¹¹ Öner, a.g.e., s. 43-44.

⁵¹² Kanuni ve iş merkezi Türkiye'de bulunmayan dar mükellefiyete tabi işverenlerin yanında çalışan hizmet erbabına, işverenin Türkiye dışında elde ettiği kazançları üzerinden döviz olarak ödediği ücretler GVK m. 23/1-14 kapsamında gelir vergisinden istisna edilmiştir.

⁵¹³ Gelir İdaresi Başkanlığı, "Sayı: 39044742-KDV.1-2285, Tarih: 29.09.2014, Birleşik Arap Emirlikleri mukimi şirketin Türkiye'de açacağı irtibat bürosunun KV, GV, DV ve KDV karşısındaki durumu hk. özelge", (21.04.2023), (Çevrimiçi) <https://www.gib.gov.tr/node/90587>, 21.04.2023.

*dışında bir faaliyette bulunamamakta, kâr elde edip transfer edememekte ve bütün masraflarını yurt dışından getirecekleri dövizlerle karşılamak zorunda...” bulunduğunu belirtmiş ve “...merkezi Birleşik Arap Emirlikleri'nde bulunan şirketinin Türkiye'de kurulacak irtibat bürosunun, 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu ve bu Kanuna dayanılarak çıkarılan Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu Uygulama Yönetmeliği'nde yer alan düzenlemelere göre bir irtibat bürosu olarak kurulması, ticari ve diğer gelir getirici faaliyetler ile izin konusu dışında bir faaliyette bulunmaması halinde...” diyerek faaliyet sınırları dahilindeki kazançlar bakımından kurumlar vergisi ve gelir vergisi mükellefiyetinin tesisine gerek olmadığını belirtmiştir. Bu noktada, irtibat bürosunun faaliyetlerinin gelir getirici nitelik taşıyıp taşımadığının ne şekilde belirleneceği ve aradaki sınırın nasıl çizileceği hususu önem arz etmektedir. Örneğin DYYKUY m. 8'de haberleşme ve bilgi aktarımı irtibat bürolarının faaliyetleri arasında belirtilmiştir. Buna karşılık, satış görüşmelerine katılma ve satışın gerçekleşmesi halinde irtibat bürosunun faaliyetinin salt bilgi aktarımıyla sınırlı kaldığının tespiti ile bunun ticari faaliyetten ayırt edilmesi oldukça zordur. İrtibat bürolarının zamanla ticari faaliyette bulunmaları halinde şube statüsüne geçecekleri⁵¹⁴ söylenebilecekse de şube tescili ve irtibat bürosu kuruluşlarındaki hukuki prosedür farklılığı da göz önünde bulundurulmalıdır. Ancak hukuken şube statüsünde bulunmasa dahi vergi hukuku açısından VUK m. 3/B'nin “*vergilendirmede vergiyi doğuran olay ve bu olaya, ilişkin muamelelerin gerçek mahiyeti esastır*” hükmü doğrultusunda mükellefiyet tesis edilmesi de ayrıca mümkün gözükmektedir.*

Söz konusu zorluğun, irtibat bürolarının vergisel avantaj sağlamak için kullanılmasına sebebiyet vermesi mümkündür. Dolayısıyla ticari faaliyetin sınırlarının belirli olması gerekmektedir. Gelir üzerinden alınan vergiler bakımından bu belirlik Kanun(lar) tarafından sağlanmamış olup ticari faaliyetten ne anlaşılacağı ise TTK hükümleri, doktrin ve yargı kararları çerçevesinde şekillenmektedir.

⁵¹⁴ Öner, **Vergi Hukukunda İşyeri**, s. 46.

3.2.3.2. Ülkesel Yetki Alanı Dışında Vergilendirme Yetkisinin Kullanımında Bağlama Noktaları ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar İçin Uygulanabilirliği

Ülkesel yetki alanı dışında vergilendirme yetkisinin kullanımı için uyrukluk ve ikametgaha başvurabilmektedir. Her iki kavramın da esasen devletle güçlü bir bağı temsil ettiği önceki açıklamalarda yer almakla birlikte ülkesel yetki alanı dışında vergilendirme yetkisinin kullanımındaki yeri sebebiyle aşağıda çalışma konusu bakımından önemli görülen bazı özellikleri ele alınmaktadır.

3.2.3.2.1. Uyrukluk (Tabiiyet)

Vergilendirme yetkisinin egemenlikten kaynaklandığı ve egemenliğin de kişisel ve mekansal olmak üzere temelde iki boyutunun varlığı göz önünde bulundurulduğunda, uyrukluğa dayalı vergilendirme yetkisinin de ülkeselliğe dayalı yargı yetkisi kadar geçerli olduğunun kabulü gerekmektedir⁵¹⁵.

Uyrukluk bir kişisel bağıdır ve kişisel bağ kavramının şirketler ve diğer tüzel kişilik türleri için de geçerli olduğu ileri sürülebilmektedir. Bir şirket, bir ülkenin tabiiyetinde⁵¹⁶ kabul edilebilir⁵¹⁷. Bu doğrultuda uyrukluk aynı zamanda bir devletin tüzel kişileri vergilendirmesi bakımından da bir yetki temeli olarak ileri sürülmektedir. Bu anlamda tabiiyet devleti, örneğin bir şirket ya da ortaklık gibi birey olmayan bir kişiye tüzel kişilik kazandıran kanunların geçerli olduğu devlet olarak kabul edilmektedir⁵¹⁸. Bu doğrultuda hem gerçek kişiler hem de tüzel kişiler bakımından ülkesel yetki alanının dışında vergilendirme yetkisinin kullanılması uyrukluk bağlantısı ile mümkün olabilmektedir.

⁵¹⁵ Martha, **The Jurisdiction to Tax in International Law: Theory and Practice of Legislative Fiscal Jurisdiction**, s. 66.

⁵¹⁶ Tüzel kişilerin tabiiyetine ilişkin tartışmaların kökeni üzerine bkz.: J. P. Niboyet, Hicri Fişek, “Şirketlerin, Hakikaten, Bir Tabiiyeti Mevcut Mudur?”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 9, No: 3, 1952, s. 97-113.

⁵¹⁷ Nizamiev, “The Main Characteristics of State’s Jurisdiction to Tax in International Dimension”, s. 24.

⁵¹⁸ Nizamiev, **a.g.e.**, s. 25.

Doğrudan yabancı yatırımlar bakımından uyrukluğ u ve fayda ilkesi ilişkisi bakımından değerlendirmek mümkündür. Bu konuda uygulamada söz konusu bağı esas alması bakımından ABD'nin yaklaşımına değ inilebilecektir. ABD'nin kendi vatandaşlarını vergilendirme konusundaki uyrukluğ a yaklaşımını fayda ilkesi üzerinden değerlendirdiğ i kararlar mevcuttur. Yüksek Mahkeme *Cook v. Tait* davasında verdiğ i kararda⁵¹⁹ “...devletin doğ ası gereğ i vatandaş a ve nerede bulunursa bulunsun mülküne fayda sağ ladiğ i...”nı ifade ederek “...vergilendirme yetkisinin temeli, her durumda mülkün Birleş ik Devletler'de ya da Birleş ik Devletler dışında olmasına bağı lı değ ildir ve olamaz; vatandaş ın Birleş ik Devletler'de ya da Birleş ik Devletler dışında olan ikametgahına bağı lı değ ildir ve olamaz; ancak vatandaş olarak Birleş ik Devletler'le olan iliş kisine ve Birleş ik Devletler'in vatandaş olarak kendisiyle olan iliş kisine bağı ldır. Bu iliş kilerin sonucu olarak, vergilendirilen yerli vatandaş ın ikametgahı ve gelirinin elde edildiğ i mülk yabancı bir ÷lkede olabilir ve vergi yasal olabilir...” tespitinde bulunmuş ve vergilendirme bakımından ABD'yi yetkili görmüş tür.

3.2.3.2.2. İkametgah (Yerleş ik Olma)

Yukarıda açıklanığ ı üzere ikametgah/yerleş miş olma kavramı hem uluslararası vergi hukukunda hem de iç hukukta büyük ölçüde benimsenmiş bir kavramdır. Ödeme gücü teorisinin temel özelliklerinden biri de vergi mükellefine sağ lanan faydalara atıfta bulunmaksızın vergilendirmenin yükümlünün ikametgahına bağ lanabilmesidir⁵²⁰. Vergi hukuku bakımından mali ikametgahın, genelde ise ikametgahın, gerçek kişiler bakımından belirlenmesinin daha kolay olmasına karş ın tüzel kişilik için geçerli olup olmadığı üzerinde tartışmaların sürdürülebileceğ i bir husustur. Kavramın tüzel kişiler için de geçerli olduğ unu kabul eden görüş ün altında yatan ise ikametgah olgusunun prensipte şirketlere uygulanabilir olduğ u ve politika yapıcıların görevinin şirketlerin ikametgahını belirlemek için uygun bir test formüle etmek olduğ u yönündeki zımni varsayımın kabulüdür⁵²¹.

⁵¹⁹ “Cook v. Tait, 265 U.S. 47 (1924)”, **Justia Law**, (15.04.2023), (Çevrimiçi) <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/265/47/>, 15.04.2023.

⁵²⁰ Elliffe, “Justifying Source Taxation in the Digital Age”, s. 748.

⁵²¹ Elkins, “The Myth of Corporate Tax Residence”, s. 11.

İkametgahı çalışma kapsamında çok uluslu şirketler ve doğrudan yabancı yatırımlar özelinde değerlendirmek gerekmektedir. Örneğin ikametgahın belirlenmesine ilişkin olarak bir şirketin kurumlar vergisi açısından ne zaman Birleşik Krallık'ta mukim sayılacağına dair Lordlar Kamarası'nın *De Beers* kararı⁵²² kurumsal ikamet bakımından bugün için de önem arz etmekte olup söz konusu karar "*Avrupa uyumlaştırmasına yönelik erken bir girişim*"⁵²³ olarak da değerlendirilmektedir. Lordlar Kamarası, şirketin⁵²⁴ ikametgahının mümkün olduğunca bireyin ikametgahına benzetilmesi yolunu benimsemiş ve tescilin bireyin ikametgahına değil vatandaşlığına eşdeğer olduğunu ifade etmiştir. Bu doğrultuda da işin gerçekte, ticari faaliyetlerin bulunduğu yerde değil merkezi yönetim ve kontrolün fiilen bulunduğu yerde yürütüldüğünü, bu yerin de yöneticilerin çoğunun yaşadığı yer olan İngiltere olduğunu ileri sürerek şirketin Birleşik Krallık mukimi sayılacağı ve dünya genelinde elde ettiği gelirler üzerinden Birleşik Krallık tarafından vergilendirileceği yönünde bir karara varmıştır⁵²⁵.

Bu kabulün tersine, tüzel kişiler bakımından ikametgahın geçerli olmayacağı da ileri sürülebilmektedir. Örneğin Elkins, şirketlerin bir "kişisel yaşamı" olmadığından bahisle "şirketin iş yaşamı" ile "bireyin kişisel yaşamı" arasındaki analoginin anlamsızlığını vurgulamakta ve özellikle çok uluslu şirketler bakımından söz konusu olan "işlerin nereden yürütüldüğü" sorusuna cevap vermeyen ikametgah testinin tüzel kişiler bakımından geçerli olmaması gerektiğini savunmaktadır⁵²⁶. Bunun yanı sıra ikametgahın uluslararası vergilendirmede oynadığı rolün, kaynak ülke/ana ülke (*home country*) gelir vergilendirmesinin "*normatif temellerinin bir fonksiyonu*" olduğunu; kaynak ülke/ana ülke vergilendirmesinin, bir ülkenin kendi mukimlerine uygulandığını, buna karşılık ev sahibi ülke (*host country*) vergilendirmesinin ise bir ülkenin kendi topraklarında pasif yatırım da dahil olmak üzere ekonomik faaliyette bulunan yabancı

⁵²² De Beers Consolidated Mines Ltd. v. Howe [1906] AC 455.

⁵²³ Johann Hattingh, John Avery Jones, "De Beers Consolidated Mines Ltd V Howe (1906) Corporate Residence: An Early Attempt at European Harmonisation", Rochester, NY, 2019, (Çevrimiçi) <https://papers.ssrn.com/abstract=3676278>, 10.04.2023.

⁵²⁴ Şirket merkezi madenlerin bulunduğu Güney Afrika'da olup genel kurul toplantıları Güney Afrika'da gerçekleştirilirken çıkarılan elmaslar da Güney Afrika'daki alıcılara teslim edilmektedir. Bunun yanı sıra bir kısım yöneticiler de Güney Afrika'da yaşamlarını sürdürmekte ve yönetime ilişkin toplantılar da yine Güney Afrika'da gerçekleştirilmektedir.

⁵²⁵ De Beers Consolidated Mines Ltd. v. Howe [1906] AC 458-459.

⁵²⁶ Elkins, "The Myth of Corporate Tax Residence", s. 24.

ülke sakinlerine uygulandığını belirtmektedir⁵²⁷. Elkins, ikametgahın esas alındığı ödeme gücü teorisine ilişkin olarak da buna göre yapılacak vergilendirmenin esas amacının toplumun çeşitli üyelerinin refahı olduğunu belirterek, vergi politikası bağlamında, ödeme gücünün mutlak veya tanımlayıcı bir niteliğinin bulunmadığını, daha ziyade göreceli ve normatif bir anlam ifade ettiğini belirtmektedir⁵²⁸. Vergi sisteminin ve finanse ettiği hizmetlerin amacının da kanunlar tarafından toplumun üyeleri olarak görülen "yerleşikler" in refahını arttırmak olduğunu⁵²⁹, bireyler bakımından ikametgâhın, kişisel refah göz önünde bulundurulduğunda dağıtıcı adalet mekanizmasının bir parçası olarak önemli bir kişisel bağlantı anlamına geldiğini ve bu nedenle gerçek kişilerin ödeme gücü ilkesi uyarınca uygun şekilde vergilendirmeye tabi olduğunu kabul etmektedir⁵³⁰. İkametin bir tür "*kimin refahının önemli olduğu meselesi*"⁵³¹ olduğunun altını çizen yazar, bir ülkenin vergi sistemini tasarlarken tek ya da birincil kaygının kendi mukimlerinin refahını teşvik etmek⁵³² olduğunu; buna karşılık tüzel kişiler için refah diye bir şeyin söz konusu olmadığını⁵³³ ifade etmektedir. Mukimler ile mukim olmayanlar arasında ayırım yapılmasındaki temel amacın yalnızca mukimlerin ödeme gücüne göre vergiye tabi olması, ödeme gücü ilkesini tüzel kişi için uygulanamaz kılmakta olduğundan; buna bağlı olarak ikametgah kriterinin de yasal bir kurgu niteliğinde olan tüzel kişi için esas alınamayacağı sonucuna varmaktadır⁵³⁴.

3.2.4. Vergi Yükümlüsü Olarak Doğrudan Yabancı Yatırımcı

Bir vergi devleti olan modern devlet önemli ve sürekli bir gelir –vergi- ile varlığını devam ettirmektedir. Ekonomik kaynak yaratmak ve bunun üzerinden pay almak

⁵²⁷ Elkins, **a.g.e.**, s. 12.

⁵²⁸ Elkins, **a.g.e.**, s. 15.

⁵²⁹ Elkins, **a.g.e.**, s. 17.

⁵³⁰ Elkins, **a.g.e.**, s. 20.

⁵³¹ Elkins, **a.y.**

⁵³² Ev sahibi ülke, yerleşik olmayanlara yönelik politikalarını oluştururken, yerleşik olmayanların refahından ziyade kendi yerleşiklerinin refahını gözetir. Ev sahibi ülke, kendi sakinlerinin faydalanacağını umduğu yatırımları teşvik etmek için yerleşik olmayanlara hizmet sağlar. Yerleşik olmayanlardan vergi toplar çünkü bunu yaparak kendi yerleşiklerine uyguladığı vergi yükünü hafifletebilir ya da vergi ödemelerini artırmadan onlara daha fazla hizmet sunabilir. Yerleşik olmayanların vergilendirilmesine ilişkin başlıca pratik sınırlama, bunun yararlı yabancı yatırımları caydırabileceği ve sonuç olarak yerleşiklerin refahını olumsuz etkileyebileceğidir. Elkins, **a.g.e.**, s. 19.

⁵³³ Elkins, **a.g.e.**, s. 21.

⁵³⁴ Elkins, **a.g.e.**, s. 21,42-43.

modern devletin doğumuna ilişkin en belirleyici özelliklerden biridir; zira devletin giderlerini karşılayarak varlığını devam ettirebilmesi büyük ölçüde buna bağlıdır⁵³⁵. Gelir üzerinden alınan vergilerin devlet bakımından “vazgeçilemezliği” ise hazineye en fazla gelir sağlayan vergiler arasında olması kaynaklıdır⁵³⁶.

Devletin, pek çok özelliğinin yanı sıra, ekonomi politikalarını oluşturma kimliği esasen vergilendirmeyi de kapsamaktadır. Zira günümüzde piyasa ekonomisi içinde temel üretim faktörlerinin çoğunluğu özel kesimin elindedir ve devletin buradaki rolü “*ekonomik büyümeyi güçlendireceğine inandıkları şeyleri yapmaya teşvik etmeye çalışmak*”⁵³⁷, konu bakımından ise yatırım için uygun koşulları oluşturmaktır ve söz konusu “koşullara” vergilendirme de dahildir.

Vergilendirme işlemi, vergiyi doğuran olaya bağlı olarak bir kamu hukuku ilişkisi yaratmakta ve bu ilişkinin borçlu tarafı, vergiyi kamu alacaklısına ödemekle yükümlü olmaktadır⁵³⁸. Bu doğrultuda, “*vergi yasaları gereğince kendisinden vergi alınan kimseye ‘yasal yükümlü’ denir*”⁵³⁹ ve bu vergi yükümlüsü⁵⁴⁰ gerçek kişi olabileceği gibi tüzel kişi de olabilir; keza bir kamu kurumunun, vatandaşın yahut yabancı bir gerçek ya da tüzel kişinin vergi yükümlüsü olması da mümkündür. Vergi kanunlarının düzenledikleri alan bakımından yükümlüyü açıkça belirtmesi ise esastır⁵⁴¹.

Bu doğrultuda, çalışmanın konusunu oluşturan 4785 sayılı Kanun kapsamında doğrudan yabancı yatırımcı olarak kabul edilen gerçek kişilerin, tüzel kişilerin ve iş ortaklıkları gibi tüzel kişiliği bulunmayan oluşumların da vergi yükümlülüğü bakımından değerlendirilmesi gerekmektedir. Türk vergi sisteminde geliri vergilendiren iki vergi çeşidi bulunmakta ve bu vergiler bilindiği üzere Gelir Vergisi Kanunu ve Kurumlar Vergisi Kanunu ile düzenlenmektedir. Konu, matrah ve vergiyi doğuran olay açısından

⁵³⁵ Pierson, **Modern Devlet**, s. 48-115-171.

⁵³⁶ Başaran Yavaşlar, **Gelir Vergilendirmesinin Temelleri**, s. 17.

⁵³⁷ Pierson, **Modern Devlet**, s. 157.

⁵³⁸ Öncel, Kumrulu, Çağan, Göker, **Vergi Hukuku**, s. 81, 83.

⁵³⁹ Öncel, Kumrulu, Çağan, Göker, **a.g.e.**, s. 83.

⁵⁴⁰ Vergi Yükümlüsü VUK m. 8’de tanımlanmaktadır. Buna göre “*Mükellef, vergi kanunlarına göre kendisine vergi borcu terettübeden gerçek veya tüzel kişidir*” 213 Sayılı Vergi Usul Kanunu, Resmi Gazete, Yayın Tarihi: 10.01.1961, Sayı: 10703.

⁵⁴¹ Şirin, **Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Vergilendirilme Rejimi**, s. 90.

özdeş nitelikteki iki vergi, yükümlü bakımından birbirinden ayrılmaktadır⁵⁴². Söz konusu yatırımcıların gelirinin hangi vergi türüne tabii olacağı, aşağıda açıklanacağı üzere, yatırımcının gerçek kişi olup olmamasına göre belirlenmektedir. Bu yükümlülüğün –konu özelinde ise tam ve dar yükümlülüğe ilişkin esasların değerlendirilmesi ise öncelikle egemenliğe dayandırılan vergilendirme yetkisinin uluslararası sınırlarının belirlenmesi adına mülklik ve şahsılık ilkeleri üzerinden yapılacak açıklamalara bağlıdır.

Yükümlülük ana kavramı altında yer alan tam ve dar yükümlülük ayrımının temelinde yukarıda açıklanan mülklik ve şahsılık ilkeleri yatmaktadır. Tam yükümlülüğü esas alan düzenlemelerde, bir devletle uyruklu veya ikmatgah bağlantısı bulunan kişilerin o devletin sınırları içinde veya dışında elde ettiği tüm gelirin söz konusu bağların bulunduğu devlet tarafından vergilendirilmesi amaçlandığı için şahsılık ilkesinin; dar yükümlülük bakımından ise söz konusu devlette meydana gelen tüm vergiyi doğuran olayların ve vergi konularının bu devlet tarafından vergilendirilmesine yönelik mülklik ilkesinin görünüm biçimi olduğunu söylemek mümkündür⁵⁴³. Esasen vergilendirme yetkisinin ülkesel yetki alanı içerisindeki yabancılar veya ülkesel yetki alanı dışındaki vatandaşlar üzerinde de kullanımının meseleyi bir anlamda uluslararası hukuka taşıması⁵⁴⁴ da söz konusu ilkelerin uygulanması ile gerçekleşmektedir. Zira egemen bir varlık olarak bir devlet, ülkesine ve pazarına erişim için yerleşik olmayanlardan bir bedel isteme hakkına teorik olarak sahiptir. Gelir üzerinden alınan vergiler bakımından bu durum, devletlerin kendi kaynaklardan elde edilen gelirler için yerleşik olmayanları vergilendirme hakkına sahip olduğu anlamına gelmektedir⁵⁴⁵.

Elbette hangi ilkenin ne ölçüde benimsendiğinin ve uygulanma biçimlerinin vergi kanunlarında açıkça ifade edilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda, verginin kavradığı ekonomik unsur⁵⁴⁶ olarak konu bakımından önem arz eden husus yabancı yatırımcının elde edeceği gelir olacaktır. Dolayısıyla gelir üzerinden alınan vergiler bakımından

⁵⁴² Öncel, Kumrulu, Çağan, Göker, **Vergi Hukuku**, s. 261.

⁵⁴³ Ekmekci, **Kurumlar Vergisinde Dar Yükümlülük**, s. 8.

⁵⁴⁴ Canyaş, **Çifte Vergilendirmeyi Önleme Andlaşmalarının İç Hukuktaki Konumu**, s. 31.

⁵⁴⁵ Elkins, “The Myth of Corporate Tax Residence”, s. 23.

⁵⁴⁶ Öncel, Kumrulu, Çağan, Göker, **Vergi Hukuku**, s. 264.

ayrıca değerlendirme yapılması gerekmektedir. Türk vergi sisteminde gelir üzerinden alınan vergiler ise bilindiği üzere gelir vergisi ve kurumlar vergisidir. Yükümlü unsuru bakımından farklılaşan fakat aynı konuyu yani geliri vergilendiren söz konusu vergilerin her ikisi de doğrudan yabancı yatırımcının “kim” olduğuna göre uygulanabilir niteliktedir. Bu noktada geliri elde eden kişinin “*hukuki statüsü ve sıfatı*”⁵⁴⁷ önem kazanmaktadır. Bu sebeple, her iki vergi bakımından ayrı ayrı açıklamalara aşağıda yer verilmektedir.

3.2.4.1. Gelir Vergisi Üzerinden Değerlendirme

Gelir vergisinin konusu gelirdir. GVK m. 1’de gerçek kişilerin gelirlerinin gelir vergisine tabii olduğu belirtildikten sonra gelir, detaylı bir açıklama içermeyecek biçimde tanımlanmış ve “*bir gerçek kişinin bir takvim yılı içinde elde ettiği kazanç ve iratların safi tutarı...*”nın gelir sayılacağı ifade edilmiştir. Gelir vergisinde vergiyi doğuran olay ise gelirin *elde edilmesidir*. Maddenin devamında ise gelirin unsurlarını ticari kazançlar, zirai kazançlar, ücretler, serbest meslek kazançları, gayrimenkul sermaye iratları, menkul sermaye iratları ile diğer kazanç ve iratlar olarak belirtilerek hangi kazançların gelir kapsamında nitelendirileceği sayılmaktadır (GVK m. 2). GVK’da belirtilen her gelir unsuru için farklı vergilendirme uygulamaları (belge düzeni, stopaj, istisna ve muafiyet uygulamaları, gider saptaması vb.) öngörülmüş olduğu için Kanunda yer alan kazanç ve iratların tür bakımından doğru biçimde ayrımının yapılabilmesi önem arz etmektedir⁵⁴⁸.

Vergiye tabi gelirin “*yükümlüler ve yer itibarıyla kapsamını*”⁵⁴⁹ belirlerken de tam ve dar yükümlülük ayrımı kullanılmaktadır. Bir başka anlatımla GVK’da hem mülklik hem şahsilik ilkesi benimsenmekle tam ve dar yükümlü ayrımına gidilmiştir. Buna göre tam yükümlülük kapsamında değerlendirilen gerçek kişilerin Türkiye içinde ve dışında elde ettikleri tüm gelirler GVK kapsamında vergilendirmeye esas alınırken, dar yükümlüler bakımından yalnızca Türkiye’de elde edilen gelirin vergilendirilmesi söz konusu olmaktadır. GVK’da yükümlülük açısından mülklik ve şahsilik ilkelerinin her

⁵⁴⁷ Öncel, Kumrulu, Çağan, Göker, **a.g.e.**, s. 363.

⁵⁴⁸ Öncel, Kumrulu, Çağan, Göker, **a.g.e.**, s. 267.

⁵⁴⁹ Öncel, Kumrulu, Çağan, Göker, **a.g.e.**, s. 280.

ikisinin sentezine dayanmakla birlikte uyrukluğun ikincil⁵⁵⁰ bir öneme sahip olduğunu⁵⁵¹ söylemek mümkündür. Bu doğrultuda aşağıda görüleceği üzere ikametgah ve uyukluk (şahsilik ilkesi) tam yükümlülüğe, kaynak (mülkîlik ilkesi) ise dar yükümlülüğe esas teşkil etmektedir.

3.2.4.1.1. Tam Yükümlülük

Gelir vergisi bakımından tam yükümlülüğe ilişkin esaslar GVK m. 3, 4 ve 5'te düzenlenmektedir. GVK, tam yükümlülüğü şahsilik ilkesi çerçevesinde düzenlerken uyukluk ve ikametgah ölçütlerinin her ikisine de yer vermektedir. Kanun, 3. maddede hangi gerçek kişilerin Türkiye içinde ve dışında elde ettikleri gelirlerinin tamamı üzerinden vergilendirileceğini belirtmektedir. Buna göre, “*Türkiye’de yerleşmiş olanlar*” ve “*resmi daire ve müesseselere veya merkezi Türkiye’de bulunan teşekkül ve teşebbüslere bağlı olup adı geçen daire, müessese, teşekkül ve teşebbüslerin işleri dolayısıyla yabancı memleketlerde oturan Türk vatandaşları*” Türkiye içinde ve dışında elde ettikleri kazanç ve iratların *tamamı* üzerinden gelir vergisi ödemekle yükümlü olacaklardır.

Kanun 3. maddede *kimlerin* tam yükümlü kabul edeceğini açıklarken yerleşmiş olmayı esas almakta, 4. maddede ise yerleşmeden neyin anlaşılacağını açıklamaktadır. Yerleşme bakımından esas alınan ölçüt ise ikametgahtır. En nihayetinde ikametinin temeli ise ülkenin kendi iç hukuku uyarınca bireyin ülkeyle yeterli kişisel bağa sahip olduğuna karar vermesidir⁵⁵². Bu doğrultuda, ikametgahı⁵⁵³ Türkiye’de bulunanlar ve tamamlayıcı bir ölçüt⁵⁵⁴ doğrultusunda, bir takvim yılı içinde Türkiye’de devamlı olarak altı aydan⁵⁵⁵ fazla oturanlar Türkiye’de yerleşmiş sayılmakta ve geçici ayrılımların oturma süresini

⁵⁵⁰ GVK m. 3/2’de uyrukluğun esas alındığı görülmektedir.

⁵⁵¹ Yaltı Soydan, **Uluslararası Vergi Anlaşmaları**, s. 21.

⁵⁵² Elkins, “The Myth of Corporate Tax Residence”, s. 22.

⁵⁵³ GVK, Türk Medeni Kanunu’nun 19. maddesine yaptığı yönlendirme ile ikametgahtan ne anlaşılacağını açıklığa kavuşturmuştur. İlgili madde ise terminolojik olarak ikametgah yerine yerleşim yerini kullanmakta ve bunu “... *bir kimsenin sürekli kalma niyetiyle oturduğu yerdir*” biçiminde tanımlamaktadır.

⁵⁵⁴ Şirin, **Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Vergilendirilme Rejimi**, s. 94.; Öncel, Kumrulu, Çağan, Göker, **Vergi Hukuku**, s. 281.

⁵⁵⁵ Gelir vergisi bakımından vergilendirme döneminin yıllık olması sebebiyle, altı aylık oturma süresinin aynı takvim yılı içerisinde tamamlanmış olması gerekmektedir.

kesmeyeceği ifade edilmektedir⁵⁵⁶. Dolayısıyla aslında Kanun'un şahsilik ilkesi altında yerleşme ölçütünü benimsediğini, yerleşmeyi ise ikametgah ve oturma süresi üzerinden ele aldığını söylemek mümkündür⁵⁵⁷. Kanun'un ifade ettiği bu kişiler, Türkiye içinde ve dışında elde ettikleri gelir üzerinden Türkiye'de vergilendirilmekle tam yükümlü sayılmaktadır.

Kanun, hangi hallerin yerleşme sayılmayacağına ilişkin oluşabilecek soru işaretlerini 5. madde ile gidermektedir. Buna göre, "*belli ve geçici görev veya iş için Türkiye'ye gelen iş, ilim ve fen adamları, uzmanlar, memurlar, basın ve yayın muhabirleri ve durumları bunlara benzeyen diğer kimselerle tahsil veya tedavi veya istirahat veya seyahat maksadiyle gelen...*" ve "*tutukluk, hükümlülük veya hastalık gibi elde olmayan sebeplerle Türkiye'de alıkonulmuş veya kalmış olan...*" yabancılar altı aydan fazla Türkiye'de kalmış olsalar dahi yerleşmiş sayılmayacaklar ve tam yükümlülük kapsamına girmeyeceklerdir.

3.2.4.1.2. Dar Yükümlülük

Gelir vergisinde dar yükümlülük kapsamında Türkiye'de yerleşmiş olmayan gerçek kişilerin Türkiye'de elde ettikleri kazanç ve iratların vergilendirilmesi öngörülmele, esasen mülklik ilkesi gereği, kaynağı Türk ekonomisi olan gelirin vergilendirilmesi amaçlanmaktadır⁵⁵⁸. Vergilendirme bakımından getirilen koşul, gelirin Türkiye'de elde edilmiş olmasıdır. Bu ölçüt, Türkiye'de vergilendirilecek kazancın saptanması bakımından getirilmiş olup gelirin niteliği ve unsurları bakımından bir farklılık öngörülmemektedir⁵⁵⁹. Kanun, 6. maddede kimlerin dar yükümlü sayılacağını yerleşmiş olmama üzerinden belirttikten sonra 7. maddede hangi hallerde kazanç ve iratların Türkiye'de elde edilmiş sayılacağını açıklamaktadır. Buna göre "*Türkiye'de yerleşmiş*

⁵⁵⁶ GVK, ikametgah kavramı için medeni hukuktan ayrı bir düzenleme getirmediği için ikametgahı düzenleyen maddede yer alan yerleşme niyeti (sübjektif unsur) ile oturlan yer (objektif unsur) birlikte değerlendirilecektir. Kişinin birden fazla konutunun farklı ülkelerde bulunması halinde, yaşantısını ağırlıklı biçimde sürdürdüğü, iş ilkilerinin yoğunlaştığı, ailesinin veya çevresinin bulunduğu yerin yerleşme niyetinin (sübjektif unsur) belirlenebilmesi bakımından göz önünde bulundurulabilecek faktörlerdir. Öncel, Kumrulu, Çağan, Göker, **Vergi Hukuku**, s. 81.

⁵⁵⁷ Öncel, Kumrulu, Çağan, Göker, **a.y.**

⁵⁵⁸ Öncel, Kumrulu, Çağan, Göker, **a.g.e.**, s. 363.

⁵⁵⁹ Şirin, **Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Vergilendirilme Rejimi**, s. 97.

olmayan gerçek kişiler sadece Türkiye'de elde ettikleri kazanç ve iratlar üzerinden...” vergilendirilmekle dar yükümlü kabul edilmektedir. Söz konusu kazanç ve iratların hangi hallerde *Türkiye’de elde edilmiş* sayılacağı ise her gelir unsuru bakımından ayrı şartlara bağlanmıştır (GVK m. 7).

Ticari kazançlar bakımından *“kazanç sahibinin Türkiye’de işyerinin olması veya daimi temsilci bulundurması ve kazancın bu yerlerde veya bu temsilciler vasıtasıyla sağlanması”* durumunda gelir Türkiye’de elde edilmiş sayılacaktır (GVK m. 7/1). Bendin devamında ise söz konusu şartları haiz olsalar dahi *“...iş merkezi Türkiye’de bulunmayanlardan, ihraç edilmek üzere Türkiye’de satın aldıkları veya imal ettikleri malları Türkiye’de satmaksızın yabancı memleketlere gönderenlerin bu işlerden doğan kazançları Türkiye’de elde edilmiş sayılmaz”* denilerek konuya ilişkin istisna belirtilmektedir. Alıcı veya satıcının her ikisinin de Türkiye’de olması veya satış sözleşmesinin Türkiye’de yapılmış olması halinde satış Türkiye’de yapılmış kabul edilmekte, iş bakımından muamelelerin bilfiil toplandığı ve idare edildiği yerin ise iş merkezi sayılacağı da devamında ifade edilmektedir. Zirai faaliyetin Türkiye’de icra edilmesi halinde zirai kazanç Türkiye’de elde edilmiş sayılmaktadır (m. 7/2). Ücretler bakımından hizmetin Türkiye’de gerçekleştirilmiş veya gerçekleştiriliyor olması yahut Türkiye’de değerlendirilmesi (m. 7/3-a) ile Türkiye’de bulunan kurumların yönetim kurulu başkanlarının ve üyelerinin yanı sıra denetçileri ve tasfiye memurlarına ait huzur hakkı, aidat, ikramiye ve benzerlerinin Türkiye’de değerlendirilmesi (m. 7/3-b) durumunda kazanç Türkiye’de elde edilmiş sayılacaktır. Serbest meslek kazançlarında ise serbest meslek faaliyetinin Türkiye’de gerçekleştirilmesi veya Türkiye’de değerlendirilmesi halinde kazancın Türkiye’de elde edildiği kabul edilmektedir (m. 7/4). Gayrimenkul sermaye iratları bakımından, gayrimenkulün Türkiye’de bulunması yahut gayrimenkul niteliğindeki malların ve hakların Türkiye’de kullanılması veya değerlendirilmesi sonucu elde edilen iratlar Türkiye’de elde edilmiş olacaktır (m. 7/5). Menkul sermaye iratlarının Türkiye’de elde edilmiş olması için sermayenin Türkiye’de yatırılmış olması gerekmektedir (m.7 /6). Diğer kazanç ve iratlar yönünden ise bunları doğuran işin veya işlemin Türkiye’de gerçekleştirilmesi veya Türkiye’de değerlendirilmesi, kazancın Türkiye’de elde edildiğini göstermektedir (m. 7/7). Ücretler, gayrimenkul sermaye iratları ile diğer kazanç ve iratlar bakımından geçerli

olan “Türkiye’de değerlendirme” koşulundan anlaşılının ne olacağı ise ödemenin Türkiye’de yapılması ya da Türkiye’de yapılmışsa da Türkiye’de ödeyenin veya nam ve hesabına ödeme yapılanın hesaplarına geçirilmesi veya karından ayrılması olduğu ayrıca düzenlenmiştir (m. 7/son).

3.2.4.2. Kurumlar Vergisi Üzerinden Değerlendirme

Birçok ülkede, gerçek kişilerin yükümlüsü olduğu gelir vergisinin yanı sıra işletmelerin de kazançları üzerinden ayrı bir vergiye tabi olması söz konusudur⁵⁶⁰. Türk vergi sistemi içerisinde de aynı şekilde geliri vergilendiren ikinci tür vergi kurumlar vergisidir ve gelir vergisinin sübjektif niteliğinden ayrı olarak tek oranlı ve objektif bir vergi olma niteliğini taşımaktadır⁵⁶¹. Kurumlar vergisinin çıkış noktası, kurum statüsü kaynaklı avantajlara sahip olunması ve -sermaye şirketleri bakımından- ortaklarının sınırlı sorumlu bulunduğu ve “*ayrı bir vergi ödeme gücü*” içerdiği kabulü⁵⁶² doğrultusunda geliri vergilendirmek olmakla birlikte, günümüzde salt sermaye şirketleri değil, aşağıda açıklanacağı üzere, sermaye şirketleri ile aynı rekabet ortamı içerisinde faaliyet gösteren iktisadi kamu kurumları veya tüzel kişiliği bulunmayan oluşumlar da kurumlar vergisi ödemekle yükümlüdür. Bu doğrultuda kurumlar vergisinin esasen “*kurum şeklinde örgütlenmiş işletmeleri*” kapsadığını, çoğu ülke bakımından ise şahıs şirketlerinin bu verginin yükümlüsü sayılmadığını⁵⁶³ söylemek mümkündür.

Kurumlar vergisinin konusu, Kurumlar Vergisi Kanunu’nda⁵⁶⁴ sermaye şirketleri⁵⁶⁵, kooperatifler, iktisadî kamu kuruluşları, dernek veya vakıflara ait iktisadî işletmeler ve iş ortaklıkları sayılan kurumların kazançları olarak belirlenmiştir (KVK m. 1/1). Kurum kazancı ise gelir vergisinin konusuna giren gelir unsurlarından oluşmaktadır (KVK m. 1/2). Bu doğrultuda, verginin konusu bakımından gelir vergisi ile kurumlar vergisini birbirinden ayıran bir farklılık bulunmamaktadır. Bir başka anlatımla, gelir vergisine konu teşkil eden kazanç ve iratların kurumlar vergisi yükümlüleri tarafından elde

⁵⁶⁰ Başaran Yavaşlar, **Gelir Vergilendirmesinin Temelleri**, s. 113.

⁵⁶¹ Öncel, Kumrulu, Çağan, Göker, **Vergi Hukuku**, s. 363.

⁵⁶² Öncel, Kumrulu, Çağan, Göker, **a.y.**

⁵⁶³ Başaran Yavaşlar, **Gelir Vergilendirmesinin Temelleri**, s. 115.

⁵⁶⁴ 5520 Sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu, Resmi Gazete, Yayın Tarihi: 21.06.2006, Sayı: 26205.

⁵⁶⁵ TTK m. 124/2’ye göre anonim, limited ve sermayesi paylara bölünmüş komandit şirketler sermaye şirkettir.

edilmesi halinde söz konusu kazanç kurum kazancı olarak adlandırılacaktır. Şu halde kurumlar vergisinde vergiyi doğuran olay kurum kazancının elde edilmesinden⁵⁶⁶ ibarettir.

Kurumlar vergisinin yükümlüleri, kazançları üzerinden vergilendirilen kurumlar olarak KVK m. 1’de sermaye şirketleri, kooperatifler, iktisadî kamu kuruluşları, dernek veya vakıflara ait iktisadî işletmeler ve iş ortaklıkları biçiminde sayıldıktan sonra bu kurumların yükümlülükleri KVK m. 2’de detaylı olarak açıklanmıştır. Buna göre TTK hükümlerine göre kurulmuş olan anonim, limited ve sermayesi paylara bölünmüş komandit şirketler ile benzer nitelikteki yabancı kurumlar sermaye şirketi olarak; ayrıca Sermaye Piyasası Kurulu’nun düzenleme ve denetimine tabi fonlar ile bu fonlara benzer yabancı fonlar sermaye şirketi sayıldığı için kurumlar vergisi yükümlüsüdür (KVK m. 2/1).

Kooperatifler Kanununa veya özel kanunlarına göre kurulan kooperatifler⁵⁶⁷ ile benzer nitelikteki yabancı kooperatifler kurumlar vergisi yükümlüsüdür. (KVK m. 2/2). İlke olarak kar amacı gütmeyen kooperatifler, ortakları haricinde kişilerle ilişki kurdukları ve sağlanan kardan pay dağıtımını yaptıkları ölçüde kurumlar vergisi yükümlüsüdür⁵⁶⁸.

Devlete, il özel idarelerine, belediyelere, diğer kamu idarelerine ve kuruluşlarına ait veya bağlı bulunup, faaliyetleri süreklilik arz eden ancak sermaye ortaklığı ya da kooperatif olmayan ticari, sınai ve zirai işletmeler, iktisadi kamu kuruluşları olarak kurumlar vergisi ödemekle mükelleftir (KVK m. 2/3). Bunun yanı sıra yabancı devletlere, yabancı kamu idare ve kuruluşlarına ait veya bağlı olup, yine sermaye şirketi veya kooperatif olmayan ticari, sınai ve zirai işletmeler de yerli iktisadi kamu kuruluşları gibi kurumlar vergisi yükümlüsü olacaklardır (KVK m. 2/4).

⁵⁶⁶ Kazancın saptanması bakımından KVK m. 6/2 yoluyla GVK’ya yapılan gönderme sebebiyle gelirin alacak olarak doğmuş olması elde etme bakımından yeterli bir koşuldur ve giderler bakımından da aynı şekilde borcun doğmuş olması giderin yapılmış olması anlamına gelmektedir. Öncel, Kumrulu, Çağan, Göker, **Vergi Hukuku**, s. 365.

⁵⁶⁷ Kar amacı gütmeyen kooperatifler bakımından ortakları haricindeki üçüncü kişilerle girilen ticari ilişkilerden elde edilen kar ve bu karlar üzerinden üyelere dağıtılan paylar bakımından yükümlülük söz konusu olmaktadır. Şirin, **Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Vergilendirilme Rejimi**, s. 100-101.

⁵⁶⁸ Öncel, Kumrulu, Çağan, Göker, **Vergi Hukuku**, s. 366.

Dernek ve vakıfların kendileri kurumlar vergisi yükümlüsü olmamakla birlikte bunlara ait olan veya bağlı bulunan iktisadi işletmeler KVK m. 2/5 doğrultusunda kurumlar vergisi yükümlüsüdür. Bu iktisadi işletmeler ve kamu iktisadi kuruluşlarının herhangi bir kazanç elde etme amaçlarının bulunmaması, faaliyetlerinin kanunla verilmiş görevler arasında bulunması, tüzel kişiliklerinin bulunmaması, bağımsız muhasebelerinin ve kendilerine ayrılmış sermayelerinin veya iş yerlerinin bulunmaması durumunda dahi kurumlar vergisi yükümlüsü olacaklardır.

İş ortaklıkları, Türk hukuku bakımından tüzel kişiliği haiz olmayan adi ortaklık türüdür. Kurumlar vergisi yükümlülüğü açısından iş ortaklıklarında her ortağın işin tamamını üstlenmesi belirleyicidir ve ortaklığın konusu “süresi belirli bir iş” olmak durumundadır⁵⁶⁹. KVK m. 2/7’ye göre yukarıda kurumlar vergisi yükümlüsü olarak bahsedilen sermaye şirketleri, kooperatifler, iktisadi kamu kuruluşları ile dernek ve vakıflara ait iktisadi işletmelerin “*kendi aralarında veya şahıs ortaklıkları ya da gerçek kişilerle, belli bir işin birlikte yapılmasını ortaklaşa yüklenmek ve kazancını paylaşmak amacıyla kurdukları ortaklıklardan bu şekilde mükellefiyet tesis edilmesini talep edenler*” iş ortaklıkları olarak nitelendirilmiştir. Buradan anlaşılacağı üzere iş ortaklıklarının kurumlar vergisi yükümlüsü olmaları tercihe bağlı bir durumdur. Kurumlar vergisi yükümlüsü olmanın tercih edilmediği durumlar bakımından ise ortakların ayrı ayrı vergilendirilmesi söz konusu olacaktır.

3.2.4.2.1. Tam Yükümlülük

Kurumlar vergisi bakımından tam ve dar yükümlülük Kanunda yer alan tek maddede düzenlenmiştir. Kurum kazançlarının vergilendirilmesi bakımından kaynak ve ikametgah ilkelerinin esas alındığını söylemek mümkündür. KVK m. 3/1, kurumlar vergisi yükümlüsü olan sermaye şirketleri, kooperatifler, iktisadi kamu kuruluşları, dernek veya vakıflara ait iktisadi işletmeler ve iş ortaklıklarından kanunî veya iş

⁵⁶⁹ Öncel, Kumrulu, Çağan, Göker, **a.g.e.**, s. 369.

merkezi Türkiye'de bulunanların, gerek Türkiye içinde gerekse Türkiye dışında elde ettikleri kazançların tamamı üzerinden vergilendirileceğini hükme bağlamıştır.

3.2.4.2.2. Dar Yükümlülük

KVK m. 3/2, “*Kanunun 1’ inci maddesinde sayılı kurumlardan kanunî ve iş merkezlerinin her ikisi de Türkiye’de bulunmayanlar, sadece Türkiye’de elde ettikleri kazançları üzerinden vergilendirilirler*” demek suretiyle hangi kurumların dar yükümlü sayılacağını belirtmiştir. Buna göre anılan kurumların kanuni ve iş merkezlerinden her ikisinin de Türkiye dışında bulunması halinde, söz konusu kurumların sadece Türkiye’de elde ettikleri kazançları vergilendirilecektir.

Kanun, dar yükümlüler bakımından hangi kazanç ve iratların kurum kazancını ifade edeceğini de her bir gelir unsuru bakımından ayrı ayrı açıklamaktadır. KVK m. 3/3-a’ya göre, VUK “*hükümlerine uygun olarak Türkiye’de iş yeri olan veya daimî temsilci bulunduran yabancı kurumlar tarafından bu yerlerde veya bu temsilciler vasıtasıyla yapılan işlerden elde edilen ticarî kazançlar*” dar yükümlülük kapsamındaki ticari kazançlardır⁵⁷⁰. Türkiye’de bulunan ziraî işletmeden elde edilen kazançlar (KVK m. 3/3-b), Türkiye’de elde edilen serbest meslek kazançları (KVK m. 3/3-c), taşınır ve taşınmazlar ile hakların Türkiye’de kiralanmasından elde edilen iratlar (KVKm. 3/3-ç), Türkiye’de elde edilen menkul sermaye iratları (m 3/3-d) ve Türkiye’de elde edilen diğer kazanç ve iratlar (KVK m. 3/3-e) dar yükümlülük bakımından kazanç sayılmaktadır.

Yukarıda sayılan kazanç ve iratlar kapsamında gelir elde eden kurumlar dar yükümlülük kapsamında yalnızca Türkiye’de elde ettikleri kazançlar üzerinden vergilendirilecektir. Çalışmanın ilerleyen kısımları bakımından açıklık getirilmesi adına yabancı sermayeli ve dar yükümlü kurumlara ilişkin bir hususun ayrıca vuruglanmasında fayda görülmektedir: Doğrudan yabancı yatırım kavramının hukuki ve teknik detaylara

⁵⁷⁰ Maddenin devamındaki parantez içi hüküm konuya ilişkin istisnayı belirtmektedir: “*Bu şartları taşıyalar bile kurumların ihraç edilmek üzere Türkiye’de satın aldıkları malları Türkiye’de satmaksızın yabancı ülkelere göndermelerinden doğan kazançlar, Türkiye’de elde edilmiş sayılmaz. Türkiye’de satmaktan maksat, alıcı veya satıcının ya da her ikisinin Türkiye’de olması veya satış sözleşmesinin Türkiye’de yapılmasıdır*”.

girilmediğinde zihinlerdeki ilk karşılığı, konuya aşına olmayan kişiler nezdinde, bu kurumların dar yükümlü kabul edilecekleri yönünde bir ön kabul olmaktadır. Gerçek kişiler tarafından yapılan doğrudan yabancı yatırımlar bakımından dar yükümlülük, yukarıdaki ön kabule daha yakın olmakla birlikte kurum kazançlarında durum bir miktar farklılaşmaktadır. Dolayısıyla kurum kazançları bakımından dar yükümlülük ayrıca değerlendirilmelidir. Zira 4875 sayılı Kanun kapsamında doğrudan yabancı yatırımın gerçekleştirilme biçimleri, kurumlar bakımından da ayrıca belirtilmiştir.

Çalışmanın devamında yer alan doğrudan yabancı yatırımcının kişiliği ve doğrudan yabancı yatırımın türlerine göre gelirin vergilendirilmesi hususu için bir ön saptama yapılması gerekirse öncelikle 4875 sayılı Kanun'un 2. maddesine göre yapılacak doğrudan yabancı yatırımların şirket kurmak, şube açmak ve hisse edinimi yoluyla ortaklık olduğunun hatırlanması elzemdir. Şu halde, örneğin, yabancı sermayeyle Türkiye'de kurulup tescil edilen bir şirketin –KVK nezdinde kurumun- kanuni merkezi Türkiye'de sayılacağından⁵⁷¹ söz konusu şirket tam yükümlü olacaktır.

Ana şirketler (hakim şirket) ve bağlı şirketler (yavru şirket) bakımından ise ayrıca bir değerlendirme yapılması mümkündür. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında ilgili açıklamalara yer verilecek olmakla birlikte, buraya kadar yapılan değerlendirmeler sonucunda merkezi Türkiye dışında bulunan bir ana şirketin Türkiye'de faaliyet gösteren bağlı şirketi aracılığıyla elde ettiği gelirin KVK hükümlerine göre vergilendirilmesi bakımından ana şirketin dar yükümlü statüsünde olduğunu⁵⁷² söylemek mümkün olacaktır.

⁵⁷¹ Öncel, Kumrulu, Çağan, Göker, **Vergi Hukuku**, s. 370.

⁵⁷² Öncel, Kumrulu, Çağan, Göker, **a.g.e.**, s. 372.

3.3. GELİR ÜZERİNDEN ALINAN VERGİLER BAKIMINDAN DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMCININ VERGİLENDİRİLMESİ

3.3.1. Türk Vergi Sisteminde Gelir Unsurlarının Vergilendirilmesi ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar Bakımından Uygulanabilirliği

Modern vergi sistemlerinde gelir üzerinden alınan vergiler toplam vergilerin oldukça önemli bir kısmını oluşturmaktadır ve vergi pastasında teşkil ettiği dilimin büyüklüğünden ötürü hem ulusal hem uluslararası düzeyde devletlerin kolayca vazgeçemeyeceği niteliktedir. Bu doğrultuda gelirin vergilendirilmesine ilişkin temel bazı ilkeler ve esaslar ile tam ve dar yükümlü kavramları genel mahiyette ve konu ile bağlantılı oldukları ölçüde yukarıda açıklanmıştır.

Doğrudan yabancı yatırımların elde ettiği gelirin vergilendirilmesinde, doğaldır ki, Türk vergi sisteminde yer alan gelir unsurlarının dikkate alınması gerekmektedir. Bu doğrultuda GVK m. 2’de sayılan gelir kapsamındaki kazanç ve iratlar ve KVK m. 1/2’de GVK’ya yapılan atıf sebebiyle her iki Kanun bakımından ortaktır. Aşağıda doğrudan yabancı yatırım türleri bakımından yapılacak değerlendirmelerin tümünde yabancı yatırımcının (kişi veya kurum) elde ettiği gelir öncelikle GVK’da tespit edilmiş olan gelir unsurları doğrultusunda ayrıma tabi tutulmak zorundadır. Bu sebeple öncelikle GVK’da sayılmış bulunan yedi gelir unsurunun değerlendirilmesi gerekmektedir. Ancak belirtmek gerekir ki bu yedi gelir unsurunun tümü doğrudan yabancı yatırımlar bakımından uygulanabilir nitelik taşımamaktadır. Sermaye ve emek kullanımı bakımından menkul ve gayrimenkul sermaye iratlarının sermayeye, ücret ve serbest meslek kazançlarının emeğe, ticari ve zirai kazançların ise sermaye-emek kombinasyonuna dayanması ve *sui generis* bir düzenleme olarak diğer kazanç ve iratlar biçiminde bir ayrıma gidilmesi ⁵⁷³ söz konusu gelir türlerinin tamamının doğrudan yabancı yatırımlar bakımından değerlendirilmesini olanaksız kılmaktadır. Çalışmanın hacmini arttırmamak için ücretler ve serbest meslek kazançları bakımından açıklamalara yer verilmeyecektir. Zira doğrudan yabancı yatırımların karakteri salt emek yoğun gelir

⁵⁷³ Şirin, **Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Vergilendirilme Rejimi**, s. 108.; Öncel, Kumrulu, Çağan, Göker, **Vergi Hukuku**, s. 268.

türlerine uygun değildir. Bu doğrultuda 4875 sayılı Kanun kapsamında doğrudan yabancı yatırım olarak nitelendirilen yatırım türleri bakımından değerlendirilmesi gereken gelir türlerinin ticari kazançlar, zirai kazançlar, menkul ve gayrimenkul sermaye iratları ile diğer kazanç ve iratlar olduğunu söylemek mümkündür.

Her bir gelir unsuruna ilişkin olarak vergilendirme işlemleri, muafiyet ve istisnalar, indirimler, çeşitli ödevler bakımından ayrıca değerlendirme yapılması elbette mümkündür. Ancak çalışma, vergilendirmeye yönelik teorik ve mevzuat ağırlıklı bir değerlendirmeyi amaçlamamaktadır. Bu sebeple doğrudan yabancı yatırımların gelir üzerinden alınan vergiler karşısındaki durumunu tasniflendirmeye ve genel bir çerçeve oluşturmaya yönelik bir yol izlenmiştir. Beyana ilişkin olarak ise gelir vergisi bakımından genel kural, gelirin toplanarak yıllık beyanname verilmesi⁵⁷⁴ olmakla birlikte kuralın uygulanması bakımından yıllık beyannameye dahil edilmesi zorunlu olan unsurlar ve beyannameye dahil edilmeyecek unsurlar gibi özel düzenlemelerin⁵⁷⁵ de ayrıca göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Doğrudan yabancı yatırımların “sermaye yoğun” niteliği ve “ticari ve sınai faaliyet” bakımından öne çıkan özellikleri sebebiyle en yoğun olarak ilişkilendirilebileceği gelir türü ticari kazançlardır. Bu sebeple öncelikli olarak ticari kazançla ilişkin bilgi verilmesi yerinde olacaktır. Ticari kazanç, genel anlamda “*emek, sermaye, girişim yeteneği ve doğal kaynağın bir araya gelmesi ile ortaya çıkan faaliyet sonucunda oluşan katma değer*”⁵⁷⁶ biçiminde tanımlanmakta ve bir faaliyetin ticari olarak nitelendirilebilmesi için emek ve sermayenin birlikte kullanımının devamlılık arz edecek biçimde bir organizasyon içerisinde yürütülmesinin yanı sıra faaliyette bulunan müessese bakımından da ticari ve sınai mahiyetin bulunması öngörülmektedir⁵⁷⁷. GVK m. 37’de ticari kazanç “*her türlü ticari ve sınai faaliyetlerden doğan kazançlar*” olarak

⁵⁷⁴ GVK m. 85/1: “*Mükellefler 2 nci maddede yazılı kaynaklardan bir takvim yılı içinde elde ettikleri kazanç ve iratları için bu Kanunda aksine hüküm olmadıkça yıllık beyanname verirler. Bu Kanuna göre beyanı gereken gelirlerin yıllık beyannameye toplanması zorunludur.*”

⁵⁷⁵ Özellikle GVK’nın 85. ve 86. maddelerinin göz önünde bulundurulması zorunludur ancak çalışmanın hacmini sınırlı tutmak amacıyla ilgili düzenlemeler detaylı biçimde çalışmaya aktarılmamıştır.

⁵⁷⁶ Şenyüz, Yüce, Gerçek, **Türk Vergi Sistemi**, s. 13.

⁵⁷⁷ Öncel, Kumrulu, Çağan, Göker, **Vergi Hukuku**, s. 289 vd.; Şenyüz, Yüce, Gerçek, **Türk Vergi Sistemi**, s. 13.

nitelendirilirken hangi kazançların ticari kazanç olarak kabul edileceği de sayma yoluyla maddenin devamında belirtilmiştir⁵⁷⁸.

Ticari ve sınai faaliyet üzerinden tanımlanan ticari kazançlarda söz konusu faaliyetlere ilişkin olarak herhangi bir atıf bulunmamaktadır. Bu doğrultuda ticari faaliyet için TTK hükümleri ile sınırlı kalmaksızın bir belirleme yapılması gerekmektedir. Doktrinde alım-satım niteliği ön planda olacak şekilde “*emek ve sermaye unsurlarının birlikte kullanılarak devamlı bir organizasyona dayanan, gelir vergisinin tanımını yaptığı zirai ve serbest meslek faaliyetleri dışında kalan, tüm faaliyetler*”⁵⁷⁹ ticari faaliyet olarak nitelendirilirken; yapım-satım niteliğinin öne çıktığı “*imalat, üretim işleri sonucu artık değer yaratma*”⁵⁸⁰ ise sınai faaliyet olarak kabul edilmektedir.

Tarım, diğer sektörlerle kıyasla küresel doğrudan yabancı yatırımlarda küçük bir paya⁵⁸¹ sahip olmakla birlikte doğrudan yabancı yatırımcının zirai faaliyet sonucu gelir elde etmesi de mümkündür ve bu sebeple gelir türleri bakımından yer verilmesi gerekmektedir. Zirai faaliyetin ticari faaliyetten ayrıldığı nokta doğadan canlı bir ürün alma faaliyetini içermesidir⁵⁸². GVK m. 52/1’de “*Zirai faaliyetten doğan kazanç*” zirai kazanç olarak belirtilmiş ve m. 52/2’de zirai faaliyetin “*arazide, deniz, göl ve nehirlerde, ekim, dikim, bakım, üretme, yetiştirme ve ıslah yollarıyla veyahut doğrudan doğruya tabiattan istifade etmek suretiyle nebat, orman, hayvan, balık ve bunların*

⁵⁷⁸ - Maden, taş ve kireç ocakları, kum ve çakıl istihsal yerleri ile tuğla ve kiremit harmanlarının işletilmesinden elde edilen kazançlar,
- Coberlik işlerinden elde edilen kazançlar,
- Özel okul ve hastanelerle benzeri yerlerin işletilmesinden elde edilen kazançlar,
- Gayrimenkullerin alım, satım ve inşa işleriyle devamlı olarak uğraşanların bu işlerinden elde edilen kazançlar
- Kendi nam ve hesaplarına menkul kıymet alım satımı ile devamlı olarak uğraşanların bu faaliyetlerinden elde edilen kazançlar,
- Satın alınan veya trampa suretiyle iktisap olunan arazinin iktisap tarihinden itibaren 5 yıl içinde parsellenerek bu müddet içinde veya daha sonraki yıllarda kısmen veya tamamen satılmasından elde edilen kazançlar,
- Dış protezciliğinden elde edilen kazançlar ticari kazanç kapsamında nitelendirilmekte ve kolektif ortaklıklarda ortakların, adi veya eshamlı komandit ortaklıklarda komandite ortakların ortaklık karından aldıkları paylar şahsi ticari kazanç olarak kabul edilmektedir.

⁵⁷⁹ Şenyüz, Yüce, Gerçek, **Türk Vergi Sistemi**, s. 14.

⁵⁸⁰ Şenyüz, Yüce, Gerçek, **a.y.**

⁵⁸¹ Tarım, 2010-2019 yılları arasında toplam doğrudan yabancı yatırım girişlerinin yüzde 1'inden azını temsil etmiştir ve toplam Doğrudan Yabancı Yatırım çıkışları içindeki payı da 2010-2019 yılları arasında, zirve yaptığı 2014 yılı hariç, yüzde 1'in altında kalmıştır. FAO, **Foreign Direct Investment Flows to Agriculture: 2010–2019**, Rome, Italy, FAO, 2022, s. 4.

⁵⁸² Öncel, Kumrulu, Çağan, Göker, **Vergi Hukuku**, s. 313.

mahsullerinin istihsalini, avlanmasını, avcuları ve yetiştiricileri tarafından muhafazasını, taşınmasını, satılmasını veya bu mahsullerden sair bir şekilde faydalanılmasını” içerdiği belirtilmektedir. Kanun zirai faaliyetin sınırlarını çizerek ticari faaliyet ve gayrimenkul sermaye iratlarından ayrılan yönünü de belirtmektedir. GVK m. 52/5, sayılan ürünlerin değerlendirilmek maksadıyla zirai üretim faaliyeti ile ilişkili olarak işlenmesinin zirai faaliyet kapsamında nitelendirileceğini ancak bu faaliyetin gerçekleştirildiği işletmenin sınai işletme büyüklüğüne ulaşmaması gerektiğini, aksi halde söz konusu faaliyetin sınai faaliyet kapsamında nitelendirileceğini açıklayarak bir sınır belirlemiştir. Bunun yanı sıra GVK m. 70/son’da zirai faaliyete bilfiil katılmaksızın üründen pay alınmasının da arazi sahibi bakımından gayrimenkul sermaye iradı kapsamında değerlendirileceği hükme bağlanmıştır.

Doğrudan yabancı yatırımcının gayrimenkul sermaye iradı elde etmesi de olanaklıdır. Ancak burada terimsel olarak iki hususa dikkat çekmek faydalı olacaktır. Öncelikle gayrimenkul terimi, gelir vergisi bakımından medeni hukukta kabul edilen halinden daha geniş bir kapsamı ifade etmektedir. TMK m. 704’te taşınmaz mülkiyetinin konusu arazi, tapu kütüğünde ayrı sayfaya kaydedilen bağımsız ve sürekli haklar ve kat mülkiyeti kütüğüne kayıtlı bağımsız bölümler olarak sınırlandırılmışken gelir vergisinde irat yönü öne çıkarılmış⁵⁸³ ve kapsam daha geniş tutulmuştur. Bunun yanı sıra kavramda kullanılan sermaye terimi bakımından da açıklığa kavuşturulması gereken bir husus bulunmaktadır. Zira sermaye, üretim sürecinde yer alan üretim faktörlerinden biri olup sermayenin işletilmesiyle kar elde edilmektedir. Şu halde gayrimenkulün kişinin kendi işletmesinde kullanılması halinde sermaye faktöründen söz edilirken, bir başkasının kullanımını sonucu sahibinin elde ettiği gelir esasen bir servet geliri niteliğinde olacak ve kişi teknik anlamda rant/kira elde etmiş olacaktır⁵⁸⁴. Dolayısıyla gayrimenkul sermaye iratları bakımından değerlendirme yapılırken bu iki hususun göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Buna göre gayrimenkul sermaye iratlarının gayrimenkuller, gayrimenkul niteliğindeki haklar, bazı menkul mallar ile fikri ve sınai

⁵⁸³ Şenyüz, Yüce, Gerçek, **Türk Vergi Sistemi**, s. 85.

⁵⁸⁴ Öncel, Kumrulu, Çağan, Göker, **Vergi Hukuku**, s. 333.

hakların kiralanması suretiyle elde edilen iratlardan meydana geldiği söylenebilecektir⁵⁸⁵.

GVK m. 70'te sayma yoluyla belirtilen belirli mal ve hakların⁵⁸⁶ sahipleri, mutasarrıfları, zilyetleri, irtifak ve intifa hak sahipleri tarafından kiraya verilmeleri sonucu elde edilen gelir gayrimenkul sermaye iradı olarak nitelendirilmektedir. Zirai kazanç kapsamına girmeyip gayrimenkul sermaye iradı sayılan hallerin ve yukarıda sayılanların haricinde söz konusu yazılı mallar ve hakların ticari veya zirai bir işletmeye dahil olması durumunda bunların iratları ticari veya zirai kazancın belirlenmesine ilişkin hükümlere göre belirlenecek (GVK m. 70/2); tacirlere ait olsa bile işletmeye dahil bulunmayan gayrimenkullerle haklar bakımından gayrimenkul sermaye iradına ilişkin hükümler uygulanacaktır (GVK m. 70/5).

Doğrudan yabancı yatırımcının elde edebileceği bir başka gelir biçimi de menkul sermaye iradıdır. GVK m. 75'e göre "*sahibinin ticari, zirai veya mesleki faaliyeti dışında nakdi sermaye veya para ile temsil edilen değerlerden müteşekkil sermaye dolayısıyla elde ettiği kar payı, faiz, kira ve benzeri iratlar*" menkul sermaye iradı olarak kabul edilmektedir. Gayrimenkul sermaye iratlarında mal ve hakların kira gelirinin söz konusu olmasına karşılık menkul sermaye iratlarında sermaye

⁵⁸⁵ Öncel, Kumrulu, Çağan, Göker, **a.g.e.**, s. 334.

⁵⁸⁶ GVK m.70'te söz konusu mal ve haklar sayılmıştır: "*1. Arazi, bina (Döşeli olarak kiraya verilenlerde döşeme için alınan kira bedelleri dahildir.), maden suları, menba suları, madenler, taş ocakları, kum ve çakıl istihsal yerleri, tuğla ve kiremit harmanları, tuzlalar ve bunların mütemmim cüzileri ve teferruatı;*
2. Voli mahalleri ve dalyanlar;
3. Gayrimenkullerin, ayrı olarak kiraya verilen, mütemmim cüzileri ve teferruatı ile bilümm tesisatı, demirbaş eşyası ve döşemeleri;
4. Gayrimenkul olarak tescil edilen haklar;
5. Arama, işletme ve imtiyaz hakları ve ruhsatları, ihtira beratı (İhtira beratının mucitleri veya kanuni mirasçıları tarafından kiralanmasından doğan kazançlar, serbest meslek kazancıdır.), alameti farika, marka, ticaret unvanı, her türlü teknik resim, desen, model, plan ile sinema ve televizyon filmleri, ses ve görüntü bantları, sanayi ve ticaret ve bilim alanlarında elde edilmiş bir tecrübeye ait bilgilerle gizli bir formül veya bir imalat usulü üzerindeki kullanma hakkı veya kullanma imtiyazı gibi haklar (Bu hakların kullanılması için gerekli malzeme ve teçhizat bedelleri de gayrimenkul sermaye iradı sayılır.);
6. Telif hakları (Bu hakların, müellifleri veya bunların kanuni mirasçıları tarafından kiralanmasından doğan kazançlar, serbest meslek kazancıdır.);
7. Gemi ve gemi payları (Motorlu olup olmadıklarına ve tonilatolarına bakılmaz) ile bilümm motorlu tahmil ve tahliye vasıtaları;
8. Motorlu nakil ve cer vasıtaları, her türlü motorlu araç, makine ve tesisat ile bunların eklentileri"

malvarlığının gelirinden söz edilmektedir⁵⁸⁷. Görüleceği üzere üretim sürecine fiili bir katılım söz konusu olmaksızın “işleri yürüten işletmelere mali yatırım yaparak”⁵⁸⁸ gelir elde edilmesi menkul sermaye iradı kapsamında değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda menkul sermaye iratlarına ilişkin bazı unsurlardan söz edilebilmektedir. Öncelikle iradı sağlayan unsur kişinin özel malvarlığı kapsamında olmalı ve yatırılan sermaye para yahut para ile temsil edilebilen değerlerden (sermaye şirketlerinin payları, hisse senetleri, tahvilleri, borç senetleri, poliçe ve bonoları kapsar) oluşmalıdır⁵⁸⁹. GVK m. 75 kaynağı ne olursa olsun hangi gelirlerin menkul sermaye iradı kapsamında olduğunu saymaktadır⁵⁹⁰. Sayılan iratlar, sermaye sahibinin ticari faaliyetine bağlı ise ticari kazancın tespitinde dikkate alınacağı ayrıca belirtilmektedir (GVK m. 75/3).

⁵⁸⁷ Şirin, **Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Vergilendirilme Rejimi**, s. 114.

⁵⁸⁸ Öncel, Kumrulu, Çağan, Göker, **Vergi Hukuku**, s. 341.

⁵⁸⁹ Şenyüz, Yüce, Gerçek, **Türk Vergi Sistemi**, s. 99.

⁵⁹⁰ “- Her nevi hisse senetlerinin kâr payları (kurucu hisse senetleri ve diğer intifa hisse senetlerine verilen kâr payları ve pay sahiplerine hazırlık dönemi için faiz olarak veya başka adlarla yapılan her türlü ödemeler ile Sermaye Piyasası Kanununa göre kurulan yatırım fonları katılma belgelerine ödenen kâr payları ile konut finansmanı fonlarını temsilen ihraç edilen ipoteğe dayalı menkul kıymetlere ve varlık finansmanı fonlarını temsilen ihraç edilen varlığa dayalı menkul kıymetlere ödenen faiz, kâr payı veya benzeri gelirler dahil),

- İştirak hisselerinden doğan kazançlar (Limited Şirket ortaklarının, iş ortaklıkları ortaklarının ve komanditerlerin kar payları ile kooperatiflerin dağıttıkları kazançlar bu zümreye dahildir. Kooperatiflerin ortakları ile yaptıkları muamelelerden doğan karların ortaklara, kooperatifle yaptıkları muameleler nisbetinde tevzii, kazanç dağıtımı sayılmaz),

- Kurumların idare meclisi Başkan ve üyelerine verilen kar payları,

- Kurumlar Vergisi Kanunu uyarınca yıllık veya özel beyanname veren dar mükellef kurumların, indirim ve istisnalar düşülmeden önceki kurum kazancından, hesaplanan kurumlar vergisi düşüldükten sonra kalan kısmı,

- “Her nevi tahvil (ipotek finansmanı kuruluşları ve konut finansmanı kuruluşları tarafından ihraç edilen ipoteğe dayalı menkul kıymetler hariç ipotekli sermaye piyasası araçları, varlık teminatlı menkul kıymetler dahil) ve Hazine bonusu faizleri ile Toplu Konut İdaresi, Kamu Ortaklığı İdaresi Özelleştirme İdaresince çıkarılan menkul kıymetler ve varlık kiralama şirketleri tarafından ihraç edilen kira sertifikalarından sağlanan gelirler (Döviz cinsinden yahut dövize, altına veya başka bir değere endeksli menkul kıymetlerin itfası sırasında oluşan değer artışları irat sayılmaz),

- Her nevi alacak faizleri (Adi, imtiyazlı, rehinli, senetli alacaklarla cari hesap alacaklarından doğan faizler ve kamu tüzelkişilerince borçlanılan ve senede bağlanmış olan meblağlar için ödenen faizler dahil),

- Mevduat faizleri (Bankalara, bankerlere, tasarruf sandıklarına, tevdiat kabul eden diğer müesseselere yatırılan vadeli, vadesiz paralara ödenen faizler ile bunlar dışında kalan kişi ve kuruluşlardan devamlı olarak para toplama işi ile uğraşanların her ne şekilde ve ad altında olursa olsun toplanan paralara sağladıkları gelirler ve menfaatler de mevduat faizi sayılır)

- Hisse senetleri ve tahvillerin vadesi gelmemiş kuponlarının satışından elde edilen bedeller,

- İştirak hisselerinin sahibi adına henüz tahakkuk etmemiş kar paylarının devir ve temlik karşılığında alınan para ve ayınlar,

- Her çeşit senetlerin iskonto edilmesi karşılığında alınan iskonto bedelleri,

- Faizsiz olarak kredi verenlere ödenen kar payları ile kar ve zarar ortaklığı belgesi karşılığı ödenen kar payları ve özel finans kurumlarınca kar ve zarara katılma hesabı karşılığında ödenen kar payları,

Kanunun düzenlediği altı gelir türü⁵⁹¹, belirli ve sürekli kaynaklara dayanması sebebiyle⁵⁹² gelirin vergilendirilmesi bakımından kaynak kuramına uygun olarak belirlenmiştir. Diğer kazanç ve iratlar bakımından ise safi artış kuramı göz önüne alınarak, söz konusu gelirlerin sınırları ve çerçevesi esasen net olacak bir biçimde belirlenmiş bir durum söz konusudur. Bu kapsamdaki kazanç ve iratlar GVK m. 80’de değer artış kazançları ve arızı kazançlar olarak belirtilmiştir ve doğrudan yabancı yatırımlar bakımından değerlendirilmeye müsait bir gelir biçimi olduğunu söylemek mümkündür. GVK m. mük. 80’de değer artış kazançları sayılmaktadır⁵⁹³. Arızı

- *Menkul kıymetlerin geri alım veya satım taahhüdü ile iktisap veya elden çıkarılması karşılığında sağlanan menfaatler,*

- *Tüzel kişiliği haiz emekli sandıkları, yardım sandıkları ile sigorta ve emeklilik şirketleri tarafından;*

a) *On yıldan az süreyle prim veya aidat ödeyerek ayrılanlara ödenen irat tutarları,*

b) *On yıl süreyle prim veya aidat ödeyerek ayrılanlar ile vefat, maluliyet veya tasfiye gibi zorunlu nedenlerle ayrılanlara ödenen irat tutarları.*

- *Bireysel emeklilik sisteminden;*

a) *On yıldan az süreyle katkı payı ödeyerek ayrılanlar ile bu süre içinde kısmen ödeme alanlara yapılan ödemelerin içerdiği irat tutarı,*

b) *On yıl süreyle katkı payı ödemiş olmakla birlikte emeklilik hakkı kazanmadan ayrılanlar ile bu süre içinde kısmen ödeme alanlara yapılan ödemelerin içerdiği irat tutarı,*

c) *Emeklilik hakkı kazananlar ile bu sistemden vefat, maluliyet veya tasfiye gibi zorunlu nedenlerle ayrılanlara yapılan ödemelerin içerdiği irat tutarı,*

- *Yukarıda sayılanlar dışında Sermaye Piyasası Kanunu hükümlerine göre ihraç edilen her türlü sermaye piyasası araçlarından elde edilen gelirler, menkul sermaye iradı kapsamındadır.”*

⁵⁹¹ Bu başlık altında doğrudan yabancı yatırımlarla örtüştüğü ölçüde dördü –ilave olarak diğer kazanç ve iratlar- açıklanmıştır.

⁵⁹² Öncel, Kumrulu, Çağan, Göker, **Vergi Hukuku**, s. 345.

⁵⁹³ Buna göre aşağıda yazılı mal ve hakların elden çıkarılmasından doğan kazançlar değer artışı kazançları olarak nitelendirilmektedir:

“- *İvazsız olarak iktisap edilenler ile tam mükellef kurumlara ait olan ve iki yıldan fazla süreyle elde tutulan hisse senetleri hariç, menkul kıymetlerin veya diğer sermaye piyasası araçlarının elden çıkarılmasından sağlanan kazançlar,*

- *Arama, işletme ve imtiyaz hakları ve ruhsatları, alameti farika, marka, ticaret unvanı, her türlü teknik resim, desen, model, plan ile sinema ve televizyon filmleri, ses ve görüntü bantları, sanayi ve ticaret ve bilim alanlarında elde edilmiş bir tecrübeye ait bilgilerle gizli bir formül veya bir imalat usulü üzerindeki kullanma hakkı veya kullanma imtiyazı gibi hakların elden çıkarılmasından doğan kazançlar,*

- *Telif haklarının ve ihtira beratlarının müellifleri, mucitleri ve bunların kanunî mirasçıları dışında kalan kimseler tarafından elden çıkarılmasından doğan kazançlar,*

- *Ortaklık haklarının veya hisselerinin elden çıkarılmasından doğan kazançlar,*

- *Faaliyeti durdurulan bir işletmenin kısmen veya tamamen elden çıkarılmasından doğan kazançlar,*

- *İktisap şekli ne olursa olsun (ivazsız olarak iktisap edilenler hariç) arazi, bina, maden suları, mamba suları, madenler, taş ocakları, kum ve çakıl istihsal yerleri, tuğla ve kiremit harmanları, tuzlalar ve bunların mütemmim cüzileri ve teferruatı, voli mahalleri ve dalyanlar, gayrimenkul olarak tescil edilen haklar, motorlu olup olmadıklarına ve tonilatolarına bakılmaksızın gemi ve gemi payları ile bilümmum motorlu tahmil ve tahliye vasıtalarının iktisap tarihinden başlayarak beş yıl içinde elden çıkarılmasından doğan kazançlar (kooperatiflerin ortaklarına bu sıfatları dolayısıyla tahsis ettikleri gayrimenkulleri tahsis tarihinde ortak tarafından satın alınmış sayılır.)”*

kazançlar ise herhangi bir devamlılık unsuru barındırmadan elde edilen kazançlar⁵⁹⁴ olup vergiye tabi arızı kazançlar GVK m. 82’de belirtilmiştir⁵⁹⁵.

3.3.2. Doğrudan Yabancı Yatırımcının Kişiliği ve Doğrudan Yabancı Yatırımın Türlerine Göre Gelirin Vergilendirilmesi

Çalışmanın bu kısmında doğrudan yabancı yatırımcının kişiliği üzerinden ve hukuken doğrudan yabancı yatırım statüsü niteliğindeki yatırım türleri açısından Türk vergi mevzuatında yer alan düzenlemelere yer verilecektir. Yerel düzeyde değerlendirildiğinde vergi sisteminin yapısı, konuyu, vergilendirmeye ilişkin işlemler ve ödevler gibi pek çok açıdan daha detaylı incelemeye elverişlidir. Uluslararası vergi hukuku perspektifinden ise çok uluslu şirketler (ve doğrudan yabancı yatırımlar) açısından vergilendirmede matrah aşındırma ve kar kaydırmaya ilişkin bir kapsam belirlenmesi de mümkündür. Ancak çalışmanın ana başlığı “Türkiye örneği” ile sınırlandırıldığı için 4875 sayılı Kanun kapsamında doğrudan yabancı yatırımcı ve doğrudan yabancı yatırım kabul edilen hususlar üzerinden bir değerlendirmenin yapılması uygun görülmektedir. Bu doğrultuda vergilendirme bakımından öncelikle kişi üzerinden doğrudan yabancı yatırımcıya, ardından yatırım türleri ekseninde açıklamalara yer verilecektir.

⁵⁹⁴ Şenyüz, Yüce, Gerçek, **Türk Vergi Sistemi**, s. 116.

⁵⁹⁵ “- Arızı olarak ticarî muamelelerin icrasından veya bu nitelikteki muamelelere tavassuttan elde edilen kazançlar,
- Ticarî veya zirâî bir işletmenin faaliyeti ile serbest meslek faaliyetinin durdurulması veya terk edilmesi, henüz başlamamış olan böyle bir faaliyete hiç girişilmemesi, ihale, artırma ve eksiltmelere iştirak edilmemesi karşılığında elde edilen hasılat,
- Gayrimenkullerin tahliyesi veya kiracılık hakkının devri karşılığında alınan tazminatlar ile peştemallıklar (kiracıya ait tesisat ve malların tahliye ve devri sırasında kiralayan veya yeni kiracıya devrinde doğan kazançlar dahil),
- Arızı olarak yapılan serbest meslek faaliyetleri dolayısıyla tahsil edilen hasılat.
- Gerçek usulde vergiye tâbi mükelleflerin terk ettikleri işleri ile ilgili olarak sonradan elde ettikleri kazançlar (zarar yazılan değersiz alacaklarla, karşılık ayrılan şüpheli alacakların tahsili dahil),
- Dar mükellefiyete tâbi olanların Türkiye ile yabancı memleketler arasında yaptıkları ulaştırma işlerini arızı olarak yapmalarından elde ettikleri kazançlar.”

3.3.2.1. Yabancı Yatırımcının Kişiliği Üzerinden Değerlendirme

Doğrudan yabancı yatırımcının kişiliği, tabi olacağı vergi türü bakımından önem arz etmektedir. Yabancı yatırımcı “gerçek kişinin” bizzat sermayeye dayalı gelir getirici bir faaliyette bulunması, irat sağlayan bir yatırım gerçekleştirilmesi yahut bir kuruma ortak olması veya başkaca bir menkul kıymet üzerinden kazanç elde etmesi mümkündür. Aynı şekilde bir “tüzel kişilik” üzerinden de doğrudan yabancı yatırım gerçekleştirilebilmektedir. Bu durumda yine benzer şekilde tüzel kişinin -daha geniş kapsamda ise tüzel kişiliği bulunmayan ortaklıklar ve tüzel kişiliği bulunan ortaklıkları kapsayacak biçimde bir “kurumun”- bizzat sermayeye dayalı olarak gelir sağlayıcı bir faaliyette bulunması yahut irat sağlayan bir yatırımın söz konusu olması mümkündür.

GVK ve KVK’nın gelir unsurları bakımından aynı esasları benimsemiş olması sebebiyle sadece yükümlü unsuru açısından farklılaşmanın söz konusu olduğu yukarıda belirtilmiştir. Bu sebeple aşağıda yabancı yatırımcının gerçek kişi veya kurum olmasına göre bir alt ayrıma gidilmektedir.

3.3.2.1.1. Gerçek Kişi Yabancı Yatırımcı

Doğrudan yabancı yatırımcının gelir vergisi yükümlüsü olup olmayacağına ilişkin bir değerlendirme yapılabilmesi için öncelikle 4875 sayılı Kanun kapsamında yabancı yatırımcı olarak kimlerin kabul edildiği sorusuna bir anlamda geri dönülmesi gerekmektedir. Yukarıda tekraren belirtildiği üzere, doğrudan yabancı yatırımcının bir *gerçek kişi* olması mümkündür. 4875 sayılı Kanunun 2/a-1 maddesine göre bu gerçek kişi ya yabancı bir ülkenin vatandaşı ya da yurt dışında ikamet etmekte olan bir Türk vatandaşı olmak zorundadır. Dolayısıyla gelir vergisinin yükümlüsü olma şartlarından biri olan *gerçek kişi* olma zorunluluğu, 4875 sayılı Kanun kapsamında doğrudan yabancı yatırımcı kabul edilen *gerçek kişiler* bakımından karşılanabilir bir koşuldur. Bu doğrultuda, 4875 sayılı Kanuna göre doğrudan yabancı yatırım yapan bir gerçek kişi, söz konusu yatırımı sonucunda şayet GVK’da sayılan gelir türlerinden birini elde etmiş, yani vergiyi doğuran olay doğrudan yabancı yatırımcı kişinin şahsında gerçekleşmiş ise kişi gelir vergisi yükümlüsü sayılacaktır.

Bu noktada belki bir parantez açarak “*yabancı ülkelerin vatandaşlığına sahip olan gerçek kişiler*” bakımından Kanun lafzına yönelik eleştirel bir değerlendirmeye yer verilmesi yerinde olacaktır. Söz konusu kişiler ile kastedilenin, amaçsal yorum yapıldığında, tek tabiiyeti olan yabancılar olarak düşünülmesi mümkündür. Ancak konu birden fazla tabiiyete izin veren ülkeler bakımından değerlendirildiğinde söz konusu hükmün Kanunun amacına uymayan sonuçlara yol açabilmesi de olası gözükmektedir. Birden fazla ülkenin tabiiyetinde bulunan Türk vatandaşlarının Türkiye’de yatırım yapması halinde bu kişilerin “doğrudan yabancı yatırımcı” statüsü taşıyıp taşımayacağı 4875 sayılı Kanun nezdinde tartışmalı olacaktır. Her ne kadar Kanunun lafzı, söz konusu kişileri de doğrudan yabancı yatırımcı olarak kabul ediyor gibi gözükmekteyse de bu durum amaç bakımından değerlendirildiğinde tam tersi bir sonuca varmak da mümkün gözükmektedir⁵⁹⁶. Kaldı ki Kanun, ikamet süresine ilişkin bir düzenleme de getirmemektedir. Yine de belirtmek gerekir ki söz konusu belirsizlik sadece 4875 sayılı Kanun bakımından geçerlidir. Bu kişilerin yatırımları dolayısıyla Türkiye’de elde ettikleri gelirin vergilendirilmesinde, yukarıda açıklandığı üzere tam ve dar yükümlülük esasları geçerli olacağından vergilendirme bakımından aynı belirsizlikten söz edilemeyecektir. Zira Gelir Vergisi Kanunu’nda doğrudan “yabancı yatırımcı statüsüne bağlı” bir düzenleme bulunmayıp Kanun’da gelir kabul edilen kazanç ve iratların tamamı tam ve dar yükümlüler bakımından getirilen esaslar çerçevesinde vergilendirilmektedir. Dolayısıyla kişi, uyruğundan bağımsız olarak Türkiye’de elde edilmiş gelirleri üzerinden zaten dar yükümlülük kapsamında vergilendirmeye tabii olacaktır. Bu durum kaynaklı ortaya çıkabilecek çifte vergilendirme sorunu ise –varsataraf olunan ÇVÖA kapsamında çözümlenebilecektir. Ancak “doğrudan yabancı yatırımcı statüsüne bağlı” olarak verilen vergi teşvikleri⁵⁹⁷ bakımından aynı sorun

⁵⁹⁶ Birden fazla tabiiyeti bulunan Türk vatandaşlarının yurt dışında ikamet etmedikleri halde yabancı yatırımcı sayılmaması gerektiği hakkında aynı yöndeki görüş için bkz.: Erten, **Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanununun Türk Yabancılar Hukuku Sistemi İçindeki Yeri ve Rolü**, s. 104.

⁵⁹⁷ “Devletlerin, ‘yatırım projelerinin büyüklüğünü, konumunu, tesirini, tarzını ya da sektörü etkilemek üzere tasarladıkları yeni bir projeyi ya da mevcut bir faaliyetin genişlemesi veya yeniden konumlanmasını hedefleyen tedbirleri’ yatırım teşvikleri olarak adlandırılmaktadır. Teşebbüsleri ya da müteşebbisleri yatırıma teşvik etmek üzere kullanılan mali araçlar çok çeşitlidir. Bunlar doğrudan, finansal teşvikler şeklinde olabileceği gibi, çalışmamamızın konusunu oluşturan, devletin mali desteğini dolaylı olarak, vergi sistemleri üzerinden sağlamayı tercih ettiğinde karşımıza çıkan “vergi teşvikleri”/vergıyla ilgili teşvikleri/fiskal teşvikler şeklinde olabilir.” Leyla Ateş, **Yatırım Vergi Teşvik Politikasının Hukuki Çerçevesi**, 1. baskı, Şişli, İstanbul, On İki Levha, 2017, s. 2.

devam edecektir. Bu durum için kişinin statüsünün verilen teşvike ilişkin düzenlemede netliğe kavuşturulması gerekmektedir.

Parantez kapatılıp gelir vergisi yükümlüsü bir gerçek kişi doğrudan yabancı yatırımcının Türkiye'deki yatırımı vasıtasıyla gelir elde ettiği kabul edildiğinde ise konuya yukarıda belirtilen gelir unsurları doğrultusunda gelir vergisinde tam ve dar yükümlülük açısından yaklaşılması gerekmektedir. Tam ve dar yükümlülüğe ilişkin açıklamalar yukarıda yapıldığından bu başlık altında tekrar edilmemekle birlikte yabancı yatırımcı olma koşulunun 4875 sayılı kanun kapsamında Türk vatandaşları bakımından "yurt dışında yerleşik olma" unsuruna bağlanması dolayısıyla bu kişilerin dar yükümlü statüsünde kabul edilmesi, yabancı uyruklu kişiler bakımından ise Türkiye'de yerleşik olma koşulunun ayrıca değerlendirilmesi gerekmektedir. Şayet yabancı uyruklu bu kişiler Türkiye'de yerleşik ise tam yükümlü, Türkiye dışında başka bir ülkede yerleşik ise dar yükümlü kabul edileceklerdir.

3.3.2.1.2. Kurum Olarak Yabancı Yatırımcı

4875 sayılı Kanun m. 2/a-2 yabancı yatırımcının kurum niteliğini haiz olabileceğini kabul etmektedir. İlgili madde yabancı ülkelerin kanunlarına göre kurulmuş tüzel kişileri ve uluslararası kuruluşları yabancı yatırımcı kapsamında kabul etmektedir. Söz konusu tüzel kişilerin ve uluslararası kuruluşların, 4875 sayılı Kanun'a göre şirket kurma, şube açma veya hisse edinimi yoluyla yatırımı gerçekleştirmesi halinde bu kurumların doğrudan yabancı yatırımcı statüsünde değerlendirilmesi, tıpkı gerçek kişilerdeki gibi, mümkündür; şubeler bakımından ise şubenin niteliği gereği zaten zorunludur. Bu doğrultuda, 4875 sayılı Kanuna göre doğrudan yabancı yatırım yapan bir kurum, KVK'nın yükümlüsü olan sermaye şirketleri, kooperatifler, iktisadî kamu kuruluşları, dernek veya vakıflara ait iktisadî işletmeler ve mükellefiyet tesis ettiren iş ortaklıkları söz konusu yatırım sonucunda şayet GVK'da sayılan ve KVK'nın da benimsemiş olduğu gelir türlerinden birini elde etmiş ise söz konusu kurum kurumlar vergisi yükümlüsü sayılacaktır.

3.3.2.2. 4875 Sayılı Kanun Kapsamında Doğrudan Yabancı Yatırım Sayılan Yatırım Türüne Göre Değerlendirme

Doğrudan yabancı yatırımlara ilişkin olarak yatırımı yapan kişi nezdindeki değerlendirmeler esasen yatırımcının tabi olacağı vergi türünün belirlenmesi için bir ön nitelendirme amacını taşımaktadır. Yukarıda açıklandığı üzere, yatırımın bir gerçek kişi veya kurum tarafından gerçekleştirilmesi 4875 sayılı Kanun'un tanıdığı imkan dahilinde olanaklıdır. Öte yandan hukuki kişiliğin baz alınmayıp yatırım türünün ön plana çıktığı daha kapsamlı bir tasnifin düşünülmesi de mümkündür. Zira 4875 sayılı Kanun'da yatırım için öngörülen üç seçenekten (yeni şirket kurma, şube açma ve hisse edinimi yoluyla ortaklık) her birinin bir gerçek kişi veya kurum tarafından gerçekleştirilmesi imkan dahilindedir. Bu doğrultuda söz konusu yatırım türleri ve bunları gerçekleştiren yatırımcı bakımından ortaya çıkabilecek seçeneklere ayrı ayrı yer verilecektir. Belirtmek gerekmektedir ki bu kısımda yapılacak açıklamalar yatırımın türüne ve yatırımcının tam veya dar yükümlü olmasına bağlı olarak Türk vergi sistemi içerisindeki genel konumunu belirlemeye yöneliktir. Her bir yatırım için vergilendirme usullerine, vergi kolaylıklarına veya birtakım özellikli durumlara yer verilmesi, çalışmanın amacını ve kapsamını aşarak Türk vergi sisteminin neredeyse tamamını içeren bir eser ortaya koyulması anlamına geleceğinden izleyen kısımlar, konunun tasnifleme ve saptamaya yönelik boyutuyla bazı ön plana çıkan özelliklerinin ele alınmasını gerektirmektedir.

3.3.2.2.1. Yeni Şirket Kurma Yoluyla Yapılan Yatırımların Vergilendirilmesi

Çalışmanın ikinci bölümünde açıklandığı üzere 4875 sayılı Kanun'un ikinci maddesinde belirtilen iktisadi kıymetler aracılığıyla yabancı yatırımcı tarafından yeni bir şirket kurularak Türkiye'de yatırım yapılması halinde söz konusu şirket doğrudan yabancı yatırım kapsamında değerlendirilmektedir. Önceki düzenlemelerde kurulacak şirketin limited yahut anonim şirket olma zorunluluğu bulunmaktayken 4875 sayılı Kanun kurulacak şirketin türüne ilişkin bir sınırlandırma öngörmemiştir. Şu halde yeni bir şirket kurma yoluyla gerçekleştirilecek yatırımlar salt TTK'da sayılmış olan ticaret şirketleri ile sınırlandırılmayacaktır. Yabancı yatırımcının TBK hükümleri doğrultusunda adi ortaklık kurma yoluyla gerçekleştirdiği yatırımlar da doğrudan

yabancı yatırım kapsamındadır. Bu doğrultuda, doğrudan yabancı yatırımcının şirket kurma yoluyla gerçekleştirebileceği yatırımları sermaye şirketlerinin yanı sıra adi ortaklıklar bakımından, özellikle sıkça görülen joint-venture ve konsorsiyum biçimindeki yatırımlar özelinde de incelemek mümkündür. Yeni bir şirket kurma biçimindeki yatırımlar çalışmanın ilk bölümünde yer verildiği üzere yeni yatırımlar (*greenfield investments*) olup aynı şekilde kahverengi alan yatırımları (*brownfield investments*) doğrultusunda yeniden yapılanmalar, bir başka deyişle şirket birleşme ve devralmaları da doğrudan yabancı yatırım kapsamında yer almaktadır. Doğrudan yabancı yatırımların çoğunlukla çok uluslu şirketler tarafından gerçekleştirilmesi, şirket toplulukları bakımından değerlendirme yapılması için de elverişli bir zemin oluşturmaktadır. Şahıs ve sermaye⁵⁹⁸ şirketleri ayırımına gidilebilecek olması da konuyu daha detaylı incelemeye müsait kılmaktadır. Anılan olasılıklar bakımından çalışmada tüm detaylara yer verilmesi çalışmanın hacim sınırlarını zorlayacağından konunun doğrudan yabancı yatırımlar bakımından özellikli haller doğrultusunda ve yatırımcının kazanç bakımından tabii olacağı vergilendirmeye ilişkin genel bir sınıflandırma içerecek biçimde ele alınması amaçlanmıştır. Yine 4875 sayılı Kanun'da bir yatırımın doğrudan yabancı yatırım sayılması için yeni şirket kurulması öngörülmüş olduğundan, kurulan şirketin kanuni veya iş merkezinin Türkiye'de olduğu ön kabulüyle, konunun büyük ölçüde tam yükümlülük kapsamında ele alındığını belirtmekte fayda vardır.

Doğrudan yabancı yatırımların adi ortaklık kurulması yoluyla gerçekleştirilmesinin önünde bir engel bulunmamaktadır. Özellikle uygulamada iş ortaklığı veya konsorsiyum biçimindeki yatırımların ön plana çıkması, adi ortaklıklar bakımından değerlendirme yapılmasını gerektirmektedir. Adi ortaklık, TBK m. 620'ye göre adi ortaklık sözleşmesine dayanan bir ortaklık olup adı geçen sözleşme “*iki ya da daha fazla kişinin emeklerini ve mallarını ortak bir amaca erişmek üzere birleştirmeyi üstlendikleri*” bir sözleşme olarak tanımlanmaktadır. Söz konusu tanım dikkate alındığında adi ortaklık sözleşmesinde kişi, sermaye, sözleşme, müşterek amaç ve *affecito societatis*⁵⁹⁹ olmak üzere beş unsurun öne çıktığı görülmektedir. Bu doğrultuda

⁵⁹⁸ TTK m. 124/2: “Bu Kanunda, kollektif ile komandit şirket şahıs; anonim, limited ve sermayesi paylara bölünmüş komandit şirket sermaye şirketi sayılır.”

⁵⁹⁹ “Adi ortaklığın bütün ortakları müşterek amacın gerçekleşmesini desteklemeli ve bu yolda kendisine ne düşüyorsa, onu yerine getirmelidirler. Yani ortakların her biri müşterek amacın

kişi unsurun adi ortaklık bakımından en önemli unsur olduğunu, ortak sayısı bakımından bir sınırlama getirilmeden kişisel güven ilişkisinin ön plana çıktığı ve eşit ortakların yer aldığı bir ortaklık biçimi olduğunu söylemek mümkündür⁶⁰⁰. TBK m. 12 uyarınca adi ortaklık sözleşmesi herhangi bir şekle bağlı olmayıp, TBK m. 621/1’de ifade edilen sermaye; “*para, alacak veya başka bir mal ya da emek*” olarak koyulmaya müsaittir ve bu anlamda 4875 sayılı Kanun’un 2/b-1 ve 2/b-2’de öngördüğü sermaye türleri ile de uyumludur. Tüzel kişiliği haiz olmamakla birlikte hukuki bir birlik teşkil eden ve bu birliğin asgari düzeyde de olsa organizasyon, karar ve yönetim mekanizmasına sahip olduğu adi ortaklık⁶⁰¹, yapısına uygun biçimde diğer sermaye şirketlerinden vergilendirme anlamında da farklılaşmaktadır. TTK m.125/1 çerçevesinde ticaret şirketleri tüzel kişiliği haiz olmakla birlikte gelir vergisi uygulamasında şahıs şirketleri bakımından (tüzel kişiliği bulunmayan adi ortaklık da buna dahil olmak üzere) tüzel kişilik yerine ortaklar muhatap alınmaktadır. Dolayısıyla gelir vergisi için şahıs şirketinin ortakları yönünden değerlendirme yapılması gerekmektedir. Çalışmanın kapsamını sınırlandırmak amacıyla kollektif ve adi komandit şirketlere yer verilmeyecek olup doğrudan yabancı yatırımların uygulamada karşılaşılan biçimlerinden olan adi ortaklıklar ve adi ortaklık kapsamında değerlendirilen iş ortaklıkları ile konsorsiyumlar üzerinden açıklamalara yer verilecektir.

Gerçek yahut tüzel, herhangi bir kişilik atfedilmemiş olan adi ortaklıklar, GVK’daki esaslara göre vergilendirilemeyecekleri gibi KVK m.1’de de yükümlü olarak sayılmadıklarından, kurumlar vergisi mükellefi de değildir. Adi ortaklıkta ortakların ortaklık faaliyetinden kendilerine düşen hisse doğrultusunda belirlenen kazançları, GVK kapsamında ayrı ayrı ortak bazında vergilendirilmektedir. Adi ortaklıklarda, ortakların ortaklık kazancından aldıkları paylar, ortaklığın faaliyet alanı kapsamında değerlendirilmekle birlikte doğrudan yabancı yatırımlar bakımından çoğunlukla ticari kazanç ortaya çıkmaktadır ve her bir ortak bakımından payları doğrultusunda ayrı ayrı kazançlar söz konusu olmaktadır. Bu nedenle gelirin beyanı için her ortağın ayrı

gerçekleştirilmesine katkıda bulunmalı ve bu gayeye aykırı eylem ve işlemlerden el çekmelidir.” Oruç Hami Şener, **Teorik ve Uygulamalı Ortaklıklar Hukuku**, 4. Baskı, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2019, s. 9.

⁶⁰⁰ Şener, **a.g.e.**, s. 1 vd.

⁶⁰¹ Şener, **a.g.e.**, s. 10.

beyanname vermesi⁶⁰² ve GVK hükümleri doğrultusunda vergilendirilmesi söz konusu olacaktır. Adi ortaklık hissedarlarının, paylarını, ortaklara veya üçüncü kişilere devretmelerinden doğan kazanç ise aşağıda yer verileceği üzere GVK mük. m. 80 doğrultusunda değer artış kazancı olarak vergilendirileceği için söz konusu hususa bu başlık altında yer verilmemektedir.

Adi ortaklıklar kapsamında doğrudan yabancı yatırımların gerçekleştirilme biçimlerinden biri olan iş ortaklıklarına (*joint venture*) ve vergilendirme bakımından farklılaşan hususlara da ayrıca değinilmesi gerekmektedir. Doğrudan yabancı yatırımların doğası gereği genellikle büyük yatırımlar niteliğinde olması, yabancı yatırımcıyı bir ortakla beraber iş yapmaya yönlendirebilmektedir ve iş ortaklığı uygulamalarına söz konusu yatırımlar bakımından sıkça rastlanmaktadır. Belirli bir sonuca yönelik olarak işin bitimine kadar devam eden ve adi ortaklığın niteliğine uygun biçimde birlikte hareket etmenin önem arz ettiği iş ortaklıklarında, ortakların hak ve sorumlulukları birbirinden ayrılmamakta⁶⁰³ ve işin tümü ortaklar tarafından beraberce üstlenilmektedir. KVK m. 2/7'ye göre kurumlar vergisi yükümlüsü “...kurumların kendi aralarında veya şahıs ortaklıkları ya da gerçek kişilerle, belli bir işin birlikte yapılmasını ortaklaşa yüklenmek ve kazancını paylaşmak amacıyla kurdukları ortaklıklardan bu şekilde mükellefiyet tesis edilmesini talep edenler” tüzel kişiliği haiz olmasalar dahi kurumlar vergisi yükümlüsü olabilmektedir. Maddede yer alan “bu şekilde mükellefiyet tesis ettirmek isteyenler” ifadesi ortaklığa seçimlik bir hak tanımakta ve kurumlar vergisi mükellefiyetinin seçilmemesi halinde söz konusu ortaklık adi ortaklıklara ilişkin vergilendirme hükümlerine tabi kılınmaktadır.

Doğrudan yabancı yatırımların gerçekleştirilme biçimlerinden bir diğerinin konsorsiyumlar olması da muhtemeldir. Konsorsiyumun iş ortaklığından farklılaştığı nokta, konsorsiyum ortaklarının (üyelerinin) hak ve sorumluluklarını birbirinden ayırarak işin kendi uzmanlık alanıyla ilgili kısmını gerçekleştirmeyi üstlenmesidir⁶⁰⁴.

⁶⁰² Ortaklar (GVK m. 46-51 ve VUK m. 176-178 maddeleri doğrultusunda) basit usulde vergilendirilebilecekleri gibi, ikinci sınıf tüccar kapsamında işletme hesabı defteri veya birinci sınıf tüccar olarak bilanço esasına göre de defter tutabilir.

⁶⁰³ Şenyüz, Yüce, Gerçek, **Türk Vergi Sistemi**, s. 157.

⁶⁰⁴ Şenyüz, Yüce, Gerçek, **a.y.**

Konsorsiyum sözleşmesi Türk hukukunda özel olarak düzenlenmemekle birlikte TBK m. 620/2 hükmünde, bir ortaklığın, kanunla düzenlenmiş ortaklıkların ayırt edici niteliklerini taşımaması hâlinde, adi ortaklık sayılacağı açıkça ifade edilmektedir. Adi ortaklık hükmündeki konsorsiyumlar, iş ortaklıklarının aksine KVK uygulamasında kurumlar vergisi yükümlüsü kapsamında yer almamaktadır Bu nedenle konsorsiyum ortaklarının vergilendirilmesinde her ortak kendi elde ettiği kazanç üzerinden vergi yükümlüsü olacaktır. Konsorsiyum içinde kanuni veya iş merkezi Türkiye dışında bulunan bir kurumun varlığı halinde ise söz konusu kurum dar yükümlülük esası doğrultusunda vergilendirmeye tabi tutulacaktır.

Doğrudan yabancı yatırımlar bakımından kurum iştiraklerin de ayrıca değerlendirilmesi gerekmektedir. İştirak kelime olarak; ortaklık, ortak olma, paydaşlık, bir işte yer alma, paydaşlık etme anlamına gelmektedir⁶⁰⁵. Doğrudan yabancı yatırımların “ortaklık” yoluyla gerçekleştirilmesi halinde, “*işletmelerin diğer şirketlerin yönetimine ve ortaklık politikalarının belirlenmesine katılmak amacıyla iktisap ettiği hisse senetleri veya ortaklık payları*”⁶⁰⁶ olarak nitelendirilen iştiraklerin⁶⁰⁷, aşağıda yer verilen menkul kıymet yatırımlarına nazaran daha büyük öneme sahip olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Zira bir işletmenin diğer işletmelere yaptığı yatırımları uzun vadeli yatırımlar (iştirak ya da bağlı ortaklık) ve kısa vadeli yatırımlar (menkul kıymet yatırımı) olarak sınıflandırmaya⁶⁰⁸ tabi tutmak mümkündür ve doğrudan yabancı yatırım tanımına daha uygun düşen biçimi de uzun vadeli yatırımlardır. Bu tür yatırımlar bakımından işletmenin yönetimi ve faaliyetleri üzerinde, birinci bölümde açıklanan, kontrol sahibi olma niteliği öne çıkmaktadır. Bu doğrultuda işletmeler arası iştirakler bakımından örgütlenme ve işleyişleri ele alındığında en elverişli hukuki yapının anonim şirketler olduğu⁶⁰⁹ kabul edilmektedir.

⁶⁰⁵ “Türk Dil Kurumu”, (01.05.2023), (Çevrimiçi) <https://sozluk.gov.tr/?kelime=iştirak>, 01.05.2023.

⁶⁰⁶ Ahmet Ak, **Vergi Hukunda İştirakler (Kurumların İştirakleri)**, Ankara, Savaş Kitap ve Yayınevi, 2009, s. 9.

⁶⁰⁷ İştirak ilişkisi özel sektörde faaliyet gösteren işletmeler arasında kurulabileceği gibi kamu işletmeleri ve özel sektör arasında da kurulabilmekte olup çalışmanın kapsamı bakımından konunun yalnızca özel sektör boyutu ele alınmaktadır.

⁶⁰⁸ Ak, **Vergi Hukunda İştirakler (Kurumların İştirakleri)**, s. 7.

⁶⁰⁹ Ak, **a.g.e.**, s. 8.

Kurum iştirakleri bakımından vergilendirme çok daha geniş kapsamlı bir çalışmanın konusu olmakla birlikte doğrudan yabancı yatırımlarla bağlantılı olduğu ölçüde çalışmada yer verilmesi gereken bir husustur. Doğrudan yabancı yatırımcı için iştirak hisselerinin elden çıkarılmasına ilişkin GVK kapsamındaki hükümlerine aşağıda genel olarak yer verilmiştir. Ancak iştiraklere ilişkin uygulamaların vergi hukukunda daha ziyade kurum kazancı doğrultusunda ön plana çıkması sebebiyle bir kurum olarak iştiraklere ilişkin değerlendirme yapılması gerekmektedir. Dolayısıyla iştirak kelime anlamı dolayısıyla her ne kadar hisse edinimi yoluyla ortaklık bakımından yapılacak değerlendirilmeye müsait görünmektaysede çoğunlukla anonim şirketler bakımından uygulaması olan iştiraklere bu başlık altında yer verilmektedir. Kurumların iştirakleri bakımından yurt içi ve yurt dışı iştirakler doğrultusunda yine ikili bir ayrıma gidilmesi söz konusudur. Zira doğrudan yabancı yatırımcı statüsündeki bir şirketin tam yükümlülüğe tabi bir kuruma iştirak etmesi mümkün olduğu gibi örneğin şirketler topluluğu içinde yer alan doğrudan yabancı yatırımcı bir şirketin yurt dışı iştirakleri üzerinden de kazanç elde etmesi mümkündür.

İştiraklerle ilgili düzenlemelere bakıldığında ne TTK’da ne de vergi mevzuatında tanıma yönelik bir hükme rastlanmakta ancak bazı durumlar üzerinden iştirak kavramına yer verildiği görülmektedir. TTK, şirketler topluluğuna ilişkin hükümlerinde iştirak kavramına yer vermektedir. TTK m. 195/4 gereği “*hâkim şirkete doğrudan veya dolaylı olarak bağlı bulunan şirketler, onunla birlikte şirketler topluluğunu oluşturur. Hâkim şirketler ana, bağlı şirketler yavru şirket konumundadır*”. Bu doğrultuda kanun koyucunun şirketler topluluğunu tanımlamadığı ancak hangi hallerde şirketler topluluğunun varlığından söz edilebileceğini hükme bağladığını söylemek mümkündür⁶¹⁰. 196. maddede ise “*bir ticaret şirketinin bir sermaye şirketindeki iştirakinin yüzdesi, o sermaye şirketindeki payının veya payların itibarî değerleri toplamının, iştirak olunan şirketin sermayesine oranlanmasıyla bulunur*” denilerek iştirak oranının belirlenmesine ilişkin düzenleme getirilmiştir. Türkiye Muhasebe Standardı (TMS 28) tarafından iştiraklere ilişkin getirilen tanım ise “*yatırımcı işletmenin, adi ortaklık gibi tüzel kişiliği olmayan işletmeler de dahil olmak üzere, iş*

⁶¹⁰ Hakim ve bağlı şirkete ilişkin detaylı açıklama için bkz.: Rıza Ayhan, Hayrettin Çağlar, Mehmet Özdamar, **Şirketler Hukuku Genel Esaslar**, 2. Baskı, Ankara, Yetkin Yayınları, 2020, s. 668 vd.

ortaklığı veya bağlı ortaklık niteliğinde olmayan, ancak üzerinde önemli etkisinin bulunduğu işletmeler” biçimindedir. Görüldüğü üzere TTK’da hakim-bağlı şirket arasında iştirak yoluyla kurulan bir ilişkinin ve iştirakle bağlantılı olarak bağlı ortaklığın mevcudiyeti söz konusuyken TMS 28 iştiraki bağlı ortaklık niteliğini haiz olmayan bir yapı olarak kabul etmektedir. KVK’da ise hakim şirket, bağlı şirket, ana şirket, yavru şirket, şirketler topluluğu veya grup şirket biçimindeki ifadelerden herhangi biri yer almamaktadır. Literatürde grup şirketler “bir ‘ana şirket’ ve ‘ana şirketin belirli bir oranda kar payına, hissesine ve/veya oy kullanma hakkına sahip olduğu diğer şirketler/bağlı işletmeler’”⁶¹¹ olarak tanımlanmaktaysa da TTK’da ve vergi mevzuatında yer alan düzenlemeler bakımından şirketler topluluğunun vergilendirilmesi ile grup şirketlerin vergilendirilmesi teknik olarak aynı kapsamda nitelendirilememektedir⁶¹². Zaten iştiraklere ilişkin olarak grup şirket vergilendirilmesine yönelik özel bir düzenleme de vergi sistemimizde bulunmamaktadır⁶¹³. Söz konusu kavramlara yer veren bir hüküm bulunmamakla beraber KVK’da benzer ifadelerle yer veren bazı düzenlemeler yer almaktadır. Örneğin KVK m.4/1-1’de “il özel idareleri, belediyeler ve köyler ile bunların oluşturdukları birlikler veya bunlara bağlı kuruluşlar”, KVK m. 5’te “iştirak eden/iştirak edilen kurum” ve “iştirak payı”, KVK m.7’de “kontrol edilen yabancı kurum” ile “yurt dışı iştirak”, KVK m.33’te “kontrol edilen yabancı şirket” gibi kullanımlar mevcuttur. Yine KVK m. 12, 22, 27, 32, 32A, geçici madde 4 ve 5’te şirket kavramını karşılamak üzere⁶¹⁴ işletme ifadesi tercih edilmiştir.

Bu doğrultuda, iştirakler bakımından, TTK’nın kavramlara ilişkin dili ile örtüşmeyen bir vergi mevzuatının varlığından söz edilmesi mümkün olmakla birlikte; özel bir vergilendirme rejiminin de bulunmayışı, konuya KVK kapsamında iştiraklere tanınan

⁶¹¹ Gülşen Gedik, **Grup Şirketlerin Vergilendirilmesi Sistemleri ve Konsolidasyon (Amerika ve Hollanda Mevzuatları Bakımından Değerlendirmeler ve Türkiye İçin Örnekler)**, 2. Baskı, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2019, s. 7.

⁶¹² “Grup şirketlerin vergilendirilmesi amacıyla özel ve imtiyazlı bir vergi matrahı hesaplanmasını öngören düzenlemelerde ise şirketler topluluğu kavramının, oy hakkının çoğunluğu, yönetimde çoğunluk, üye sayısı ile ‘hakimiyet’ ölçütleri tek başına yeterli olmayıp, hissedarlık ve/veya oy kullanma hakları ile ilgili sayısal bir oranın, örneğin %80, en az %90 gibi belirli bir oranın net bir biçimde gösterilmiş olması gerekir.”Gedik, **a.g.e.**, s. 37.

⁶¹³ Grup şirketlerin vergilendirilme rejimleri ve Türkiye bakımından öneriler için bkz.: Funda Buz, **Grup Şirketler ve Grup Vergilendirme Rejimi**, Ankara, Adalet Yayınevi, 2022; Gedik, **Grup Şirketlerin Vergilendirilmesi Sistemleri ve Konsolidasyon**.

⁶¹⁴ Gedik, **Grup Şirketlerin Vergilendirilmesi Sistemleri ve Konsolidasyon**, s. 181.

istisna hükümleri kapsamında yer verilmesi zorunluluğunu doğurmaktadır. Daha önceden belirtildiği üzere doğrudan yabancı yatırımcı bir kurumun bir başka kuruma sermaye koymak suretiyle ortak olması mümkündür. Dolayısıyla genel anlamda iştirak eden ve iştirak edilen kuruma ilişkin olarak, iştirak edilen kurumdan elde edilen iştirak kazancı doğrudan yabancı yatırımlar için de geçerli olmaktadır. Söz konusu ilişki içerisinde iştirak edilen kurumun kazancı üzerinden tabi olduğu mevzuat doğrultusunda vergilendirme yapıldıktan sonra kar payı, hissesi oranında, iştirak eden kuruma aktarılmaktadır⁶¹⁵. Ana kurum bakımından ikinci bir vergilendirmenin önüne geçilmesi amacıyla⁶¹⁶ getirilen iştirak kazançları istisnası ise KVK m. 5/1-a ve 5/1-b'de düzenlenmektedir. Belirtmek gerekir ki iştirak kazançları için getirilen söz konusu istisna hükümleri ile iştirak hisselerinin elden çıkarılmasına ilişkin olan ve satıştan elde edilen gelire dair istisnayı düzenleyen KVK m. 5/1-c, 5/1-e ve 5/1-f hükümleri birbirinden ayrı tutularak değerlendirilmelidir. İstisna edilen kazancın iştirak eden kurumundaki ana kurumun kazancı olduğunu ayrıca belirterek söz konusu istisnanın iştirak edilen kurumun yurt içinde veya yurt dışında bulunmasına göre farklı esaslara bağlanmış durumda olduğunu söylemek mümkündür. Türkiye'de bulunan tam yükümlülüğe tabi kurumlardan elde edilen iştirak kazançlarının kurumlar vergisinden istisnası KVK m. 5/1-a'da⁶¹⁷ düzenlenmekte; kanuni veya iş merkezi Türkiye'de bulunmayan dar yükümlü kurumlar (anonim ve limited şirket olmak koşuluyla) bakımından getirilen istisna ise KVK m. 5/1-b'de⁶¹⁸ yer almaktadır. İştirak hisselerinin

⁶¹⁵ Şenyüz, Yüce, Gerçek, **Türk Vergi Sistemi**, s. 196.

⁶¹⁶ Şenyüz, Yüce, Gerçek, **a.y.**; Kurumlar Vergisi Genel Tebliği (Seri No 1), Resmi Gazete, Yayın Tarihi: 03.04.2007, Sayı:26482, 5.2., par. 6.

⁶¹⁷ İlgili maddeye, çalışmanın hacmini arttırmamak amacıyla, ana metinde yer verilmemiştir. Hüküm şu şekildedir: “Aşağıda belirtilen kazançlar, kurumlar vergisinden müstesnadır:

a Kurumların;

1) Tam mükellefiyete tabi başka bir kurumun sermayesine katılımlarından elde ettikleri kazançlar,

2) Tam mükellefiyete tabi başka bir kurumun kârına katılma imkânı veren kurucu senetleri ile diğer intifa senetlerinden elde ettikleri kâr payları,

3) Tam mükellefiyete tabi girişim sermayesi yatırım fonu katılma payları ile girişim sermayesi yatırım ortaklıklarının hisse senetlerinden elde ettikleri kâr payları ile katılma paylarının fona iadesinden doğan gelirler.

4) Tam mükellefiyete tabi diğer yatırım fonu katılma paylarından elde ettikleri kâr payları ile katılma paylarının fona iadesinden doğan gelirler (portföyünde yabancı para birimi cinsinden varlık ve altın ile diğer kıymetli madenler ve bunlara dayalı sermaye piyasası araçları bulunan yatırım fonlarından elde edilen kazançlar hariç).

5) (3) ve (4) numaralı alt bentlerde yer alan istisna kazançlarına kaynak oluşturan yatırım fonlarının katılma paylarının 213 sayılı Vergi Usul Kanununun 279 uncu maddesi kapsamında değerlendirilmesinden kaynaklanan değer artış kazançları.”

⁶¹⁸ İlgili maddeye, çalışmanın hacmini arttırmamak amacıyla, ana metinde yer verilmemiştir. Hüküm şu şekildedir: “b) Kanunî ve iş merkezi Türkiye’de bulunmayan anonim ve limited şirket niteliğindeki

elden çıkarılmasından sağlanan kazançlar ise esasen kurumların aktiflerinde bulunan iştirak hisselerinin satılması yoluyla finansal kaynakların işletmeye kazandırılması, bir anlamda borçlanma yoluna başvurmadan özkaynaklar aracılığıyla mali yapının güçlendirilmesi⁶¹⁹ anlamına gelmekte olup buna ilişkin istisna bakımından yine yurtiçi ve yurtdışı ayırımına gidilmiştir. Yurtdışı iştirakler bakımından KVK m. 5/1-e ile “kazancın elde edildiği tarih itibarıyla aralıksız en az bir yıl süreyle nakit varlıklar dışında kalan aktif toplamının % 75 veya daha fazlası, kanunî veya iş merkezi Türkiye’de bulunmayan anonim veya limited şirket niteliğindeki şirketlerin her birinin sermayesine en az % 10 oranında iştiraktan oluşan tam mükellefiyete tâbi anonim şirketlerin, en az iki tam yıl süreyle aktiflerinde yer alan yurt dışı iştirak hisselerinin elden çıkarılmasından doğan kurum kazançları” istisna kapsamına alınmıştır. KVK m. 5/1-e doğrultusunda yurtiçi iştirakleri bakımından “kurumların, en az iki tam yıl süreyle aktiflerinde yer alan iştirak hisseleri ile aynı süreyle sahip oldukları kurucu senetleri, intifa senetleri, rüçhan hakları ve bu fıkranın (a) bendi kapsamında istisna kazançlarına kaynak oluşturan yatırım fonlarının katılma paylarının satışından doğan kazançların %75’lik kısmı ile aynı süreyle aktiflerinde yer alan taşınmazların satışından doğan kazançların %50’lik kısmı” istisna edilmektedir.

Çalışmanın birinci bölümünde yer verildiği üzere doğrudan yabancı yatırımın ülkeye giriş biçimlerinden bir diğeri kahverengi alan yatırımları (*brownfield investments*) olarak nitelendirilen ve halihazırda var olan/faaliyet gösteren bir işletmenin yabancı

şirketlerin sermayesine iştirak eden kurumların, bu iştiraklerinden elde ettikleri aşağıdaki şartları taşıyan iştirak kazançları;

1) *İştirak payını elinde tutan şirketin, yurt dışı iştirakin ödenmiş sermayesinin en az % 10’una sahip olması,*

2) *Kazancın elde edildiği tarih itibarıyla iştirak payının kesintisiz olarak en az bir yıl süreyle elde tutulması (Rüçhan hakkı kullanılmak suretiyle veya yurt dışı iştirakin iç kaynaklarından yapılan sermaye artırımları nedeniyle elde edilen iştirak payları için sahip olunan eski iştirak paylarının elde edilme tarihi esas alınır.),*

3) *Yurt dışı iştirak kazancının kâr payı dağıtımına kaynak olan kazançlar üzerinden ödenen vergiler dahil iştirak edilen kurumun faaliyetinde bulunduğu ülke vergi kanunları uyarınca en az % 15 oranında gelir ve kurumlar vergisi benzeri toplam vergi yükü taşınması; iştirak edilen şirketin esas faaliyet konusunun, finansal kiralama dahil finansman temini veya sigorta hizmetlerinin sunulması ya da menkul kıymet yatırımı olması durumunda, iştirak edilen kurumun faaliyetinde bulunduğu ülke vergi kanunları uyarınca en az Türkiye’de uygulanan kurumlar vergisi oranında gelir ve kurumlar vergisi benzeri toplam vergi yükü taşınması,*

4) *İştirak kazancının, elde edildiği hesap dönemine ilişkin kurumlar vergisi beyannamesinin verilmesi gereken tarihe kadar Türkiye’ye transfer edilmesi.”*

⁶¹⁹ Şenyüz, Yüce, Gerçek, **Türk Vergi Sistemi**, s. 198.

yatırımcı tarafından satın alınmasıyla gerçekleştirilen yatırımlardır. Söz konusu yatırımların da doğrudan yabancı yatırım niteliğinde olması sebebiyle konunun vergi hukuku açısından birleşme, bölünme ve hisse değişimi işlemleri kapsamında değerlendirilmesi mümkün olmaktadır. Çalışma kapsamında konunun her yönüyle değerlendirilmesi mümkün olmamakla beraber doğrudan yabancı yatırımlarla ilişkili olduğu ölçüde bazı açıklamalara sınırlandırılmış biçimde yer verilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda aşağıda öncelikle genel olarak birleşme ve bölünmenin Türk hukuku açısından ifade ettiği anlam üzerinde durulacak ardından vergi hukukunda birleşme, bölünme ve hisse değişiminin ne şekilde düzenlendiğine genel olarak yer verilecektir.

Şirketlerin kendi olanakları ile geliştirdikleri içsel büyümenin yanı sıra, bir şirketin bir başka şirketin yahut şirketlerin tamamının veya bir kısmının yönetimini denetim altına alarak dışsal büyüme gerçekleştirmesi de mümkündür ve birleşme en basit haliyle “iki ya da daha fazla şirketin tek bir bütün haline”⁶²⁰ geldiği dışsal büyümeyi ifade etmektedir. Bir ortaklığın tüm aktif ve pasifleri ile devralındığı ve devralınan ortaklığın hukuki varlığının sona erdiği⁶²¹ durumda *devir yoluyla birleşme*, iki veya daha fazla ortaklığın tüzel kişiliklerini sona erdirerek aktif ve pasiflerini birleştirmek suretiyle yeni bir ortaklık meydana getirdiği hallerde ise *yeni kuruluş yoluyla birleşmenin* varlığından söz edilmektedir⁶²². Bölünme ise yine şirket verimliliğini sağlamaya yönelik bir işlem niteliğinde olup esasen tam bölünme ve kısmi bölünme terimlerini karşılayan bir üst kavram niteliğindedir⁶²³. Birleşmede olduğu gibi bölünmenin de devir yahut yeni kuruluş biçiminde gerçekleşmesi mümkün olmakla birlikte bölünen ortaklığın tüzel kişiliğinin devam edip işletmenin bir kısmının yeni kurulacak ortaklığa devri halinde ise kısmi bölünmeden bahsedilmektedir⁶²⁴. Hisse değişimi ile genel olarak “bir şirketin yönetiminin ve hisse senedi çoğunluğunun elde edilmesi”⁶²⁵ ifade edilmektedir.

⁶²⁰ Hamdi Deniz Ege Göktuna, **Vergi Hukukunda Birleşme, Bölünme ve Hisse Değişimi İşlemleri**, İstanbul, Legal Yayıncılık, 2013, s. 3.

⁶²¹ Çalışmanın kapsamını aşmamak amacıyla tasfiyeye ilişkin TTK düzenlemelerine yer verilmemektedir.

⁶²² Göktuna, **Vergi Hukukunda Birleşme, Bölünme ve Hisse Değişimi İşlemleri**, s. 5.

⁶²³ Göktuna, **a.g.e.**, s. 8.

⁶²⁴ Göktuna, **a.g.e.**, s. 8-9.

⁶²⁵ Göktuna, **a.g.e.**, s. 16.

Çalışma konusu bakımından birleşme, bölünme ve hisse değişimi kavramlarına vergi mevzuatında ne şekilde yer verildiği önem arz etmektedir. TTK’da yer alan birleşme kavramından farklı biçimde KVK düzenlemesi⁶²⁶, birleşmeleri vergili birleşme ve vergisiz birleşme olarak sınıflandırmakta; vergili birleşmeler *birleşme*, vergisiz birleşmeler ise *devir* olarak kabul edilmektedir⁶²⁷. Vergili birleşme KVK m. 18’de düzenlenmiş ve kurumların birleşmesinin, birleşme sebebiyle infisah eden kurumlar bakımından tasfiye⁶²⁸ niteliğinde olduğu ve birleşmede tasfiye karı yerine birleşme karının hesaplanacağı hükme bağlanmış (KVK m. 18/1), tasfiye karının tespiti hakkındaki hükümlerin, birleşme karının tespitinde de geçerli olduğu ifade edilmiştir (KVK m. 18/2). Devir olarak nitelendirilen vergisiz birleşme ise KVK m. 19/1’de düzenlenmektedir. KVK sistematigi kapsamında ticaret şirketlerinin birleşmeleri, söz konusu şirketlerin aktiflerinin içerdiği gizli yedeklerin realize edilmesi doğrultusunda gerçekleşmektedir⁶²⁹. KVK m. 19/1 hükmü ise söz konusu realizasyonun yapılmaksızın aktiflerin devrine imkan tanımakla işlemin vergisiz kalmasını sağlamakta; esasen bir vergi istisnası olmaktan ziyade gizli yedeklerin realizasyonuna dek vergi erteleme imkanı sunmaktadır⁶³⁰. KVK m.19/1 devir işlemini iki şarta bağlamıştır. Birleşme işleminin KVK kapsamında devir olarak nitelendirilebilmesinin ilk koşulu birleşmenin neticesinde varlığı sona eren kurum ile birleşilen kurumun kanuni merkezi ve iş merkezinin Türkiye’de bulunma zorunluluğudur (KVK m. 19/1-a). Dolayısıyla her iki kurumun da tam yükümlü olması gerekmektedir. İkinci koşul ise birleşen kurumun devir tarihindeki bilânço değerlerinin, birleşilen kurum tarafından bir bütün halinde devralınması ve aynen bilânçosuna geçirilmesi, bir başka ifadeyle yeniden değerlemeye tabi tutulmamasıdır⁶³¹. Devrin KVK m. 20’deki⁶³² koşullara uygun yapılmış olması

⁶²⁶ TTK kapsamında devir yoluyla ve yeni şirket kuruluşu yoluyla birleşme esas alınmışken KVK uygulamasında ayırım yapılmaksızın her iki birleşme aynı kapsamda değerlendirilmektedir.

⁶²⁷ “Bir birleşme işleminin vergisiz yapıp yapılmamasında ayırt edici husus, birleşmenin kayıtlı değerler üzerinden yapılması noktasında yer almaktadır”. Göktuna, **Vergi Hukukunda Birleşme, Bölünme ve Hisse Değişimi İşlemleri**, s. 177.

⁶²⁸ KVK m. 17.

⁶²⁹ Altar Ömer Arpacı, “Kurumların Avantajlı Birleşme Şekli: Devir Müessesesi”, **Vergi Sorunları Dergisi**, No: 178, 2003, s. 63.

⁶³⁰ Göktuna, **Vergi Hukukunda Birleşme, Bölünme ve Hisse Değişimi İşlemleri**, s. 196-197.

⁶³¹ Göktuna, **a.g.e.**, s. 200.

⁶³² “MADDE 20- (1) Devirlerde, aşağıdaki şartlara uyulduğu takdirde, münfesih kurumun sadece devir tarihine kadar elde ettiği kazançlar vergilendirilir; birleşmeden doğan kârlar ise hesaplanmaz ve vergilendirilmez:

a) Şirket yetkili kurulunun devre ilişkin kararının Ticaret Sicilinde tescil edildiği tarih, devir tarihidir. Münfesih kurum ile birleşilen kurum;

halinde birleşmeden doğan değer artış kazançları vergilendirilmeyecek, KVK m. 20/1'deki şartlar dahilinde gerçekleştirilen devirler bakımından infisah eden kurumun yalnızca devir tarihine kadar elde etmiş olduğu kazançlar vergilendirme kapsamında olacaktır. Bölünme bakımından ise yukarıda işaret edildiği üzere Kanun'da ikili bir ayırım yer almaktadır. KVK m. 19/3-a⁶³³ tam bölünmeyi düzenlemekle birlikte KVK m. 20'deki şekil şartlarına uyulmaması halinde değer artışlarının vergilendirileceği ve tarhiyatın muhatabının devralan kurum olacağı hükme bağlanmıştır. Kısmi bölünme ise

1) Devir tarihi itibarıyla hazırlayacakları ve müştereken imzalayacakları münfesihi kuruma ait kurumlar vergisi beyannamesi ile,

2) Devir işleminin hesap döneminin kapandığı aydan kurumlar vergisi beyannamesinin verildiği ayın sonuna kadar geçen süre içerisinde yapılması halinde, münfesihi kurumun önceki hesap dönemine ilişkin olarak hazırlayacakları ve müştereken imzalayacakları münfesihi kuruma ait kurumlar vergisi beyannamesini, birleşmenin Ticaret Sicili Gazetesinde ilan edildiği tarihten itibaren otuz gün içinde münfesihi kurumun bağlı bulunduğu vergi dairesine verirler.

b) Birleşilen kurum, münfesihi kurumun tahakkuk etmiş ve edecek vergi borçlarını ödeyeceğini ve diğer ödevlerini yerine getireceğini münfesihi kurumun birleşme sebebiyle verilecek olan kurumlar vergisi beyannamesinin ekinde vereceği bir taahhütname ile taahhüt eder. Mahallin en büyük mal memuru, bu hususta birleşilen kurumdaki ayrıca teminat isteyebilir.

(2) Kanununun 19 uncu maddesinin üçüncü fıkrasının (a) bendine göre gerçekleştirilen bölünmelerde, aşağıdaki şartlara uyulduğu takdirde bölünme suretiyle münfesihi kurumun sadece bölünme tarihine kadar elde ettiği kazançlar vergilendirilir; bölünmeden doğan kârlar ise hesaplanmaz ve vergilendirilmez:

a) Şirket yetkili kurulunun bölünmeye ilişkin kararının Ticaret Sicilinde tescil edildiği tarih, bölünme tarihidir. Bölünen kurum ile bu kurumun varlıklarını devralan kurumlar,

1) Bölünme tarihi itibarıyla hazırlayacakları ve müştereken imzalayacakları bölünen kuruma ait kurumlar vergisi beyannamesi ile,

2) Bölünme işleminin hesap döneminin kapandığı aydan kurumlar vergisi beyannamesinin verildiği ayın sonuna kadar geçen süre içerisinde yapılması halinde, bölünen kurumun önceki hesap dönemine ilişkin olarak hazırlayacakları ve müştereken imzalayacakları bölünen kuruma ait kurumlar vergisi beyannamesini, bölünmenin Ticaret Sicili Gazetesinde ilan edildiği tarihten itibaren otuz gün içinde bölünen kurumun bağlı olduğu vergi dairesine verirler.

b) Bölünen kurumun varlıklarını devralan kurumlar, bölünen kurumun bölünme tarihine kadar tahakkuk etmiş ve edecek vergi borçlarından müteselsilen sorumlu olacaklarını ve diğer ödevlerini yerine getireceklerini, bölünen kurumun bölünme nedeniyle verilecek olan kurumlar vergisi beyannamesine ekleyecekleri bir taahhütname ile taahhüt ederler. Mahallin en büyük mal memuru, bu hususta bölünen kurum ile bu kurumun varlıklarını devralan kurumlardan teminat isteyebilir.

(3) Bu Kanununun 19 uncu maddesinin üçüncü fıkrasının (b) ve (c) bentlerinde belirtilen işlemlerden doğan kârlar hesaplanmaz ve vergilendirilmez. 19 uncu maddenin üçüncü fıkrasının (b) bendine göre gerçekleştirilen kısmi bölünme işlemlerinde, bölünen kurumun bölünme tarihine kadar tahakkuk etmiş ve edecek vergi borçlarından bölünen kurumun varlıklarını devralan kurumlar, devraldıkları varlıkların emsal bedeli ile sınırlı olarak müteselsilen sorumlu olurlar.”

⁶³³ “a) Tam bölünme: Tam mükellef bir sermaye şirketinin tasfiyesiz olarak infisah etmek suretiyle bütün mal varlığını, alacaklarını ve borçlarını kayıtlı değerleri üzerinden mevcut veya yeni kurulacak iki veya daha fazla tam mükellef sermaye şirketine devretmesi ve karşılığında devredilen sermaye şirketinin ortaklarına devralan sermaye şirketinin sermayesini temsil eden iştirak hisseleri verilmesi, bu Kanunun uygulanmasında tam bölünme hükmündedir. Devredilen şirketin ortaklarına verilecek iştirak hisselerinin itibari değerinin % 10'una kadarlık kısmının nakit olarak ödenmesi, işlemin bölünme sayılmasına engel değildir.”

KVK m. 19/3-b’de⁶³⁴ düzenlenmiş olup sermaye şirketlerinin bilançolarındaki bazı varlık ve borçların bir başka şirkete aynı sermaye olarak koyularak vergisiz devrini ifade etmektedir. Tam bölünmeden farklı olarak sadece devralan şirketin tam yükümlü olması koşulu getirilmiştir; devreden kurum bakımından ise tam veya dar yükümlülük bakımından bir fark gözetilmemektedir. KVK m. 19/3-c’de⁶³⁵ düzenlenmiş olan hisse değişimi ise tam yükümlü bir sermaye şirketinin, bir başka sermaye şirketinin hisselerini, söz konusu şirketin yönetimi ve pay çokluğunu kazandıracak biçimde devralarak karşılığında kendi şirketinin iştirak hisselerini vermesi işlemidir.

3.3.2.2.2 Şube Açma Yoluyla Yapılan Yatırımların Vergilendirilmesi

Doğrudan yabancı yatırımlar 4875 sayılı Kanun’un 2/b-i maddesi doğrultusunda şube açma yoluyla da gerçekleştirilebilmektedir. Dolayısıyla merkezi Türkiye harici başka bir ülkede bulunan yabancı ülke kanunlarına göre kurulmuş şirketlerin Türkiye’de ayrı bir şirket kurmaksızın sadece şube açılışı ile faaliyetlerine devam etmesi mümkün olmaktadır. Konunun vergilendirme bakımından değerlendirilmesi ise öncelikle ticari işletmenin ve şubenin hukuki niteliğinin belirlenmesini gerektirmektedir. Zira TTK’nın hazırlanmasında ticari işletme temelli bir yaklaşım benimsenmiş ve ticaret hukukunun kurumları ticari işletme kavramı ile bağlantılı olarak düzenlenmiştir⁶³⁶.

⁶³⁴ “b) Kısmî bölünme: Tam mükellef bir sermaye şirketinin veya sermaye şirketi niteliğindeki bir yabancı kurumun Türkiye’deki iş yeri veya daimî temsilcisinin bilançosunda yer alan taşınmazlar ile en az iki tam yıl süreyle elde tutulan iştirak hisseleri ya da sahip oldukları üretim veya hizmet işletmelerinin bir veya birkaçını kayıtlı değerleri üzerinden aynı sermaye olarak mevcut veya yeni kurulacak tam mükellef bir sermaye şirketine devretmesi, bu Kanunun uygulanmasında kısmî bölünme hükmündedir. Ancak, üretim veya hizmet işletmelerinin devrinde, işletme bütünlüğü korunacak şekilde faaliyetin devamı için gerekli aktif ve pasif kalemlerin tümünün devredilmesi zorunludur. Kısmî bölünmede devredilen varlıklara karşılık edinilen devralan şirket hisseleri, devreden şirkette kalabileceği gibi doğrudan bu şirketin ortaklarına da verilebilir. Taşınmaz ve iştirak hisselerinin bu bent kapsamında devrinde, devralan şirketin hisselerinin devreden şirketin ortaklarına verilmesi halinde, devredilen taşınmaz ve iştirak hisselerine ilişkin borçların da devri zorunludur.”

⁶³⁵ “c) Hisse değişimi: Tam mükellef bir sermaye şirketinin, diğer bir sermaye şirketinin hisselerini, bu şirketin yönetimini ve hisse çoğunluğunu elde edecek şekilde devralması ve karşılığında bu şirketin hisselerini devreden ortaklarına kendi şirketinin sermayesini temsil eden iştirak hisselerini vermesi, bu Kanunun uygulanmasında hisse değişimi hükmündedir. Hisseleri devralınan şirketin ortaklarına verilecek iştirak hisselerinin itibari değerinin %10’una kadarlık kısmının nakit olarak ödenmesi, işlemin hisse değişimi sayılmasına engel değildir.”

⁶³⁶ Sabih Arkan, **Ticari İşletme Hukuku**, 25. Baskı, Ankara, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, 2019, s. 25.

Ticari işletme TTK m. 11/1’de “*esnaf işletmesi için öngörülen sınırı aşan düzeyde gelir sağlamayı hedef tutan faaliyetlerin devamlı ve bağımsız şekilde yürütüldüğü işletme*” olarak tanımlanmakta, uygulamada ise merkez ve şube kavramları üzerinden değerlendirilmektedir. TTK m. 40/1’de her ticari işletmenin bir merkezinin bulunması gerektiği dolaylı olarak işaret edilmekle⁶³⁷ birlikte ticari işlerin niteliği, işleri tek bir merkezden yürütmenin zorlaştığı durumlar bakımından başka birimlerin, yani şubenin, varlığını gerektirmektedir. TTK’da şube ile ilgili birçok hükme⁶³⁸ yer verilmiş olmakla birlikte şubeyi tanımlayan bir hüküm yer almamaktadır. TTK haricinde ise şubeyi tanımlayan yahut bazı unsurlarını belirlemede kullanılabilir özel hükümler⁶³⁹ yer almaktadır. Bu doğrultuda şubenin unsurları ise merkeze bağımlı olma, dış ilişkilerde bağımsızlık ile yer ve yönetim ayrılığı olarak belirlenmektedir⁶⁴⁰. Çalışma bakımından önemli olan husus ise şubenin tescilidir. TTK, merkezleri Türkiye’de bulunan ve Türkiye dışında bulunan şubelerin tescilini 40. maddede düzenlemektedir. Bu doğrultuda TTK m. 40/3 uyarınca “*merkezi Türkiye’de bulunan ticari işletmelerin şubeleri de buldukları yerin ticaret siciline tescil ve ilan*” olunmakta; merkezi Türkiye dışında olan ticari işletmelerin Türkiye’deki şubeleri ise TTK m. 40/4 gereği “*kendi ülkelerinin kanunlarının ticaret unvanına ilişkin hükümleri saklı kalmak şartıyla, yerli ticari işletmeler gibi tescil*” olunmaktadır. Bu durumda yerleşim yeri Türkiye’de bulunan tam yetkili bir ticari mümessil atanacağı da fıkranın devamında ifade edilmektedir. Aynı zamanda TTK m. 48/3 hükmü gereği bu şubelerin ticaret unvanında, merkezin ve şubenin bulunduğu yerlerin ve şube olduğunun gösterilmesi zorunlu tutulmuştur.

Söz konusu düzenlemeler doğrultusunda ve VUK m. 156’nın açık hükmü gereği, şubenin, yukarıda açıklanan işyeri statüsünde olduğunu söylemek mümkündür. Bu sebeple şube kazançları bakımından ikili bir ayrıma gidilmesi gerekmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken husus ise ayrımın esasen şubenin bağlı bulunduğu işletme bakımından yapıyor olmasıdır. Zira şube, işyeri sayılacağından tam ve dar yükümlülük esasları, şubenin bağlı bulunduğu işletme bakımından geçerli olmaktadır. Kanuni veya

⁶³⁷ Arkan, **a.g.e.**, s. 34.

⁶³⁸ Örneğin m. 40/3, m. 40/4, m. 48, m.371/3.

⁶³⁹ 5174 sayılı Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Kanunu m. 9, 5411 sayılı Bankacılık Kanunu m. 3, Ticaret Sicili Yönetmeliği m. 118/1.

⁶⁴⁰ Arkan, **Ticari İşletme Hukuku**, s. 38-39.

iş merkezi Türkiye’de bulunan işletmelerin şubelerinin elde ettiği kazanç yukarıda açıklanan gelir türleri doğrultusunda ve tam yükümlülük kapsamında vergilendirilecektir. Kanuni veya iş merkezi Türkiye dışında yabancı bir ülkede bulunan işletmelerin ise sadece Türkiye’deki şubeleri aracılığıyla Türkiye’de elde ettikleri gelirin vergilendirilmesi söz konusu olmaktadır.

Çalışmanın konusu bakımından her iki alternatif de 4875 sayılı Kanun kapsamında doğrudan yabancı yatırım kabul edilmektedir. Dolayısıyla kanuni veya iş merkezi yurt dışında bulunan bir kurumun/işletmenin Türkiye’de yurt dışı merkezine bağlı olarak açacağı şube, Türkiye’de tescil edilmek zorundadır ve söz konusu şubenin Türkiye’de elde ettiği gelir vergiye tabidir. Bunun yanında doğrudan yabancı yatırımın kanuni veya idari merkezi Türkiye’de bulunan bir şirket kurma yoluyla yatırımı gerçekleştirilmesi ve bu şirketin yine Türkiye’de faaliyet gösteren şubesinin bulunması da mümkündür. Bu durumda ise Türkiye’de mukim bir şirketin, Türkiye’deki şube⁶⁴¹ üzerinden yürüttüğü faaliyetler sonucu elde ettiği kazanç da şirketin beyan edeceği kurum kazancının bir unsuru olacaktır. KVK m. 14/4 ve 24/3 hükümleri gereği yükümlülerin şubeleri veya kendilerine bağlı diğer iş yerleri için, bunların bağımsız muhasebeleri ve ayrılmış sermayeleri olsa dahi ayrı beyanname vermeleri söz konusu değildir.

3.3.2.2.3. Hisse Edinimi Yoluyla Mevcut Bir Şirkete Ortak Olunması Halinde Vergilendirme

Doğrudan yabancı yatırım, 4875 sayılı Kanun’un 2/b-ii maddesi uyarınca “*menkul kıymet borsaları dışında hisse edinimi veya menkul kıymet borsalarından en az % 10 hisse oranı ya da aynı oranda oy hakkı sağlayan edinimler yoluyla mevcut bir şirkete ortak olmayı*” da kapsamaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde açıklandığı üzere bu madde ile getirilen ve uluslararası metinlerde de kabul edilen oranla uyumlu olan %10’luk asgari sınır, yatırımın kalıcılığını ve yatırımcının kararlar üzerinde söz sahibi olabilmesini sağlamak üzere belirlenmiştir. Bunun yanı sıra tamamen yerli sermayeli bir şirkete yabancı bir yatırımcının ortak olması veya sermaye artışı durumunda yine bir

⁶⁴¹ Tam yükümlülük gereği Türkiye’de mukim şirket yurt dışında kurduğu şube aracılığıyla elde ettiği gelirini de kurum kazancına dahil ederek beyan edecektir.

yabancı iştirakinin, kanundaki koşullar dahilinde, söz konusu yatırımcıyı yabancı yatırımcı statüsüne dahil edeceği hususunu belirtmek gerekmektedir.

Hisse edinimi yoluyla ortaklığın Kanun'un lafzından yola çıkılarak iki ayrı sınıflandırmaya tabi tutulması mümkündür. Öncelikle yukarıda da ifade edildiği üzere yatırımcı tanımına getirilen kapsam sebebiyle bu edinimin bir gerçek kişi veya kurum tarafından gerçekleştirilmesi, bir başka deyişle ortağın gerçek kişi veya kurum olması mümkündür. İkinci olarak ise hisse ediniminin menkul kıymet borsaları üzerinden veya borsa harici gerçekleştirilmesi söz konusudur. Söz konusu tasnif ise temelde hisse senedi kavramının, menkul kıymet borsalarında işlem gören ve görmeyen hisse senetlerinden ne anlaşılacağına kısaca açıklanmasını gerektirmektedir.

4875 sayılı Kanun, menkul kıymet borsası aracılığıyla veya bunun dışında hisse ediniminden söz etmektedir. Menkul kıymet borsası⁶⁴² kavramı esasen sermaye arz ve talebinin karşılandığı fiziksel bir alan karşılığı olarak kullanılmakta ve sermaye piyasası üst kavramının içinde yer alan bir yapı olarak kabul edilmekte; sağlıklı bir sermaye piyasasının varlığı için gerekli görülmektedir⁶⁴³. 6362 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu m. 2/1-o'da, menkul kıymetleri –tanımlamadan- para, çek, poliçe ve bono hariç olmak üzere; paylar, pay benzeri diğer kıymetler ile söz konusu paylara ilişkin depo sertifikaları ile borçlanma araçları veya menkul kıymetleştirilmiş varlık ve gelirlere dayalı borçlanma araçları ile söz konusu kıymetlere ilişkin depo sertifikaları olarak belirtmekteyse de 4875 sayılı Kanun'un lafzından hareketle, doğrudan yabancı yatırımlar bakımından, TTK'nın benimsemiş olduğu pay senetlerinin, hisse senedi kavramını karşılamak üzere ele alınması gerekmektedir. Zira menkul kıymet sayılan diğer unsurlar 4875 sayılı Kanun'un kapsamında yer almamaktadır.

Bu doğrultuda öncelikle menkul kıymetler kapsamında hisse senedi kavramına değinilmesi gerekmektedir. TTK'da hisse senedi kavramı yerine pay senedi kullanımı

⁶⁴² Borsa İstanbul Anonim Şirketi, Sermaye Piyasası Kanunu'nun 138'inci maddesi çerçevesinde, Kanun'un yürürlüğe girdiği 30 Aralık 2012 tarihinde kurulmuş ve ticaret siciline tescil edilmiş, esas sözleşmesinin 3 Nisan 2013 tarihinde tescil edilmesiyle faaliyetine başlamıştır.

⁶⁴³ Berna Taner, G. Cenk Akkaya, **Sermaye Piyasası Faaliyet Alanı ve Menkul Kıymetler**, Ankara, Detay Yayıncılık, 2012, s. 77.

tercih edilmekle birlikte bir tanım yer almamaktadır. Pay senetleri literatürde “*sermayesi paylara bölünmüş ve karşılığında kıymetli evrak niteliğinde pay senedi çıkarabilen sermaye ortaklıklarının kanuni şekillere uygun olarak düzenledikleri belgeler olup, sermayesinin belirli bir oranını temsil ve sahiplerine o oranda ortaklık hakkı sağlayan senetler*”⁶⁴⁴ olarak tanımlanmaktadır. Çalışmanın kapsamını aşmamak amacıyla menkul kıymetler borsasında işlem gören şirketler bakımından detaylı açıklamalara yer verilmeyecek olmakla beraber, doğrudan yabancı yatırımın bu türü kapsamında yapılacak yatırımlarda yatırım sonucu elde edilecek kazancın türü üzerinde durulması gerekmektedir. Söz konusu edinimin doğrudan yabancı yatırım kapsamında nitelendirilebilmesi, en az % 10 hisse oranı ya da aynı oranda oy hakkı sağlayan edinimler aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Menkul kıymet borsaları dışında hisse edinimleri bakımından ise bir sınır belirlenmemiştir. Bu durumda doğrudan yabancı yatırımcının gelirinin hangi kapsamda değerlendirileceği hususu önem kazanmaktadır. Söz konusu geliri bir gerçek kişinin veya bir kurumun elde etmesine göre ayrı değerlendirme yapılması gerekmektedir.

Doğrudan yabancı yatırımcı gerçek kişinin hisse edinimi yoluyla yatırımı gerçekleştirmesi ve buna bağlı olarak gelir elde etmesi halinde öncelikle kişinin GVK m. 1 doğrultusunda gelir vergisi yükümlüsü olduğunu söylemek mümkündür. Yatırımı gerçekleştiren gerçek kişi, 4875 sayılı Kanun’un kabul ettiği üzere, yurt dışında ikamet eden bir Türk vatandaşı ise doğal olarak, dar yükümlülük kapsamında vergilendirilecektir. Yabancı ülke vatandaşları bakımından ise bu kişilerin Türkiye’de yerleşik olup olmamaları durumuna göre tam veya dar yükümlülük söz konusu olabilecektir⁶⁴⁵. Zira 4875 sayılı Kanun, yabancı ülke vatandaşları bakımından ikamete ilişkin bir sınırlandırma öngörmemiştir; bu sebeple kişinin Türkiye’de yerleşik olmasının doğrudan yabancı yatırımcı nitelenmesine bir engel oluşturacağı söylenemeyecektir. Dolayısıyla aşağıda yapılacak açıklamaların esasen yükümlünün tam veya dar yükümlü olup olmamasına göre değerlendirilmesi gerekmektedir. Gelirin kurumlar tarafından elde edilmesi halinde KVK doğrultusunda kurum kazancının

⁶⁴⁴ Sevinç Akbulak, Yavuz Akbulak, **Türkiye’de Sermaye Piyasası Araçları ve Halka Açık Anonim Şirketler**, Çağaloğlu, İstanbul, Beta Yayınevi, 2004, s. 51.

⁶⁴⁵ Yabancı yatırımcı gerçek kişinin bir kuruma ortak olması ya da başkaca bir menkul kıymete yatırım yapmasını sadece dar yükümlülük kapsamında değerlendiren görüş için bkz.: Şirin, **Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Vergilendirilme Rejimi**, s. 123.

varlığının kabul edildiği yukarıda ifade edilmiştir. Yine KVK m. 1/2 doğrultusunda kurum kazancının gelir vergisinin konusuna giren gelir unsurlarından ibaret olduğu ve m.3/3-d’de Türkiye’de elde edilen menkul sermaye iratlarının kurum kazancı olduğu ifade edildiği için konunun GVK kapsamında incelenmesi öngörülmektedir.

Her halükarda, kişinin tam veya dar yükümlü olmasından bağımsız olarak, hisse edinimi yoluyla ortaklıklarda bir kazançtan söz edilebilmesi için öncelikle hissenin elden çıkarılması veya kar payı dağıtımı yapılması gerekmektedir. Ancak bu iki alternatif sonucu elde edilen kazancın vergilendirilmesi farklı gelir türleri kapsamında nitelendirilmektedir. Şöyle ki, esasen yabancı yatırımcı bir gerçek kişinin bir kuruma ortak olması veya başkaca bir menkul kıymete yatırım yapması halinde GVK m.2’de belirtilen gelir unsurları bakımından 6. bentteki menkul sermaye iradı eldeceği düşünülebilecektir. Zira GVK m. 75 hükmü doğrultusunda kişinin ticari, zirai veya mesleki faaliyeti haricinde nakdi sermaye veya para ile temsil edilen değerlerden oluşan sermaye dolayısıyla elde ettiği kar payı, faiz, kira ve benzeri iratlar menkul sermaye iradı kapsamında değerlendirilmektedir. Hisse senedi satışından elde edilecek gelirlerin ilk bakışta “benzeri iratlar” kapsamında düşünülebilmesi mümkünken GVK m. 76’da konuya ilişkin yapılan düzenleme dolayısıyla gelirin türü farklılaşmaktadır. İlgili madde, menkul sermaye iradı olarak nitelendirilmeyen durumları düzenlemektedir. Buna göre “*menkul kıymetin kuponlu veya kuponsuz olarak satılması, iştirak hisselerinin devir ve temlik, menkul kıymetler ile iştirak hisselerinin tamamen veya kısmen itfa olunması karşılığında alınan paralarla itfa dolayısıyla verilen ikramiyeler menkul sermaye iradı sayılmaz*”. Şu halde hisse senetlerinin alış bedeli ve satış bedeli arasındaki olumlu farktan ötürü sağlanan kazanç menkul sermaye iradı olarak nitelendirilemeyecek ve diğer kazanç ve iratlar kapsamında vergilendirilmesi söz konusu olacaktır. GVK m. 75/2-8’e göre ise “*hisse senetleri ve tahvillerin vadesi gelmemiş kuponlarının satışından elde edilen bedeller*” menkul sermaye iradı kapsamında nitelendirilmektedir. İlgili bendin mefhum-u muhalifinden ise vadesi gelmiş kuponları ile birlikte satılan hisse senetlerinin kupon bedeline karşılık gelen kısmının satışı gerçekleştiren kişi bakımından menkul sermaye iradı niteliği taşıyacağı

sonucu çıkmaktadır⁶⁴⁶. GVK m. 76’da belirtildiği üzere iştirak hisselerinin devir ve temlik bakımından da hisse senetlerine benzer bir durum söz konusudur ve satıştan elde edilen kazanç menkul sermaye iradı kapsamında değildir. Ancak GVK m. 75/2-9 uyarınca satılan iştirak hissesinin henüz tahakkuk etmemiş kar paylarının devir ve temlik karşılığında alınan para ve ayınlar menkul sermaye iradı sayılmaktadır. Burada tahakkuk etmiş ve etmemiş kar payları bakımından ikili bir değerlendirme yapılması mümkündür. İştirak hissesinin satıcı namına tahakkuk eden kar payını içermesi halinde “bu kısım”, halihazırda teslim edilebilecek durumda olup teslim edilmeden iştirak hissesi ile beraber satıldığından, satan kişi bakımından menkul sermaye iradı niteliğini haiz olacak⁶⁴⁷; buna karşın kar payı henüz tahakkuk etmemiş ise zaten ortada satışı gerçekleştirilebilecek bir kar payı olmadığından menkul sermaye iradı söz konusu olmayacaktır. GVK m. 75/2-4 ile menkul sermaye iradı olarak KVK uyarınca yıllık veya özel beyanname veren dar mükellef kurumların, indirim ve istisnaları düşülmeden önceki kazancı üzerinden kurumlar vergisi düşüldükten sonra kalan kısım vergilendirilmektedir. Dar mükellef kurumların kazancı üzerinden vergilendirilmesinin farklı usullere tabi olması ve çalışmanın sınırlarından ötürü kavramsal olarak değinilmekle birlikte dar mükellefin mukimi olduğu ülke ile Türkiye arasında ÇVÖA bulunması durumunda da anlaşma hükümleri uygulanacağından konunun detaylı incelemesi yapılmamaktadır.

Menkul sermaye iradının tespiti, GVK m. 87’de belirtilen muhafaza giderleri, kar payı ve faizlerin tahsil giderleri ile vergi resim ve harçların gider olarak düşülmesi ile yapılmaktadır. Vergi kolaylıkları bakımından ise kar paylarına tanınmış olan istisnaya yer verilmesi gerekmektedir. Menkul sermaye iratlarında, tam mükellef kurumlardan elde edilen, ortaklık doğrultusunda sağlanan kar paylarının yarısı gelir vergisinden istisna edilmektedir. Bu tutar üzerinde GVK m. 94 doğrultusunda tevkif edilen verginin tamamı, kâr payının yıllık beyanname ile beyan edilmesi durumunda yıllık beyanname üzerinden hesaplanan vergiden mahsup edilmektedir (GVK m. 22/3). Dar mükelleflerden elde edilmiş olan kar payları ise istisna dahilinde yer almamaktadır.

⁶⁴⁶ “Kupon bedelleri aslında satışın yapıldığı anda halihazırda tahsil edilebilecek durumdadır ve fakat tahsil edilmeyip hisse senedi veya tahvilin aslı ile birlikte satılmaktadır.” Şirin, **a.g.e.**, s. 124.

⁶⁴⁷ Şirin, **a.y.**; Şenyüz, Yüce, Gerçek, **Türk Vergi Sistemi**, s. 105.; Gülçin Koçak, “OECD Model Vergi Anlaşması Hükümleri Işığında Menkul Sermaye İratlarının Vergilendirilmesi”, **Türkiye Adalet Akademisi Dergisi**, No: 47, 2021, s. 443.

Menkul sermaye iradı elde eden kişilerin yıllık beyanname vermelerini gerektiren bir gelirleri bulunuyor ise beyanname vermeleri gerekmekte, aksi durumda beyanname vermelerine gerek bulunmamaktadır. Bu doğrultuda, menkul sermaye iratları için; GVK'nın geçici 67. maddesine göre tevkif suretiyle vergiye tabi olan, istisna hadleri içinde kalan, beyanname sınırını geçmeyen ve indirim oranının birden büyük olması sebebiyle beyanı gerekmeyen iratlar bakımından yıllık beyanname verilmemektedir. Dolayısıyla menkul sermaye iratları bakımından temel vergilendirme yöntemi GVK m. 94 doğrultusunda stopaj olarak belirlendiğini söylemek mümkündür. Söz konusu iratlar üzerinden yapılacak vergi kesintisi GVK m. 94/1-b.7, 8, 9 ve 14'te düzenlenmekle birlikte yukarıda belirtildiği üzere tevkifat bakımından geçici 67. maddenin dikkate alınması gerekmektedir. Bu noktada menkul sermaye iratlarında yapılacak kesinti bakımından gelir veya kurumlar vergisi mükellefleri arasında bir fark gözetilmediği⁶⁴⁸ de tekrar belirtilmelidir⁶⁴⁹.

Yukarıda değinildiği üzere hisse senetlerinin elden çıkarılması menkul sermaye iradı sayılmamaktadır. GVK'da belirtilen yedinci gelir türü olarak diğer kazanç ve iratlar kapsamında değer artış kazancı niteliği taşıyan bu kazançlar Kanun'da ayrı ayrı sayılmak suretiyle belirtilmiştir. Mükerrer 80. madde değer artış kazançlarını 6 bent

⁶⁴⁸ Yılmaz Özbacı, **Gelir Vergisi Kanunu Yorum ve Açıklamaları**, Ankara, Oluş Yayıncılık, 2005, s. 808.

⁶⁴⁹ Çalışmanın hacmini arttırmamak amacıyla tam ve dar mükellef kurumlar bakımından detaylı açıklama yapılmamıştır. Ancak durmun şöyle özetlenebilmesi mümkündür: Tam yükümlü kurumların 01.01.2006 tarihinden sonra iktisap edilen pay senetlerinin alım satımından elde ettikleri alım-satım kazancı bakımından 1) BİST'de işlem gören hisseler için; GVK geçici m. 67 kapsamında, pay senetlerinin alım-satım kazançları stopaj oranı %0, menkul kıymet yatırım ortaklıkları pay senetleri alım-satım kazançları sermaye şirketleri için %0, diğer şirketler için %10'dur (Bir yıldan fazla süre ile elde tutulanlar hariç). Pay senedi alım-satım kazançları kurum kazancına dâhil edilir ve stopaja tabi tutulmuş olması halinde yıllık beyanname mahsup edilebilir. Kesilen stopaj hesaplanan vergiden mahsup edilir. 2) BİST'de işlem görmeyen pay senedi alım-satım işlemlerinden sağlanan kazançlar ise stopaja tabi olmayıp kurum kazancına dâhil edilmekte ve koşulların karşılanması halinde istisna hükümleri uygulanabilmektedir. Yine tam yükümlü kurumların kar payı gelirleri stopaja tabi olmayıp tam mükellef kurumlardan elde edilen kâr payları kurumlar vergisinden istisnadır (KVK m. 5/1-a). Dar yükümlü kurumlar bakımından ise 01.01.2006 tarihinden sonra iktisap edilen pay senetlerinin alım satımından elde ettikleri alım-satım kazancı; 1) BİST'de işlem gören hisseler için; GVK geçici m. 67 kapsamında stopaj oranı %0, menkul kıymet yatırım ortaklıkları pay senetleri alım-satım kazançları sermaye şirketleri için %0, diğer şirketler için %10'dur (Bir yıldan fazla süre ile elde tutulanlar hariç). 2) BİST'de işlem görmeyen pay senedi alım-satım işlemlerinden sağlanan kazançlar ise stopaja tabi olmayıp kurumlar vergisi kapsamında 15 gün içinde münferit beyanname ile beyan edilmesi gerekmekte, kalan tutarın ise %15 oranında stopaja tabi tutulması gerekmektedir. Kur farkından doğan kazançlar vergilendirilmemektedir. Dar yükümlü kurumların kar payından doğan kazançları ise %10 oranında stopaja tabi olup beyanname verilmemektedir.

halinde sıralamaktadır. Birinci bentte yer alan “*ivazsız olarak iktisap edilenler ile tam mükellef kurumlara ait olan ve iki yıldan fazla süreyle elde tutulan hisse senetleri hariç, menkul kıymetlerin veya diğer sermaye piyasası araçlarının elden çıkarılmasından sağlanan kazançlar*” ve dördüncü bentte belirtilen “*ortaklık haklarının veya hisselerinin elden çıkarılmasından doğan kazançlar*” doğrudan yabancı yatırımların bu başlık altındaki biçimi için uygulanabilir niteliktedir. Şu halde hisse edinimi yoluyla ortaklıklar bakımından ise değerlendirmenin üç alternatif doğrultusunda yapılması gerekmektedir. İlk olarak menkul kıymet borsasında (BİST) işlem gören hisse senetlerinin elden çıkarılması halinde gelirin vergilendirilmesi GVK geçici m. 67 doğrultusunda yapılmaktadır. BİST’te işlem gören hisse senetlerinin bir yıl içinde elden çıkarılmasından sağlanan kazançlar için beyanname verilmeyecek ve vergilendirme kaynağında kesinti yoluyla yapılacaktır. BİST’te işlem gören tam mükellef kurumların hisse senetlerinin bir yıldan fazla elde tutulup bu süreden sonra elden çıkarılması halinde ise değer artış kazancı ortaya çıkmamaktadır. İkinci alternatif, BİST’te işlem görmeyen hisse senetlerinin elden çıkarılması durumudur. Söz konusu hisselerin bir yıl içerisinde elden çıkarılması halinde kazanç yıllık beyan yoluyla vergilendirilecek ve aracı kurum söz konusu olmadığından geçici m. 67 doğrultusunda tevkifata tabi tutulması mümkün olmayacaktır. Son olarak ise ortaklık haklarının veya hisselerinin elden çıkarılmasından doğan kazançlar da değer artış kazancı kapsamında yer almaktadır. Buradaki ortaklık hak ve hisseleri ile şahıs ve sermaye şirketlerinde ortakların hisse senedine bağlanmamış payları kastedilmektedir ve istisnaya tabiidir⁶⁵⁰.

3.4. BÖLÜME İLİŞKİN ARA SONUÇ

Schattschneider, devlet ve iş dünyası (çalışma bakımından çok uluslu şirketler) arasındaki çatışmanın doğal olduğunu vurgulamakta ve büyük şirketlerin devleti kontrol ettiği yönündeki görüşün aksini düşündüğünü belirtmektedir⁶⁵¹. Ancak bu etkileşimin nesnel bir biçimde nasıl belirleneceği halen çözülememiş bir sorundur. Bu doğrultuda Schattschneider’in iş dünyası olarak nitelediği etken, geniş anlamda ekonominin bütünü olarak düşünülecek olursa, Pierson’un cevap olmaktan ziyade yeni bir soru soran

⁶⁵⁰ Şenyüz, Yüce, Gerçek, **Türk Vergi Sistemi**, s. 113.

⁶⁵¹ Elmer Eric Schattschneider, **The Semisovereign People**, 1960. bs, Hinsdale, Illionis, The Dryden Press, 1960, s. 119 vd.

yaklaşımı konuya ışık tutmaktadır: “Devlet ile ekonomi arasındaki sınırları nasıl saptarız ve daha önemlisi ikisi arasındaki nedensellik akışı nasıldır? Devletler mi ekonomiyi şekillendirir, yoksa ekonomiler mi devletleri şekillendirir? Her iki sorunun da açık bir yanıtı yok. Aslında soruyu bu şekilde sormak bir sorun yaratır. Sanki devlet ile ekonomi dışsal ortamda birbirlerini etkileyebilen, sınırları açıkça çizilmiş şeylermiş gibi, her iki terimi de şeyleştirme tehlikesi vardır”⁶⁵².

Ekonomik sistemin kar odaklı olması sebebiyle herhangi bir siyasi sistemden zorunlu olarak daha verimli olacağı görüşü⁶⁵³ neoliberal sistem içerisinde belirli ölçüde doğruluk payı barındırmaktaysa da doğrudan yabancı yatırımlar bakımından bu durumun ev sahibi ülke kaynaklarının sömürülmesine yol açması, çalışmanın ilk bölümünde yer verildiği üzere, olasılık dahilindedir. Parasal olarak ölçülemeyen çıkarların dikkate alınmadığı⁶⁵⁴ rasyonellik ise sosyal devlet için sınırlı bir rasyonellik olarak kalmak durumundadır. Devletler bakımından parasal olarak ölçülebilecek çıkar ise çalışma konusu bakımından vergi olmakla birlikte, daha geniş anlamdaki etkinin ekonominin bütününe yansması da nesnel olarak ölçülebilir niteliktedir. Bu doğrultuda esasen vergilendirme, vergi türünden bağımsız olarak, politiktir ve neyin destekleneceği de politik bir tercih meselesi olup kanun koyucunun takdirindedir. Bu tercihin yansması olarak ikinci bölümde doğrudan yabancı yatırımların ülkeye girişine imkan tanıyan düzenlemelerin esasen vergi mevzuatıyla uyumunun değerlendirilmesi için bu bölümdeki teorik ve mevzuata yönelik açıklamalara yer verilmiştir.

Batı demokrasilerinde yirminci yüzyılın devletinin on dokuzuncu yüzyıl devletinden dahi daha fazla vergi devleti olması⁶⁵⁵ yirmi birinci yüzyıl için de geçerlidir zira üretim büyük çoğunlukla özel sektör tarafından gerçekleştirilmektedir. Özel sektörün vergilendirilmesine optimal koşulların saptanması bu çalışmanın konusu olmamakla beraber unutulmamalıdır ki “her vergi sermayenin biriktirme gücünün azaltma anlamını taşır”⁶⁵⁶. Bu noktada vergilendirilecek sermayenin yerli veya yabancı olması da bir

⁶⁵² Pierson, **Modern Devlet**, s. 137.

⁶⁵³ Vogel, “The Justification for Taxation: A Forgotten Question”, s. 55.

⁶⁵⁴ Vogel, **a.g.e.**, s. 57.

⁶⁵⁵ Vogel, **a.g.e.**, s. 61.

⁶⁵⁶ David Ricardo, **Siyasal İktisadin ve Vergilendirmenin İlkeleri**, çev. Barış Zeren, 3. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s. 125.

tercihten ibarettir ve hem doğrudan yabancı yatırımlar hem de vergi mevzuatı bakımından yerli-yabancı sermaye ayrımının yapılmadığını; vergilendirmenin uluslararası olarak benimsenmiş esaslar çerçevesinde tam ve dar yükümlülük ayrımı doğrultusunda gerçekleştirildiğini söylemek mümkündür. Yapılan açıklamalar ışığında 4875 sayılı Kanun'un, doğrudan yabancı yatırımların ülkeye giriş biçimlerine göre benimsenen yollar doğrultusunda uluslararası vergilendirme esasları ile büyük ölçüde uyumlu bir düzenleme olma niteliği taşıdığını söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak çok uluslu şirketlerin devlet düzenlemelerini dolanma kabiliyeti söz konusu düzenlemelerin etkinliğini sorgulanabilir kılmaktadır. Dolayısıyla her ne kadar devletlerin münferit olarak düzenlemeleri yabancı yatırımların vergilendirilmesine imkan tanımaktaysa da bu durumunun çok uluslu şirketlerce aşılabilmesi mümkündür ve sorun OECD'nin dahi halen tam anlamıyla bir çözüm üretmediği bir meseledir. Bölüm bu soruna odaklanmamakla birlikte giriş serbestisi ve giriş biçimleri Kanunla düzenlenmiş olan doğrudan yabancı yatırımların Türk vergi sistemi içerisinde hangi sınıflandırma üzerinden vergilendirileceğini ortaya koymuştur. Ayrı ayrı kazanç türleri bakımından yatırımcının kişiliğine göre yapılan değerlendirmelere yer verilmiştir. Söz konusu tasnif esasen doğrudan yabancı yatırımlar ile yerli yatırımlar arasında vergilendirme bakımından ayrıca öngörülen bir ayrım olmadığını ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda esasen neoliberal politikalarla uyumlu bir çerçevenin çizildiğini söylenmesi de mümkün gözükmektedir. Ancak çalışmanın ilk bölümünde de vurgulandığı üzere vergilendirme, konunun yalnızca bir yönünü teşkil etmektedir. Nihayetinde modern devlet bir vergi devletidir ancak *“...son kertede, kendi faaliyetine fon sağlamak için daha geniş ekonominin sağlığına bağlıdır”*⁶⁵⁷.

⁶⁵⁷ Pierson, **Modern Devlet**, s. 136.

SONUÇ

Yatırımcıların kimliği değerlendirilirken, yatırımın kamu kesimi tarafından mı yoksa özel kesim tarafından mı yapıldığı dikkate alınmaktadır. Bu ayrıma gidilmesinin sebebi ise kamu yatırımcısının, özel kesimle karşılaştırıldığında farklı amaçlara sahip olduğuna dair ön kabuldür ve bu nedenle kimliklerin öneminden söz etmek mümkündür. Yatırımcı bir çok uluslu şirket veya konu özelinde doğrudan yabancı yatırımcı olduğunda, yerli şirket ile ortak bir noktanın varlığından söz edilebilir ve bu ortak nokta basit bir ticaret prensibi olarak karla ilgili hedeflerdir. Çok uluslu şirketin ticari faaliyetlerinin amacı olan kar elde etmek ve bu karı kendi ülkesine aktarabilmek ile devletin çok uluslu şirketin faaliyetlerine ilişkin egemenlik kaynaklı vergilendirme yetkisi karşı karşıya gelmektedir. Kamu hukuku bakımından çatışma da, basitçe, çok uluslu şirket ile vergilendirme yetkisine sahip devlet arasındaki amaç farklılığına ilişkin uyumsuzluğun giderilmesi noktasında ortaya çıkmaktadır.

Çok uluslu şirketin kendisini diğer ekonomik aktörlerden ayıran özelliği olan, ulusal sınırlar boyunca ve ötesinde stratejileri yönetme, kontrol etme ve geliştirme yetenekleri kendilerini devletler karşısında güçlü birer aktör haline getirmektedir. Çok uluslu şirketin gelişiminde esas dönüm noktası ise 2. Dünya Savaşı sonrası dönem olarak kabul edilmektedir. Söz konusu tarihin esas alınmasının sebebinin, temelde savaş sonrası siyasi aktörlerin tutumunun çok uluslu şirketlerin gelişimini serbest bırakan, eskiye nazaran daha az korumacı tutumları ve pek tabii şirket üzerindeki kontrolün sağlanmasında önemli bir etken olan iletişim teknolojilerindeki gelişim olduğu söylenebilecektir. Çok uluslu şirketin karakteristik özelliği ise birden fazla ülkede gerçekleşen doğrudan üretim süreci ve bu süreçle birlikte gelişen doğrudan ticari faaliyettir. Şirket, bu faaliyetlerin gerektirdiği biçimde bir başka ülkede kendisine bağlı kuruluşlara sahiptir ve varlıklarının kontrolünü elinde bulundurur.

Dünya genelindeki doğrudan yabancı yatırımların büyük bir kısmı çok uluslu şirketler tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu durum, çok uluslu şirketlerin doğrudan yatırımın büyüklüğünü karşılayabilecek ekonomik gücü ve sınır ötesi operasyonları yönetebilme kabiliyeti ile doğrudan ilgilidir. Güncel anlamıyla yabancı yatırımın söz konusu

olabilmesi için de üç temel kavramın varlığından öncelikle bahsedilmesi gerekmektedir. Bunlar; yatırımcı, yatırımcının kendi ülkesi dışında hukuki ilişkisinin olduğu ev sahibi devlet ve yatırımcının tabi olduğu kaynak devlettir. Çoğunlukla gelişmiş ülkelerden geliştirmekte olan ülkelere doğru bir akışa sahip olan uluslararası yatırımlarda, geliştirmekte olan ülkeler, pazarlık güçleri, becerileri ve yatırıma yönlendirilebilecek tasarruflar bakımından ise daha dezavantajlı durumdadır. Geliştirmekte olan ülkeler bakımından kişilerin marjinal tüketim eğiliminin yüksek olması sebebiyle tasarruf azlığı söz konusudur ve yabancı yatırım ihtiyacının temelinde bu durum yatmaktadır. Yabancılaşma unsuru içeren yatırımlar içerisinde yer alan ancak portföy yatırımları kapsamına girmeyen yatırımlar ise doğrudan yabancı yatırımlar başlığı altında incelenmektedir. Bu doğrultuda doğrudan yabancı yatırımların geliştirmekte olan ülkelerdeki tasarruf yetersizliğine dayalı oluşan düşük sermaye birikimini bir anlamda telafi ederek, bu hareketliliğin bir parçasını oluşturduğunu söylemek mümkündür. Çalışmada ele alınan doğrudan yabancı yatırım kavramında belirleyici özelliğin “kontrol” olduğu kabul edilmektedir. Çeşitli uluslararası kuruluşlar tarafından da kabul edilen belirli bir hisse oranının varlığı ve stratejik yönetim kabiliyeti doğrudan yabancı yatırımın temel özelliğidir. Ancak çalışmada yer verilen ve genel kabul görmüş oran olan %10'luk pay sınırı bakımından bir sorunun varlığının göz ardı edilmemesi gerekmektedir: Hisse çoğunluğuna sahip olmayan bir ortağın/şirketin kontrolü elinde bulundurması da olanaklıdır. Örneğin imtiyazlı oy hakkı tanıyan pay senetlerinin elde bulundurulması veya bazı pay grupları için özel haklar tanınmış olması söz konusu payları elinde bulunduranlar için şirket üzerindeki kontrolü güçlendirici etkiye sahip olacaktır. Bunun yanı sıra doğrudan yabancı yatırımcının yer seçimine yönelik olarak göz önünde bulundurduğu etkenler düşünüldüğünde “ekonomik altyapı” haricinde “hukuki altyapı”nın da yatırımcı bakımından dikkate alındığını belirtmek gerekmektedir. Esasen doğrudan yabancı yatırımın “karşılıklı” fayda sağlayan bir özellik gösterebilmesi de hukuki zeminin sağlamlığı ile mümkün olacaktır. Aksi durumda yatırımcıyı ülkeye çekmek için kullanılan araçlar, doğrudan yabancı yatırımcıyı kendisi için avantajlı olan ülkeye yönlendirmekle birlikte ortada kar odaklı bir işletme söz konusu olduğundan sağlanan fayda da tek yönlü kalacak ve ev sahibi devleti kaynaklarını kullanıma sunan ülke olmanın ötesine geçiremeyecektir. Dolayısıyla bir ülkenin yabancı sermayeye ilişkin mevzuatı, her ne kadar çok uluslu şirketlerin isteyeceği ölçüde liberal

düzenlemeler içeriyor olsa da ana gayesi kar elde etmek olan bir şirket için esas olan unsurlar pazar, işgücü, altyapı ve yatırımını güvence altına alabileceği bir hukuk devletinin varlığıdır; bunlar olmadan tanınan özgürlükler ise doğrudan yabancı yatırımcının ilgisini çekmekte yetersiz kalacaktır. Yatırımcı tarafından istenmeyen ancak üstlenilmesi gereken politik risklerin en azından bir kısmını azaltmak ise yine hukuk devletinin varlığını sağlayacak uygulamaları gerektirmektedir. Bu noktada hukuki belirlilik ilkesinin de büyük önem arz ettiğini ayrıca belirtmek gerekmektedir.

Bu doğrultuda tamamen yeni yatırımlar (*greenfield investments*) olarak nitelendirilen yeni bir şirket veya ortaklık kurulması ile mevcut bir yerli şirketin satın alınması/devralınması yoluyla gerçekleştirilen kahverangi alan yatırımları (*brownfield investments*) doğrudan yabancı yatırım niteliği taşımakta olup çalışmanın ikinci bölümünde yer verildiği üzere Türk hukuku bakımından hisse edinimleri de bu kapsama dahil edilmiştir. Söz konusu yatırımların ise ekstra sermaye kaynağı, sağlıklı bir dış dengeye katkı, artan verimlilik için temel, ek istihdam, etkili rekabet, rasyonel üretim, teknoloji transferi ve yönetsel bilgi kaynağı olma gibi olumlu özelliklerinin varlığından söz etmek mümkün olmakla beraber GSMH'ye etkisi bakımından gelir arttırıcı etki doğurması beklenen doğrudan yabancı yatırımlarda, beklenen etkinin ortaya çıkabilmesi ise birçok değişkene bağlıdır. Yatırımın büyüklüğü, talep esnekliği, kullanılan teknolojinin niteliği gibi unsurlar yatırımın ulusal firmalara ve ülke ekonomisine katkı sağlaması bakımından dikkat edilmesi gereken hususlardır. Dolayısıyla doğrudan yabancı yatırımın ev sahibi ülke için kalkınma bakımından bir araç işlevi görebilmesi muhtemeldir; ancak bu işlevi yerine getirebilmesi yatırımın türüne bağlıdır ve elbette “yatırım çıktısının” ev sahibi ülkede ne kadarının kalacağıyla ilintilidir ki bunun belirleyicisi de ev sahibi ülkenin hukuki düzenlemeleridir.

Sayılan olumlu özelliklerin yanında teknoloji transeferinin kimi zaman dış bağımlılık yaratma potansiyelinin de bulunduğu göz ardı edilmemeli ve dışlama etkisi sebebiyle yerli şirketlerin rekabet güçlerini sınırlandırabileceği dikkate alınmalıdır. Ayrıca doğrudan yabancı yatırımların portföy yatırımlarına nazaran daha stabil görüntüsü her sektör bakımından aynı geçerliliğe sahip değildir. Görece kısa dönemli ve belirlenebilir bu etkilerin yanı sıra doğrudan yabancı yatırımların uzun vadede ekonomik kalkınmaya

etkileri bakımından da değerlendirme yapılması gerekmektedir. Zira ekonomik kalkınma için uzun dönemli planlar ve bu planlamanın etkileri önemlidir. Doğrudan yabancı yatırımların koşulsuz biçimde ev sahibi ülkeye kabul edilmesi ve negatif etkilerinin yeterince göz önünde bulundurulmaması, ev sahibi ülkeyi kalkındırmaktan çok bunu daha da zorlaştıran bir etki doğurabilecektir. Özellikle çevresel etkiler bakımından düşünüldüğünde, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kaygıları dolayısıyla taleplerinin gelişmiş ülkelere nazaran çok daha az olduğu göz önünde bulundurulduğunda kaynakların tüketilmesi ve korunması için bu ülkelerin dezavantajlı durumlarının uzun vadede önemli sorunlar yaratma potansiyeli bulunduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir.

Çok uluslu şirketlerin ve doğrudan yabancı yatırımların devlet egemenliği ile bağlantılı olarak vergilendirme yetkisi ile ilişkisi çalışma kapsamında ele alınan bir başka konudur. Devlet egemenliğinin görünüm biçimlerinden biri olan vergilendirme yetkisi kural olarak, ülke sınırları içinde geçerlidir ve bu durum vergi hukuku bakımından da mülklik ilkesinin temelini oluşturmaktadır. Ancak çok uluslu şirketlerin faaliyetleri ve yapısı göz önünde bulundurulduğunda, sınırlar kimi zaman belirsizleşerek devletin (egemenin) vergilendirme yetkisini bir anlamda aşındırabilmektedir. Egemenliği modern egemenlik kavramının ötesinde “reel egemenlik” olarak ele almak, vergilendirme yetkisi bakımından başka bir bakış açısının ortaya koyulmasına yardımcı olmaktadır. Egemen devletlerden bazılarının “daha egemen” olduğu bir hiyerarşik düzenin yahut, büyük ekonomik aktörler olarak çok uluslu şirketler de buna dahil olmak üzere, egemenliği etkileyen devlet dışı aktörlerin varlığı, teorik bir egemenliğin ötesinde reel egemenliği, yani “iç ve dış aktörlerden bağımsız hareket edebilme” kabiliyetini gerektirmektedir. Vergilendirme ise en nihayetinde devletin (egemenin) özerk hareket etmek arzusunda olduğu ancak çok uluslu şirketler söz konusu olduğunda bunu uluslararası siyasi ve ekonomik düzen içerisindeki müzakere gücü oranında gerçekleştirilebildiği bir faaliyettir. Çok uluslu şirketin ise münhasıran tek bir devlete bağlı olmayıp vergi planlaması yolu ile aynı anda birden çok devletle etkileşim içerisinde olması ise onu kendisi için avantajlı devleti aramaya itmektedir. Her ne kadar teoride devletin kendi sınırları içinde egemenlik yetkisine dayanan, çizgisi hukuk tarafından çizilen oldukça geniş bir alana sahip olduğunu varsaymak mümkün olsa da,

günümüzde çok uluslu şirketlerin sahip olduğu ekonomik güç beraberinde bu şirketlere politik gücü de getirmiştir. Çalışmada modern çok uluslu şirketin atası olarak görülen Doğu Hindistan Şirketi'ne yer verilmesi de bu ilişkinin ortaya koyulması için örnek niteliğindedir. Yıllar önce kendi mali amaçlarını gerçekleştirmek uğruna imparatorlukların yıkılmasına ve belirli bir bölgenin kaynaklarının salt Şirket lehine sömürülmesine sebep olan bir ticari oluşumun, ekonomik gücünü siyasi güce çevirme potansiyeli, modern çok uluslu şirketin atası nezdinde yaşanmışken, günümüz koşullarında hem mobilite hem manipülasyon yetenekleri çok daha gelişmiş olan çok uluslu şirketlerin devlet egemenliğini sarsan eylemler içerisinde olması uzak bir olasılık olmamakla birlikte devlet-çok uluslu şirket ilişkisi içerisinde aynı zamanda karşılıklı bir bağımlılığın da söz konusu olduğu kabul edilmelidir. Bu bağımlı ilişkinin sürdürülebilir biçimde devam etmesi için üretimi destekleyen bir hukuk sisteminin yanı sıra çok uluslu şirketlerin topluma, ekonomik dengeye yahut çevreye verdikleri zararlardan ötürü de hesap verebilir kılınması gerekmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ele alınan Türk hukuk sisteminde doğrudan yabancı yatırımlara ilişkin mevzuat kronolojik bir sıralama içerisinde ele alınmıştır. Devletin politika çeşitliliğini ve doğrudan yabancı yatırımlara ilişkin yaklaşım farklılıklarını ortaya koyabilmek bakımından dönemseller bir inceleme yapılmıştır. Osmanlı Devleti dönemindeki olumsuz tecrübelerden kaynaklı olarak, toplumda ve devletin yönetim kademelerinde genel olarak oluşan yabancı sermaye karşıtı bakış açısı, Cumhuriyet dönemindeki uygulamaları da etkilemiştir. Bu doğrultuda, yabancı yatırımlara ilişkin düzenlemelerin genel seyri hakkında Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren 1940'ların sonlarına dek yabancı yatırımcıya karşı mesafeli bir tavrın varlığından söz edilmesi mümkündür. Dışa kapalı ekonomi politikalarının değişmesi adına adımlar atılması ise ancak 1940'lı yılların sonunda gerçekleşebilmiş, 1950 sonrası kanun seviyesindeki düzenlemeler ile de doğrudan yabancı yatırımlar özel olarak ele alınmış, ilk olarak 5821 Sayılı Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu çıkarılmışsa da kar transferine ilişkin sınırlamalar yabancı yatırımın ülkeye girişini istenen seviyeye çıkarmamıştır. Söz konusu Kanun bakımından belirtilmesi gereken önemli hususlardan biri ise belirtilen bazı alanlar için yerli ve yabancı yatırımcı arasındaki ayrımı kaldırmış olmasıdır. 5821 sayılı Kanunun yabancı yatırımcı çekme konusunda beklenen etkiyi

doğurmaması üzerine 1954 yılında 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu yürürlüğe girmiştir. 6224 sayılı Kanun, uygulanacağı yabancı sermayeye ilişkin şartları yurt dışından gelecek sermayenin ülke ekonomisinin kalkınmasına faydalı olması, yerli özel sermayeye açık olan faaliyet alanlarında çalışması şartlarını getirerek bahsi geçen faaliyetler için kendisine hiçbir imtiyaz ve tekel avantajı sağlanmasının söz konusu olmayacağı şeklinde belirtmiştir. 5821 sayılı Kanunla öngörülen ve münhasıran devletin faaliyet göstermediği alanlar bakımından yerli özel yatırımcı ile yabancı yatırımcı arasındaki ticaret ve ziraat alanlarında çalışamama biçimindeki fark da 6224 sayılı Kanun ile giderilmiştir. Bunun uygulamadaki yansıması, 5821 sayılı Kanunda sınırlayıcı bir biçimde sayılan sanayi, enerji, maden, bayındırlık, ulaştırma ve turizm haricindeki faaliyet alanlarının da yabancı sermayeye açılması biçiminde gerçekleşmiştir. 5821 sayılı Kanunda kar transferinin oransal olarak sınırlayıcı bir uygulama getirilmişken 6224 sayılı Kanun bu uygulamayı değiştirerek oran sınırlamasını kaldırmış ve Maliye Bakanlığının gerekli izni vereceğini hükme bağlamıştır. 6224 sayılı Kanunla getirilen değişiklikler göz önünde bulundurulduğunda sınırlayıcı hükümler yerine teşvik edici düzenlemeler getirilmesinin liberal bir nitelik taşıdığı söylenebilecektir. 1980 ve 2003 arasında doğrudan yabancı yatırım düzenlemelerinde ise tarihe 24 Ocak Kararları olarak geçen reform paketi etkili olmuştur. Gerçekleşen mevzuat değişiklikleri, yabancı sermaye girişinin önünü açacak altyapıyı oluşturmak bakımından önem arz etmektedir. Söz konusu değişikliklerle daha sonra yürürlüğe girecek olan 2003 tarihli Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanununa ilişkin altyapı hazırlanmıştır. Yabancı Sermaye Çerçeve Kararnamesi ile önceki düzenlemelere kıyasla yabancı yatırımın çalışma alanını genişletilmiş olsa da tamamen serbest bırakılmamış ve iştirak edebileceği alanları, toplam yatırım tutarını, iştirak oranını ve miktarını sınırlandırmıştır. Karar ile yabancı yatırımcının izin alma koşulu devam ettirilmekle beraber bazı uluslararası kuruluşlar ve ülkeler bakımından istisna getirilmiştir. 2001 yılından itibaren hayata geçirilen Türkiye’de Yatırım Ortamının İyileştirilmesi Reform Programı kapsamında çıkarılan ve halen yürürlükte olan 4875 Sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu ile yabancı yatırımcı ve doğrudan yabancı yatırımcı kavramları için uluslararası metinlerdeki tanımlarla uyumlu olacak biçimde yeniden nitelemeler yapılmış, yabancı yatırımcının önünde büyük bir engel olarak gördüğü izin alma prosedürü kaldırılarak bunun yerine daha ziyade yatırımcıyı izleme

amacı taşıyan uygulamaların altyapısı oluşturularak aynı zamanda uluslararası standartların mevzuattaki karşılığının netleştirilmesi de hedeflenmiştir. Kanun yabancı yatırımcıyı öncelikle gerçek kişiler ve tüzel kişiler olarak ikiye ayırmıştır. Buna göre gerçek kişiler bakımından yapılan nitelendirmede, Türkiye’de doğrudan yabancı yatırım yapan gerçek kişilerden yabancı statüsünde bulunanlar ile başka bir ülkede ikamet eden ancak Türk vatandaşı statüsünde olanlar Kanun kapsamında yabancı yatırımcı olarak kabul edilmektedir. Yabancı ülkelerin kanunlarına göre kurulmuş tüzel kişileri ve uluslararası kuruluşlar da yine yabancı yatırımcı kapsamında nitelendirilmiştir. Kanun doğrudan yabancı yatırımı açıklarken yabancı yatırımcı tanımına bağlı bir biçimde hareket etmekte ve doğrudan yabancı yatırımı, yabancı yatırımcı kavramı üzerinden tanımlamaktadır. Kanun, yabancı yatırımcı tarafından yatırım için ortaya koyulan ve ekonomik değer ifade eden unsurları ise yurtdışından getirilenler ve yurt içinden sağlananlar olmak üzere ikiye ayırmakta ve bu kıymetler ile ya yeni bir şirket kurulmasını veya şube açılmasını ya da menkul kıymet borsaları dışında veya belirtilen koşullar dahilinde olmak üzere menkul kıymet borsasında işlem gören mevcut şirketlere ortak olmayı yabancı yatırım tanımı kapsamında değerlendirilmektedir. Çalışma bakımından belirtilmesi gereken bir husus ise yabancı şirket- yabancı sermayeli şirket ayrımıdır. Yabancı sermayeli Türk şirketinden kasıt, Türkiye’de ve Türk Ticaret Kanunu hükümlerine göre kurulan Türk tabiiyetli fakat sermayesinin bir bölümü ya da tüm sermayesi yabancı olan şirketken; yabancı şirketin hukukumuzdaki karşılığı yabancı bir ülkede, o ülkenin kanunlarına göre kurulan şirkettir. Doğrudan yabancı yatırım terimi ilk bakışta ve teknik detaylarına girilmediğinde, yabancı bir şirketin ev sahibi ülkede yatırım yapması biçiminde anlaşılmaya müsait görünmektedir. Ancak Kanun’un ifade ettiği biçimiyle bu durum, yeni kurulacak şirketler bakımından, doğrudan yabancı yatırım kavramını karşılamaktan uzak olacaktır. Zira Kanun, yeni bir şirket kurulumunu öngörmektedir. Kurulacak bu şirketin “yabancı sermayeli” bir şirket olacağı açık olmakla beraber, Türk hukukuna göre kurulmuş bir şirket öngörülmektedir. Bu sebeple esasen yeni bir şirket kurma yoluyla gerçekleştirilen yatırımın, yabancı sermayeli Türk şirketi olarak anlaşılması gerekmektedir.

Çalışmanın son bölümünde tam ve dar yükümlülük ayrımının yapılabilmesi için doğrudan yabancı yatırımcının gelirin vergilendirilmesi ele alınmış, mülklik ve

şahsilik ilkeleri üzerinden doğrudan yabancı yatırımların konumu belirlenmeye çalışılmıştır. Zira vergilendirme yetkisinin kullanılabilmesi devlet ile yükümlü arasında kurulacak hukuki ilişkiye bağlıdır ve söz konusu ilişkinin kurulması ancak yükümlünün veya verginin konusunun devletin ülkesel ya da kişisel egemenlik alanı içerisinde bulunması ile mümkün olmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımlar, çalışmanın ikinci bölümünde incelendiği ve 4875 sayılı Kanun'un öngördüğü şekliyle, yabancılık unsuru içeren ve sermayenin kaynağını teşkil eden ülkeden farklı bir ülke olarak Türkiye'de yapılan yatırımlar biçiminde düşünüldüğünde mülklik ve şahsilik ilkelerine ilişkin açıklamalar somutlaşmaktadır. Zira Kanun'un kabul ettiği biçimiyle yabancı yatırımcı – yurt dışında ikamet eden Türk vatandaşları da dahil edilerek- yabancı ülke vatandaşları ve yabancı ülke kanunlarına göre kurulmuş tüzel kişiler ile uluslararası kuruluşlardan ibarettir. Öte yandan 4875 sayılı Kanun, yatırımın Türkiye'de yapılmasını öngörmekle, esasen Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin mali egemenlik sınırları içerisinde yapılan yatırımların vergilendirilmesine imkan tanımaktadır. Kanun, doğrudan yabancı yatırımın gerçekleştirilme biçimlerini de Türkiye'de şirket kurma veya şube açma yahut hisse edinimi yoluyla ortaklıklar biçiminde sınırlandırmıştır. Türk Kanunlarına göre gerçekleştirilecek bu işlemler bakımından şirketin/şubenin tabiiyet ve ikamet unsurları bakımından değerlendirilmesi de ayrıca mümkündür. Tam ve dar yükümlülük koşulları bakımından söz konusu hususların değerlendirilmesinde bu anlamda şahsilik ilkesinin de gözetildiği söylenebilecektir. Vergilendirme esasları bakımından doğrudan yabancı yatırımlar için fayda ilkesinin uygulanabilirliği üzerinde de ayrıca durulmuştur. Zira doğrudan yabancı yatırımlar bakımından yükümlülüğün zemininde bir devletin “kaynaklarından yararlanmaya” dayalı vergilendirmenin bulunması dolayısıyla, konunun, hem fiziki yatırımlar hem de hisse edinimi yoluyla ortaklıklar bakımından fayda teorisi temelinde ele alınması mümkün olmaktadır. Yerleşik olmayan dar yükümlüler bakımından da bu faydanın varlığı açıktır. Zira çok uluslu şirketlerin dünyanın birçok yerinde devletlerin sağlamış olduğu hizmetlerden faydalandığı kolaylıkla varsayılabilecek bir husustur. Elbette bir ülkedeki tüketimin diğerlerinden daha fazla olması mümkündür ve tüketim oranlarının belirlenmesi de ayrı bir sorun teşkil etmektedir. Yatırımcı, yatırım türüne göre değişmekle birlikte, söz konusu ülkenin işgücü, hammadde, altyapı gibi imkanlarından faydalanmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımlar bakımından devletin yatırımcıya sağladığı hizmetler düşünüldüğünde, söz

konusu faydanın altyapı gibi genel bir nitelik taşımasının yanı sıra yatırımın faydalandığı hukuki yapı da özel fayda olarak nitelendirilebilecektir. Ülkesel yetki alanı içinde vergilendirme yetkisinin kullanımında doğrudan yabancı yatırımlar için öngörülen bağlama noktaları ise vergi kanunları ve 4875 sayılı Kanun birlikte göz önünde bulundurulurken ele alınmıştır. Doğrudan yabancı yatırımların çoğunlukla kurumlar tarafından gerçekleştirilmesi sebebiyle kurumlar bakımından geçerli olan kanuni merkez/iş merkezi, işyeri ve daimi temsilci ile birlikte DYYUY’de ayrıca yer verilmiş olması nedeniyle, ticari faaliyette bulunmaları yasaklanmış olan irtibat bürolarına ilişkin de ayrıca açıklama yapılmıştır.

Türk vergi sisteminde gelir üzerinden alınan vergiler ise bilindiği üzere gelir vergisi ve kurumlar vergisidir. Yükümlü unsuru bakımından farklılaşan fakat aynı konuyu yani geliri vergilendiren söz konusu vergilerin her ikisi de doğrudan yabancı yatırımcının “kim” olduğuna göre uygulanabilir niteliktedir. Bu noktada geliri elde eden kişinin hukuki statüsü ve sıfatı önem kazanmaktadır. Bu sebeple, her iki vergi bakımından hem gelirin unsurlarına hem de tam ve dar yükümlülüğe ilişkin açıklamalara yer verilmiştir. Söz konusu açıklamalar, doğrudan yabancı yatırımcının kişiliği ve doğrudan yabancı yatırımın türüne göre vergilendirilmesine ilişkin tasnifin yapılabilmesine yöneliktir. 4875 sayılı Kanun, GVK ve KVK hükümleri birlikte değerlendirildiğinde, yabancı yatırımcı “gerçek kişinin” bizzat sermayeye dayalı gelir getirici bir faaliyette bulunması, irat sağlayan bir yatırım gerçekleştirilmesi yahut bir kuruma ortak olması veya başkaca bir menkul kıymet üzerinden kazanç elde etmesi mümkündür. Aynı şekilde bir “tüzel kişilik” üzerinden de doğrudan yabancı yatırım gerçekleştirilebilmektedir. Bu durumda yine benzer şekilde tüzel kişinin -daha geniş kapsamda ise tüzel kişiliği bulunmayan ortaklıklar ve tüzel kişiliği bulunan ortaklıkları kapsayacak biçimde bir “kurumun”- bizzat sermayeye dayalı olarak gelir sağlayıcı bir faaliyette bulunması yahut irat sağlayan bir yatırımın söz konusu olması mümkündür. GVK ve KVK’nın gelir unsurları bakımından aynı esasları benimsemiş olması sebebiyle sadece yükümlü unsuru açısından farklılaşma söz konusu olmaktadır. Birden fazla ülkenin tabiiyetinde bulunan Türk vatandaşlarının Türkiye’de yatırım yapması halinde ise bu kişilerin “doğrudan yabancı yatırımcı” statüsü taşıyıp taşımayacağı 4875 sayılı Kanun nezdinde tartışmalı olacaktır. Her ne kadar Kanunun lafzı, söz konusu kişileri de doğrudan

yabancı yatırımcı olarak kabul ediyor gibi gözükmekteyse de bu durum amaç bakımından değerlendirildiğinde tam tersi bir sonuca varmak da mümkün gözükmektedir. Kaldı ki Kanun, ikamet süresine ilişkin bir düzenleme de getirmemektedir. Yine de belirtmek gerekir ki söz konusu belirsizlik sadece 4875 sayılı Kanun bakımından geçerlidir. Bu kişilerin yatırımları dolayısıyla Türkiye’de elde ettikleri gelirin vergilendirilmesinde tam ve dar yükümlülük esasları geçerli olacağından vergilendirme bakımından aynı belirsizlikten söz edilemeyecektir. Zira Gelir Vergisi Kanunu’nda doğrudan “yabancı yatırımcı statüsüne bağlı” bir düzenleme bulunmayıp Kanun’da gelir kabul edilen kazanç ve iratların tamamı tam ve dar yükümlüler bakımından getirilen esaslar çerçevesinde vergilendirilmektedir. Bu durum kaynaklı ortaya çıkabilecek çifte vergilendirme sorunu ise –varsa- taraf olunan ÇVÖA kapsamında çözümlenebilecektir. Ancak “doğrudan yabancı yatırımcı statüsüne bağlı” olarak verilen vergi teşvikleri bakımından aynı sorun devam edecektir. Bu durum için kişinin statüsünün verilen teşvike ilişkin düzenlemede netliğe kavuşturulması gerekmektedir. Kurumlar tarafından doğrudan yabancı yatırımın gerçekleştirilmesi de mümkün olup 4875 sayılı Kanuna göre doğrudan yabancı yatırım yapan bir kurum, KVK’nın yükümlüsü olan sermaye şirketleri, kooperatifler, iktisadî kamu kuruluşları, dernek veya vakıflara ait iktisadî işletmeler ve mükellefiyet tesis ettiren iş ortaklıkları söz konusu yatırım sonucunda şayet GVK’da sayılan ve KVK’nın da benimsemiş olduğu gelir türlerinden birini elde etmiş ise söz konusu kurum kurumlar vergisi yükümlüsü sayılacak, tam ve dar yükümlülük kapsamında vergilendirilmesi söz konusu olacaktır.

Yatırım türleri bakımından yapılan değerlendirmelerde ise yabancı yatırımın şirket kurma, şube açma ve hisse edinimi yoluyla ortak olma alternatiflerine göre elde edecekleri gelirin türünün yanı sıra tam ve yükümlülüğe ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır. Bu değerlendirmeler, vergi kanunları ile TTK arasındaki terimsel bazı farklılıkları ortaya koymaktadır. Söz konusu düzenlemeler bakımından TTK ve vergi kanunları arasındaki terminoloji farklılığının giderilmesi gereken bir sorun olduğunu söylemek mümkündür.

Giriş serbestisi ve giriş biçimleri Kanunla düzenlenmiş olan doğrudan yabancı yatırımların Türk vergi sistemi içerisinde hangi sınıflandırma üzerinden vergilendirileceğini ortaya koyan bölümde ayrı ayrı kazanç türleri bakımından yatırımcının kişiliğine göre yapılan değerlendirmelere yer verilmiştir. Söz konusu tasnif esasen doğrudan yabancı yatırımlar ile yerli yatırımlar arasında vergilendirme bakımından ayrıca öngörülen bir ayırım olmadığını ortaya koymaktadır. Doğrudan yabancı yatırımlara yönelik ayrı düzenlemelerin teşvikler ile yapılması mümkün olmakla birlikte bu husus çalışma kapsamı dışında bırakılmıştır. Dolayısıyla doğrudan yabancı yatırımlar için vergi kanunları bakımından ayrıca bir vergilendirme rejimi öngörülmediğini ve yatırımcının elde ettiği gelirin genel esaslar çerçevesinde vergilendirildiğini söylemek mümkündür. Çalışmanın ilk bölümünde yer verilen bebek endüstrileri koruma bakımından da bir mevzuat altyapısının bulunmadığı söylenebilecektir. Doğrudan yabancı yatırımcı ile yerli yatırımcının arasında fark gözetilmemiş olmasının altyapısal karşılığı 1982 Anayasasında da yer almakta ve “*Yabancıların durumu*” başlıklı 16. maddede, yabancılar bakımından temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılmasının milletlerarası hukuka uygun biçimde ve ancak kanunla yapılabileceği ifade edilmektedir. Bunun yanı sıra çalışma ve sözleşme hürriyetini düzenleyen 48. maddenin birinci fıkrası da “*Herkes, dilediği alanda çalışma ve sözleşme hürriyetlerine sahiptir. Özel teşebbüsler kurmak serbesttir*” hükmüyle yabancı ve vatandaş ayırımı yapmayan bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Söz konusu hükümdeki “herkes” ifadesine dayanılarak yabancıların vatandaşlarla aynı koşullarda teşebbüs kurmalarının mümkün olduğu sonucu çıkarılmaktadır. Bu doğrultuda vergi mevzuatı bakımından esasen neoliberal politikalarla uyumlu bir çerçevenin çizildiğini söylenmesi de mümkün gözükmektedir.

Sonuç olarak devlet ile ekonomi (ve dolayısıyla ekonomik aktörler) arasındaki ilişkiyi irdelerken, devletin ekonomiyi ya da tam tersi biçimde ekonominin devleti şekillendirmesine bağlama çabası her iki kavramın sınırlarının açıkça çizilmiş olmasını gerektirir. Kuşkusuz bu ayırımın çizgilerini belirlemek çalışmanın kapsamını aşmaktadır. Ancak vergi hukuku (ve daha geniş ölçekte kamu hukuku) bakımından nihayetinde modern devlet bir vergi devletidir ve harcamalarının mali finansman

araçlarından biri olan vergilerin devamlılığı da esasen geniş ölçekte ne kadar sağlıklı bir ekonomiye sahip olduğuyula ilintilidir.

KAYNAKÇA

Kitap ve Makaleler

- Açıkalm, Sezgin, Seyfettin Ünal: **Doğrudan Yatırımlar ve Portföy Yatırımları: Global ve Yerel Faktörlerin Türkiye Üzerindeki Göreceli Etkisi**, 2. Baskı., Bursa, Ekin Yayınevi, 2009.
- Ak, Ahmet: **Vergi Hukukunda İştirakler (Kurumların İştirakleri)**, Ankara, Savaş Kitap ve Yayınevi, 2009.
- Akbulak, Sevinç, Yavuz Akbulak: **Türkiye’de Sermaye Piyasası Araçları ve Halka Açık Anonim Şirketler**, Çağaloğlu, İstanbul, Beta Yayınevi, 2004.
- Akçaoğlu, Ertuğrul: **Ulusal ve Uluslararası Perspektiften Elektronik Ticaretin Vergilendirilmesi**, Ankara, Mali Akademi Yayınları, 2012.
- Akman, Şefik Taylan: “Hukuk Politika İlişkisi Bakımından Eleştirel Hukuk Çalışmaları Hareketi”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 61, No: 4, 2012, s. 1271-1306.
- Alborn, Timothy L: **Conceiving Companies: Joint-Stock Politics in Victorian England**, London, Routledge, 1998.
- Aldalou, Eyad, Nada Sarsour: “Determinants of Foreign Direct Investment Inflows: Case Study of Turkey”, **Gazi İktisat ve İşletme Dergisi**, C. 8, No: 1, 2022, s. 1-14.
- Arat, Tuğrul: **Ticaret Şirketlerinin Tabiiyeti**, Sevinç Matbaası, 1970.
- Arkan, Sabih: **Ticari İşletme Hukuku**, 25. Baskı., Ankara, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, 2019.
- Arnold, Denis G.: “Corporations and Human Rights Obligations”, **Business and Human Rights Journal**, C. 1, No: 2, 2016, s. 255-275.
- Arpacı, Altar Ömer: “Kurumların Avantajlı Birleşme Şekli: Devir Müessesesi”, **Vergi Sorunları Dergisi**, No: 178, 2003, s. 63-74.
- Aşçıoğlu Öz, Gamze: **Avrupa Birliği ve Türk Rekabet Hukukunun Bankacılık Alanında Uygulanması**, Ankara, Yetkin Yayınları, 2015.

- Ateş, Leyla: **Yatırım Vergi Teşvik Politikasının Hukuki Çerçevesi**, 1. baskı., Şişli, İstanbul, On İki Levha, 2017.
- Avcı, Mehmet Alpertunga: “Dijital Vergi Egemenliği”, **Maliye Araştırmaları-4**, ed. Burçin Bozdoğanoglu, Bursa, Ekin Basım Yayım Dağıtım, 2021, s. 15-39.
- Avi-Yonah, Reuven S.: “The Structure of International Taxation: A Proposal for Simplification”, **Texas Law Review**, C. 74, No: 1, 1996, s. 1301-1359.
- Aybay, Rona: **Yabancılar Hukuku**, 3. baskı., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007.
- Aygül, Musa: **Uluslararası Özel Hukukta Şirketlere Uygulanacak Hukukun Tespiti**, Ankara, Seçkin Yayınları, 2007.
- Ayhan İzmirli, Lale: Uluslararası Yatırım Hukukunda 'Yatırım' Kavramı, **Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 8, No: 2, 2018, s. 89-131.
- Ayhan, Rıza, Hayrettin Çağlar, Mehmet Özdamar: **Şirketler Hukuku Genel Esaslar**, 2. Baskı., Ankara, Yetkin Yayınları, 2020.
- Backer, Larry Cata: “Multinational Corporations as Objects and Sources of Transnational Regulation”, **ILSA Journal of International & Comparative Law**, C. 14, No: 2, 2008, s. 499-524.
- Baran, Deniz: **Çok Uluslu Şirketlerin Uluslararası Hukuk Kişiliği**, 1. bs, istanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2020.
- Başaran Yavaşlar, Funda: **Gelir Vergilendirmesinin Temelleri**, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2011.
- Başel, Ebubekir: “Egemenliğin Mali Yönü Olarak Farklı Açılardan Vergilendirme Yetkisi”, **Ankara Barosu Dergisi**, C. 79, No: 2, 2021, s. 43-80.
- Baykal, Mehmet: **Hukuksal ve Kurumsal Bağlamda Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar**, Şişli, İstanbul, XII Levha Yayınları, 2014.
- Bentham, Jeremy: **Introduction to the Principles of Morals and Legislation**, Kitchener, Batoche Books, 2000.

- Black, Donald: **Hukukun Hareket Tarzı**, çev. Hasan Basri Çiftci, İstanbul, Pinhan Yayıncılık, 2020.
- Bodin, Jean, Richard Knolles: **Six Books of the Commonwealth**, University of London, Worshipful Company of Goldsmiths, 1903.
- Brittan, Sir Leon: “Investment Liberalisation: The Next Great Boost to the World Economy”, **Transnational Corporations**, C. 4, No: 1, 1995, s. 1-10.
- Bulutoglu, Kenan: **100 Soruda Türkiye’de Yabancı Sermaye**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1970.
- Buz, Funda: **Grup Şirketler ve Grup Vergilendirme Rejimi**, Ankara, Adalet Yayınevi, 2022.
- Canyaş, Oytun: **Çifte Vergilendirmeyi Önleme Andlaşmalarının İç Hukuktaki Konumu**, Ankara, Adalet Yayınevi, 2016.
- : “Tam ve Dar Yükümlülük Esasına Göre Vergilendirmenin Meşrulaştırılması Sorunu”, **Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 7, No: 1, 2017, s. 109-138.
- Chang, Ha-Joon: **Sanayileşmenin Gizli Tarihi**, çev. Emin Akçaoğlu, 6. baskı., İstanbul, Efil Yayınevi, 2015.
- Charney, Jonathan I.: “Transnational Corporations and Developing Public International Law”, **Duke Law Journal**, C. XXXII, No: 4, 1983, s. 748-788.
- Comben, Andrew: **Joint Ventures and Shareholders’ Agreements**, ed. Chris Wilkinson, London, Butterworths, 2000.
- Crawford, James: **The Creation of States in International Law**, 2nd ed., Oxford : New York, Clarendon Press ; Oxford University Press, 2006.
- Çağan, Nami: **Vergilendirme Yetkisi**, İstanbul, Kazancı Hukuk Yayınları, 1982.
- Çakır, Sibel, Yıldırım Ercan Çalış, Nermin Çıtak: “Kayıt Dışı Ekonomiden Kaynaklanan Vergi Kaybı ve Tespit Etme Yöntemleri”, **Mali Çözüm**, C. 32, No: 169, 2022, s. 35-72.
- Çalışkan, Zeynep: “Türkiye’nin Taraf Olduğu İkili ve Çok Taraflı Anlaşmalarda Yatırım Kavramı”, **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**, C. 29, No: 0, 2010, s. 85-118.

- Çelikel, Aysel, Günseli Öztekin Gelgel: **Yabancılar Hukuku**, 15. baskı., İstanbul, Beta, 2009.
- Çeştepe, Hamza, İpek Çapci: “Doğrudan Yabancı Yatırımlar Yoluyla Teknoloji Transferi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye İçin Nedensellik Analizi”, **Journal of Management and Economics Research**, C. 19, No: 4, 2021, s. 477-494.
- Çiçekli, Bülent: **Yabancılar Hukuku**, 2. baskı., İstanbul, Seçkin Yayıncılık, 2009.
- Dagan, Tsilly: “The Marketization of Tax Sovereignty”, **Forms of Pluralism and Democratic Constitutionalism**, ed. Andrew Arato, Jean L Cohen, Astrid von Busekist, New York Chichester, Columbia University Press, 2018, s. 301-316.
- Dayınlarlı, Kemal: **Joint Venture Sözleşmesi**, 3. baskı., Ankara, Dayınlarlı Yayıncılık, 2007.
- Demir Gökyayla, Cemile, Ceyda Süral: “4857 Sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu ve Getirdiği Yenilikler”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 6, No: 2, 2004, s. 131-167.
- Doğangün Yasa, Bengü, Faik Çelik: “1923-1929 Cumhuriyet ile Birlikte Girişimciliği Etkileyen Politikalar Üzerine Bir İnceleme: 1923-1929”, **Journal of Human Sciences**, C. 13, No: 1, 2016, s. 2418-2430.
- Dornbusch, Rudiger, Stanley Fischer, Richard Startz: **Macroeconomics**, 11th ed., New York, McGraw-Hill/Irwin, 2011.
- Dunning, John H., Sarianna M. Lundan: **Multinational Enterprises and the Global Economy**, 2. baskı., Cheltenham, UK ; Northampton, MA, Edward Elgar, 2008.
- Dündar, Efe: **Çok Uluslu Şirketlerin Ticaret Hukukundaki Yeri**, İstanbul, Der Kitabevi, 2019.
- Ekmekci, Esra: **Kurumlar Vergisinde Dar Yükümlülük**, İstanbul, Kazancı Hukuk Yayınları, 1994.
- Elkins, David: “The Myth of Corporate Tax Residence”, **Columbia Journal of Tax Law**, C. 9, No: 1, 2018, s. 5-43.

- Elliffe, Craig: “Justifying Source Taxation in the Digital Age”, **VUWLR**, C. 53, No: 3, 2021, s. 743-768.
- Ener, Mustafa Alper: **Uluslararası Yatırım Hukuku**, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2021.
- Erten, Rifat: **Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanununun Türk Yabancılar Hukuku Sistemi İçindeki Yeri ve Rolü**, Ankara, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, 2005.
- FAO: **Foreign Direct Investment Flows to Agriculture: 2010–2019**, Rome, Italy, FAO, 2022.
- Gadzo, Stjepan: “The Principle of ‘Nexus’ or ‘Genuine Link’ as a Keystone of International Income Tax Law: A Reappraisal”, **Intertax**, C. 46, No: 3, 2018, s. 194-209.
- Gedik, Gülşen: **Grup Şirketlerin Vergilendirilmesi Sistemleri ve Konsolidasyon (Amerika ve Hollanda Mevzuatları Bakımından Değerlendirmeler ve Türkiye İçin Örnekler)**, 2. Baskı., İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2019.
- Giddens, Anthony: **The Consequences of Modernity**, Stanford, Stanford University Press, 2013.
- Goldthwaite, Richard A.: “The Medici Bank and the Worl of Florentine Capitalism”, **Past & Present**, C. 114, No: 1, 1987, s. 3-31.
- Göker, Cenker: **Yönlendirici Vergilendirme**, Ankara, Turhan Kitabevi, 2011.
- Göktuna, Hamdi Deniz Ege: **Vergi Hukukunda Birleşme, Bölünme ve Hisse Değişimi İşlemleri**, İstanbul, Legal Yayıncılık, 2013.
- Güngör, Gülin: **Tabiiyet Hukuku**, 8. Bası., Ankara, Yetkin Yayınları, 2020.
- Harms, Philipp, Pierre-Guillaume Méon: “Good and Useless FDI: The Growth Effects of Greenfield investment and Mergers and Acquisitions”, **CEB Working Paper**, C. 14, No: 21, 2014, s. 1-35.
- Harris, Peter, David Oliver: **International Commercial Tax**, Cambridge, Cambridge University Press, 2010.

- Hattingh, Johann, John Avery Jones: “De Beers Consolidated Mines Ltd V Howe (1906) Corporate Residence: An Early Attempt at European Harmonisation”, Rochester, NY, 2019.
- Hennart, Jean-François, Dong-Jae Kim, Ming Zeng: “The Impact of Joint Venture Status on the Longevity of Japanese Stakes in U.S. Manufacturing Affiliates”, **Organization Science**, C. 9, No: 3, 1998, s. 382-395.
- Hymer, Stephen H.: “The International Operations of National Firms, a Study of Direct Foreign Investment”, Massachusetts Institute of Technology, Thesis Tezi, 1960.
- Hymer, Stephen Herbert: **Çokuluslu Şirket : Radikal Bir Yaklaşım**, çev. Fahri Bakırcı, 1. baskı., Ankara, Epos Yayınları, 2016.
- Ietto-Gillies, Grazia: **Transnational Corporations and International Production: Concepts, Theories and Effects**, 3rd Edition., Cheltenham, UK ; Northampton, MA, USA, Edward Elgar Publishing, 2019.
- Işık, Olcay: “Uluslararası Hukukta Yatırım Kavramı: Antlaşmalar Temelinde Bir Değerlendirme”, **Uluslararası Hukuk ve Politika**, C. 7, No: 28, 2011, s. 125-145.
- Ito, Makoto, Costas Lapavitsas: **Para ve Finansın Ekonomi Politikası**, çev. Tuncel Önel, Yordam Kitap, 2012.
- İdikut Özpençe, Aylin, Özay Özpençe: “Küreselleşme ve Uluslararası Kuruluşların Ulus-Devletin Vergilendirme Yetkisine Etkileri”, **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, C. 4, No: 1, 2007, s. 1-21.
- İmregün, Oğuz: **Amerikan Ortaklıklar Hukukunun Ana Hatları**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1968.
- Kaneti, Selim: “Türkiye’de Yabancı Sermayenin Vergilendirilmesinin Ana Çizgileri”, **Vergi Sorunları Dergisi**, No: 1, 1984.
- Karatepe, İsmail Doğa: “Türkiye’de Devlet, Burjuvazi ve Yatırım Teşvikleri”, **Finansallaşma, Devlet ve Politik İktisat**, ed. Hakan Mıhçı, NotaBene Yayınları, 2015, s. 243-270.

- Karlık, S. Rıdvan: **Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları**, 13 cilt, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası, 1983.
- Kaygusuz, Özlem: “Egemenlik ve Vestfalyan Düzen”, “**Egemenlik ve Vestfalyan Düzen**”, **Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler**, ed. Evren Balta, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014.
- Kırca, İsmail, Feyzan Hayal Şehirli Çelik, Çağlar Manavgat: **Anonim Şirketler Hukuku Cilt 1 Temel Kavram ve İlkeler Kuruluş Yönetim Kurulu**, 8. Baskı., Ankara, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, 2013.
- Koçak, Gülçin: “OECD Model Vergi Anlaşması Hükümleri Işığında Menkul Sermaye İratlarının Vergilendirilmesi”, **Türkiye Adalet Akademisi Dergisi**, No: 47, 2021, s. 435-462.
- Kose, Ayhan vd.: “Financial Globalization: A Reappraisal”, IMF Working Paper, Washington, DC, International Monetary Fund, 2006.
- Lang, Michael: **Introduction to the Law of Double Taxation Conventions**, 2nd edition., Wien : Amsterdam, The Netherlands, Linde ; IBFD, 2013.
- Loungani, Prakash, Razin Assaf: “How Beneficial Is Foreign Direct Investment for Developing Countries?”, **Finance & Development**, C. 38, No: 2, 2001.
- Martha, Rutsel Silvestre: **The Jurisdiction to Tax in International Law: Theory and Practice of Legislative Fiscal Jurisdiction**, Netherlands, Springer, 1989.
- Mines, Paul: “Nexus”, **The Encyclopedia of Taxation & Tax Policy**, ed. Joseph J. Cordes, Robert D Ebel, Jane Gravelle, Washington, The Urban Institute Press, 2005.
- Morse, Susan C.: “Value Creation: A Standard in Search of a Process”, **Bulletin for International Taxation**, No: 72, 2018.
- Muchlinski, Peter: **Multinational Enterprises and the Law**, 2. baskı., Oxford ; New York, Oxford University Press, 2007.
- Musgrave, Peggy B.: “Sovereignty, Entitlement, and Cooperation in International Taxation”, **Brooklyn Journal of International Law**, C. 26, No: 4, 2001, s. 1335-1356.

- Niboyet, J. P., Hicri Fişek: “Şirketlerin, Hakikaten, Bir Tabiiyeti Mevcut Mudur?”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 9, No: 3, 1952, s. 97-113.
- Nizamiev, Alfred: “The Main Characteristics of State’s Jurisdiction to Tax in International Dimension”, University of Georgia School of Law, LLM Theses and Essays. 36. Tezi, 2003.
- Nomer, Engin: **Türk Vatandaşlık Hukuku**, 27. Baskı., İstanbul, Filiz Kitapevi, 2020.
- Otluoğlu, Emir, Celal Şirin: “Ekonomik Büyüme ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, Borsa İstanbul Şirketleri Üzerine Bir Araştırma”, **Alanya Akademik Bakış Dergisi**, C. 5, No: 1, 2021, s. 127-142.
- OECD: **OECD Guidelines for Multinational Enterprises, 2011 Edition**, OECD, 2011.
- Ökçün, A. Gündüz: **1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye**, Ankara, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, 1971.
- Öncel, Mualla; Kumrulu, Ahmet; Çağan, Nami; Göker, Cenker: **Vergi Hukuku**, 31. Baskı., Ankara, Turhan Kitabevi, 2022.
- Öner, Cihat: **Vergi Hukukunda İşyeri**, Ankara, İmaj Yayınevi, 2016.
- Öz, N. Semih: **Uluslararası Vergi Rekabeti ve Vergi Cennetleri**, Ankara, Maliye ve Hukuk Yayınları, 2005.
- Özbalcı, Yılmaz: **Gelir Vergisi Kanunu Yorum ve Açıklamaları**, Ankara, Oluş Yayıncılık, 2005.
- Pazarcı, Hüseyin: **Uluslararası Hukuk**, 15. bası., Ankara, Turhan Yayınevi, 2016.
- Pierson, Christopher: **Modern Devlet**, 2. baskı., İstanbul, Chiviyazıları Yayınevi, 2014.
- Pinto, Dale: **E-Commerce and Source-Based Income Taxation**, Amsterdam, IBFD, 2003.
- Poggi, Gianfranco: **Devlet: Doğası, Gelişimi ve Geleceği**, çev. Aysun Babacan, 4. Baskı., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014.

- Ricardo, David: **Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri**, çev. Barış Zeren, 3. Baskı., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- Robins, Nick: **Dünyayı Değiştiren Şirket Doğu Hindistan Kumpanyası'nın Modern Çokulusluluğu Şekillendirmesi**, çev. M. İnanç Özekmekçi, İstanbul, h2o Yayıncılık, 2017.
- Saklan, Ali: "Dar Mükellef Kurumların Sahibi Olduğu Taşınmazların Satışlarından Elde Edilen Kazancın Vergilendirilmesi", **Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 5, No: 2, 2022, s. 566-584.
- Sanal Çelik, Filiz: "Gelişmekte Olan Ülkelerde Makroekonomik İstikrar Açısından Doğrudan Yabancı Yatırımların Önemi, Seyri (1990-2020) ve Salgının Beklenen Etkileri", **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, C. 23, No: 1, 2022, s. 181-196.
- Sartori, Giovanni: **Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği Yapılar, Özendiriciler ve Sonuçlar Üzerine Bir İnceleme**, Ankara, Yetkin Yayınları, 1997.
- Saygılı, Abdurrahman: "Modern Devlet'in Çıplak Sureti", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 59, No: 1, 2010, s. 61-97.
- Schanz, Georg: "Zur Frage der Steuerpflicht", **FinanzArchiv / Public Finance Analysis**, C. 9, No: 2, 1892, s. 1-74.
- Schattschneider, Elmer Eric: **The Semisovereign People**, 1960. bs, Hinsdale, Illionis, The Dryden Press, 1960.
- Selik, Mehmet: "Milletlerarası Sermaye Hareketlerinin Kısa Tarihçesi - XIX uncu Asrın Hususiyetleri Karşısında Günümüzün Şartları - Sermaye İhracatçısı Olarak İngiltere ve Amerika", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C. 15, No: 4, 1960, s. 40-65.
- : "Petrol Kanunu ve Alınan Neticeler", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C. 16, No: 2, 1961, s. 47-75.
- : "Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunları ve Tatbikatı", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C. 16, No: 3, 1961, s. 5-38.
- Shaw, Malcolm N.: **International Law**, 8. Baskı., Cambridge, United Kingdom New York, NY Port Melbourne, VIC Delhi Singapore, Cambridge University Press, 2018.

- Silahşör, Mert: **Türk Hukuku ve Mukayeseli Hukukta Şirketler Topluluğunun Vergilendirilmesi**, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2021.
- Song, Enrong: **The China-Hong Kong Connection: the Key to China's Open-Door Policy**, Cambridge ; New York, NY, Cambridge University Press, 1991.
- Sornarajah, M.: **The International Law on Foreign Investment**, 3rd ed., Cambridge ; New York, Cambridge University Press, 2010.
- Stein, Lorenz Von: **Lehrbuch der Finanzwissenschaft. 1: Die Finanzverfassung Europas : mit Specieller Vergleichung Englands, Frankreichs, Deutschlands, Österreichs, Italiens, Rußlands und anderer Länder**, Leipzig, Brockhaus, 1885.
- Sükan, Bige: "İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de Yabancı Sermaye Anlayışı", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C. 14, No: 54, 2014, s. 195-222.
- Şen, Ali, Murat Karagöz: "Türkiye'deki Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Büyüme ve İhracata Etkisi", **Journal of Social Policy Conferences**, No: 50, 2010, s. 1063-1076.
- Şener, Oruç Hami: **Teorik ve Uygulamalı Ortaklıklar Hukuku**, 4. Baskı., Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2019.
- Şener, Sefer, Cüneyt Kılıç: Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Yabancı Sermaye", C. 16, **Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2008.
- Şenyüz, Doğan, Mehmet Yüce, Adnan Gerçek: **Türk Vergi Sistemi**, Bursa, Ekin Yayın Dağıtım, 2016.
- Şirin, Ertunç: **Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Vergilendirilme Rejimi**, İstanbul, Vedat Kitapçılık, 2006.
- Tamada, Dai: "Must Investments Contribute to the Development of the Host State? The Salini Test Scrutinised", **Law and Development: Balancing Principles and Values**, ed. Piotr Szwedo, Richard Peltz-Steele, Dai Tamada, Singapore, Springer Singapore, 2019, s. 95-114.

- Taner, Ahmet: “Egemenliğin Yeni Biçimi: Para ve Ekonomik Hegemonya”, **Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, C. 7, No: 3, 2021, s. 53-70.
- Taner, Berna, G. Cenk Akkaya: **Sermaye Piyasası Faaliyet Alanı ve Menkul Kıymetler**, Ankara, Detay Yayıncılık, 2012.
- TCMB: “Bulletin”, No: 44, 2017.
- Tekinalp, Ünal: “Türk Yabancı Sermaye Hukukunun Anailkeleri”, **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**, C. 4, No: 1, 1984, s. 39-50.
- Tezel, Yahya Sezai: **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi: 1923 - 1950**, 5. baskı., İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, t.y.
- Thompson, Edmund R: “Clustering of Foreign Direct Investment and Enhanced Technology Transfer: Evidence from Hong Kong Garment Firms in China”, **World Development**, C. 30, No: 5, 2002, s. 873-889.
- Tilly, Charles: **Coercion, Capital, and European States, AD 990-1990**, Cambridge, Mass., USA, B. Blackwell, 1990.
- : “Reflections on the History of European State-making”, **The Formation of National States in Western Europe**, ed. Gabriel Ardant, Charles Tilly, Studies in Political Development, Princeton, NJ, Princeton Univ. Press, 1975, s. 3-83.
- : **Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu 990-1992**, çev. Kudret Emiroğlu, Ankara, İmge Kitabevi, 2001.
- Tiryakioglu, Bilgin: **Doğrudan Yatırımların Uluslararası Hukukta Korunması**, Ankara, Dayınarli Hukuk Yayınları, 2003.
- Tuncer, Selahattin: “Vergi Hukuku Açısından İşyeri”, **Maliye Araştırma Merkezi Konferansları**, No: 34, 1991, s. 192-208.
- Turanlı, Hüsnü: “Doğrudan Yabancı Yatırımların Hukuki Çerçevesi”, Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi Tezi, 2008.
- : “Yabancı Sermayeli Türk Şirketlerinin Taşınmaz Mülkiyeti ve Sınırlı Aynı Hak Edinimi”, **Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi**, No: 2, 2018, s. 175-212.
- Uras, Tevfik Güngör: **Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları**, İstanbul, Formül Matbaası, 1979.

- Uygun, Oktay: **Devlet Teorisi**, 2. Baskı., İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2015.
- Vann, Richard J.: “International Aspects of Income Tax”, **Tax Law Design and Drafting, Vol. 2**, IMF, 1998.
- Vogel, Klaus: **Klaus Vogel on Double Taxation Conventions: a Commentary to the OECD, UN and US Model Conventions for the Avoidance of Double Taxation on Income and Capital with Particular Reference to German Treaty Practice**, 3rd ed., London ; Boston, Kluwer Law International, 1997.
- : “The Justification for Taxation: A Forgotten Question”, **The American Journal of Jurisprudence**, C. 33, No: 1, 1988, s. 19-59.
- Wallace, Robert L.: **Strategic Partnerships: an Entrepreneur’s Guide to Joint Ventures and Alliances**, Chicago, Dearborn Trade Publishing, 2004.
- Working Party No. 2 on Tax Analysis and Tax Statistics of the Committee on Fiscal Affairs: “Taxing Profits in a Global Economy: Domestic and International Issues”, Paris, OECD, 1991.
- Ubay, Birol: “Dijital Ekonominin Dijital Vergi Cennetlerinin Gelişimine Etkisi”, **Kocatepe İİBF Dergisi**, C. 22, No: 1, 2020, s. 8-44.
- Ulaş, Dilber: “AB’ye Yönelen Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Çok Uluslu İşletmelerin Üretim Yeri Seçim Kararları”, **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, C. 7, No: 2, 2008, s. 77-95.
- : **Uluslararası Pazarlara Giriş Stratejisi Olarak Ortak Girişimler (Joint Venture) ve Türkiye’de Uygulamaları**, Ankara, Turhan, 2003.
- Uludağ, Ramazan: **Türkiye’de Yabancı Sermaye Uygulaması: Teşvik Tedbirleri, Vergilendirme, Transferler, Uluslararası Anlaşmalar.**, Ankara, Alf Matbaacılık, 1991.
- UN Department of Economic and Social: “The Impact of Multinational Corporations on Development and on International Relations”, 1974.
- Yaltı, Billur: **Elektronik Ticarete Vergilendirme**, İstanbul, Der Yayınları, 2003.
- Yaltı Soydan, Billur: **Uluslararası Vergi Anlaşmaları**, İstanbul, Beta, 1995.

- Yan, Aimin, Yadong Luo: **International Joint Ventures: Theory and Practice**, New York, Routledge, 2015.
- Yıldırımkaçar, İbrahim, Çetin Görür, Zafer Kanberoğlu: “Seçili Vergi Türlerinin Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerindeki Rolü: OECD Örneği”, **Maliye Dergisi**, C. 0, No: 180, 2021, s. 76-92.
- Yıldız, Bülent, Orhan Şanlı: “Politik, Ekonomik ve Finansal Risklerin Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği”, **Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi**, C. 8, No: 2, 2022, s. 219-248.
- Yücel, Bülent: **Parlamenter Hükümet Sisteminin Rasyonelleştirilmesi ve Türkiye Örneği**, Ankara, Adalet Yayınevi, 2009.
- : “Westphalia Antlaşmasından Nice Antlaşmasına: Egemenlik Kavramının Tarihsel Seyri ve Bir Prototip Olarak Avrupa Birliği”, **Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. X, No: 1-2, 2006, s. 165-202.
- Yüksel, Cüneyt: **Uluslararası Hukuk ve Ekonomik Kalkınma**, 1. Basım., İstanbul, Alfa Yayınları, 2020.
- Zabunoğlu, H. Gökçe: “Günümüzde Ulus Devlet”, **Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 13, No: 1, 2018, s. 535-559.

İnternet Kaynakları

- Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı: “İzmir İktisat Kongresi Açılış Konuşması”, <https://www.atam.gov.tr/ataturkun-soylev-ve-demecleri/turkiye-iktisat-kongresini-acis-soylevi-izmir>, 30.07.2022.
- Avi-Yonah, Reuven S.: “The International Implications of Wayfair”, <https://www.taxnotes.com/special-reports/sales-and-use-taxation/international-implications-wayfair/2018/07/06/2867w>, 13.04.2023.
- “Biggest Companies in the World by Market Cap 2022”, **Statista**, <https://www.statista.com/statistics/263264/top-companies-in-the-world-by-market-capitalization/>, 09.05.2023.

Commission League of Nations Economic and Financial: “Report on Double Taxation Submitted to the Financial Committee, Economic and Financial Commission Report by the Experts on Double Taxation, Document E.F.S.73. F.19”, University of Sydney Library, <https://adc.library.usyd.edu.au/view?docId=split/law/xml-main-texts/brulegi-source-bibl-1.xml;chunk.id=item-1;toc.depth=1;toc.id=item-1;database=;collection=;brand=default>, 13.04.2023.

“Companies That Are Worth More Than Countries”, **Real Business Rescue**, <https://www.realbusinessrescue.co.uk/advice-hub/companies-worth-more-than-countries>, 10.05.2023.

“Enerji Şartı Anlaşması”, https://www.energycharter.org/fileadmin/DocumentsMedia/Legal/1994_ECT.pdf, 20.12.2021.

“FIAS Raporu”, <https://www.yoikk.gov.tr/upload/docs/FIAS.pdf>, 12.08.2022.

“Finansal Hizmetler - Invest in Türkiye”, <https://www.invest.gov.tr/tr/sectors/sayfalar/financial-services.aspx>, 14.01.2023.

“Fortune Global 500”, **Someka**, <https://www.someka.net/products/fortune-global-500-list-excel-template/>, 09.05.2023.

Gelir İdaresi Başkanlığı: “Sayı: 39044742-KDV.1-2285, Tarih: 29.09.2014, Birleşik Arap Emirlikleri mukimi şirketin Türkiye’de açacağı irtibat bürosunun KV, GV, DV ve KDV karşısındaki durumu hk. özelge”, <https://www.gib.gov.tr/node/90587>, 21.04.2023.

“Global Food Crisis May Persist, With Prices Still Elevated After Year of War”, **IMF**, <https://www.imf.org/en/Blogs/Articles/2023/03/09/global-food-crisis-may-persist-with-prices-still-elevated-after-year-of-war>, 10.05.2023.

Heredotus: “The History of Herodotus Vol. 1”, <https://www.gutenberg.org/files/2707/2707-h/2707-h.htm>, 03.03.2020.

“<https://www.yatirimadestek.gov.tr/sozluk/greenfield-investment>”, <https://www.yatirimadestek.gov.tr/sozluk/greenfield-investment>, 05.06.2022.

- “ICSID”, <http://icsidfiles.worldbank.org/icsid/icsid/staticfiles/basicdoc/partachap02.htm>, 21.11.2021.
- IMF: “Sixth Edition of the IMF’s Balance of Payments and International Investment Position Manual (BPM6)”, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/bop/2007/bopman6.htm>, 08.05.2023.
- “Investment Policy Hub”, <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/countries/214/turkey>, 20.12.2021.
- MIGA: “The Convention Establishing the Multilateral Investment Guarantee Agency (MIGA)”, <https://www.miga.org/sites/default/files/archive/Documents/MIGA%20Convention%20February%202016.pdf>, 11.03.2022.
- OECD: “BEPS Project Explanatory Statement: 2015 Final Reports”, OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project, Paris, 2015, <https://doi.org/10.1787/9789264263437-en>.
- : “Model Tax Convention on Income and on Capital 2017 (Full Version)”, <https://www.oecd.org/ctp/model-tax-convention-on-income-and-on-capital-full-version-9a5b369e-en.htm>, 22.04.2023.
- : “OECD Benchmark Definition of Foreign Direct Investment - 4th Edition”, <https://www.oecd.org/investment/fdibenchmarkdefinition.htm>, 08.05.2023.
- : “OECD Glossary of Statistical Terms - Portfolio investment Definition”, <https://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=2092>, 24.11.2022.
- Times, The New York: “Companies Are Getting Out of Russia, Sometimes at a Cost”, **The New York Times**, <https://www.nytimes.com/article/russia-invasion-companies.html>, 10.05.2023.
- “Treaty of Westphalia”, https://avalon.law.yale.edu/17th_century/westphal.asp, 25.11.2020.
- “Türk Dil Kurumu”, <https://sozluk.gov.tr/?kelime=iştirak>, 01.05.2023.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Plan ve Bütçe Komisyonu: “Plan ve Bütçe Komisyonu Raporu”, <https://mevzuat.tbmm.gov.tr/mevzuat/faces/kanunmaddeleri?pkanunlarn o=22838&pkanunnumarasi=4875>, 12.08.2022.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları Açık Erişim Koleksiyonu: “Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi ve Programı (1931)”, **Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi ve Programı (1931)**, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/655>, 30.07.2022

———: “Erzurum Kongresi Beyannamesi”, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/2319>, 30.07.2022

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Yatırım Ofisi, <https://www.invest.gov.tr/tr/whyturkey/sayfalar/fdi-in-turkey.aspx>, 06.01.2023.

“Türkiye’de Uluslararası Doğrudan Yatırım - Invest in Türkiye”, <https://www.invest.gov.tr/tr/whyturkey/sayfalar/fdi-in-turkey.aspx>, 10.05.2023.

UNCTAD: “Trends in International Investment Agreements: An Overview”, UNCTAD Series on Issues in International Investment Agreements, New York and Geneva, UNCTAD, 1999, https://unctad.org/system/files/official-document/iteit13_en.pdf, 11.03.2022.

———: World Investment Report 2022: International Tax Reforms and Sustainable Investment, United Nations, 2022, <https://investmentpolicy.unctad.org/publications/1263/world-investment-report-2022-international-tax-reforms-and-sustainable-investment>, 15.02.2023.

United Nations: “Draft United Nations Code of Conduct on Transnational Corporations”, 1983, <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaty-files/2891/download>, 14.03.2022.

———: “World Investment Report 2021”, Investing in Sustainable Recovery, New York, United Nations, 2021, <https://www.un-ilibrary.org/content/books/9789210054638>, 11.02.2023

Yaşar, Serpil: “Türkiye’de Yatırım Ortamının İyileştirilmesi, Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve İş Yapma Kolaylığı (Doing Business)”, Araştırma Raporu, Sermaye Piyasası Kurulu, 17.07.2009, (Çevrimiçi) <https://www.spk.gov.tr/SiteApps/Yayin/YayinGoster/1013>, 10.08.2022.

“YDK”,[https://www.yoikk.gov.tr/Home/Detay?MID=4#:~:text=Yat%C4%B1r%C4%B1m%20Dan%C4%B1%C5%9Fma%20Konseyi%20\(YDK\)%2C,amac%C4%B1yla%20T%C3%BCrk%20H%C3%BCk%C3%BCmeti%20ve%20D%C3%BCnya,](https://www.yoikk.gov.tr/Home/Detay?MID=4#:~:text=Yat%C4%B1r%C4%B1m%20Dan%C4%B1%C5%9Fma%20Konseyi%20(YDK)%2C,amac%C4%B1yla%20T%C3%BCrk%20H%C3%BCk%C3%BCmeti%20ve%20D%C3%BCnya,) 11.08.2022.

“YOİKK”, <https://www.yoikk.gov.tr/Home/Detay?MID=1>, 12.08.2022.

“2021-2023 Türkiye Uluslararası Doğrudan Yatırım Stratejisi”, <https://www.invest.gov.tr/tr/library/publications/lists/investpublications/turkiye-uluslararası-dogrudan-yatirim-stratejisi-2021-2023.pdf>, 31.03.2021.

Mevzuat

9. Kalkınma Planı (2007-2013), TBMM Kararı, Resmi Gazete, 01.07.2006 (Mükerrer), Sayı:26215.

10 Sayılı Karar, Resmi Gazete, Yayın Tarihi: 02.03.1933, Sayı: 2342.

11 Sayılı Karar, Resmi Gazete, Yayın Tarihi: 03.09.1934, Sayı: 2793.

13 Sayılı Karar, Resmi Gazete, Yayın Tarihi: 26.05.1947, Sayı: 6615.

17 Sayılı Kararname, Resmi Gazete, Yayın Tarihi: 11.08.1962, Sayı: 11178.

193 Sayılı Gelir Vergisi Kanunu, Resmi Gazete, Yayın Tarihi: 06.01.1961, Sayı: 10700.

213 Sayılı Vergi Usul Kanunu, Resmi Gazete, Yayın Tarihi: 10.01.1961, Sayı: 10703.

933 Sayılı Kalkınma Planının Uygulanması Esaslarına Dair Kanun, Resmi Gazete, Yayın Tarihi: 11.08.1967, Sayı: 12671

1447 Sayılı Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu, Resmi Gazete, 30.05.1929, Sayı: 1203.

1567 Sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete, Yayın Tarihi: 25.02.1930, Sayı: 1433.

2942 Sayılı Kamulaştırma Kanunu, Resmi Gazete, Yayın Tarihi: 08.11.1983, Sayı: 18215.

4875 Sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu, Resmi Gazete, 17.06.2003, Sayı: 25141.

4875 Sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu, Resmi Gazete, Yayın Tarihi: 17.06.2003, Sayı: 25141.

4875 Sayılı Kanun-Genel Gerekçe
<https://mevzuat.tbmm.gov.tr/mevzuat/faces/kanunmaddeleri?pkanunlarno=22838&pkanunnumarasi=4875>.

4875 Sayılı Kanun-Genel Kurul Tutanağı, TBMM 22. Dönem, 05.06.2003, Cilt: 17, Birleşim: 90, Sayfalar: 18-49.
<https://mevzuat.tbmm.gov.tr/mevzuat/faces/kanunmaddeleri?pkanunlarno=22838&pkanunnumarasi=4875>.

5520 Sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu, Resmi Gazete, Yayın Tarihi: 21.06.2006, Sayı: 26205.

5583 sayılı Hazinece Özel Teşebbüslere Kefalet Edilmesine ve Döviz Taahhüdünde Bulunulmasına Dair Kanun, Resmi Gazete, Yayın Tarihi: 04.03.1950, Sayı: 7448.

5821 sayılı Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu, Resmi Gazete, Yayın Tarihi: 09.08.1951, Sayı: 7880.

6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu, Resmi Gazete, Yayın Tarihi: 04.02.2011, Sayı: 27836.

6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu, Resmi Gazete, Yayın Tarihi: 13.01.2011, Sayı: 27846.

6224 Sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu, Resmi Gazete, Yayın Tarihi: 23.01.1954, Sayı: 8615.

6326 Sayılı Petrol Kanunu, Resmi Gazete, Yayın Tarihi: 11.03.1954, Sayı: 8659.

6362 Sayılı Sermaye Piyasası Kanunu, Resmi Gazete, 30.12.2012, Sayı: 28513.

Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu Uygulama Yönetmeliği, Resmi Gazete, Yayın Tarihi: 20.08.2003, Sayı: 25205. (t.y.).

Kurumlar Vergisi Genel Tebliği (Seri No 1), Resmi Gazete, Yayın Tarihi: 03.04.2007, Sayı:26482. (t.y.).

Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanunun Uygulama Yönetmeliği, Resmi Gazete,

Yayın Tarihi: 29.08.2003, Sayı: 25214.

Kararlar

Anayasa Mahkemesi, 11.03.2008, 2003/71 E., 2008/79 K.

Cook v. Tait, 265 U.S. 47 (1924).

De Beers Consolidated Mines Ltd. v. Howe (1906).

Salini Construttori S.p.A. and Italstrade S.p.A. v. Morocco, Case No. ARB/00/4 (ICSID- 23 Temmuz 2001).

South Dakota v. Wayfair, Inc., 17-494 (2018).

Yargıtay, 13. HD., 20.10.1995, 95/7761 E., 95/8331 K.

EK 1: ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih:05/07/2023

Tez Başlığı : DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN VERGİLENDİRİLMESİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 218 sayfalık kısmına ilişkin, 04/07/2023 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 24 'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç
- 4- Alıntılar dâhil
- 5- 5 kelimededen daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

05/09/2023

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Ezgi SEVİNÇHAN KURUN
Öğrenci No: N14248148
Anabilim Dalı: Kamu Hukuku
Programı: Doktora (ortak)
Statüsü: Doktora Bütünleşik Dr.

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

Doç. Dr. Oytun CANYAŞ
(Unvan, Ad Soyad, İmza)

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
Ph.D. DISSERTATION ORIGINALITY REPORT**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
PUBLIC LAW DEPARTMENT**

Date: 05/07/2023

Thesis Title : TAXATION OF FOREIGN DIRECT INVESTMENTS: THE CASE OF TURKEY

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 04/07/2023 for the total of 218 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is 24 %.

Filtering options applied:

1. Approval and Declaration sections excluded
2. Bibliography/Works Cited excluded
3. Quotes excluded
4. Quotes included
5. Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

05/07/2023

Date and Signature

Name Surname: Ezgi SEVİNÇHAN KURUN

Student No: N14248148

Department: Public Law

Program: Ph.D.

Status: Ph.D. Combined MA/ Ph.D.

ADVISOR APPROVAL

APPROVED.

Assoc. Prof. Oytun CANYAŞ

(Title, Name Surname, Signature)

EK 2: ETİK KURUL MUAFİYET FORMU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih: 05/07/2023

Tez Başlığı: DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN VERGİLENDİRİLMESİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurul/Komisyon'dan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

05/07/2023

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Ezgi SEVİNÇHAN KURUN
Öğrenci No: N14248148
Anabilim Dalı: Kamu Hukuku
Programı: Doktora (ortak)
Statüsü: Yüksek Lisans Doktora Bütünleşik Doktora

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

Doç. Dr. Oytun CANYAŞ

(Unvan, Ad Soyad, İmza)

Detaylı Bilgi: <http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr>

Telefon: 0-312-2976860

Faks: 0-3122992147

E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
ETHICS COMMISSION FORM FOR THESIS**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
PUBLIC LAW DEPARTMENT**

Date: 05/07/2023

Thesis Title: TAXATION OF FOREIGN DIRECT INVESTMENTS: THE CASE OF TURKEY

My thesis work related to the title above:

1. Does not perform experimentation on animals or people.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not based on observational and descriptive research (survey, interview, measures/scales, data scanning, system-model development).

I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board/Commission for anything; in any infringement of the regulations I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true.

05/07/2023

I respectfully submit this for approval.

Date and Signature

Name Surname: Ezgi SEVİNÇHAN KURUN

Student No: N14248148

Department: Public law

Program: Ph.D.

Status: MA Ph.D. Combined MA/ Ph.D.

ADVISER COMMENTS AND APPROVAL

Assoc. Prof. Oytun CANYAŞ

(Title, Name Surname, Signature)